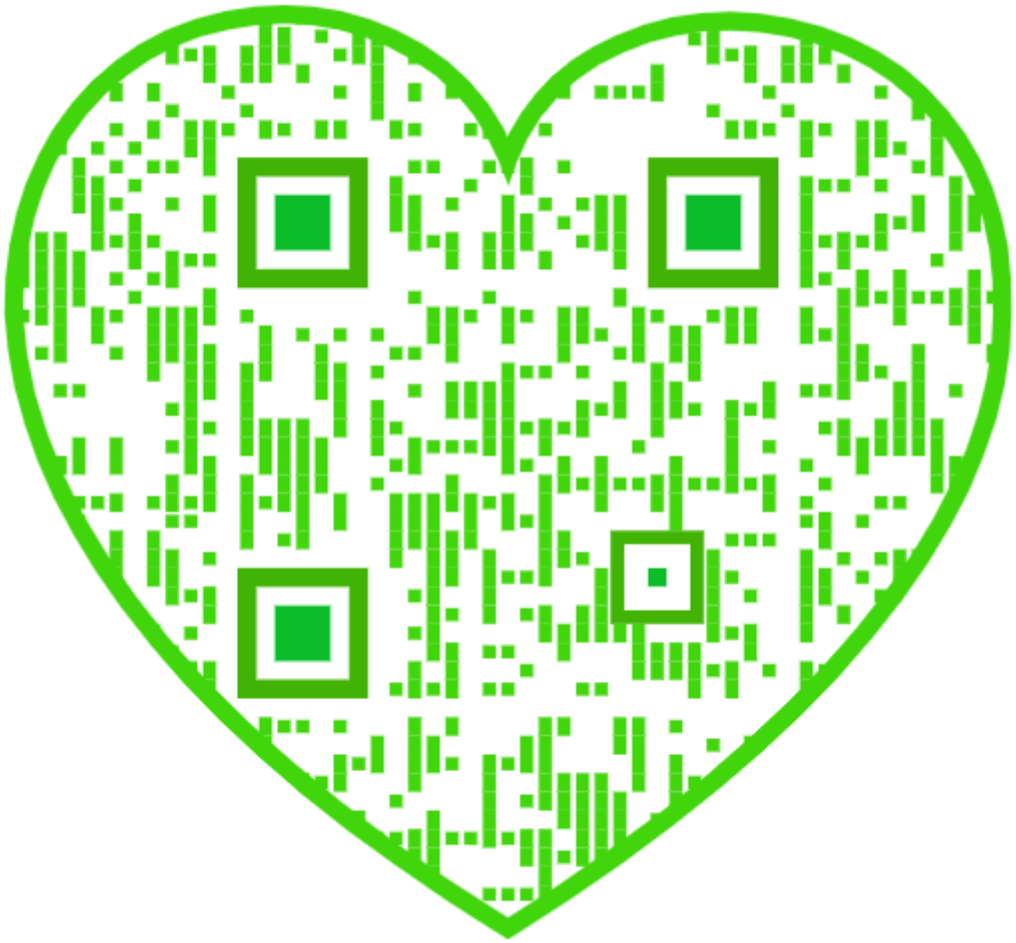
De Nieuwe Taalgids.
Jaargang 34

bron
De Nieuwe Taalgids. Jaargang 34. J.B. Wolters, Groningen / Batavia 1940

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_taa008194001_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

Het essay van R.N. Roland Holst. (Een stilistische karakterschets).

Het leven van R.N. Roland Holst is afgesloten. In gedachtenisrede en tijdschriftartikelen hebben vriend en leerling uiting gegeven aan hun verering en dankbaarheid voor de mens, de kunstenaar en de leermeester. Maar meer en sprekender dan deze getuigenissen is het werk van de meester, dat als stuwing en bezieling voortleeft en -werkt in hen die door hem gevormd werden, en gekristalliseerd is in monumenten van schoonheid en wijsheid, die blijven spreken door de tijden.

Hiervan geldt, wat Roland Holst zelf fijnzinnig verbeeldde in zijn bekende schelpen-allegorie: 'Wanneer het lichaam van den kunstenaar, zijn organen en zijn heerlijk hart tot stof zijn geworden, en wanneer ook zijn zintuigen zijn verwoest, dan blijft voortbestaan dàt wat uit hem ontstond en waarbinnen hij zelf niet ophield te groeien, dat wat met hem mede grooter en ruimer werd, dat waarin hij zich verloor en altijd weer hervond, waarbinnen hij zich heerlijk, éenzaam en onbedreigd wist, dat wat zijn leven omsloot en zijn wil gloed en richting gaf, wat de kleur droeg van zijn geest, fel en kuisch, dat wat zoo hoog uitgebouwd was als zijn kennis kon reiken, en zoo diep was als zijn hart peilen kon, dat wat zich geheel geplooid had naar de verrukkingen die in hem leefden'[1)].

Het is hier niet de plaats en het ligt buiten mijn bevoegdheid, dit werk in z'n rijke verscheidenheid en zelfs in z'n stralende hoogtepunten, juist daar waar dit kunstenaarschap zich het wezenlijkst verwerkelijkte - in zijn plastische scheppingen - te behandelen. Alleen de beschouwende en polemische arbeid, waarin de kunstenaar verantwoording gaf van zijn streven, en

1) 'Vreemde gelijkenissen', geschreven voor het 'Schelpennummer' van 'Wendingen', herdrukt in de Ie Bundel 'Over Kunst en Kunstenaars'.

de litteraire proeven, waarin de mens ons iets van zijn rijpe levenswijsheid meedeelde, worden hier nader bezien.

In drie boeken ligt het belangrijkste van Roland Holst's geschriften onder ieders bereik: de twee bundels 'beschouwingen en waarderingen' onder de titel '*Over Kunst en Kunstenaars*', en de fijngestileerde mijmeringen, eerst afzonderlijk verschenen onder pseudoniem, later gebundeld als '*Overpeinzingen van een Bramenzoeker*'.[1] Wat ons het recht geeft, deze zeer verscheiden opstellen met de verzamelnaam 'essays' aan te duiden, is wat altijd als het kenmerkende van het essay is beschouwd: het subjectieve en toch breed wijsgerige, dat zich bewust blijft van het tijdelijke en betrekkelijke van alle menselijke meningen en daardoor het al te absolute vermijdt; het algemeen bevattelijke maar grondig geestelijk doorwerkte; het pretentie-loze maar litterair verzorgde; het vlotte, soms speelse, maar niettemin strenggecomponeerde.

Het *subjectieve*. Geldt dit uit den aard in de eerste plaats van zijn 'Overpeinzingen', ook de theoretische beschouwingen en waarderingen zijn krachtige uitingen van een persoonlijke liefde en welverzekerde voorkeur. Het is de welbewuste subjectiviteit van de strijder voor een ideaal, dat hij najaagde met de inzet van zijn gehele persoonlijkheid, in woord en daad. 'De objectiviteit, die den grondslag vormt van de streng wetenschappelijke aesthetiek, die objectiviteit zal bij mijn onderwijs ontbreken', aldus de schrijver in zijn intreerde als Hoogleraar aan de Rijksacademie voor Beeldende Kunsten.[2] 'Als uitvoerend kunstenaar ben ik uiteraard partijdig; dezelfde voorkeur die mij beheerscht bij mijn arbeid, dezen bepaalt en in één richting drijft, diezelfde voorkeur kan ik niet en wil ik niet verstoppen of verdoezelen, wanneer ik theoretische uiteenzettingen geef over mijn vak.'

Dat ideaal, de idee die al zijn werk richt en leven geeft, is het ideaal van een monumentale gemeenschapskunst d.i. een kunst waarin het besef van velen tot één erkenning, tot schone synthese komt. Het is de *vorm* van zijn persoonlijkheid, van zijn aanleg en levenshouding. ('Vorm' verstaan in de zin die Spoerri

1) De eerste uitgegeven te Amsterdam 1922 en '28, de laatste eerst door Palladium, daarna in goedkope uitgave te Arnhem 1925.
2) *Ethische factoren i.d. monumentale schilderkunst.* Over K.e.K. II, 144.

omschreef als ‘eine Bewegung, ein Suchen, ein In-Erscheinungtreten des Lebens, Einswerden des Äusseren mit dem Inneren’)[1].

Zijn altruïstische gemeenschapszin kon geen vrede vinden in het individualistische impressionisme en de subtiele gevoelscultus der laat-renaissancistische na-tachtigers. Der Kinderen wees hem de weg naar een nieuwe, *dienende* kunst, die zich niet hooghartig úitsluitend richt tot een beperkte kring van ingewijden, maar de diepe en rijke levenservaringen van de kunstenaar ‘gemeenzaam maakt voor de harten van hen, die opziende, het leven der zeldzamen ervaren als gelijk aan hun eigen bestaan, en die daardoor hun eigen nederiger en moeizamer leven niet voelen als van alle schoone openbaringen afgesloten, onherroepelijk’.[2]

Dienend, ook als verstoffelijking van een collectief-menselijk ideaal, dat alle kunsten bezielt en in de toegewijde dienst waaraan ze alle samenstemmen tot een monumentale Eénheid, tot een ‘koorzang der liefde’. Zulk een eenheid bewonderde hij in de religieuze kunst der Middeleeuwen, in de orchestrale eenheid van de machtige kathedraal, schepping van een kunstenaarsgemeenschap, waar het persoonlijke zich willig offerend voegde in de gebondenheid van een sterke en volle geloofsovertuiging, en juist in deze gebondenheid tot rijkste ontplooiing kwam. De toegepaste kunsten voegden zich onder de leiding van de architectuur, die, zelf gebonden in de eeuwige wetten van maat en getal, het ritme bepaalde waarop de verscheidenheid van scheppend leven zich ontwikkelde en gevoerd werd tot hoogste expansie.

‘*Maat* en *getal*, eeuwige beginselen der schepping’, - die leven in de bloem, in de vis, in de regenboog, die duizendmalen besloten liggen in de kristallisatie van iedere sneeuwvlok die neerdwarrelt -, ‘openbaart ook ons weer uw ondoorgrondelijke, onuitputtelijke en oneindige mogelijkheden’, prevelt de kunstenaar van de nieuwe tijd in de kathedraal van Chartres.[3] Getal en maat erkende ook hij als innerlijke wet van alle kunst, want grondstructuur van alle geestelijke beheersing die de materie,

1) *Die Formwerdung des Menschen*. Berlin '38. S. 15.
2) *Over zuivere en onzuivere opvattingen bij de aanvaarding van monumentale opdrachten*. t.a.p. blz. 29.
3) *De glasramen in de kathedraal van Chartres*. t.a.p. 30.

de eenvoudige natuurvorm en het eenvoudige woord, bezielt tot hoogste spirituele expressie.

Zijn ideaal en zijn streven was een kunst van het *teken*, d.w.z. de kunst als het schrift van een actieve en wekkende overtuiging, dat in z'n vormenspraak de klaarheid der heldere gedachte zoekt te benaderen; de kunst die, gedreven door een idee, de *wezens*vormen zoekt te verwerkelijken en zich niet, als het impressionisme, vergenoegt met een passieve ontroering door en gevoelige interpretatie van de *verschijnings*vormen.

De kunst van het teken, de kunst als Idee, dat is ‘de kunst van een wereld-aanschouwing, van een wereld-overweging en daarom *geestes*schepping’ (Verwey). Ze is niet analyserend, niet detaillerend, ze speurt niet naar het uitzonderlijke in vorm en karakter, in kleur en houding, - maar synthetiserend uit één centrale erkenning, positief van beelding in de dwingende compositaire expressie van strenge lijn en vorm. Ze wordt niet *beheerst* door de natuurvormen, maar kiest en plaatst en schikt, verandert of vereenvoudigt deze vormen, als dienstbaren en ondergeschikten aan de idee, de stuwende en allesbeheersende kracht van de schouwende geest: ‘Want vergeet niet: de monumentale schilder is geen realist of naturalist. Niet de uiterlijke verschijning der natuur beeldt hij, maar de geestelijke synthese ervan, zijn arbeid ontspringt uit de idee om door de bouwende en geometrische wetten tot de Verheven erkenning te stijgen’.[1)] En in de compositie naar het beeldend princiep, in de ‘sublieme strategie der aesthetische krachten’, groeit het voorgestelde tot schoon, expressief organisme.

Die synthetische compositie bewonderde Roland Holst in de symbolische ‘mensheidsverbeeldingen’ van de muurschilder Puvis de Chavannes[2)], in de muziek van Beethoven[3)], in Berlage's Beurs, de eerlijke, enthousiaste poging naar een nieuwe, monumentale gemeenschapskunst.[4)] Ze is de kracht en de klaarheid van zijn eigen glas- en muurschilderingen, de helderheid van zijn beschouwingen en waarderingen, het sprekende karakter ook in de lijn van zijn proza.

1) *Ethische factoren*, enz. Over K. en K. I, 171.
2) *Puvis de Chavannes 1824-1924*. Over K. en K. II, 145 vlg.
3) *De hoogere beteekenis der compositaire kunst*. t.a.p. 181 vlg.
4) *De bouwmeester Berlage in zijn verhouding tot de architecturale beeldhouw- en schilderkunst*. I blz. 55 vlg.

II.

> ‘Ook (in de kunst van het proza) begint het meesterschap bij de compositie, in dit geval bij de compositaire en constructieve kracht van het bezield en verbeeldingsrijk denken.’
> *Over Kunst en Kunstenaars II, 197*.

Deze uitspraak van de schrijver zelf plaatsen we als motto boven een beschouwing van zijn proza, omdat ze de sleutel vormt tot de eigenaardigheden van zijn stijl, de synthese wijst, waarin deze alle hun verklaring vinden: een bezield en verbeeldingsrijk denken, door een krachtig maatgevoel gebonden en beheerst tot stijlvolle compositie.

Dit *bezield en verbeeldingsrijk denken* is het warme leven van zijn ‘Overpeinzingen’, de glanzende, volrijpe vruchten van inkeer en bespiegeling van een wijsgerige geest, gevoed door de schatten van een rijk herinnerings- en actief verbeeldingsleven. Hier is het afstandnemen van de beheersende geest, die zich niet laat leiden door toevallige indrukken, maar uit een zuivere ‘erkenning’ der levenswaarden zich een rustige, brede levensbeschouwing verworven heeft, een levensbeschouwing die dat mild, verhelderend licht spreidt, waarin ‘nietige dingen zeldzaam, en overbekende dingen ons nieuw toeschijnen, en vele dingen die dor en ontoegankelijk schenen, ons gemeenzaam worden en dierbaar tegelijk’; waarin ‘de felle rukwinden die tegen (zijn levenshuis) tot flarden slaan en de kletterende regen die bij golven tegen de ramen wordt gezwiept, (hem) het lawaai van overmoedige kinderen (doet horen), die buiten al maar rond zijn woning dollen, en juichend en joelend handen vol harde pepernoten tegen de verlichte vensters werpen, om dan gillend te vluchten ver weg’ (Storm en Stilte).

In dit licht worden de beelden van voorbij geluk geheven in de sfeer van het ‘Gelukkig Leed’ der herinnering, worden de felle kleuren en de dringende stemmen der begeerte verzacht tot de wijsheid der berusting en van het inzicht. Hier verliezen de teleurstellingen en de miskenning hun bitterheid, hier wordt de dwaasheid doorzien van het amechtig draven achter de roem aan, waarin het geluk wordt verbeurd van de onverzwakte toewijding aan het werk om het werk, het geluk der schone openbaringen.

En de natuur wordt zinrijke achtergrond en wint dieper leven

door de synthetische bezieling van de schouwende geest. Dit is de compositorische kracht van zijn natuurtekening, die zich niet verliest in de impressionistische overvloed der hoe ook verfijnde en verrassende noteringen van de observatie om de observatie, maar die het karakteristieke uitheft en samenvat tot atmosferische verbeelding der ontdekkende levenserkenningen, tot verdiepend accompagnement der gedachte, Hier treft de tegenstelling tussen deze kunst van het *teken* en de impressionistische kunst van het *beeld*, waarop we reeds eerder wezen. Hier zijn niet de bonte, vluchtige *verschijnings*vormen met hun vage betovering van het gevoel, maar zijn de natuurvormen verklaard tot *wezens*vormen, beeldend de gedachten en overtuigingen van het bouwend verstand, dat componeert, d.w.z. naar een beeldend principe alle verhoudingen en werkingen vooraf bepaalt en alle elementen schikt en bezielt tot het organisme der idee.

Dit is het geheim van zijn levenskrachtig, meeslepend ritme, waarin ook de taal alle expressieve krachten van klank en beweging, van gedachte- en gevoelssuggestie ontwikkelt, die de rijkdom van zijn proza vormen. Hier openbaart zich de macht van de kunstenaar, die als alle kunsten ook het schrijven beoefent als zuiver en schoon ambacht; die als eerste beginsel kent de eerbied voor de materie en daardoor haar rijke mogelijkheden ontdekt.

Hij kende de kunst van de schikking der woorden tot statische of dynamische constructie, waarin ze verharden of vertederen, hel oplichten of gedempt terugwijken naar de eis der *eenheid van stof en geest*, hier als in zijn plastische kunst steeds bewust nagestreefd.

De schikking die, als in zijn glasschilderingen de lichtverdeling, de sprekende trekken gevoelig afstemt:

> ‘Maar opnieuw heb ik gevoeld *den gloed van haar liefde en den troost van haar streelende handen* over verdriet waarvoor de tijd reeds lang den balsem vond en weer gehoord heb ik *haar stem* die tastend sprak over eigen verwachtingen, *onvervuld*, nog eens getild tot in het licht eener mogelijkheid, vóór zij oud reeds, haar leven besloot’ (blz. 13).

De schikking, die de beweging verlevendigt door de activering van een enkel woord; door inversie:

> ‘*Weg* vliegt de schoon gepelsde’[1)]

1) blz. 16.

door een enkele omzetting:

> ‘Nu wijlde het zonlicht nog waar witte en rose papavers zacht te *wiegen* stonden voor donker dichtbegroeide heg’[1)]

door intensivering van het werkwoord in de statisch-dynamische tegenstelling:

> ‘Van uit verder gelegen woning / *wiekten* zachte melodieën den zoeten avond in’[2)]

Door 't plots opklinken van helle, hoge geluiden wordt de vroegochtendlijke stilte verbroken:

> ‘Een klink klikt op, een verre grendel wordt verschoven, een stem roept door de ijle lucht en duikt terug, een kar komt buiten, rijdt krakend verder, een jongen fluit helder een droeve wijs.’

Dan het sonore, ritmische klokgelui:

> ‘Dan zweeft over, uit verre verten, de stem der klok die van den toren luidt, het driemaal drie, omvat door drie gespannen stilten en dan, het jubelend uitkleppen in nachtelijke donkerheid....’[3)]

Hij kent de kracht der syntactische scheiding, die zware accenten zet:

> ‘Daar waar de hei *arm* is en *kaal*’; ‘De wreedste bekentenissen, waarin de kleinste scheuren en nauwste kloven van eigen wezen, *bloot* liggen en *geopenbaard*.’

De impressieve klankplastiek:

> ‘*Hard* als *graniet* zijn vaak uw *nachten, bannend* zoete geuren en lokkend geluid: geen *woelende donder doordreunt* ooit uw hooge koepels, geen *bliksemlicht doorflitst* ooit uw *duister rijk*’ (Tot den Winter).

Zo weeft hij zijn synthetische natuurverbeeldingen, suggestief door hun karakteriserende adjectieven, hun gevoelige klank en beweging:

> Alle dingen der natuur, van de *ijle* zilvergrassen tot de *wortelsterke bronzen* boomen, stonden in de *bladstille* atmosfeer *wachtend* te pronk, toen de zon de dag inkwam / en de wereld overzag als een kamer vol overschoone verrassingen, die voor het *feest* van den *pralenden* zomerdag voor haar stonden uitgestald. *De zachte muziek zette in*, direct bij haar verschijnen, het *gegons* der insecten steeg *zoemend*

1) blz. 36.
2) blz. 37.
3) blz. 66.

> tot de *warme grotten* der hooge bosschen, *de wielewaal, juichend, floot van de klokkende koelte der heerlijke wateren* en *dook* verder, steeds verder, in het labyrinth der *zonnige* bladeren; de *zwaluwen schreven hun zwierige arabesken* binnen den *lichtenden koepel der lucht*; / en over de *trillende heide* woei de *frisch-zoete geur* der bloeiende lupine....[1)]

De tegenstelling zet het diepe accent in zijn zinrijke, geestelijk doorlichte motieven: (de verre stem van het jachtende leven in de landelijke rust:)

> 'Op dat oogenblik klonk van over zee de donker loeiende stoomfluit van een transatlantieker, als de bronstige jammerroep dien een god uit den oertijd over *bloesemende heuvelen* zond. Toen de *donkere dreun* over de zee was verstoven, boog ik mij over hem die neerlag, en vroeg wat hij bedoelde met "de vlinder".' (Storm en Stilte).

'Bezield en verbeeldingsrijk denken' noemden we het warme leven der 'Overpeinzingen'. *Bezield* door een diep en schoon menselijk *medegevoel*, dat is, naar de omschrijving van Van Schendel, 'het vermogen om de zelfstandigheid, het wezen te erkennen van ieder ding'; als zodanig bron der klare fantasie, die uit de rijkdom der natuur- en levensverschijnselen de kosmische verbeelding schiep van zijn milde levensvisie. Het is ook de drijvende kracht en het ontdekkende licht van zijn beschouwingen over kunst en kunstenaars.

Maar wat dáar licht en luchtig beweegt in het tere spel van licht en schaduw of in sierlijke, kleurige arabesken, dat is híer breed en hecht gebouwd en krachtig gedreven in de stuggere materie van zijn betogend proza. Hier is Roland Holst niet 'de mijmeraar over het leven, de stelselloze wijsgeer', maar de weltoegeruste, doelbewuste strijder voor een kunstideaal, dat hij bewonderde in het werk van zijn medestanders uit alle tijden, dat hij nastreefde in eigen scheppingen, dat hij bepleitte in redevoering en geschrift. Het is het ideaal der *monumentale kunst*. 'Monumentaal' is in zijn interpretatie de kunst, waarin het 'meegevoel' van de kunstenaar zich diep en schoon openbaart als het vermogen, in de harten van anderen door te dringen en wat daarin leeft begrijpend te tillen tot in de sfeer der schoonheid; de kunst, waarin het besef van duizenden samenkomt en samenstemt tot één erkenning, tot de schone synthese; de kunst

1) blz. 33.

ook, die ‘de gemeenschap in geestelijke en religieuze zin tracht te versterken en te verheffen, door het kennen en bevestigen van de blijvende waarden van het leven’. (Van Konijnenburg).

Dit ideaal bepaalde zijn voorkeur, de keuze van zijn onderwerpen. Dit richtte en bezielde zijn polemiek voor wat hij zag als de eeuwige kunstbeginselen, tégen ‘de ambachtelijke, morele en aesthetische verwordingen en gevaren’, die hij speurde in het kunstbedrijf van zijn tijd. Dit verklaart zijn liefde voor de rituele kunst der middeleeuwen in het bizonder, waarvan hij getuigenis gaf in zijn magistraal essay ‘De glasramen in de kathedraal van Chartres’.

Twee machtige kunstbeginselen zag hij steeds tegenover elkander, dat der gebondenheid en der vrijheid. Hij zag ze in giganteske strijd tussen Middeleeuwen en Renaissance: ‘Het geestelijk en het lichamelijk verlangen, worstelend om oppermachtig en heerschend te blijven, die strijd die den ondergrond vormt van Michel Angelo's kunst, beheerscht ook het conflict der middeleeuwsche en burgerlijke cultuur. De grootsche strijd van een ondergaand en van een winnend wereldbeginsel, die in den strijd medevoeren alle ideële tendenzen der middeleeuwsche cultuur en van die der doorbrekende Renaissance, Michel Angelo doorvoelde de diepte en grootheid dezer idealen en terwijl zij nog worstelend waren in de samenleving zelve, hief hij ze tot één harmonische schoonheid van diepe vergeestelijking in prachtige zinnelijke lijflijkheid, gelijkelijk en tegelijk’[1)].

Hij zag de grote lijn van het individualisme in z'n opkomst, z'n bloei en z'n verwording: ‘het groote drama van het individualistisch zijn, waar Michel Angelo de grandiose geboorte van schilderde met verbijsterende macht, waar Tiziaan de onmetelijke en immer roepende zoetheid van heeft verbeeld, waar Rembrandt de trotsche desillusie van maalde en waar Israëls het kleine, zielig en kommervolle einde van bracht’[2)].

Hij zag de verwording van het individualisme in een verbreken van alle Eénheid, in de miskenning van alle algemene erkenningen, in het streven naar ‘de allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie’ en daardoor een wilde jacht naar het uitzonderlijke, het ‘originele’, het prikkelende, het vluchtige, de schijn en de buitenzijde der dingen.

1) *Jozef Israëls*. Over K. en K. I, 32.
2) *Jozef Israëls*. Over K. en K. I, 38.

Maar daartegenover herkende hij ook met vreugde de kentering van zijn tijd naar een meer spiritueel-gerichte levensbeschouwing, naar een kunst gericht op de hoogste levenswaarden, geestelijk georiënteerd en groot van structuur, waarin architectuur, schilderkunst, beeldhouwkunst, grafiek, kunstnijverheid de monumentale Eenheid zouden hervinden. En met al zijn inspirerende en apostolische kracht in beeld en woord heeft hij dit streven bevorderd en leiding gegeven.[1)]

Steeds zocht hij in het kunstwerk de essentiële levenserkenningen, niet alleen de aesthetische maar ook de ethische factoren; speurde en trok hij de grote lijnen, verklaarde het kunstwerk uit het leven en streven van de tijd, de achtergrond van geestelijke verlangens waaruit het ontstond en die het eens bevredigde. Dat is de monumentaliteit ook van zijn kunstbeschouwingen en waarderingen.

En breed en hecht van structuur als die beschouwingen, is hun vorm, harmonisch en stijlvol als geheel zijn wezen. Zoals in zijn plastische scheppingen de rijke melodie van lijn en kleur zich ontplooit in het geometrisch schema van de constructieve vorm, zo ontwikkelt ook in zijn geschriften de gedachte zich in de strenge en maatvolle compositie.

Dit onderscheidt zijn proza van dat van de meeste zijner tijdgenoten. Tegenover het oneindig genuanceerde subjectieve gevoel, dat zich uitleeft in de vermoeiende overdaad der picturale notering, dat z'n subtielste schakeringen zoekt te suggereren in de vage tonaliteit, is hier de synthetische levensconceptie in het scherpbelijnde beeld en de sterksprekende kleur van het begripswoord en de scherp begrenzende bepaling. Tegenover de open attributieve zin[2)] van de impressionistische stijl, die vaak tot structuurloze aaneenrijging van woorden en zinfragmenten ontaardde, tegenover de kortademige, brokkelige zinnetjes van expressionisme en andere -ismen staan zijn hechtgebouwde, evenwichtige en welgevoegde perioden.

De *periode* is de typische zinsvorm in de constructieve stijl van Roland Holst. De periode, dat is de gesloten, introspectieve predicatieve zin, bindend het samengestelde voorstellings- of

1) *W.A. van Konijnenburg, In Memoriam Prof. R.N. Roland Holst*. Elsevier's Maandschr. Febr. '39.
2) Zie mijn *Inleiding tot de Stilistiek*. Gron. '35, blz. 78-79.

gedachtecomplex in hecht logisch verband: ‘The Period presents the Sentence in the form of a single main proposition, with subordinate phrases and clauses; and Unity implies the subordination of the sentence to one leading idea’ (*Bain*).

Zoals de ‘machtige spierwerking van het bindend lood’ de kleurige glasscherven in zijn ramen, zo bindt het streng logisch verband de vele verklarende en verdiepende details tot de organische gedachte- of voorstellingseenheid van zijn perioden:

> ‘Wie den innigen samenhang tussen het proces van verwelken en verworden van den sterken prachtig bezonnen monumentalen kunstvorm, tegelijk en in gelijken tred met het worstelend inéénstorten van de feodale maatschappij en vorm niet ziet, of niet wil zien, / wie de grootschheid van dien samenhang weigert te erkennen en door dien onwil niet bij machte is, het langzaam verval te volgen van verwelkende begeerten en levensvormen en de opkomst van nieuwe levensvormen en verlangens die beide, de een zoowel als de ander in de aesthetische sprake hun zuiver equivalent bezaten of bevochten,/hem wordt heel de levensvolle en altijd zoo klaar getuigende frescokunst dezer verre geslachten slechts een fraai en boeiend aesthetisch spel waar niet de machtige drang van het *leven*, maar smaak en grillige luim de regie over schijnen te voeren’,

Verband, dat krachtig voelbaar wordt door de *syntactische spanning* die zijn zinnen doorvaart. Ze ontstaat, doordat syntactische en lexicologische betrekkingen door scheiding en onderbreking worden geactiveerd (betrekking tussen subject en predicaat, tussen bepaling en bepaalde, tussen adverbiale, in 't bizonder conditionale of concessieve bijzin en hoofdzin; lexicologische verbindingen als: niet alleen - maar ook, zomin - zomin, zelfs wanneer - dan, waar - daar, enz.).

Als voorbeeld van een uiterst gespannen periode moge de volgende dienen:

> ‘*Zelfs wanneer* de glasschilder van thans overtuigd is dat tijdens het tijdperk der Renaissance ook de glasschilderkunst op een dwaalspoor is gevoerd, *toen* het elementair en zuiver karakter der glasmozaïek verloochend werd en plaats maakte voor het glasémail op te véél-kleurige en te groote glasschijven, *die* de machtige spierwerking van het bindend lood niet meer konden verdragen; / z e l f s d a n blijft / *ondanks* dit, zijn verzuiverd inzicht, / het nadeel bestaan, dat hij als kunstenaar zich *niet* van de architectuur uit gevormd heeft, *maar* zijn aesthetische ontwikkeling juist samen viel met en zéér sterk beïnvloed werd door, een bloeitijdperk in de kunst dat een zéér uitgesproken anti-architectonisch karakter bezat.’

De syntactische spanning heeft een sterk dynamische werking, doordat ze het ritme van de voorzin versnelt en de nazin zwaarder accent geeft:

> ‘Al de herinneringen aan de vele voor het geestelijk leven van Holland belangrijk geworden figuren, die gedurende een tijd van hun leven in dit gebouw thuis waren, maken, dat anderen en ook ik, aan de eigen sfeer van dit, zij het dan on-schoon, gebouw toch gehecht blijven.’

Vaak streeft de periode op in twee of drie strekkingen, om dan in rustige golflijn uit te vloeien:

> ‘*Dat* wat de bouwkunst in haar hoogste uitingen vermag, wanneer zij als heerlijke koorzang ons hart omwoelt, of menschelijk, warm en uitbundig ons omvat, als een volksfeest dat rondom ons vol verrassende onverwachtheid golft en leeft, / *dat vermogen* ons te voeren tot in de sfeer, die voor Violet le Duc, dank zij zijn indringend begrijpen tot een herleefde werkelijkheid was geworden, // *die sfeer* bestond niet in de tastbare werkelijkheid, waarmede de scheppende en daadkrachtige Puvis alleen te maken had.’

Ze werkt statisch, zwaar, in de korte numerus der vele onderbrekende, uitdiepende bepalingen:

> ‘*Deze grootsche strijd*, - in werkelijkheid *de doodsstrijd* van een opkomende cultuur, *een strijd* waarin iedere uiting van het leven betrokken was, die tientallen opeenvolgende geslachten heeft opgeëischt en heeft verzwolgen, *een strijd* waarin de kunst slechts een der zéér vele uitingen van den werkzamen geest was, die aan de groote worsteling deel had, / *dit groote, eeuwen overspannende conflict*, waarin het wezensverschil van een Franciscus van Assisi en van een Lorenzo il Magnifico, van een Dante zoowel als van een Ariosto, van een Cimabuë zoowel als van een Tiziaan tot uiting komt, // wat is *deze grootsche strijd van geestelijke waarden en maatschappelijke krachten* in diepste wezen anders, / dan een oneindig massaler uiting van den verborgen tweestrijd die ook in het menschelijk hart leeft, tusschen gebondenheid en vrijheid, deze twee polen waartusschen ons psychisch leven, ons microcosmisch en ons macrocosmisch zijn, voortdurend dobbert?’

Zwaar werkt ook het in z'n aard suspensieve deelwoord:

> ‘De eenheid met de stof, die, / den steen *aanvaardend*, / het karakter van den steen eerbiedigt, / geest en stof *verbindend* tot één, / ook die éénheid bevestigt zich in zijn kunst.’

Eveneens de brede attributieve bepaling tussen lidwoord en substantief, in plaats van de relatieve bijzin:

> ‘de *geheimzinnige, zich door reeksen van eeuwen gevormd hebbende* stof’; - ‘Violet le Duc heeft door zijn doordringend begrip van het waarom der bouwkundige vormen en van de ambachtelijke werkmethoden der middeleeuwsche bouwkunst, een *grootsch m a a r in diepste wezen door latere geslachten onbegrepen en d a a r d o o r van hen vervreemd architectonisch* verleden weer voor den geest toegankelijk en voor onze daden tot steun gemaakt.’

Het zijn de zware vormen van de kunstenaar die gewoon is, de harde materie te bewerken, en die niet streeft naar de bevallige lijn der aesthetische bekoring, maar naar de scherpe, sprekende contouren van het bouwend verstand. Vandaar zijn steeds uitdiepen en scherper begrenzen:

> ‘Zijn schilderijen zijn van *een geestelijke subtielheid* die soms *'t spitsvondige* nadert, *de overdaad van detail* wordt nimmer *pronkig*, maar blijft steeds *stil en voornaam*. Zijn kunst lijkt mij te zijn een naglans van Helleensche en Venetiaansche cultuur en deze *ondanks hun tegenstrijdigheid* vermengd, zoodat *de zinnelijkheid koel* en *de onbewogenheid inhoudsloos* gelijkt bij zijn figuren, die geen goden maar ook geen menschen zijn. Het gelijkt *een spel*, maar *een zéér voortreffelijk en verfijnd spel*, waarin de accessoires uit driftiger begeerten zijn ontstaan dan in de menschenbeeltenissen tot uiting komt’ (Gustave Moreau, I, 82).

Ook de veelvuldige verdiepende of verklarende explicatieve bijzinnen, tussenzinnen, beperkingen en toegevingen zijn typerend voor deze stijl:

> ‘Zij heeft noch de diepe moreele kracht en klaarheid van het ritueelgebondene - *gebonden naar den geest en de stof - die de grootsche middeleeuwsche schilderkunst eigen was*; noch heeft zij de persoonlijke verrukkingen en stille ontroeringen, *die het diepste wezen der schilderkunst zoo medeslepend maken*’; - ‘Het wezen *echter* van deze monumentaliteit (de Duitse), *zooal* bij wijlen imponeerend, is volkomen leeg van geest, van dien geest *althans* die met zakelijke energie niets te maken heeft.’

Zijn vaak sterk gespannen, zwaar geladen perioden, die de geest dwingen tot snelle, intense samenvatting, werken nochtans zelden vermoeiend, dank zij hun sterk sprekende, oriënterende accenten en hun welgevoegde, doorzichtige bouw. Zijn proza kan ons leren, hoe strenge compositie de levendige geest niet beperkt in z'n vlucht en niet belemmert in z'n beweging, maar welk een verscheidenheid van vormen en zuiverheid van ritmen zich juist in deze gebondenheid kunnen ontwikkelen. De stijlvolle synthese van statische en dynamische elementen, die zijn plas-

tische composities kenmerkt, het sterke relief door fel contrast, diepe inkerving of verrassend zijlicht, zijn het levenskrachtig geheim ook van zijn proza: van zijn scherpe karakteriseringen,[1] van zijn overtuigend betoog[2] en zijn profetisch getuigenis[3], van zijn vurige bewondering[4] en milde waardering[5]. Zakelijk indringend in zijn technische uiteenzettingen, gaan zijn zinnen zwaar in korte numerus van krachtige accenten[6]; licht is hun vlucht, waar hij zich vermeit in herinneringen[7], verrassend van wending in zijn ironische beschouwingen[8]; architecturaal is hun brede bouw, opstrevend in machtige spanningen naar de krachtige clausule van zijn vaste, bezielde overtuiging[9].

'*Bezield en verbeeldingsrijk denken*' noemden we, naast de compositorische drift, de scheppende kracht in zijn proza.

Het is het ontdekkende licht in zijn scherpe karakteristieken. Zo, waar hij in 'Twee dier-verbeeldingen' de diepere overeenkomst speurt tussen een prae-historische Bison-verbeelding in de grot van Altamira en een 'teeder-strak' houtsneetje van Jan Mankes:

> 'De jager uit het paleolithisch tijdperk, heftig achter het wild dat hem toch ook beangstigde, schreef de diervorm neer, bezeten door de vrees en begeertengedachte aan dat machtige dier dat hij zocht en toch ontweek. Zijn verbeelding van het dier lijkt een felle *diagnose*, neergeschreven in prachtig bewogen vlammend lijnenstel. - Onze jonge tijdgenoot, wien het leven helaas een broos bezit is, ondergaat de grootheid der natuur niet strijdend en hijgend, als een verrukkelijk spel van physieke kracht en mentale verschrikking, maar nadert over de stille paden der geestvolle aanschouwing tot een gaven eenvoud en een onmiddellijkheid van uitbeelding, die hem in dit kleine kunstwerkje rein doet zijn als een wijs kind, rein ook als de prachtig felschouwende oermensch uit de verre, verre oudheid' (I, 72).

1) *Jozef Israëls*, I 27 vlg.
2) *Ethische factoren in de monumentale schilderkunst*, I 143 vlg.
3) *Nieuwe wegen en oude erkenningen*, I 87.
4) *De glasramen in de kathedraal van Chartres*, II 30 vlg.
5) *Herinneringen en aanhalingen*, I 15 vlg.
6) *Bij de reeds vijf en twintig jaar oude houtsneden van de Bazel en Lauweriks*, I 48 vlg. *Moderne eischen en artistieke bedenkingen*, I 110 vlg.
7) *Enscènеering*, I 105 vlg.
8) *Balineesche volkstypen*, I 195 vlg.
9) *Théodore Chassériau*, II 135 vlg.

Het is de rijkdom van zijn vergelijkingen:

> ‘Dit zijn de oudste ramen, dit zijn de eenige intacte XIIde eeuwsche ramen van Chartres. Zij zijn hemelsch, zij zijn stil, zij zijn blauw en goud, zij zijn blauw als een waterbron in een grotholte, zij zijn blauw als de morgenhemel gezien boven nog nachtelijke bosschen, zij zijn van het blauw dat sommige kinderoogen kleurt. Zij zijn niet geweldig, noch zijn zij grootsch, zij zijn on-aardsch en klinken als harpspel overwaaiend van een andere wereld’ (II, 35).

Het heft de tijdelijke verschijningen in de sfeer van het wijsgerig doorschouwen:

> ‘Hoeveel harder en armer zou de wereld wezen, zoo wij de kunst misten van de vele heerlijk zéér jong gestorvenen, van die kort toevende gasten, die een wijle aan de grenzen van het leven dralend zingen, en dan weer wegijlen van hier. Door hen, en door hen alléén, kennen wij de dauw van de eeuwigheid, die slechts ongerept parelt, vér van de windvlagen en den brand van het leven’ (In memoriam Jan Mankes I, 77).

Kenmerkend zijn in dit proza de vooropstellingen van een algemene aanduiding, die dan verrijkt wordt in de verdiepende beschouwing:

> ‘Hoe lief en teeder is toch aller dingen aanvang /, soepel, zacht en vol heerlijke mogelijkheden, vrij van alle verstarring en verstijving van den dood’ (I, 199).

De vele karakteriserende epitheta, *fantastisch-bezielend*:

> ‘Daar liggen de mooie dof-grijze peinzende aardappelen naast de opgewonden tomaten, de clown-achtige wortelbossen naast de deftig gekraagde cardons, en de welopgevoede preutsche perziken naast de altijd in avondtoilet getooide aubergines’ (I, 127);

technisch-waarderend:

> ‘Wij dreigen overstroomd te worden door de al te faciele linoleumsnede, het papperig ersatz voor 't edele kopshout, dat te rafelig is voor den gevoelig scherpen burijn, en dat zwicht en dijt onder den druk van de pers’ (I, 52);

nauwkeurig afwegend in de beperkende tegenstelling:

> ‘De dwingende, maar tegelijk verscholen kracht der geometrie’; ‘De roekelooze maar altijd overwinnende Benvenuto’; ‘De zuivere, tegelijk nederige en toch alle verantwoording gretig aanvaardende werkwijze van Charlier’; ‘Chassériau's soepele doch nooit weeke vormen en zijn vloeiende doch nooit slappe kleuren.’

Bovenal de vele relatieve bijzinnen, die de algemene aanduiding verdiepen tot scherpe karakteristiek of omspelen met suggestief verrijkende reflecties:

> ‘Het besef dat zij (Dante en Giotto), *wier geestelijke vormkracht door reeksen van eeuwen heen voortwerkte tot in dezen tijd*, dat zij, *zonder wier openbaringen wij ons het Westersch cultuurleven niet meer kunnen denken*, dat zij éénmaal hier te samen waren gezeten, *wankel van leven als wij, maar wortelstokken van den goddelijken geest tevens, onder wiens wijdspreidenden bloei, reeksen van geslachten leefden en zouden ten onder gaan*; dit besef het hart binnendringend op die plaats, maakt deze nederige plek voor altijd tot gewijde aarde’ (II, 200).

Zijn gevoelig constructief vermogen, geleid door het inzicht dat de *plaatsing* van de vorm de voorstelling die hij draagt, beheerst en eerst tot juiste, intensieve expressie doet komen, openbaart z'n kracht in de welberekende woordschikking:
In de reliëfstelling van het hoofdmotief:

> ‘*Het element van stilte, van inhoudsvolle rust*, juist *dàt element* is het, dat aan de groote monumentale kunst van vroeger eeuwen die zedelijke kracht verleende’ (I, 158). ‘*Strengheid en innigheid, zij* waren de kenmerken van de grote monumentale kunst van weleer, *innigheid en strengheid, zij* zijn ook de kenmerken geweest van der Kinderen's natuur’ (II, 215). ‘En het is juist *de klaarheid*, die de monumentaliteit haar verheven expressie verleent.’ - ‘En het is ook *de rust*, waarnaar alle stof in de natuur streeft.’ - ‘*Onverward en onvervaard, zóó* was zijn visie op het leven, *oningewikkeld* was bovendien zijn wezen, doch *geadeld door gratie*, was zoowel zijn persoonlijkheid als zijn kunst’ (II, 136).

Elk van zijn afwijkingen van de gewone woordorde verdient opmerking, omdat ze steeds blijkt een gevoelige afstemming van de zin, een intensivering van de uitdrukking. Reeds vroeger, bij de behandeling van de ‘Overpeinzingen’, gaf ik daarvan enkele voorbeelden, hier mogen nog enkele gevallen volgen:

> ‘dat *de dankbaarheid*, ondanks alle woelingen des levens, *van het hart* blijft *een vast en onvervreemdbaar bezit*’; - ‘door een visie, die slechts één mogelijkheid kent, en deze één-zijdig *drijft op de spits*’; - ‘zijn leven ondanks alle physieke lasten, is tot het einde geweest *onversaagd*’; - ‘zijn de meesten onzer in de vroege morgenuren niet *dwalend* nog van geest en van overtuiging *wankel?*’

Ook hier treft de kracht der vele syntactische scheidingen:

> ‘die het moreel-aesthetisch element *hecht* wenschen en *rustig*’; ‘- tot waar op verre kusten de stranden *zonnig* zijn en *zacht*.’

Zijn woordschikking is berekend op gevoelige accentverdeling:

> ‘Zoo ontstaat dit prachtig *roofslot*, de vesting, die sierlijk, kleurig vaak als een bloem zoo *schoon*, toch is gebouwd voor *strijd*, voor *afweer* en *beveiliging*, versterkt rondom door *harde pantsering*.’

Het gehele stuk over schelpen ‘Vreemde gelijkenissen’ (I, 217), waaruit deze zin genomen is, munt uit door gevoelige woordschikking.

Ook de punctuatie, die zuiver ritmisch is, vraagt uit dit oogpunt de aandacht. Een enkel voorbeeld:

> ‘En zoo er thans van eenige monumentaliteit sprake is, dan is het een monumentaliteit in dienst van die aan alle hooger leven en kunst zoo vijandige geestesgesteldheid.’

In het zwaar en hecht gesmeed betoog zette Roland Holst de krachtige accenten, door herhaling van het hoofdmotief, door de tegenstelling (*niet*.... *maar*, enz) door coördinatie van kwalificerende substantieven, adjectieven en deelwoorden, en door afsluiting van zijn perioden met de sterkbetoonde tweeof drieledige clausule:

> ‘Maar laat ons vooral niet vergeten, dat onze bewondering voor de roekelooze *vaart* en hartstocht, waarmede de waarlijk grooten de eenzaamheid *vlogen tegemoet*, ons onaandoenlijk heeft gemaakt om de *diepe en zeker even hartstochtelijke* overgave te erkennen, waarmede de kunstenaars van vroeger tijdperken dringen naar het gloeiende hart der éénheid, zich *weggevend*, zich *oplossend*, zich *stortend* in die éénheid, zich in die éénheid *verliezend* en in deze vervoerende liefde alleen hun *bevrediging*, hun *geluk* en hun *hoogere bevestiging verwachtend en winnend*. Ons onvermogen om dien hartstochtelijken drang naar de éénheid te volgen in zijn wilde vlucht, daarin openbaart zich *onze egocentrische inborst en ons te-kort*’ (II, 21). - ‘De stem van den kunstenaar die van den top der monumentaliteit af spreekt, hoe *vast, gloedvol* en *beheerscht* van voordracht ook, blijft altijd *licht*, in vergelijking tot de *zwaarte*, de *macht* en de *dracht* der doorgloeide overtuigingen, welke het wezen zelf der monumentaliteit bepalen’ (II, 23). - ‘Ieder onderdeel (van een kathedraal) kan in zijn soort een meesterstuk zijn, doch zelfs het meesterwerk van den enkeling, hoe *sterk* en *volmaakt* ook als uiting, wordt in dit verband hooger nog geheven, - zooals het schip gedragen wordt op de zee - door *de machtige, eendrachtig-beleden erkenningen, innige vervoeringen en onwankelbare overtuigingen*, die *diep* zijn, *mateloos* en *universeel*. Juist die éénheid is oorzaak dat in de groote monumentale kunst, de vormen en beelden waarin de gloed der erkenning van tallooze harten tot uiting dringt, *helder, begrijpelijk* en *altijd zonder pijnlijke nadrukkelijkheid* tot ons komen’ (II, 24).

In deze zware proza-architectuur ervaren we het massale karakter van de begripswoorden op *-heid*:

> ‘Van de *waarachtigheid* der gevoelens, van hun *algemeenheid* en of zij al dan niet beleden worden door de groote namelooze menigte, daarvan en ook van de *wijdheid*, kracht en *omvattendheid* dezer sentimenten hangt het af, of de uiting van den kunstenaar tot de wereldkunst behoort’;

van de gedrongen attributieve bepalingen:

> ‘voor *wellicht thans nog niet te verwezenlijken* mogelijkheden’; ‘de beklemming van *de niet te ontwijken donkere* naderingen’;

van zijn comparatieven:

> ‘De invloed die daarna van Duitschland kwam, was veel *onpersoonlijker*, maar tegelijk *dwingender, armer* voor het hart, maar oneindig *gespierder* en *energischer* van geestelijke werking.’ ‘Zijn (Cuypers') geestelijke conceptie was *dieper, rijker, doorgloeider*, en in de beste beteekenis van het woord ook *ouder*, dat wil zeggen *doordrenkter* van nobele verlangens. Ook zijn aesthetisch ideaal was *vaster, inhoudsvoller, uitstroomender* en tegelijk *verhevener* dan het louter subjectieflyrisch gevoel van den kunstenaar dier tijden.’

In al deze citaten, als trouwens op elke bladzijde der essays, treft ons het sterk *nominale karakter* van de stijl: de vele abstracte substantieven, de gesubstantiveerde adjectieven, de nomina actionis, de infinitieven en deelwoorden, waarin het verbale bewegingselement is gebonden tot algemene karakterisering. Het zijn de strak omlijnde stenen van de gedachtebouw, de scherp gesneden glasscherven, waardoor het verklarende licht der idee schift in diepe, sprekende kleuren.

Ze vormen de gedrongen begripseenheden:

> ‘Een nieuw te beleven en op diep eenheidsbesef berustend beginsel’; - ‘dit willig en zich tegelijk geestelijk in dienst van, en ondergeschikt stellen aan een collectief ideaal’;

het scherpe profiel:

> ‘Zóó zacht te zijn en tegelijk zóó onverbiddelijk, zóó doordringend te schouwen, zonder dat één rimpel dat verraadt, zóó ontroerd te zijn en toch - gewend aan dezen hoogen gast (het gevoel) - zóó hoffelijk te blijven, dit weerspiegelt wel den geest der. Renaissance op haar schoonst: - viriel, zelf-besloten en zegevierend!’ (I, 130);

de uitdiepende begripsomschrijving:

> ‘Des levens onverklaardheid - het den dood afwachten zonder eenig geloof waardoor het einde overgang wordt, zonder die erkenning

> die de eindeloosheid in zich en zich in de eindeloosheid weet, alleen het pitoyable van het vereenzaamd zijn, dat zich blind gestaard heeft door al de lange levensdagen heen, naar zich zelf en in zich zelf, waardoor het “ik” en wat allernaast aan het “ik” was, het eenig begrepene en erkende wordt, deze levensarmoede gevangen in de kleine kooi door het individualistisch denken zelf gebouwd, alléén tegenover het onbegrepene, niet te ontwijkene: de Dood, die dat dierbaarst ik en eenig waarachtig gekende, die “ikheid”, komt wegnemen en aanranden....’ (I, 31).

Maar ook de suggestieve karakteriseringen, die rijk zijn van kleur en tekening als zijn glasschilderingen:

> ‘En dan erkennen wij in Toorop's *rusteloozen drang naar vernieuwing de veilige zekerheid* dat zijn *roem* den komenden orkaan zal doorstaan, want hij heeft *het geloof* gehad in de jeugd, hij heeft *hun snel wisselende verlangens* begrepen, hij is veertig jaren lang *een boeiend en meesterlijk begeleider* geweest van de telkens wisselende verlangens der jeugd. Toen zij *de vibratie van het licht* zochten en *de directe beelding* ontvluchtten, heeft hij *mengelingen en tinten* gevonden die hun hart verrukten, toen een nieuwe jeugd *eigen levenserkenning* wilde uitdrukken in symbolischen vorm, toen heeft hij *wrange en martelende expressies* gevonden wier *donkere blik* nog naleeft in ons hart. Toen *rustiger natuuraanschouwing* dreigde *al te goedmoedig* te worden, heeft hij haar *psychische felheid* en *dwingende kracht* toegevoerd; en toen later nog *de begeerten naar de groote monumentale oplossing* uitgingen, was hij het die *nieuwe rythmen* heeft gevonden en deze in nieuwe verjongde technieken *tot uiting heeft gebracht*’ (I, 90).

Het zijn de nominale elementen, waarin de idee bij Roland Holst z'n kracht ontwikkelt, de werkwoorden dienen meest slechts tot syntactische binding. Typisch zijn in deze stijl de nominale wendingen: ‘hij heeft het geloof gehad; heeft tot uiting gebracht; het vindt z'n uitdrukking; haar werkkring is nivelleerend en ontbindend; dat er onder de kunstenaars nauwelijks verzet, nauwelijks weerstand is,’ enz. in plaats van de persoonsvormen. Kenmerkend voor zijn karakteriserend betoog zijn ook de vele relatieve, in 't bizonder explicatieve bijzinnen; de vele passieve vormen, meer statisch dan de actieve, meer de toestand, het resultatieve, het blijvende dan de handeling accentuerende; de vele breed gecomponeerde subjects- en objectszinnen bij constaterende hoofdzinnetjes als: ‘Het valt niet te ontkennen, Maar erkend moet worden, En dan te weten, Vreemd is het, Het is de zwakheid van alle kunst,’ enz.

Reeds vroeger wees ik op zijn zin voor het diepe reliëf, het

krachtige accent Die verklaart ook zijn voorliefde voor het participium praesentis boven het verbum finitum:

> ‘Het rijk en natuurlijk kunstvermogen der Baliërs uit zich overvloedig en is licht en heerlijk als een spel, doch steeds *steunend* (niet: doch steunt steeds!) op de eeuwenoude traditie van hun volk’ (I, 153); ‘Zoo alle goden van de oude wereld verbleekt zijn van glans, dan is er toch één nieuwe godheid gekomen, die blinkend en hard en zegevierend staat, *beheerschend* onzen tijd. Dat is de god van de Industrie’ (I, 64).

Het zijn de lexicologische, de grammatische en syntactische mogelijkheden en krachten der taal, die hij in het zuivere en schone ambacht dat hem ook het schrijven was, heeft ontdekt en weten dienstbaar te maken aan de drift en heldere visie van zijn vurige geest, aan zijn mannelijke overtuiging. Wat hij zag als de taak van de kunstenaar: de materie te vergeestelijken, ze ‘de stigmata te geven van de geest’, hij heeft het nagestreefd en meesterlijk vervuld in verlerlei grondstof en techniek, niet het minst in het woord.

W. KRAMER.

De nieuwe vertaling van het Nieuwe Testament.

Sinds een aantal jaren worden er prijzenswaardige pogingen in het werk gesteld om te komen tot een nieuwe vertaling van de Bijbel, een vertaling, die meer dan bij de Statenvertaling mogelijk was, rekening houdt met de vorderingen van de klassieke filologie en die zich tevens in het Nederlands meer aansluit bij het tegenwoordig taaleigen. Ik wijs hier slechts op de talrijke deeltjes van ‘Tekst en Uitleg’ en van de ‘Korte verklaring met nieuwe vertaling’. Al hebben al die vertalingen behalve voor de Bijbellezer ook betekenis voor de taalkundige, daar van ieder een zekere invloed kan uitgaan op het taalgebruik en de taalvorm, toch zal men er niet zo spoedig toe komen om er in een zuiver taalkundig tijdschrift een bijzondere beschouwing aan te wijden. Immers de kans dat deze werkjes in de loop der jaren merkbare veranderingen zullen brengen in het Nederlands idioom is vrij gering, daar ze vooreerst in hun bewoording een uitgesproken persoonlijk karakter dragen, in de tweede plaats een bepaalde theologische

kleur hebben, zodat ze alleen ingang vinden in de bepaalde godsdienstige kring, waaruit ze voortkwamen, en ten derde zo hoog in prijs zijn, dat het aantal kopers noodzakelijk beperkt blijft tot degenen die wat ruimer dan de massa voorzien zijn van de vereiste middelen om iets aan te schaffen, dat niet strikt noodzakelijk is.

Nu echter is er een uitgave van het Nieuwe Testament verschenen, waartegen de boven opgesomde bedenkingen niet kunnen gemaakt worden. Deze vertaling is tot stand gebracht op last van het Nederlands Bijbelgenootschap, een van de weinige - zo niet de enige - organisaties, waarin Protestantse Nederlanders van iedere nuance samenwerken om de Bijbel in ruimer kring te verspreiden en vooral om hem, in tal van Indische talen overgebracht, dienstbaar te maken aan het werk der zending in onze overzeese gebieden. De namen der Commissieleden die deze opdracht hebben vervuld, wijzen er voor de ingewijde reeds aanstonds op, dat hier vertegenwoordigers van vele richtingen hebben samengewerkt. Het zijn: Dr. F.W. Grosheide, Ds. A. Klinkenberg JAzn, Dr. W.J. Aalders, Dr. G. Sevenster, Dr. J. Th. Ubbink en Dr. J. de Zwaan. Bovendien is de prijs slechts f 1.90, terwijl binnenkort een kleine editie verschijnt die voor enkele dubbeltjes te bekomen is. Er wordt door tal van colporteurs ijverig mee gewerkt onder het volk, zodat de eerste oplage van de grote editie reeds ongeveer uitverkocht is. De mogelijkheid is dus lang niet uitgesloten, dat - voor gezinsgebruik althans - weldra deze vertaling de Statenvertaling zal verdringen. Deze vertaling toch biedt het onmiskenbaar voordeel, dat heel wat plaatsen, die in de Statenvertaling duister blijven, belangrijk aan duidelijkheid hebben gewonnen. Daarom geloof ik - uit geen boek toch wordt zo veel *voorgelezen* als uit de Bijbel - dat we belangrijke invloed van deze vertaling moeten verwachten op de taal van dat deel van ons volk, dat de Bijbel nog tot zijn dagelijkse lectuur heeft.

In tweeërlei opzicht kan men de betekenis van de nieuwe vertaling nagaan. Men kan letten op de veranderingen die zijn aangebracht in uitdrukkingen, die min of meer burgerrecht hebben gekregen in onze taal, ook buiten de godsdienstige sfeer (zo werd: Geef rekenschap van uw rentmeesterschap: Doe verantwoording van uw beheer - Lukas 16: 2; en: Neem uw beddeken op en wandel: Neem uw matras op en wandel - Marcus 2: 9), een m.i. hoogst interessante studie, maar die ik hier

verder laat schieten. Men kan ook acht geven op de uiterlijke taalvorm, die de vertalers kozen, en daar is het ons hier om te doen. Hoezeer die taalvorm van betekenis is voor de ontwikkeling van het taalgebruik in ruime kring, beseft men eerst recht, wanneer men goed voor ogen houdt, dat (ondanks alle onderwijs) in iedere niet-taalkundige levenskring - de theologische, de universitair-theologische vóórop - nog altijd het blijkbaar niet uit te roeien besef leeft, dat *lezen* zeggen wil: alle tekens die men voor zich ziet zo nauwgezet en trouw mogelijk verklanken, onverschillig of men op die wijze woorden vormt die in het beschaafde spreken nooit worden gehoord of niet. Daar ligt de voornaamste reden van het sterk verzet in Protestantse kringen tegen een vereenvoudigde schrijfwijze, omdat men altijd en altijd weer hoort lezen de oude uitgangen van de Statenvertaling: hele zinnen en perioden worden van buiten gekend met de buigingsuitgangen er bij. Het is dus van ontzaglijke betekenis te weten, hoe de nieuwe vertalers staan tegenover het gezonde, natuurlijke, frisse taalgebruik. Door het aanvaarden van hun opdracht hebben ze al te kennen gegeven, dat ze de noodzaak inzien van vernieuwing van allerlei dat verouderd is en minder gangbaar geworden. Hierbij durven ze ook werkelijk soms te kiezen voor uitdrukkingen die thuis horen in de familiare taal. Volsta dit ene voorbeeld: ‘Gaat naar de stad tot *die-en-die* en zegt tot hem.’ (Matth. 26: 18).

Is die gezonde drang naar vernieuwing ook merkbaar in de taalvorm? Dat zullen we thans in het kort nagaan.

Naar het klassieke voorbeeld van de Resolutiën der Statenvertalers geeft ook deze commissie in de ‘Voorrede’ een taalkundige beschouwing, die ik om de curiositeit hier geheel weergeef. Bij ieder ander vak van wetenschap zou een dergelijke oppervlakkige beschouwing een onherstelbare blamage heten; waar het taal en spelling betreft, matigt ieder ontwikkeld Nederlander zich een oordeel aan zonder om advies te gaan bij een deskundige. Immers hier kan geen deskundige het oog over hebben laten gaan, anders was de hier voorkomende dooreenhaspeling van taal en spelling toch zeker geschrapt.

In de voorrede dan luidt het als volgt; (enkele zinnen zal ik cursiveren); ‘De commissie was zich bewust, dat de vertaling niet alleen was bestemd voor het lezen, maar ook zou worden voorgelezen, niet in de laatste plaats in de Kerk. De vertaling is trouwens ook een-en andermaal in de bijeenkomsten der com-

missie in haar geheel voorgelezen. Terwijl de commissie de spelling De Vries en Te Winkel meende te moeten volgen, *zijn alleen de mannelijke buigingsuitgang en de vrouwelijke e niet altijd in acht genomen*. Het afwisselend al of niet gebruiken van deze uitgangen is dus niet eene vergissing, maar is opzettelijk geschied *ter wille van de duidelijkheid en de welluidendheid van het voorlezen. Trouwens, juist dat voorlezen in hare vergaderingen had de commissie versterkt in hare overtuiging, dat terwille van de duidelijkheid en welluidendheid de genoemde spelling niet mocht worden verwaarloosd*.' (sic). Waren die voorlezingen, waarbij men kan horen, wat voor spellingsysteem men volgt, maar op de plaat gebracht, zo verzuchtte ik bij het lezen dezer woorden.

Maar die redenen van euphonie eisen nauwgezetter aandacht; immers ook de dichters behouden zich deze vrijheid voor. Ik heb daartoe het gehele Evangelie van Mattheüs nauwkeurig bestudeerd, maar ben daarbij tot een vrij bedroevend resultaat gekomen. Nemen we als voorbeeld de bekende samenvatting van de Wet in de hoofdsom van Mattheüs 22: 37: 'Gij zult den Heere, uwen God, liefhebben met geheel uw hart en met geheel uwe ziel en met geheel uw verstand.' Het is mij niet mogen gelukken deze versie met twee buigingsuitgangen ook maar iets welluidender te lezen dan wanneer ik de uitgangen weglaat. Integendeel; de eenheid der trits wordt voor mij juist verbroken door de uitgang in het tweede lid. Is in Matth. 2: 18: 'Eene (met twee lettergrepen en volle ee-klank gelezen dus) stem is te Rama gehoord, geween en veel geklag' welluidender dan: Een stem is te Rama gehoord? Hier ligt m.i. de zaak heel anders; het is geen kwestie van welluidendheid; het gaat hier om onnatuur en natuur.

Trouwens die hele kwestie der weglatingen is naar mijn bevinding vrij eenvoudig en heeft met welluidendheid geen steek te maken; evenmin als in het geciteerde deel uit de voorrede de vrouwelijke e's voor de welluidendheid of voor de duidelijkheid nodig waren, zo zijn ze ook in de vertaling niet onontbeerlijk. Ik heb geen enkele plaats kunnen ontdekken, waar de welluidendheid een uitgang vorderde of verbood en waar de vertalers zijn afgeweken van hun stelsel van het gebruik der uitgangen. Hun practijk is eenvoudig deze: Bij alle zog. vrouwelijke woorden hebben ze de volledige uitgangen geplaatst, zodat ook overal dat ongelukkige *ene* nog in leven wordt gehouden; alleen bij de pron. poss. en het lidw. van bepaaldheid in het zog. mnl. enk.

acc. hebben ze vrij regelmatig de uitgang achterwege gelaten, waarvan ik intussen de zin niet heb kunnen bevroeden. Het enige resultaat zal zijn, dat we nu voor vele jaren opgescheept zitten met een stuk onnatuur en met versleten taalvormen die ieder stichtelijk bijbellezen a priori onmogelijk maken, gelet op de averrechtse volksovertuiging - boven gesignaleerd - dat toch vooral alle '*letters*' moeten worden uitgesproken.

Bij mijn bestudering van het Mattheüsevangelie in de nieuwe vertaling kwam ik verder nog tot enkele verrassende ontdekkingen, die ik hier ten slotte wil meedelen. De vertalers beweren, dat ze zich richten bij de buiging naar De Vries en Te Winkel - in Matth. 15: 24 ontmoeten we nog: verlo*rene* schapen - maar deze mededeling is niet juist. De vertalers hebben een nieuw systeem ontworpen voor de verbuiging van het reflexief pron. *zichzelf*. In de acc. mnl. enk. vindt men dat regelmatig in de vorm *zichzelve*, bijv. *De mens beproeve zichzelve* (1 Cor. 11: 28) en verder o.a. Matth. 4: 6; 12: 26; 19: 19; 27: 40; 27: 42; etc.

In het meervoud daarentegen gebruiken zij de vorm met een n. Zo vindt men in Matth. 9: 3 'Sommigen der schriftgeleerden zeiden bij *zichzelven*' en in Matth. 12: 23 'En al de scharen waren buiten *zichzelven*'.

Een begin van een nieuw systeem vond ik ook in Matth. 19: 14, waar het luidt: 'Neem het uwe en ga heen; ik wil aan *dezen laatsten* (meerv.) hetzelfde geven als aan u.' Meer verouderd dan De Vries en Te Winkel acht ik Matth. 21: 5: 'Zegt *der* dochter Sions.' Voorts wordt het slappe relativum *welke* gehandhaafd in Matth. 24: 45, 46, etc. 'Zalig die slaaf, *welken* zijn meester bij zijne komst zóó bezig zal vinden.' Zou *die* hier niet welluidender zijn?

Taalkundig onjuist is Matth. 15: 36: 'Daarna nam hij de zeven brooden en de visschen, dankte en brak ze, en Hij gaf ze aan zijne discipelen en de discipelen aan de scharen.'

Curieus, maar tekenend materiaal voor de taalopvatting der vertalers levert de vergelijking van Matth. 6: 26 en Matth. 10: 31. Ik geef ze hier naast elkaar zonder commentaar: 'Gaat gij *hen* (d.z. de vogels) niet ver te boven?' en: 'Vreest dan niet: gij gaat *velen* musschen te boven.'

Deze vertaling biedt nieuwe wijn in oude lederen zakken, maar de wijn doet de zakken barsten en de wijn gaat verloren met de zakken.

J. KARSEMEIJER.

De opvoering van een Vlaams passiespel in de Franse tijd (volgens archiefstukken uit de Opera te Parijs).

Op 8 Germinal van het jaar X verscheen te Parijs, in ‘L'Observateur des Spectacles’, een bericht omtrent de opvoering van een passiespel in een zgn. Brabants dorp. Het werd uit het archief van de opera te voorschijn gehaald in 1938, door den heer Max Fuchs, secretaris van de ‘Société des Historiens du Théâtre’, en aan een Brussels correspondent meegedeeld. Het gaf aanleiding tot onderzoekingen ter plaatse, waarvan de uitkomst zo juist te Parijs bij Droz verschenen is, in het ‘Bulletin des Historiens du Théâtre’. We nemen er hieronder de volledige tekst van over. De heer C.A. Thomas heeft de plaats teruggevonden waar het stuk opgevoerd werd, evenals belangrijke locale archiefstukken, die hem in staat gesteld hebben om zich van ‘de zeer bijzondere geestelijke sfeer van die opvoering’ rekenschap te geven.[1)]

In zijn nummer van 8 Germinal jaar X brengt ‘L'Observateur des Spectacles’ dus een bericht over de opvoeringen van een mysteriespel in 1802, in een Brabants dorp waarvan de naam Haasdonk zou geweest zijn. Al ligt het niet in de tegenwoordige Belgische provincie Brabant - en evenmin in het vroegere hertogdom Brabant - toch bestaat er wel een Haasdonk. In het hartje van het Land van Waas, binnen de diepe bocht van de Schelde tussen Gent, Antwerpen en zijn monding, verheft zich de vierkante, stevige toren van rode baksteen van de Haasdonkse kerk. De huizen hebben geen verdiepingen en staan nu eens dicht tegen elkaar aangedrukt, dan weer op ruime afstanden langs de straten met hun grillige bochten. In de verte liggen rijke, vette landerijen, die door de overstromingen van de

1) Bulletin de la Société des Historiens du Théâtre. VIe année - No 5-6; - Juillet-Septembre 1938. Paris. Lib. E. Droz.

rivier bevrucht worden. Het is een oud Vlaams dorp: de kerk dagtekent van het jaar 1149. Een grafzerk van witte steen uit de veertiende eeuw is met twee langgerokte figuren versierd.

Er werd dat jaar in een koortsige geestdrift geleefd. Voor sommigen ging het om het aanwakkeren van een oud geloof, dat soms verflauwde, voor anderen was het doel de algemene godsvrucht op het peil van hun eigen vroomheid te brengen, voor allen was het zaak den vijand evenals den verrader te laten zien, dat er niet gezwicht werd. Het lijdelijk verzet kreeg taaie vorm. Ingehouden woede zou voortaan een uiting vinden in herhaalde betuigingen van trouw aan de kerk; bevliegingen van godsdienstige geestdrift zouden in de plaats komen van moorddadige uitspattingen. De opstand, die op 12 October 1798 te Overmeire bij Dendermonde uitgebroken was, had langzamerhand alle kracht verloren. De nasleep was rouw en wrok. De drommen der muiters waren van het Westen naar het Oosten gestormd, over de provincies Vlaanderen, Brabant, Antwerpen en Limburg. Ze slopen door het land, zetten de dorpen overhoop, doken in de heimelijke bossen weg, teisterden met hun onstuimige golven de muren der steden: Diest en Hasselt werden ingenomen en wéér ingenomen, Brussel werd bedreigd. De boerenkrijg was teruggedrongen en leek verdwenen in zand en moerassen[1)], achter de dennebossen en de duinen der Kempen, bij de grens van Nederlands-Limburg en het vorstendom Luik[2)]. Heel wat jongens waren verdwenen. Hun plaatsen bleven open. Vrouwen en oude mensen bleven wachten en hopen. De Franse kanonnen hadden niet allen in de Demermoerassen of de Hasseltse straten kunnen doodschieten. Sommigen hadden al die rampen overleefd![3)] Soms liep een geheim gerucht langs de achterkeukens, waar mensen bijeenkwamen, die over de tuinheggen naar binnen gesprongen waren: er was n.l. een strijder of een banneling teruggekomen. De grauw geworden huizen, die tegen Pasen niet meer gewit werden, ontvingen tijdens donkere nachten bleke, ver-

1) De Demermoerassen bij Diest.
2) Hasselt prise, les survivants s'enfuirent ‘hachés’ le long des routes par la cavalerie française. Pirenne, ‘Histoire de Belgique’ VI, p. 115.
3) La lutte fut le plus opiniâtre en Campine.... Durant quelque temps, des bandes de désespérés errèrent encore par les bois, poursuivis par les colonnes mobiles. Pir. o.c. VI, p. 115.

magerde zieken of gewonden, die aan den vijand hadden kunnen ontsnappen. Bij het trillende licht van de stomende lampjes werd er de volgende avonden met meer vuur gebeden. En de pastoor kwam bij valavond, als voor een dode.[1)]

In die diep godsdienstige streken, waar de klokketorens boven de dijken trachten uit te groeien, had het geloof nooit krachtiger opwellingen gekend. In die winter van 1802 gaan de kerken weer open. Sinds Juli is de burgerlijke constitutie van de geestelijkheid, de blijvende oorzaak van de boerenkrijg, immers ingetrokken.[2)] Napoleon heeft vrede gesloten met de kerk. En Pius VII heeft het concordaat bekrachtigd. Toch wordt er wantrouwen aan de dag gelegd! De poorten der kerken staan maar op een kier. En al worden de kruisen weer opgericht, de klokken blijven halsstarrig zwijgen. O, maar de dag dat de plechtige processie met haar rijen witte communicanten en zwarte boetelingen met brandende kaarsen in de hand zal defileren[3)] tussen de tot kapel ingerichte huizen met geopende vensters, op de met wit zand en veelkleurige papiertjes bestrooide dikke plaveien, onder de boven de kromme straatjes gespannen draperieën! Die dag zal het oude gilde van Haasdonk talrijker zijn dan ooit. Het eerbiedwaardige register van de ‘Confrérie du St. Sacrement sous le titre de St. Joseph’, die in vier en twintig jaar, van 1776 tot 1800, maar zes en twintig nieuwe leden bijgekregen had, boekt tien inschrijvingen in 1802 en zestien in 1803. Twee bijna volgeschreven bladzijden, waarover de knoestige vinger van den tegenwoordigen voorzitter, den heer Frans Goovaert, heenglijdt. De forse en sympathieke grijsaard heeft het kostbare document, waarin we zitten te bladeren, trots opengeslagen op de tafel van wit hout. Na de jaren van intens godsdienstig leven zullen er weer veertien jaren verlopen, van 1804 tot 1818, voordat nog zo'n totaal van zes en twintig nieuwe leden bereikt wordt.

1802 en 1803: dit zijn twee data om te onthouden. In Mei

1) Reeds in November 1798, één maand vóór het einde van het oproer, waren 7478 priesters tot deportatie veroordeeld (alle geassermenteerde priesters door elkaar). Slechts vier à vijfhonderd konden gevat worden en werden op de eilanden Ré en Oléron geïnterneerd.
2) De boerenkrijg, die trouwens ook een andere oorzaak had: de militaire dienstplicht.
3) Dit was de bepaalde opdracht van de leden van het St. Sebastiaans-gilde.

1802 wordt ‘het allerheilige Sacrament plechtiglijk van de pastorij naar de kerk gebracht’[1]. Dit jaar noteert trouwens E.H. Stepmar, die het kerkarchief bijhoudt, ‘hoe luisterrijk de groote processie geschiedde in 1802’.[2]

1802 is een heuglijk jaar in de geschiedenis van Haasdonk, - ‘de christelijkste gemeente van het land’, zoals haar tegenwoordige pastoor ze noemt. Niet alleen heeft het heilige sacrament de weg naar het altaar teruggevonden, in de kerk waarboven zich weer het kruis verheft, maar ook zal er na tien jaren onderbreking weer aan toneel gedaan worden: want men heeft hier niet zoals elders stukken willen opvoeren, die naar Franse modellen geschreven waren[3]. Met ontroering dachten de mensen aan de laatste opvoeringen. In 1792 was dat geweest. Verschillende weken lang, van Pasen tot de oogsttijd, waren ze onder de linden op de vierkante grote markt, tussen de lage huizen, samengestroomd en bij massa's in de zaal binnengegaan, waar ze de rederijkers van de ‘Iverige Jongheid’ toejuichten. Ten behoeve van de kerk en van de arme mensen van de gemeente werd daar gespeeld: de liefdesgeschiedenis van Alcibiades, koning van Spanje, en Celida, hertogin van Toledo[4]. Een en twintig voorstellingen, die plaats vonden tussen 13 Mei en 20 Augustus, lokten de vrouwen met hun dikke klompen en hoepelrokken, en de mannen met hun blauwe kielen en zwartzijden petten: er waren ‘des chants artistiques, des tableaux attrayants, des sites pittoresques et des illuminations nouvellement inventées.’[5]

Sindsdien was er een oorlog geweest, die veranderingen gebracht had in de heersende denkbeelden, die geloof en haat aangewakkerd had. Het stuk werd met zorg gekozen; het onderwerp was niet vreemd aan de ideeën, die de geesten op dat ogenblik bezighielden. De keuze viel op een van die passiespelen, waarvan de voorstellingen reeds van 1394 af in de hele XVde eeuw, tot in het begin van de XVIde eeuw, sporen achtergelaten hebben,

1) en
2) Uit het archief van den heer pastoor van Haasdonk.
3) In 1800 spelen de rederijkers te Lebbeke Sybrand Feitama's ‘Brutus’, treurspel naar het Frans. ‘Théâtre villageois en Flandre.’ Ed. Van der Straeten, o.c., II, p. 128.
4) Ed. Van der Straeten, o.c., II, p. 104.
5) Dr. J.A. Worp: ‘Geschiedenis van het drama en van het tooneel in Nederland.’ 2 vol. Groningen. 1904. - I, p. 17.

te Lier even goed als te Damme, te Thielt zoals te Diest, te Oudenaarde evenals te Blankenbergen, - kortom in heel Vlaanderen. Welk drama was beter geschikt om de slachtoffers, die kort geleden in de boerenkrijg gevallen waren, te gedenken, om op gepleegd verraad, vervolgingen en politieke moorden de aandacht te vestigen? Welk thema kon beter het heilige karakter doen uitkomen van het offer der kinderen van Haasdonk en van het Land van Waas, die hun leven gegeven hadden voor God en de kerk?[1)]

Het geestelijke drama leefde nog. In de XVIde eeuw was het door de moraliteiten grotendeels op de achtergrond gedrongen; na de hervorming was het in het bevrijde Noorden voor goed verdwenen; maar in Zuid-Nederland was het blijven voortbestaan. Het kende daar nog de bloei, die door Worp beschreven wordt[2)] en waarvan het in de bladen van het jaar X voorkomende document een nieuw bewijs brengt.

In de XVIIde eeuw worden die passiespelen immers door verscheidene schrijvers bewerkt. Van der Straeten[3)] noemt Cornelio de Bie, Fr. Guilielmus Zeebots en Johannes de Conde. Het werk van dezen laatste werd uitgegeven onder de titel ‘Den lijdenden ende stervenden Christus’.[4)] Een hele reeks uitgaven getuigen van de bijval, die het genoot. De Gentse Universiteit bezit de 2de uitgave, van 1651. Van der Straeten noemt er ook andere: de vijfde, van 1682; die van 1718 en drie zonder datum. Is het dat stuk, dat te Haasdonk gespeeld werd en waarvan in de ‘Observateur des Spectacles du 8 Germinal’ de titel vrij vertaald werd: ‘La Passion ou la Mort douloureuse de Jésus-Christ’? Ik betwijfel dit op grond van het résumé van het drama, dat in dat blad voorkomt[5)] ‘Il serait trop long de suivre dans tous ses détails cette pièce bizarre, qui contient, en quatre actes, toutes les scènes de la passion, depuis l'entrée triomphale du Sauveur monté sur un âne, jusqu'au crucifiement inclusivement, ce qui fera la matière de sept à huit représentations; il nous

1) Pirenne, o.c., VI. p. 3.
2) Worp, o.c., I. p. 69.
3) O.c. I, p. 70 et II. p. 106.
4) 2e éd. Bruxelles. Ed. Guilliam Scheybels.
‘Imprimi poterit hoc 10 February 1651’ (Archevêché de Malines.).
5) De ‘Observateur des Spectacles’ voegt hieraan toe: ‘Le Citoyen français dont on a extrait cet article, assure qu'il est traduit littéralement sur l'original flamand, dont le rédacteur a un exemplaire imprimé.’

suffira de dire que rien n'y est oublié, jusqu'au désespoir de Judas qui voyant que sa trahison va livrer son maître à la mort, se pend sur le théâtre; là-dessus les diables dansent un ballet. Un prologue et un épilogue font de cette production, l'oeuvre dramatique la plus complète.'

Het stuk in verzen van De Conde, daarentegen, bestaat uit vijf delen en beslaat slechts een vijftigtal bladzijden. De eerste drie delen - meer dan de helft van de tekst - behandelen het verraad van den Iscarioot. De handeling begint met de samenkomst, waarop de aanhouding van Christus beraamd wordt en waarop Judas, nadat hij zijn dertig penningen geëist heeft, zegt waar en hoe zijn meester kan worden gevat. Op 't einde van het derde deel, tijdens een hallucinerend toneel, verhangt de verrader zich, terwijl de duivelen jubelen.

Dit onderdeel doet aan het ballet der duivelen denken, waarvan sprake in de 'Observateur des Spectacles'. Beide stukken vertonen dus overeenkomsten, zonder dat daar iets uit kan worden afgeleid, behalve dat het berouw en de zelfmoord van Judas met de stoet duivelen een grote bijval moesten genieten, dank zij het dramatische en tegelijk boertige karakter van dat toneel. Daarop volgen de verschillende tonelen van de passie, tot de kruisiging.

Afgezien van de vraag, welk van beide stukken in aanmerking komt, is het zeker, dat de 'Passie' te Haasdonk door de dorpsliefhebbers opgevoerd werd met alle mogelijke kunst- en vliegwerk. Dit blijkt uit de circulaire, die in de 'Observateur' opgenomen werd:

'La Passion ou la Mort douloureuse de Jésus-Christ, condamné par Pilate, accompagnée de musique, de ballets, d'évolutions, et de jeux de machines très surprenans.

Cette représentation sera donnée par les artistes amateurs de la commune de Haësdonck dans la maison dusieur François Demunck[1)], cabaretier à la Couronne[2)], audit Haesdonck, le

1) Die naam komt voor onder die van de 'maires' uit die tijd. Zekere A. Vermessen-de Munck is burgemeester van Haasdonk in 1824. - De Potter en Broeckaert: 'Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen.' Gent. 1878. Vol. II, p. 14.
2) Die herberg, op de hoek van de Grote Markt en de straatweg, heet nog heden ten dage 'In de Kroon'.

28 février, 2 mars, 7, 14, 21, 25, 28, dudit mois de mars, et le 4 et II avril 1802.'[1)]

Het stuk werd dus negenmaal oggevoerd, op zeven zondagen (Quinquagesima, de vier zondagen voor Vasten, Passiezondag en Palmzondag), op Vastenavond en Hemelvaartdag. Werd hetzelfde stuk negenmaal in zijn geheel gespeeld? Dat zou kunnen, als het een werk geldt in de trant van het werk van De Conde. Of werd de stof der passie over zeven of acht voorstellingen verdeeld? M.i. laat de circulaire geen enkele twijfel hieromtrent bestaan.

Op acht en twintig Februari 1802 is alles klaar! De leden van de Kamer hebben goed gewerkt! Sinds weken werden de tirades opgezegd, de rollen geleerd, de overgangen en entrees bestudeerd, de evoluties en balletten geoefend, de decors en kasten geschilderd! De vorige Zondag reeds, na de mis, werden de met zorg samengestelde en gedrukte circulaires voor de kerk uitgedeeld: nu vanmorgen is de zaal eindelijk klaar. De herberg 'In de Kroon', op de hoek van de Grote Markt en de straatweg, in de schaduw van de kerk, is fraai gewit en met groene en rose papiertjes versierd. Deuren en ramen zijn van 'vetpottekens' voorzien; vanavond zullen ze strepen flikkerend licht in het donker vormen. Achter het café, bij het plein, op het erf van den heer Frans Demunck, staat het splinternieuwe schouwburggebouw[2)] met zijn rode pannen: 'Notre théâtre, zegt de circulaire, est dans un lieu sec à l'abri de la pluie, bâti solidement à neuf.' Binnen vormen de slingers, bestaande uit bladeren en papieren bloemen, een tweede plafond; aan de muren hangen de schilden van de gilden en van de rederijkerskamer.

De toneel-inrichting beantwoordt aan een oude traditie[3)]: rechts, in een hoek, staat een vierkante verhoging; links zullen

1) De voorstellingen werden door Paaszondag onderbroken. De Haasdonkse amateurs betraden op de tweede Paasdag, zeker op Maandag, weer het toneel, pour donner audit cabaret, une représentation de *Idonia*, fille de Lothaire, roi de France, et de Liderick - Debuck, premier forestier de France (sic). Cette pièce sera suivie d'une très belle farce et d'une comédie. La même chose aura lieu tous les dimanches et saints jours de fête, jusqu'au 20 août 1802.
2) Die zaal meet zes of zeven meter bij zestien. De verhoging is zestig centimeter hoog. De zaal is thans in drieën verdeeld en dient als schuur, stal en woning (Deze laatste is zeer nederig).
3) Worp. 'Geschiedenis van Drama en Tooneel' I, p. 62.

de duivelen door een groot gat in de vloer te voorschijn komen. Achter en onder het toneel werd voor grote ruimten voor de spelers en het materiaal gezorgd. Door een deur, die ter hoogte van het toneel toegang verleent tot het plein, zal de palmstoet met de ezel, waarop Jezus zal gezeten zijn, binnenkomen[1].

De Haasdonkse rederijkers hebben hun nieuwe activiteit werkelijk op schitterende wijze ingezet. Alles schijnt tot het slagen van hun jongste onderneming te zullen bijdragen: de nieuwe zaal en hun herboren werkzaamheid; de plechtige stonde, dat het heilig sacrament weer in de kerk wordt gedragen, welke opnieuw aan God gewijd wordt; de droevige tijd ook, die gunstig is voor overpeinzingen, nu men de slachtoffers nog aan 't tellen is.

De voorstellingen zullen kort na elkaar plaats vinden. Heden, op 28 Februari, de proloog! Daarna, Dinsdag en de volgende Zondagen, ‘toutes les scènes de la passion’. De organisatie en de zeer verzorgde enscenering maken de belangstelling en de benieuwdheid gaande. De menigte verdringt zich op de grote plaveien van de straatweg. Bij de triomfantelijke intrede van den Heiland in Jeruzalem zal een ezel op het toneel verschijnen; dank zij een hellend vlak zal de van het plein komende stoet de planken opkunnen. Om de aantrekkelijkheid van zo'n schouwspel te begrijpen moet men - zelfs in onze tijd kan dat nog - in een volksschouwburg de verschijning van een levend dier op het toneel bijgewoond hebben.

Zekere scènes van de passie, die door ‘*tableaux vivants*’ voorgesteld werden, werden zorgvuldig voorbereid: de geseling, het opzetten van de doornenkroon en de zalving ter bespotting van Christus gingen gepaard met lyrische recitatieven en muziek. Bij De Conde verandert het rhythme in deze passages; het vers is zeven- in plaats van twaalfvoetig.[2] Van Zondag tot Zondag wordt de belangstelling gaande gehouden. De toeschouwers zijn logge kerels met fluwelen broeken en eeltige handen; boerinnen met sjaals om haar rode blote armen; oude landbouwers met getaande rimpelige nekken; ingetogen jonge meisjes met heldere

1) Die thans dichtgemetselde deur is nog duidelijk te zien. Om er toegang toe te hebben was een hellend vlak naar de straatweg noodzakelijk.
2) Van der Straeten, o.c., I, p. 229: ‘Une actrice personnifiant la rhétorique avait pour mission d'initier le spectateur à chaque tableau exhibé.’

mutsen, en rumoerige jongens. Ze zullen de hele gamme der ontroeringen kennen: de smartelijke, wanneer Maria haar zoon verdedigt of hem beweent; de ruwere, wanneer Pieter het oor van Malchus afsnijdt of wanneer Judas verraad pleegt. En de dans der duivelen rondom den verhangen verrader dan! We kunnen wel raden wat die wezen moest, wat hij in werkelijkheid was! Het publiek schreeuwt, stampt en applaudisseert bij de beledigende gebaren en de obscene mimiek van de duivelen. Voor de mensen in Haasdonk was Judas niet alleen de schurk van alle tijden, maar ook zijn tegenwoordige belichaming, de verrader De Kever[1)] Hoe hevig moest de haat in de ziel der toeschouwers niet oplaaien! Het realisme van zulke taferelen kan men zich gemakkelijk voorstellen als men bedenkt, dat die vertoningen van het grote geestelijke drama binnenkort zouden stopgezet worden, nadat ze om de onstuimigheid der vertolking veroordeeld waren.

Het was feest op feest: Half-Vasten, Passiezondag, Witte Donderdag, Palmzondag. De buien van de steeds onrustige maand Maart hebben hun tijd gehad. De bomen op het plein lopen uit, ondanks de Aprilrijm. Het is de tijd van de eerste lauwe lenteregens. Terwijl de schilderijen in het kille donker van het schip der kerk de passie beschrijven, wordt het levende drama elke Zondag na het lof voor de van overal toegestroomde boerenmenigte ontvouwd. Wanneer de kerk leegloopt, voordat de voorstelling begint, wordt de herberg ‘In de Kroon’ gevuld met mensen, die om de withouten tafels zitten; bij de toonbank wordt door de drinkers aangestoten en gespuwd, gedronken en gerookt, terwijl onder hun voeten het witte zand op de tegels knarst. Wanneer ze over de binnenplaats gaan en zelfs nog wanneer ze op de banken in de zaal gaan zitten, spreken de mensen luid en vloeken ze, zonder er erg in te hebben. Tijdens de Paasfeesten wordt het ernstiger en ingetogener. De laatste bedrijven van het drama, op de Olijfberg, met de kruisiging en de pathetische dood van den zoon Gods, grepen de gemoederen aan, schokten ze hevig en brachten de toeschouwers diepe en

1) Zekere De Kever, commissaris ‘der uitwerkende wacht’ schijnt heel wat haat op zich geladen te hebben: Ofschoon De Kever evenzeer gevreesd als gehaat was.... p. 34; - de bosschen van Haasdonk dragen tot heden nog, den naam van Dekevers Kerkhof..... de onmensch. De Potter en Broeckaert, o. c. - Gent, 1878. - II, pp. 34 en 35.

elementaire gevoelens bij, die aan zelfopoffering, smart en dood niet vreemd waren. Eens te meer werd het hart van den mens - zelfs van den Plebejer, vooral van den Plebejer! - verruimd en als gelouterd door de aanraking met de eeuwige poëzie.

Het schouwspel eindigt te midden van geknal van vuurwerk. De aarde beeft: 'Nature schijnt te breken haere banden.'[1)]

Toch was het dorpstoneel aan het uitsterven. De Passies worden nog op het einde van de 18e eeuw gespeeld en komen voor op het repertorium van de rederijkerskamers tot in het begin van de 19e eeuw, maar daarmee is het ook uit! Het lijkt of ze verdwenen zijn tengevolge van het schandaal, dat verwekt werd door de enscenering van zeker stuk: 'A Oicke, les Medebroeders ou Confrères de la Pivoine jouent, au début de ce siècle, De Passie van O.L.H.[2)] avec un réalisme poussé, dit-on, au delà des limites de la décence.' Ze verdwijnen in het begin van de 19e eeuw. De jongste getuige van het voortduren van die voorstellingen zou een programma van 1819 zijn, waarbij de vertoning van een Passie te Bevere bij Oudenaarde aangekondigd werd.[3)] Dus is de circulaire uit 'Le Citoyen Français', overgenomen in 'L'Observateur des Spectacles' en gelukkig weer aan het licht gebracht door den heer Max Fuchs, één van de laatste getuigenissen[4)] van die voorstellingen van passiespelen door troepen bestaande uit dorpsamateurs: de broeders van de rederijkerskamers. Zelfs sterven die verenigingen de ene na de andere uit, als gevolg van de geheime of openlijke tegenkanting van de burgerlijke en de kerkelijke overheden.

De zo belangrijke voorstellingenreeks van 1802 te Haasdonk, die thans bekend wordt, vormt met de opvoering van 1819 te Beveren de laatste uitingen van door middel van eerste-handse

1) De Conde, o.c., p. 64.
2) Van der Straeten, o.c., II, p. 186.
3) Het programma, door den schrijver bedoeld, was in zijn eigen bezit. Hij bezat een hele verzameling zulke programma's, die hij aan Oudenaarde, zijn geboortestad, vermaakt heeft. We hebben het kunnen terugvinden met de medewerking van den heer Van Eeghem, lid der Kon VI. Academie, en we hebben het geraadpleegd, dank zij de methodische classificatie van den ijverigen archivaris der kleine Scheldestad, den heer De Munck. Die verzameling wordt in volmaakte orde bewaard en bestaat uit zoowat driehonderd programma's.
4) Dus tussen 1802 en 1819.

documenten bewezen uitingen ener uitstervende dramatische werkzaamheid. In het begin van de 19e eeuw verdwijnen in Vlaanderen de dorpstoneelverenigingen, en tegelijk raken de grote mysteriën van het geloof in vergetelheid. Eigenlijk heeft deze ontdekking een onbekend document aan het licht gebracht van een zeldzame gebeurtenis, die binnenkort door geen andere meer zou worden gevolgd.

Brussel, 1939.
Dr. CHARLES A. THOMAS-BOURGEOIS.

Boekbeoordelingen.

Dr. Abel Coetzee: *Leengoed, Gedagtes oor taal, volksgeloof, kultuur* (Pretoria - J.L. van Schaik Bepk. - 1939) 38 blz. Prijs 2 sh.

Voor ‘Die Monument-Reeks’ schreef Dr. Coetzee een populairwetenschappelijke beschouwing over ontlening op taalgebied. Voor de leek maakt hij met goed-gekozen voorbeelden duidelijk dat de woordvoorraad van geen kultuurtaal onvermengd gebleven is. Nederlandse lezers zullen met belangstelling kennis nemen van het tweede gedeelte (blz. 12 vlg.), waarin nagegaan wordt, welke inlandse invloeden op het Afrikaans gewerkt hebben, reeds voordat de Engelsen binnenstroomden. Het goudmijnbedrijf bracht toen aan de Rand een vloed van Engelse technische woorden (blz. 22-23); anderzijds is ook een aantal Afrikaanse woorden overgegaan in de Engelse vaktaal (blz. 26). Daarna wordt een dergelijke wisselwerking op ander kultuurgebied, o.a. het volksgeloof, nagegaan. Als de schrijver besluit met de vraag: ‘Watter houding moet mens inneem teenoor al die vreemde indringers in jou taal’? dan blijkt zijn standpunt verstandig-puristisch: ‘Ons in Suid-Afrika sal nog baie jare in die omstandighede verkeer dat ons meer sal moet leen as wat ons kan gee aan die anderstalige buitewêreld. Die toets van wat vir ons gestel moet word is dus nie of ons telkens 'n nuwe naam kan vind vir elke nuwe uitvindsel nie, dus nie 'n taaltoets nie, maar wel of ons kultureel só hoog staan dat ons ook 'n behoefte het aan daardie nuwe uitvindsels en dit kan omvorm tot eiegoed. Hierin lê die toets van die geestkrag van ons volk.’

C.D.V.

Uit de geschiedenis der Nederlandsche Spraakkunst. Grammatische stukken van De Hubert, Ampzing, Statenvertalers en Reviseurs, en Hooft, uitgegeven, samengevat en toegelicht door Dr. F.L. Zwaan (diss. V.U.), Wolters 1939 (fl. 5.90).

De Neerlandici mogen er Dr. Zwaan dankbaar voor zijn, dat hij het voorbeeld van Goemans, Kooiman en enkele anderen gevolgd heeft door spraakkonstige bronnen volledig uit te geven. Weliswaar zijn zulke teksten, hoe zeldzaam dikwijls ook, met niet al te veel moeite te bereiken dankzij de voortreffelijke samenwerking der Nederlandse bibliotheken, maar het is een feit, dat verschillende oude drukken moeilijk te hanteren zijn en tijdrovend afschrijven vereisen alvorens men ze bij herhaling kan onderzoeken, terwijl bovendien een goede twintigste-eeuwse uitgave het citeren en het controleren vergemakkelijkt. Vooral echter is het commentaar ons welkom, ook al zijn de door Dr. Zwaan gekozen bronnen niet zo afwijzend gesloten als b.v. het geniale werk van Montanus, dat pas algemeen toegankelijk is geworden door de studie van Verschuur. Dr. Zwaan heeft zeer zeker zijn doel bereikt: ‘in de eerste plaats een betrouwbare *uitgave* te bezorgen van eenige belangrijke Nederlandsche grammatische stukken uit de eerste helft der 17e eeuw.’ Laten wij hopen, dat dit nieuwe voorbeeld spoedig nagevolgd kan worden: er is behoefte aan een Heuiterus-editie, een bloemlezing uit de kleinere XVIIe- en XVIIIe- eeuwse bronnen, een bloemlezing uit Lambert ten Kate.

De schrijver zelf heeft gewezen op wat de lezer, of in de meeste gevallen waarschijnlijk wel: de gebruiker, in het boek zal missen. Tijdgebrek[1)] belette hem een woord- en zaakregister samen te stellen. Het is echter vooral te betreuren, dat Dr. Zwaan geen gelegenheid meer vond om ‘een vergelijkende samenvatting der afzonderlijke overzichten te geven’. Nu lijdt zijn werk door een tekort aan synthese, een gebrek dat niet alleen van compositorische aard is - een kwestie van stijl, die iedere schrijver ten slotte voor zichzelf moet uitmaken -, maar dat zich ook doet gelden in het toch in vele opzichten voortreffelijke commentaar.

Zeer terecht heeft Dr. Zwaan zich niet beperkt tot het geven van aanwijzingen voor het juist ‘vertalen’ van het zeventiende-

1) Zeker ook de oorzaak van de vele drukfouten; men raadplege de lijst der errata!

eeuws. Van het ‘uiterlijk’ commentariëren heeft hij zich echter niet afgemaakt en menig lastige of dubbelzinnige plaats is door hem opgelost, terwijl ook het snipperwerk, het nagaan en opsporen van verwijzingen en toespelingen, niet verwaarloosd werd. Men weet, hoe ondankbaar zulk werk is: wat de een uitvoerig behandeld zou wensen, vindt een ander absoluut overbodig.... Eventuele aanvullingen en verbeteringen kan men daarom beter geven wanneer men de teksten g e b r u i k t ; hier laat ik zelfs graag de vraag onbeantwoord, in hoeverre de schrijver nu en dan tot Schloss- und Riegel-Kommentar (de voetangel der philologen) vervallen is.

Maar dit commentariëren van het tekst-*kleed*, hoe onmisbaar ook, is slechts de eerste stap tot het opsporen van de gegevens die de spraakkonstige bronnen inhouden. De oude Grammatici doen ons geen objectieve mededelingen, die wij slechts te accepteren hebben nadat wij hun woorden door de onze hebben vervangen: om door te dringen tot hun bedoelingen moeten wij rekening houden met hun psychologie en tactiek, met het subjectieve moment in hun werken. Taalbouwers als Ampzing b e s c h r i j v e n niet, hoezeer de tekst dit dikwijls ook suggereert, maar streven naar en strijden voor een ideaal. Zo er in hun werk al ‘objectieve waarheid’ is, dan ligt deze toch zelden of nooit voor het grijpen.

Die objectieve waarheid in en vooral achter de woorden heeft Dr. Zwaan eveneens gezocht en, naar ik meen, dikwijls ook gevonden. Toch is hij uiteindelijk juist hier tekortgeschoten en wel ten gevolge van zijn methode: het klassieke woord-voor-woord en regel-voor-regel verklaren. Uitgangspunt bleef bij hem vòòr alles de te behandelen tekst, maar de waarde van de woorden van een Taalbouwer kunnen wij slechts vaststellen wanneer wij zijn mededelingen hardnekkig confronteren met die van àl de ons bekende Grammatici en als uitgangspunt nemen: het complex van spraakkonstige kernproblemen uit zijn tijd. Zonder dit ‘synthetisch’ gezichtspunt is een i n d r i n g e n d e analyse der afzonderlijke bronnen onmogelijk; steeds moet men zich afvragen: Hoe stond de schrijver tegenover het ‘Algemeen Nederduitsch’? Waarnaar streefde hij? Wat verwierp hij.... dus? Daarom hadden wij in plaats van een (achterwege gebleven) Samenvatting gaarne een *taalhistorische* Inleiding gezien, waarop het commentaar dan had kunnen en moeten steunen. Nu bemerkt men bij het naslaan van de aantekeningen, dat die onmisbare

synthese ook ontbroken heeft bij het opsporen van het ‘tweede gezicht’ van iemand als Ampzing[1]. Het werk van Dr. Zwaan had daarom belangwekkender kunnen zijn, maar tot slot nogmaals: zijn uitgave is ook in déze vorm een belangrijke publicatie voor de onderzoekers van de Nederlandse taalgeschiedenis.

W. GS. HELLINGA.

Aankondigingen en mededelingen.

Nieuwe werken over Afrikaanse taal en letterkunde.

H.A. Mulder (onder het pseudoniem W. Hessels publiceerde hij Nederlandse en Afrikaanse gedichten) bundelde een vijftal essays, die reeds eerder in *Die Huisgenoot* en *Die Suiderstem* verschenen.[2] Hij schrijft o.m over den dichter N.P. van Wijk Louw naar eenleiding van zijn bundel *Die Halwe Kring* en zijn toneelstuk *Die Dieper Reg*, en over de bundel *Aardse Vlam* van C.M. van den Heever.

In 1937 verscheen een bloemlezing[3] uit het werk der jongere Afrikaanse dichters, samengesteld door Uys Krige en voorafgegaan door een inleiding van Dirk Coster over de Afrikaanse dichtkunst Wij menen, dat de anthologie den lezer geen goede dunk geeft van de moderne poëzie in Zuid-Afrika, omdat er te veel middelmatigs in opgenomen is. De voorrede van Coster is onvolledig, daar de schrijver belangrijke figuren als Eugène Marais, Toon van den Heever en A.G. Visser niet schijnt te kennen. Er is nu echter een boekje[4] verschenen, dat ons over de jongste generatie en de ouderen die invloed op haar uitoefenen, beter inlicht. De Afrikaanse dichter W.E.G. Louw, die uit enigszins te betreuren, maar te billijken bescheidenheid zijn

1) Ik kan dit hier niet nader illustreren; den belangstellende verwijs ik naar een opstel van mijn hand, over de ‘Strijd om de heldere AA’, dat in TTL verschijnen zal.
2) H.A. Mulder: *Opstelle oor Poësie*. J.L. van Schaik, Bepk., Pretoria, 1939. (Die Monument-reeks.)
3) Uys Krige: Afrikaanse Versameling, met 'n inleiding van Dirk Coster. A.A.M. Stols, U.M., Maastricht, 1937.
4) W.E.G. Louw: *De nieuwere Afrikaanse Poëzie*. D.A. Daamen's Uitgeversmij, N.V., 's-Gravenhage, 1939. Prijs ingen. f 1,25. Louw schreef dit werkje in het Nederlands.

eigen werk niet behandelt, beschrijft ons, zijn betoog met voorbeelden toelichtend, het werk dier ouderen, voor zover nodig om de wording van het oeuvre der jongste generatie te verstaan, en ten slotte het oeuvre dier jongeren zelf. Wij hopen, dat velen door Louw's boeiende beschouwing er toe gebracht zullen worden om zelf eens bundels als Eugène Marais' *Versamelde Gedigte*[1], C. Louis Leipoldt's *Uit drie Wêrelddele*[2], Toon van den Heever's *Eugène en ander Gedigte*[3] en N.P. van Wyk Louw's *Die Halwe Kring*[4], bundels die, ondanks hun grote schoonheid, in ons land nauwelijks bekend zijn, te lezen. Misschien wil Louw bij een eventuele herdruk van het boekje enige voor een Nederlander noodzakelijke verklaringen van Afrikaanse woorden er aan toevoegen.

Een studie over het werk en den persoon van C.J. Langenhoven, den dichter van het Afrikaanse volkslied *Die Stem van Suid-Afrika*, verscheen van de hand van M.P.O. Burgers[5]. Slechts zij, die het werk van den prosateur en dichter goed kennen, zullen met profijt dit boek lezen. De schrijver zoekt naar een psycho-analytische verklaring van Langenhoven's leven en werk. In Langenhoven's liefde voor Zuid-Afrika ziet Burgers een gesublimeerde liefde voor zijn moeder. Haat tegen de Engelsen komt voort uit haat tegen zijn vader. Langenhoven's moeder sterft kort na en gedeeltelijk ten gevolge van zijn geboorte. Dit verwekt een schuldgevoel in hem en dwang tot boetedoening, wat leidt tot liefdedienst en opofferingsgezindheid ten opzichte van zijn vaderland. Zijn felheid tegenover de critiek vindt zijn verklaring in het feit, dat hij in een ongunstige beoordeling van zijn werk onbewust een weigering van zijn offerande voelde. Een interessante theorie, waarvan echter de waarde voor de interpretatie van Langenhoven's wezen slechts door een psychoanaliticus getoetst kan worden. Het nut van dit werk ligt o.i. hoofdzakelijk in het, 't grootste deel van het boek uitmakende, overzicht van Langenhoven's oeuvre, dat hier voor het eerst in zijn geheel behandeld wordt.

1) J.L. van Schaik, Pretoria, 1933.
2) Nas. Pers, Beperk. Kaapstad, 1923.
3) J.L. van Schaik, Pretoria, 1931.
4) Nas. Pers. Beperk. Kaapstad, 1937.
5) M.P.O. Burgers: *Die Mens Langenhoven*. Dissertatie vir die graad M.A. Universiteit van die Witwatersrand 1937. Nas. Pers Beperk. Kaapstad, 1939.

Wie belang stelt in het Afrikaanse proza raadplege het proefschrift van dr. P.C. Schoonees, waarvan thans de derde, omgewerkte en vermeerderde druk verschenen is[1]. Het is het volledigste werk, dat er over dit onderwerp bestaat. Deze herdruk behandelt reeds enige boeken, die naar aanleiding van de herdenking van Die Groot Trek in 1938 het licht zagen.

Hoewel de Utrechtse dissertatie[2] van J. du Plessis Scholtz eigenlijk een cultuur-historisch werk is, willen wij haar in dit overzichtje toch vermelden, omdat het in Kaapland gedurende de 19e eeuw gesproken en geschreven Hollands, de tweede Dietse taal van den Afrikaner in die jaren, er zulk een grote rol in speelt. In zijn boek behandelt hij namelijk de plaats, die het Hollands gedurende de jaren 1806-1875 in Kaapland innam in het bestuur, de rechtspleging, het openbare leven, het onderwijs en de kerk. Scholtz eindigt zijn dissertatie met de beschrijving van het begin van de Afrikaanse taalbeweging, het begin van 't bewuste streven naar erkenning van het Afrikaans. De strijd tussen Hollands en Engels, en sinds 1870 die van het Afrikaans tegen genoemde talen wordt op overzichtelijke wijze en met gebruikmaking van veel nieuw materiaal weergegeven.

D. BAX.

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden 1938-1939.

In dit deel is o.a. afgedrukt de rede van de voorzitter Jan de Vries ter herdenking van de *Camera Obscura* en een voordracht van C.M. van den Heever: *Tweetaligheid en die Afrikaanse kı Ituurontplooiing*. Onder de *Levensberichten* vermelden wij de volgende: W.E. Keuning, door K.H. Heeroma; G.J. Ligthart, door R. Casimir; Maurits Sabbe, door F.V. Toussaint van Boelaere; J.B. Schepers, door G. Gosses.

Als *Liber amicorum* werd de zestigjarige hoogleraar B.M. Molkenboer O.P. een bundel *Studies over Vondel en zijn tijd* geschonken, die in een beperkte luxe-uitgave van 250 exemplaren gedrukt werd. (U.M. Joost van den Vondel - Amsterdam - 1939). Wij

1) Dr. P.C. Schoonees, M.A.: *Die Prosa van die Tweede Afrikaanse Beweging*. Derde, omgewerkte en vermeerderde druk. J.H. de Bussy, Pretoria, 1939. Prijs 12 s 6 d.
2) J. du Plessis Scholtz, *Die Afrikaner en sy Taal*. 1806-1875. Nas. Pers Beperk. Kaapstad, 1939.

zullen hier geen opsomming geven van de zes-en-dertig bijdragen die deze bundel bevat: naast gelegenheidsstukken zijn er verscheiden opstellen die alle Vondel-vrienden welkom zullen zijn, en die een ruimere verbreiding verdiend hadden dan deze beperkte oplage biedt.

Als eerste uitgave van de Stichting *Onze oude Letteren* verscheen een met grote zorg en sierlijk gedrukte uitgave van *Het Burgherlick Leven*, een zeer merkwaardig traktaat van Simon Stevin (Amsterdam, N.V. Wereldbibliotheek - 1939. Prijs geb. f 1,90). De waarde van deze uitgave werd verhoogd door twee inleidingen: Dr. Annie Romein-Verschoor tekent een beeld van dit veelzijdig en practisch genie; Prof. Dr. G.S. Overdiep (*Simon Stevin en de Nederlandsche taal*) wijst op de verdiensten van de stijl en de eigenaardige purismen.

Historische schets van de Nederlandse Letterkunde. (Groningen - J.B. Wolters - 1939).

In de onlangs verschenen zestiende druk heeft dit boek een ingrijpende verandering ondergaan door de medewerking van Dr. G. Stuiveling. Deze voegde er twee hoofdstukken (X en XI) aan toe, handelend over de Noord-Nederlandse letterkunde van 1900-1920 en 1920-1940. De hoofdstukken XII, over de Zuid-Nederlandse letterkunde, en XIII over het Afrikaans zijn door Dr. C.G.N. de Vooys omgewerkt en tot op onze tijd aangevuld. Ook de overige tekst en de slotrubriek zijn herzien. Ondanks de vergrote omvang is de prijs dezelfde gebleven (f 1,90, geb. f 2,25).

Inleiding tot de Nederlandse letterkunde.

Voor het onderwijs in de Nederlandse letterkunde schreef Gerard Knuvelder een *Inleiding*, bestaande uit een Geschiedenis in twee delen: Eerste deel tot 1770 (Prijs f 0,90), tweede deel: van 1770 tot heden (Prijs f 1,90). Evenwijdig daarmede loopt een Bloemlezing, eveneens in twee delen (Prijs per deel f 2,90, geb. f 3,40). De uitgever is L.C.G. Malmberg te 's-Hertogenbosch (1938-1939).

Bijdrage tot de ikonografie van de Reinaert.

In de Gentsche Bijdragen tot de Kunstgeschiedenis (V, 1938) gaf Prof. Dr. Paul de Keyser een overvloedig geïllustreerde bij-

drage, voornamelijk om uit jongere illustratie de trant van de verdwenen miniaturen van het Brusselse handschrift enigszins op te maken.

Partikelcompositie.

De Zweedse geleerde Ture Johannisson schreef een uitvoerige studie om te betogen dat de samenstelling van adjektieven met versterkende partikels, naar analogie van verba, uit het Germaans te verklaren zijn (*Verbal och postverbal partikelkomposition i de germanska språken*. Lund - 1939, met Duitse samenvatting. Wij vermelden deze studie, omdat ook Mnl. adjektieven met versterkend *ute-* en *ver-* in het onderzoek betrokken zijn.

Acta linguistica.

Met deze titel verscheen te Kopenhagen de eerste aflevering van een 'Revue internationale de linguistique structurale', onder leiding van Viggo Bröndal en Louis Hjelmlev.

Nieuwe uitgaven voor het onderwijs.

Van de firma J.B. Wolters ontvingen wij o.a. een zestal *Bongerd-boekjes*, onder leiding van Dr. G. Stuiveling, getiteld: *Verhalen, Reisverhalen, Kunst en kritiek, Onder de loupe, Variaties* en *Herscheppingen*.

Een drietal concentrische bundels *Proza en Poëzie in Nederlands van 1200-1880*, door H. Godthelp met medewerking van P.H. Greiner.

De Kunst van lezen door Dr. K. Fokkema en Dr. J. van Ham.

Van de firma P. Noordhoff (Groningen):

Twee bijeen behorende boeken: *Gedichten begrijpen* en *Gedichten genieten*, door L.F.M. de Haes.

Van de firma W.E.J. Tjeenk Willink (Zwolle):

Beknopte Nederlandse spraakkunst: I Spraakkunst, II De taal in wording, door Dr. D.C. Tinbergen.

C.D.V.

Uit de tijdschriften.
(November-December).

De Gids. Nov. Anton van Duinkerken's *Kroniek der Nederlandsche Letteren* bevat onder het opschrift ‘Meeningen en Feiten’ een polemiek met W.A.P. Smit, die in zijn ‘Dichters der Reformatie’ Cornelis Crul en Bertelmeus Boeckx voor hervormingsgezind houdt. Van Duinkerken betoogt, op grond van Crul's *Heynken de Luyere*, en vooral zijn referein *Een Gracie*, dat deze rederijker Katholiek was. Voor Boeckx acht hij dat zelfde waarschijnlijk.

De Nieuwe Gids. Nov. De 75-jarige Lodewijk van Deyssel wordt in deze aflevering van verschillende zijden gehuldigd. - K. Beversluis bespreekt in de *Chroniek der Poëzie* de dichters M. Kemp (*Seringen en Schroot*), M. Bruyns (*Het Kenmerk*) en K. Vertommen (*Brood*).

De Stem. Nov. Anthonie Donker wijdt een zesde artikel aan *De jongste generatie en de werkelijkheid*, en bespreekt in het Critisch Bulletin de vier delen van de *Bibliotheek van de Nederlandse letteren*, waarbij hij vooral Van Eyck's inleiding op de Hermingard van A. Drost prijst.

Dec. Het zevende artikel in bovengenoemde reeks van Anthonie Donker handelt over de dichter M. Mok. In het *Critisch Bulletin* schrijft Fr. van Oldenburg Ermke uitvoerig *Over Henriëtte van Eyck*. - H. Laman Trip-De Beaufort oordeelt ongunstig over de jongste roman van Ina Boudier-Bakker (*Aan den grooten weg*). - C.J. Kelk beoordeelt *Rondom een balling* van R. van Genderen Stort.

Groot Nederland. Nov. S. Vestdijk neemt E. du Perron in bescherming tegen de kritiek van Werumeus Buning (*De fatsoensrakker*). - Fr. Bastiaanse, terugziende op zijn levensloop en zijn werk als schrijver, geeft *Enkele herinneringen en beschouwingen*. - In de rubriek *Nederlandsch Proza* bespreekt Gerard van Eckeren werk van Gerard Walschap (*Het Kind*) en van Arthur van Schendel (*De zeven tuinen*). Als *Nieuwe poëzie* beoordeelt Ed. Hoornik de bundel *Dingtaal* van H.A. Gomperts.

Dec. Hendrik de Vries vraagt aandacht voor *De dichteres Giza Ritschl*, naar aanleiding van een keur uit haar liefdeverzen. - Mea Mees-Verwey huldigt de zeventigjarige *Henriette Roland Holst-Van der Schalk*. - In de rubriek *Nederlandsch Proza* bespreekt Gerard van Eckeren de beide laatste boeken van Reinier van Genderen Stort. - De rubriek *Nieuwe Poëzie* van Ed. Hoornik bevat een opstel over *De nieuwe generatie*.

Stemmen des Tijds. Nov. W.J. Kooiman brengt in een artikel *Een vaste burcht* ook de Nederlandse vertalingen van het Lutherlied ter sprake. - De *Kroniek der Poëzie* van P.J. Meertens is gewijd aan twee 'filosofische dichters', J. Bierens de Haan en J.A. Rispens, en een aantal 'volkse dichters', de Katholieken Alb. Steenhoff, Gabr. Smit, Paul Haimon, Jac. Schreurs en Luc. van Hoek.

Dec. Ter *Afsluiting van de jaarrekening* bespreekt C. Tazelaar in een Proza-kroniek een lange reeks werken van onderscheiden aard, voornamelijk romans. - De jonge dichters, door P.J. Meertens en zijn Poëzie-kroniek beoordeeld, zijn R. van Lier, H.A. Gomperts, A. Marja en Jan H. Eekhout.

Opwaartsche Wegen. Nov. *Bij Gorters gouden Mei* heet een uitvoerig artikel van Roel Houwink, waarin hij herdenkt hoe vóór 50 jaar de *Mei* verscheen. Beknopt wordt hetzelfde feit herdacht door Hk. Mulder. - P.H.M. beoordeelt *Het Spiegeltje van Venus* van Nico van Suchtelen.

Socialisme en Democratie. Nov. Halbo C. Kool schrijft een artikel *De Muze in dubio* over de zogenaande 'Amsterdamse school' van het drietal dichters Hoornik, Den Brabander en Van Hattum.

Dec. G. Stuiveling levert een bijdrage over *Frank van der Goes als essayist*, waarin hij uitvoerig nagaat wat deze geestige stilist als bondgenoot van de Nieuwe-Gidsers betekend heeft, en waarom het tot een breuk moest komen.

Studiën. Katholiek cultureel tijdschrift. Nov. Jos. Van derverlden, de auteur van een juridisch proefschrift over 'Staat en recht bij Vondel', levert een bijdrage over *Rechtsmotieven bij Vondel*. - Joh. Heesterbeek schrijft over Het leerprogramma van Gymnasium en H.B.S., naar aanleiding van de bekende rapporten, door de Leidse Maatschappij der Ned. Lett. uitgegeven.

Roeping. Nov. De redakteur G. Knuvelder en twee medewerkers huldigen de oprichter van het tijdschrift, Dr. H.W.E. Moller, op zijn zeventigste verjaardag. - Gerard Knuvelder vond in de nieuwe uitgave van Drost's roman aanleiding tot een artikel *Een uitstapje naar de Eikenterpen*, waarin Van Eyck's inleiding uitvoerig ter sprake komt. - Jos. Panhuysen's *Kroniek der poëzie* geldt het jongste werk van Pierre Kemp (*Fugitieven en Constanten*), Jan H. Eekhout (*Magie der Aarde*) en Eric van der Steen (*controversen*).

Dec. In de *Kroniek van het Proza* bespreekt Wouter Paap het jongste werk van Albert Kuyle (*Harmonica*), van D.A.M. Binnendijk (*Zin en Tegenzin*) en van een aantal jongeren in de bundel *In Aanbouw*. - Pierre van Valkenhoff bespreekt in een *Literairhistorische Kroniek* de publicaties uit 1938.

Vondelkroniek. Dec. Deze lijvige aflevering is een *Feestnummer*, de zestigjarige Prof. B.H. Molkenboer aangeboden door zijn leerlingen. Een negental bijdragen, getuigende van ijverige Vondel-studie, hebben betrekking op de werken van de dichter.[1)] Drie andere gelden het werk van tijdgenoten: Annie Kronenberg schrijft over *Huygens' modegisping in 'Costelick Mal'*, A. Meesters over *Didericus Camphuysens verhouding tot de schilderkunst*; A. Weijnen geeft *Opmerkingen over de taal van Pater Poirters*.

Dietsche Warande en Belfort. Oct. André Demedts bepleit een *Hernieuwing in onze Letterkunde*, zowel 'persoonlijk als nationaal.' - In de *Poëzie-Kroniek* schrijft P.G. Buckinx over *Drie Limburgsche dichters*, n.l. Robert Franquinet, G. Michiels en Trudo Hoewaer.

Dec. In de rubriek *Nederlandsch proza* beoordeelt André Demedts de roman *De Nadagen van Pilatus* van S. Vestdijk.

De Vlaamsche Gids. Oct. W. van Eeghem levert een bijdrage voor het *Contrabandetooneel*, circa 1600. Hij toont aan dat C. Crul's A.B.C. door de censuur beurtelings verboden en goedgekeurd werd. Een verboden *Presentspel van twee persoonagen* meent hij aan C. Everaert te kunnen toeschrijven.

Nov. L. Couvreur geeft een overzicht van *De Nederlandsch-Belgische onderhandelingen inzake de schrijfwijze van de Nederlandsche taal*.

1) Een vreemde vergissing is, dat A.G.M. Haas het schimpdicht op blz. 245 aan Vondel toeschrijft.

Eigen Volk. Sept.-Nov. Uit deze dubbele aflevering, die de jaargang besluit, vermelden wij de volgende bijdragen: *Sprankels, sprokkels, vindsels en rapelingen* door Marcel van de Velde. - *Geslachtsnamen en bevolkingsverschuiving in Noord-Brabant* door Ant. Weijnen. - *Veldnamenstudie* door H.J. Bellen. - *Friese sjibbeleths* door Klaas Sierksma. Verder nog kleine dialektteksten uit Flakkee, Kortgene en Weert. Tot slot een uitvoerige *Boekenschouw* en een lange reeks *Mededelingen*.

Onze Taaltuin. Nov.-Dec. In een uitvoerig artikel *De phonologie en het moedertaalonderwijs* ontwikkelt J. Wils velerlei denkbeelden over het taalonderwijs, dat z.i. sinds 1930 een gewichtige vernieuwing ondergaan heeft, die in het proefschrift van H.J. de Vos niet voldoende uitkomt. - Jop Pollmann schrijft over *Kerklied-kwesties*. - Jac. van Ginneken toont in een artikel *Thomas Hemerken en Pater Brugmans 'Leven van Jesus'* met voorbeelden aan 'hoe vrijmoedig Thomas met de door hem bewerkte teksten omging'. - P. Peters beoordeelt het proefschrift van G.A. van Es (*De genitief als taalinstrument*), waarin hij, ondanks bezwaren, veel te waarderen vindt.

Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde. April-Mei. J. van Mierlo wijdt opnieuw een uitvoerige studie aan het Veldeke-probleem (*Nieuws over Heynrijck van Veldeken, naar aanleiding van Jungbluth's Untersuchungen zu Heinrich von Veldeken*). - A. van Loey publiceert met grote nauwkeurigheid *Een nieuw fragment van den Spieghel Historiael van J. van Maerlant*, gevonden te Stockholm. - Joris Eeckhout werd getroffen door *Een kommentaar van Karel van de Woestijne*, n.l. eigenhandige kanttekeningen bij een artikel waarin zijn werk besproken werd. - Frank Baur oefent kritiek op de onvoldoende tekstinterpretatie in sommige zestiende-eeuwse tekstuitgaven, n.l. van W. van Eeghem en van N. van der Laan (*Ontoereikende Hermeneutiek*).

Juni. Dat J. van Mierlo door de geoefende kritiek niet bekeerd is, blijkt uit zijn bijdrage: *Het auteurschap van Martijn van Torhout voor de gedichten van den Oudenaardschen codex gehandhaafd*. - Deze aflevering bevat ook de breed gemotiveerde *Verslagen over de Prijsvragen voor 1939*, waarvan er enige voor bekroning en publicatie in aanmerking komen.

Tijdschrift voor Ned. taal- en letterkunde LIX, afl. 2-3. P. Maximilianus geeft een overtuigende verklaring van *Adam in Ballingschap* vs. 229-242. (*De tweede scheppingsdag bij Vondel*). - B.H. Peteri verklaart vs. 83 van de *Esmoreit*. - Kloeke interpreteert en vergelijkt Nieuwe fragmenten van *Het Roelantslied*, vraagt meer waardering voor de Mnl. bewerking, en onderstelt dat deze oorspronkelijk deels in strofen geschreven was. - F. de Tollenaere geeft een toelichting *Bij een plaats uit het esbattement van Tielebuys*. - W. Gs. Hellinga besluit zijn uitvoerige studie over *Het Stadsfries en de problemen van taalverhoudingen en taalinvloed*. - J.W. Muller publiceert een herziene critische commentaar (*Reinaert-studien V*), een nieuwe tekstcritiek ter verantwoording van de jongste uitgave van zijn hand. - J.A.N. Knuttel beoordeelt het proefschrift van H. Smilde over *Jacob Cats in Dordrecht*; J.W. Muller beoordeelt de *Middelnederlandse Grammatica* van F.H. le Roux en J.J. le Roux; C.B. van Haeringen beoordeelt het proefschrift van G.A. van Es: *De attributieve genitief in het Middelnederlandsch*; Th. Baader beoordeelt het proefschrift van H.L. Bezoen over de *Klank- en Vormleer van het Dialect der Gemeente Enschede*.

Levende Talen. Okt. K.R. Gallas doet mededelingen over de wijze waarop het vraagstuk *Bestaan er letterkundige genres*? op het internationale kongres te Lyon behandeld is. - C. Hedeman wijst, naar aanleiding van een voorbeeld, op *De psychologische factor bij klankverschuivingen*. - Indrukken en ondervindingen bij het mondeling eindexamen-Nederlands op de gymnasia worden achtereenvolgens medegedeeld door Mej. A.J. Portengen, A. Zijderveld, J. Karsemeyer, W.G.J.A. Jacob en J.E. van der Laan. Daarna volgen gegevens voor *Het nieuwe stylistische gedeelte in het toelatingsexamenwerk voor Nederlands*. - Onder de *Boekbesprekingen* vermelden wij het proefschrift van H. Smilde (*Jacob Cats in Dordrecht*), beoordeeld door A.J. de Jong, en de uitgave van *Haarlem*, fragment uit *Hooft's Historien*, uitgegeven door H. Godthelp en A.J. Schneiders, en beoordeeld door A. Zijderveld.

Dec. J. Karsemeyer drijft de spot met de kritiek die R. Houwink geoefend heeft op het letterkunde-onderwijs (*Roel Houwink boedelberedder van Jan Greshoff*). - P. Dezaire schrijft over *De dichterlijke zegging*; A. Roozendaal over *Onderwerp* en *Werkwoord*. - A.J. de Jong beoordeelt *Dichters der Reformatie* van W.A.P.

Smit, *Renout van Montalbaen*, uitgave door P.J.J. Diermanse en het proefschrift *Uit de geschiedenis der Nederlandsche Spraakkunst* van F.L. Zwaan.

Taal en Leven. Dec. Gerlach Royen betoogt de noodzakelijkheid van helder taalbegrip voor de taalleraar (*Taalkunde en taalonderwijs*), en besluit zijn studie over *Naamvalsperikelen*, in de vorige aflevering begonnen. - M.D.E. Leve schrijft over *Psychologie en Leraar*; E. Kruisinga over *Openbaarheid in onderwijszaken*. - A.J. Schneiders geeft een *Kleine taalstudie*. - Ten slotte beoordeelt E. Kruisinga de *Bijgedachten en botsingen in taal* van Gerlach Royen en de *Phonologie* van N. van Wijk.

Museum. Nov. H.L. Bezoen's proefschrift over de *Klank- en Vormleer van het dialect der Gemeente Enschedé*, wordt beoordeeld door Th. H. d'Angremond.

Dec. De studie van P. Polman over *Stalpart en zijn 'Roomsche Reys'* wordt beoordeeld door Gerlach Royen.

Tijdschrift voor Levende Talen V, afl. 6. F. de Tollenaere stelt de vraag: *In hoeverre zijn onze Nederlandsche handwoordenboeken betrouwbaar*? Zijn ervaring is dat men daartegenover kritisch moet staan.

Hermeneus, Maandblad voor de antieke cultuur. Okt.-Nov. In een bijdrage *Hooft en Vergilius* toont A.A. Verdenius aan, hoe Hooft, evenals Vondel, de Latijnse dichter vereerde.

Revue belge de Philologie et d'Histoire XVIII, 3-4. G. Vannes wijst op Het standpunt van *Johan Michel Dautzenberg ten opzichte van Germanismen*. De gegevens put hij uit een korrespondentie van Dautzenberg met Joh. van Dam.

Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur. Heft 1-2. Th. Frings bespreekt de *Geschiedenis van de Nederlandse taal* van C.G.N. de Vooys.

Zeitschrift für romanische Philologie LIX. In een artikel van Th. Frings: *Französisch und Fränkisch* wordt ook de volle aandacht geschonken aan het Nederlandse taalgebied: het onderzoek geldt voornamelijk de diftongering.

The Journal of English and Germanic Philology. Okt. E.R. Tigg antwoordt bevestigend op de vraag: *Is Elckerlijc prior to Everyman*? Daarvoor voert hij nieuwe overtuigende bewijzen aan, ontleend aan de rijmen.

C.D.V.

Genologie (de Nederlandse ballade).[1)]

De discipline en de terminologie van de vergelijkende literatuurwetenschap hebben het meest te danken aan den uitnemenden Fransen comparatist Paul van Tieghem. Reeds in 1920 heeft hij in het ontzaggelijke terrein dezer betrekkelijk jonge wetenschap wegen gebaand, waardoor een stelselmatige ontginning mogelijk werd. Na een arbeid van twintig jaren heeft hij zijn studie-resultaten, voorzover de methode betreft, samengevat in een klein en helder boekje *La littérature comparée* (Armand Colin, Paris 1931), waarin hij zijn planmatige schets van 1920 (in de *Revue de synthèse historique* gepubliceerd) gehandhaafd heeft. Hij behield ook de toen geschapen termen doxologie, crenologie, thematologie en genologie. Door deze afbakening, die tegelijkertijd een zekere specialisatie meebracht, gelukte het hem te komen tot een ordening, waarvan de noodzakelijkheid evenredig is aan de omvangrijkheid der taak, die de comparatist te vervullen heeft.

Genologie bestudeert, vergelijkenderwijze, ontstaan en ontwikkeling der genres[2)]. Evenmin als in doxologie, thematologie en crenologie zal men in genologie dogmatisch mogen zijn in de methodiek van het onderzoek. Nemen we enerzijds aan dat er genres bestaan, dat zij zich ontwikkelen, kunnen verdwijnen, weer opleven, dat zij ook nu nog ontstaan kunnen, anderzijds zullen wij niet met een vooropgezet begrip of voorstelling de kunstwerken mogen naderen en ze dienovereenkomstig klassificeren: we moeten in beginsel het eerste woord laten aan de dichters; hún benoeming is daarom van zo'n groot belang, omdat daarin een - soms feilloze - intuïtie heeft gewerkt. Bovendien zijn nog altijd de woorden van prof. Kalff de overweging waard dat, ofschoon we de benamingen van literaire genres in de letter-

1) Voordracht, gehouden in de Mei-vergadering 1939 van de Mij. der Nederl. letterk. te Leiden.
2) Genologische studies verschenen ten onzent o.a. van de hand van Dr. A. Zijderveld (*Balladen en romancen*....), Mej. Prinsen (*De idylle*....), Dr. van der Kun (*Handelingsaspecten in het drama*).

kundige geschiedschrijving niet kunnen missen noch door andere kunnen vervangen, we toch goed moeten bedenken, ‘dat het laag en licht rasterwerk moet blijven, waar men gemakkelijk over en doorheen kan zien; maakt gij er muurtjes van, dan springt op een goeden dag een of andere strijdlustige Romulus er over heen en steenigt u met uw eigen steenen.’ Deze wenk van 1896 (*Rede* gehouden bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt aan de rijksuniversiteit te Utrecht), is ook in 1939 nog waard ter harte genomen te worden.

Intussen blijft het waar, dat groepen kunstwerken in Gehalt und Gestalt tegenover elkaar zo'n opmerkelijke verschillen vertonen, dat dit ook aan den oppervlakkigen beschouwer niet kan ontgaan. Het moge waar zijn, dat niet ieder werk zonder aarzelen onder een der ‘erkende’ genres te rubriceren valt, het blijft een feit, dat dit met de overgrote meerderheid der letterkundige werken wél geschieden kan. Het is inderdaad mogelijk uit het grote geheel der letterkunde een soort af te zonderen, die wij genre noemen. Dat móet een zekere zin hebben!

Hóe begrip en voorstelling van een genre in ons ontstaan zijn, is een tweede kwestie. Dit zal wel verklaard moeten worden uit studie en lectuur, misschien - voor onze tijd - nog het meest uit het letterkundig onderwijs. Vanzelfsprekend zullen deze voorstellingen en begrippen noch helder noch scherp omschreven zijn, want juist op dit terrein is nog zeer veel te doen! Wie trouwens leerboeken en wetenschappelijke werken op het gebied der letterkundige geschiedenis nagaat, constateert in de rubricering onder genres een grote verwarring, waardoor Vanden Vos Reinaerde nu eens een sage dan weer een fabel heet, de Ahasverusgeschiedenis zowel als sage dan als legende wordt betiteld. En wie nagaat wat in onze tijd al niet als ‘roman’ wordt aangeduid, zal het ‘oorspronkelijke’ begrip zover moeten uitzetten, dat er op den duur wel alle ietwat omvangrijke verhalende prozawerken onder kunnen vallen.

Waarvan moeten wij bij de bepaling der grenzen van een genre en van zijn wezenskenmerken uitgaan? Het zijn vooral Duitse geleerden geweest, die zich met deze kwestie hebben bezig gehouden. Günther-Müller[1)] grondt het onderscheid der genres

1) *Bemerkungen zur Gattungspoetik*, Philos. Anzeiger III. (1929) p. 129. De te systematische en mechanische uiteenzettingen van Brunetière (*L'évolution des genres dans l'histoire de la litterature*, Paris, Hachette 1894) hebben hun betekenis voor 'n aanmerkelijk deel verloren.

enkel op vorm-kenmerken; nu kan men hiermede b.v. wél een sonnet bepalen, ten dele ook de ballade (die van Matthijs de Casteleyn n.l.), maar wat moet men beginnen met ode, hymne, sage, legende, epos? Ermatinger (*Philosophie der Literaturwissenschaft*, 1930) - die overigens aan de Gattungsgeschichte verweet ‘in Positivismus und kompilatorische Verfahrungsweise zurückzufallen’ - ziet het genre als een type. Echter er bestaat in de letterkunde geen ‘type’ zoals in de natuurwetenschap. Het inzicht in een genre ontstaat uit lectuur en studie; er is geen vaste omlijning. Viëtor ziet het genre als een synthese van een eigen-aardige inhoud met een eigen innerlijke en uiterlijke vorm.[1)] In ieder geval: ‘Les genres ne sont pas une vue factice de l'esprit critique: ce sont des formes naturelles de l'esprit producteur.’[2)]

Onder 'n ‘genre’ kan men verstaan, een begrip of voorstelling van een groep letterkundige werken die verbonden zijn door bepaalde eigenschappen van inhoud en vorm. Zij zijn ontstaan onder dezelfde impulsen en voldoen aan dezelfde behoeften van het ‘publiek’. Want - en dit is veel belangrijker dan het voorgaande - een kunstenaar schept niet zo heel dikwijls volgens de opvatting die Van Tieghem ‘volcanique’ heeft genoemd. Integendeel! Men mag - indien men 't woord niet te eng opvat - zeggen: hij ‘kiest’ vaak een genre en indien hij er onbewust toe komt, is 't in ieder geval de vorm die aansluit bij zijn eigen natuur. Van het standpunt van den kunstenaar beschouwd, is het genre de vorm of het model, dat, op natuurlijke wijze ontstaan, in een schone practijk werd beproefd en door de ondervinding geperfectionneerd, en dat aangepast kan worden aan de eigen behoeften van het moment. Een zeer belangrijke rol spelen hier mode en conventie; in dat geval is de keuze van geringer betekenis: men denke aan de talloze epigonen onder de beoefenaars van de herdersdichten der 18e eeuw, van de klassieke drama's en de epen van diezelfde tijd; aan de schrijvers van zovele schetsen, historische romans en novellen in de tijd

1) *Probleme der literarischen Gattungsgesch. Deutsche Vierteljahrschr. f. Lit. wiss. u. Geistesgesch. IX* 1931 425-448.
2) René Bray, *Des genres littéraires, de leur hiérarchie et du principe de cette hiérarchie dans la liter. classique.* Recueuil de travaux publiés à l'occasion du 4ième centenaire de la fondation de l'université, juin MCMXXXVII. F. Rouges Cie. Lausanne p. 103-112. Vgl. ook Paul van Tieghem, *La question des genres littéraires*. Helicon I. 95-101.

der Romantiek; aan veel realistisch en naturalistisch werk van Tachtig; aan vele ‘vrije verzen’ der Jongeren! De keuze van een genre kan echter ook gegrond zijn op een traditie en onder invloed staan van de tijdgeest, in welke gevallen de keuze meer betekenis krijgt, én bezien vanuit het standpunt van den dichter én vanuit het standpunt van den hoorder of lezer. Want ook 't ‘publiek’ speelt in de genre-keuze 'n rol, soms 'n zeer belangrijke. De sociale kant der dichtkunst is juist in dit onderdeel van het letterkundig comparatisme - in de genologie - van groter belang dan in welk ander onderdeel ook. Geen comparatisme heeft zozeer te letten op de betekenis van de smaak van lezer of hoorder en op andere uiterlijke voorwaarden voor het ontstaan en de vorm van het kunstwerk. Kunstenaars van formaat erkennen dat.

‘De vorm van ons werk wordt dikwijls door niet-kunstenaars bepaald,’ verklaarde Verwey in een interview. ‘Wij kunnen niet werken zoals wij willen, als de maatschappij ons niet verstaat.’ Zó verklaarde Verwey het manco aan drama's dat Tachtig te aanschouwen liet. Ongeveer hetzelfde verklaarde Van Eeden. Alleen bleek hij in zijn werk nog meer van uiterlijke oorzaken afhankelijk: ‘Waarschijnlijk zou ik meer dramatisch werk hebben geleverd, als de theater-directeuren mij beter tegemoet waren gekomen. Maar toen die te geringe waardering voor mijn werk toonden, ben ik mij meer gaan bewegen in epische en lyrische richting’. Deze woorden wijzen er tevens op hoe bewust een kunstenaar de een of andere richting kiezen kan. En daarmede heeft hij zich dan tevens tot andere genres gewend.

De onderscheiding in genres vinden we het eerst bij de oude Grieken. Er heerste daarin een zekere hiërarchie: epos, tragedie, comedie, ode, elegie, ecloga, satire, brief, epigram. De grenzen waren vrij precies aangegeven. Waarop deze hiërarchie steunt, behoeven wij niet na te gaan, maar zij is een uiterst merkwaardig verschijnsel, dat René Bray o.a. heeft trachten te verklaren uit de notie ‘waarheid’, waarin hij onderscheidde: la vérité de la foi, la vérité d'observation, la vérité imaginaire. De eerste is absoluut waar voor hoorder en schepper; wij vinden haar in epos en tragedie; de tweede is slechts waar voorzover zij strookt met de ondervinding van den hoorder; zij openbaart zich in comedie en dithyrambe; de derde is slechts waar voor den kunstenaar; zij spreekt in de lyriek. In de M.E. verdwijnt deze hiërarchie, tot zij in de Renaissance ten dele wordt hersteld. Dat

dan de tragedie - niet het epos - de kroon gaat spannen, is een gevolg van de vele mislukkingen in het dichten van epen. In de Renaissance komt bovendien het proza deze hiërarchie doorkruisen.

De M.E. zagen nieuwe genres geboren worden: de mensen waren andersgericht in hun gehele cultuur, in hun denken en voelen. Ook toen bleek weer dat de veranderde smaak, de veranderde sociale omstandigheden, de gewijzigde religieuse opvattingen voeren tot nieuwe literaire genres: de chanson de geste ontstond, het allegorische gedicht, het dierdicht, de verschillende soorten religieuse drama's, de novelle, het sonnet. Terwijl de Renaissance ten dele de oude hiërarchie herstelt, komt daarnaast als nieuwe vorm het essay (Montaigne), ook de comedia (Spanje) en de roman in proza. Later ontstaat de idylle. Ook onze tijd schept nieuwe vormen: de vie romancée b.v. en het hoorspel, terwijl een genre als de roman zich in vele vormen ontwikkelt: biografisch, regionaal, genealogisch, etc., waaruit wellicht nieuwe genres geboren worden.

In het algemeen kan men zeggen dat er een zeker ontbindingsproces plaats grijpt sinds de Renaissance wat de genres betreft. D.w.z. een bepaald genre, b.v. de roman beweegt zich in een richting, waardoor de grenzen van het begrip overschreden worden; het wil ook zeggen, dat de roman in onze dagen niet altijd beantwoordt aan de voorstelling die wij er ons van hebben gemaakt. Het proces zet zich dus voort. Wat wij ‘roman’ noemen, is het nog niet. Zou daarin één der oorzaken kunnen liggen, dat de echte, grootse roman à la Sigrid Undset b.v., ten onzent niet meer geschreven wordt? Ook een letterkundige stroming kan ontbindend werken op een genre. Zo heeft 't naturalisme de roman als zodanig geen dienst bewezen: te zeer wetenschappelijk ingesteld, had het een overgrote eerbied voor het détail, en vereiste 't een minutieuse voorbereiding; het individualisme van zijn schrijvers voelde behoefte de eigen levensmoeheid, ‘grijze verveling’ zoals het zo vaak luidt, te leggen in zijn romans, die daardoor eigenlijk meer werden tot een soort ‘journal intime’. De roman werd op die wijze tot een serie zielstoestanden gereduceerd. In de Nederlandse roman trad dit alles veel erger aan het licht dan in de Franse: de mensen in de eerste werden een bepaald type, vooral dat van den onevenwichtige, de door passies bezetene, die niet handelde uit eigen kracht maar gedreven werd door omstandigheden. Vandaar dat te weinig de

méns, teveel de gebeurtenissen op de voorgrond traden en aldus de roman vaak niets anders werd dan een uitgedijde novelle. Daarmee is de roman niet gestorven, zoals de Nederlandse letterkunde gelukkig bewijst. Maar de ontwikkeling is zodanig geweest, dat vele boeken ten onrechte als roman werden betiteld, ook nu nog b.v. verschillende regionale ‘romans’. Geheel anders is de invloed van het moderne leven in de roman: terwijl de oudere zich concentreerde om één punt, komen de beelden thans na en naast elkaar te staan als in een film: het wordt een soort reportage. Daaraan heeft ongetwijfeld de algemene tendenz, die in het moderne proza kan worden waargenomen, meegewerkt: ‘het moderne proza wekt den indruk van een gereduceerd verhaal. Het lijkt of er zinnen uit weggeschrapt zijn: de zinnen glijden als opeenvolgende beelden aan elkaar. Het weggeschrapte is het “woordeloze”, datgene wat men vroeger door omschrijving meende te moeten vastleggen, datgene wat de *schrijver*, zijn indruk beschouwend, meende zelf te moeten toelichten, uit gebrek aan bewustzijn van de magie, de electriciteit der taal’ (Constant van Wessem, De Vr. Bl. 1929). Aldus wijzigt zich het genre ‘roman’ tot reportage-verhaal, film-vertelling. De thans verminderde belangstelling voor het ding, de verhoogde voor den mens, vooral voor den mens die een persoonlijkheid is of was, leidde er toe de groten van het verleden en van 't heden in een levensbeeld te herscheppen; zo ontstond de biografische roman. Een eigenlijke biografie werd dit niet: daarvoor was het te weinig exact, achtte men zich te weinig gebonden aan de historische feiten. Deze vrijheid tegenover de historie sproot weer voort uit het bewustzijn dat de uiterlijke verschijnselen minder gewichtig zijn dan de innerlijke krachten. De moderne litteraire biograaf tracht al 't conventionele om zijn ‘held’ te verwijderen; hij houdt rekening met de gecompliceerdheid der menselijke persoonlijkheid; hij tracht binnen de grenzen van ook voor hem noodzakelijk bronnenonderzoek ‘zijn figuur tot leven te herscheppen’, waarbij hij zich de vrijheid van persoonlijke visie en ‘fantasieomkleding’ voorbehoudt.[1)]

Tussen roman en biografie ontstond zo gemakkelijk een tussenvorm, die de naam kreeg van vie romancée, een soort, die slechts min of meer behoort tot het genre ‘roman’: zij ontstond niet zozeer uit de behoefte aan bewondering voor 'n historisch per-

1) Dr. J.F. Otten. *De moderne Biografie*. Maastricht.

soon alswel uit 't verlangen een groots leven te ver-beelden. Niet het tijdsbeeld, maar het persoonsbeeld heeft de grootste aantrekkelijkheid. De kunst annexeerde zo feitelijk een wetenschappelijke vorm ter voldoening aan nieuwe behoeften. Hier ontstond een genre uit sociale beweegredenen.[1)]

Beperken we ons thans tot het genre ‘ballade’. Wat leert ons de ontwikkeling der Nederlandse ballade voor de genologie? Welke theorie men over het ontstaan der ballade ook moge aanhangen, duidelijk is, dat altijd sprake moet zijn van een opnemen door het volk. Het sociale element is voor het genre onontbeerlijk. Daardoor wordt ook allerlei sociale poëzie als van Speenhoff, Pauwels, Freek van Leeuwen door het balladegenre tot zich getrokken.[2)]

De ‘geur van het oud verhaal’, d.w.z. de eigen-aardige sfeer der ballade, is inhaerent aan haar wezen. Dat de persoonlijkheid van den dichter achter het transparant van het verhaal, van de materie waaruit het epische element is samengesteld, zichtbaar wordt, behoort eveneens tot het essentiële der ballade. Vandaar dat de Middeleeuwse liederen die wij ‘ballade’ plegen te noemen, die naam ten volle waard zijn.[3)] Daarnaast ontwikkelt zich een nieuw genre - volgens Dr. van Leeuwen in zijn dissertatie over Matthijs de Casteleyn van arabische oorsprong (stelling IV) - dat duidelijk, ook in zijn oudste verschijningsvormen, de kenmerken der cultuurkunst draagt.

In wezen is de rederijkersballade van de oudere ballade dus onderscheiden. Deze ballade zet de grenzen der soort aanmerkelijk uit en beleeft een schrale bloei in de rederijkerskringen van 16e en 17e eeuw. In de Romantiek ‘herleeft’ de M.E.se ballade. Blijkens veler practijk valt aanvankelijk het hoofdaccent op het aandoenlijke van het verhaal, op het lyrische element. Dit stemt met de theorie dier dagen overeen. In de nadagen der Romantiek komt Tollens echter, door zijn practijk, de nadruk leggen op het epische element, vaak zó, dat de vertelling binnen de grenzen der ballade wordt getrokken. Wat wij nu in de moderne

1) C. Tazelaar, *Stemmen des Tijds* 1933. dl. I. 597 e.v.
2) Daarom sprak Oscar Wilde ook van ‘The *Ballad* of Reading Goal’ (al komt er hier nog bij, dat 't gedicht is in 't metrum der oud-Engelse ballade).
3) Een opvatting, die men ook door 'n dichter-criticus als Jan Engelman verkondigd ziet. Zie Nieuwe Eeuw van 26 Nov. 1935.

tijd zien gebeuren is uitermate interessant: 1. een opleving van het ballade-begrip der Romantiek; 2. een eerherstel der rederijkersballade, product van cultuurkunst dus, maar waarin de oude duidelijk haar invloed gelden laat in het sociale karakter der gedichten, in de volkse onderwerpen, en in de taal- en stijlelementen. Daarmede - en eerst nu - heeft de ballade een nieuwe vorm geannexeerd. 3. We zien tenslotte ook een poging tot herstel der oudste, der middeleeuwse ballade, o.a. in het werk van Frank Valkenier.

De genologie ziet hier dus het leerzaam voorbeeld van een ontwikkeling, waarbij allerlei onvoorziene factoren een rol spelen. De exterieure factoren in de kunstschepping kunnen nu scherper worden belicht, terwijl anderzijds de betekenis van het genre voor 't kunstwerk zelf in z'n juiste importantie kan worden gezien. Zij demonstreert ook het nauwe verband dat er bestaan kan tussen volk en dichter, en welke sociale factoren kunstwerken naar vorm en inhoud beïnvloeden.

Het onderzoek naar de *oosprong* der ballade heeft vele hypothesen opgesteld. F.B. Gummere[1)] onderscheidde in de Schotse balladen vier typen: 1. die waarvan de tekst niet meer is dan een refrain progressif; 2. die welke dit element verbinden met een eenvoudige, maar in zich volledige vertelling; 3. die welke alleen het (lange) verhaal kennen; 4. de combinatie van verscheidene balladen tot één groter episch gedicht. In deze onderscheiding zoekt van Gennep[2)] de stadia der ontwikkeling van de ballade naar het epos toe. Dat in deze reeks de ballade een individuele schepping moet zijn, die in mondelinge overlevering gemeengoed is geworden en zodoende allerlei wijzigingen onderging, ligt ook voor Van Gennep méer voor de hand dan een gemeenschappelijk dichten aan te nemen.

Naumann spreekt ook hier weer van ‘gesunkenes Kulturgut’. De z.g. volksballade zou met het volk ‘an sich’ niets te doen hebben, maar stammen uit hogere cultuurlagen. Daarom zijn de oudere teksten ook altijd het schoonst en waardevolst! Voor Denemarken is de ridderlijk-hoofse ballade aangewezen als uitgangspunt van de volksballade; ook voor Duitsland neemt Naumann dit aan. De ‘overname’ door het volk leidde tot ver-

1) *The popular Ballad*. Londen 1907.
2) *La formation des légendes* 1920. p. 207 e.v.

lies van het heroïsche en tragische; in plaats daarvan treden: sentimentaliteit, overdrijving en innerlijke onwaarachtigheid: de burchten worden herbergen, de adellijke avonturen afkeurenswaardige misdaden.[1)]

'Und so ist die Volksballade überhaupt nichts anderes, als wieder herabgesunkenes, demokratisiertes Heldenlied'. Het kunstlied ontstaat uit 't gemeenschapslied, en 't kunstlied wordt weer zersungen tot volkslied. Zo ging 't ook met de ballade.[2)]

Wie de oorsprong zocht in het danslied, waarin lyriek, epiek, dramatiek en muziek verenigd waren, beschouwde - abstraherend te werk gaande - daarom de ballade als de oerdichting.[3)]

Louise Pound en Wolfgang Kayser wijzen deze theorie af. De eerste staat ook tegenover Gummere, en wil van gemeenschappelijk dichten niets weten; de oorsprong 'of Balladry' is gelijksoortig aan die van het drama: 'The alternative possibilities (granting that religious ballads are an early type) are: that short narrative lyrics on ecclesiastical themes emerged directly from clericals and that the type was later secularized; or that they emerged from the minstrels and ecclesiastics availed themselves of the type; or that minstrels were solely responsible for the early religious ballads, composing them for audiences for whom they were specially suitable. But when lingering over these hypotheses, one is inclined to give the church a greater share of responsibility for the earliest ballad than the third hypothese assumes'.[4)]

Voor Kayser is de ballade naar wezen, oorsprong en ontwikkeling een zuiver Duitse dichtvorm[5)]. Hij maakt zich los van de etymologie van het woord. Voor hem in deze dichtvorm ontstaan uit de oude stafrijmende heldenliederen, die vanaf de 9e eeuw een formele en innerlijke structuurverandering ondergingen, en met gedanste 'Kleinlyrik' niets te doen hadden. In de M.E. dicht de ballade dan niet meer van helden, maar van 'Spannungen des Geschehens'.

In de 15e en 16e eeuw neemt het aantal sterk toe, en dringt de vorm door in burgerkringen. 'Betont nordisches Blut spürt auf

1) *Grundzilge der deutschen Volkskunde* 2. 1939. p. 122 e.v.
2) H. Naumann, *Primitive Gemeinschaftskultur*, Jena 1921.
3) Andreas Heusler, G.R.M. 1922 Heft 10.
4) *Poetic origins and the ballad*. 1921. Vgl. haar vinnige afwijzing van Prof. Gerould's theorie in P.M.L.A. Vol. XLIV. p. 632.
5) *Geschichte der deutschen Kunstballade*. Berlin 1936.

einmal neben sich immer mehr ostliches. Der Gestaltwandel von Form und Inhalt rührt aus der Blutmischung der Verfasser her!' Evenals Louise Pound grondde Kayser zijn conclusies op de studie van de oudste Engelse, Schotse en Duitse balladen.

Voor Müller-Freienfels is de oudste, strengere epische kunstvorm het 'balladenhafte' lied.[1)] Het ontstond uit de mimischmuzikale oerkunst (waarvan het de afgeronde beknopte inhoud heeft) en uit het prozasprookje (waarvan het uitspinnen van de inhoud stamt). Meestal werd het in de feestzaal of voor een verzamelde mensenmenigte voorgedragen, waardoor in de ballade nog altijd een voordrachtskarakter spreekt. Uit de balladen ontstonden dan de epen. - Het is niet doenlijk hier dieper op kwesties die de oorsprong raken, in te gaan. Het is voldoende in te zien dat er nog heel wat problemen om oplossing vragen en dat de ballade in de ontwikkeling der genres 'n belangrijke rol heeft gespeeld.

Beperken we ons tot Nederlandse balladen.

De middeleeuwse liederen, die wij gewoon zijn balladen te noemen, zijn de meest typische verschijningsvormen van de soort. Er hangt om heen 'de geur van het oud verhaal', zoals een moderne dichter dat eens uitdrukte. Het is moeilijk deze balladesfeer te omschrijven, omdat men ze - ook als lezer of hoorder - alleen maar scheppen kan. Maar zij bestaat, is zó reëel, dat dichters haar als beeld gebruiken in hun verzen (A. Roland Holst, Frank Valkenier). Toch is het wel mogelijk enkele aanduidingen te geven van elementen die 'de geur van 't oude verhaal' opwekken.[2)]. Daar is de directe aanvang, zonder 'inleiding'; ineens stelt de dichter ons in het milieu waarin het gebeuren zich afspeelt. Alle inleidende en verbindende beschrijvingen zijn geëlimineerd; aanlopen in de vorm van 'hij zei' e.d blijken vaak overbodig. Wat niet noodzakelijk is voor de gang van het verhaal, wordt geweerd; daardoor ontstaat wat men wel haar 'springende gang' heeft genoemd. Met een enkel woord schetst

1) *Poetik* 2. p. 63 e.v.
2) 'Door de balladen.... dreunt de zware gang der heidense helden en half-goden' b.v. in *De jager uit Grieken, Heer Daneelken, Halewijn*. Maurits Sabbe, *Wat oud-Vlaanderen zong*. Antw. 1920.

de dichter de natuur en legt hij een voelbaar verband tussen haar en de handeling.

Eenvoud in de opbouw der vertelling spreekt zich niet alleen uit in de springende gang, maar ook in de nevenschikking der onderscheidene verhaal-elementen. Detaillering wordt overbodig geacht. Vragen herstellen of leggen het contact met de hoorders. Deze vragen zijn noch die welke een antwoord verwachten, noch de rhetorische die eigenlijk een bevestiging betekenen, maar bieden meestal de mogelijkheid tot 'n (hersteld) contact. Het is 'n echte vertellersvraag. Traditie in plaats, planten, bloemen, getal is een levend, bijna essentiëel element. Een doorzichtige vaagheid ligt over 't geheel. De woorden zijn 'n waas, dat veel doorlaat, maar ook veel bedekt houdt. Er blijkt altijd nog veel te vermoeden en.... de vermoedens hebben steeds grond van waarschijnlijkheid. Zo schept de dichter de spanning van geheimzinnigheid en - soms - een verband met het bovennatuurlijke of mysterieuse. De achtergrond van het verhaal is slechts een schraal decor; het is niet meer dan een schets, een enkele lijn, nooit uitgewerkt tot 'n ingewikkeld samenstel. De gedachten en gevoelens die er worden uitgedrukt, zijn algemeen menselijk; het gebeuren kan de algemene belangstelling wekken. Harmonie in 't afwegen van wat noodzakelijk en gewenst, nuttig en nodig is in vorm en inhoud, is 'n absoluut vereiste. Vele balladen laten na eerste lezing de indruk achter van een sterke veraanschouwelijking. Bij nader toezien constateren we juist het tegendeel; uiterlijke omstandigheden worden slechts in zoverre beschreven als zij in verband staan met de handeling. Maar hier wordt juist de hoorder verwacht; hier speelt hij zijn rol. Vandaar dat deze veraanschouwelijking veel meer is dan het schilderen ener situatie, dan het aangeven van het milieu; we staan meestal voor talrijke traditionele zaken, die te samen het beeld opbouwen, dat de ballade in ons moet oproepen. Dat is eigenlijk het wonderbare: dat met zovele traditionele formules een zo gevoelig verhaal geschapen wordt; dat, ondanks het gebruik van zovele onpersoonlijke uitdrukkingsmiddelen, het geheel ons doorstroomd lijkt van het gevoel van zijn dichter. Ondanks alles wat formule is of er naar zweemt, is de werking der ballade op hoorder en lezer zó, dat een harmonisch geheel ontstaat. Hoe komt dat? Annemarie Kahlert heeft er op gewezen, dat in deze formules als kern zich een Dingsymbol verbergt, d.w.z. ‘ein dingliches Geblide, das durch gewisse Züge zu tieferem

Sinnbezug auffordert, derart, dasz Ding und Sinn unmittelbar im Sinnbild zusammenfallen.'[1)]

Het is datgene wat wij in moderne kunstwerken wel eens aanduiden met het woord coïncidentie: een treffend samenvallen van een uiterlijk gebeuren of uiterlijke handeling, met een innerlijk gebeuren of een innerlijke toestand, waardoor wat schijnbaar slechts uiterlijkheid is, geladen wordt met innerlijkheid. Indien coïncidenties herhaaldelijk zich voordoen worden zij algemeen, en het is slechts nodig ze even aan te stippen om ze voor den hoorder hun oorspronkelijke en volle betekenis te geven.

Dergelijke Dingsymbole nu zijn typisch voor volkskunst, ook voor de volksballade. Betekenis en gevoelsinhoud kunnen voor latere geslachten geheel verloren gaan, zodat het hun zelfs zinloos schijnt. We zien dat b.v. in de meest straffe formule: het refrein. Ook daar waar het ons niet duidelijk de grondtoon van het geheel aangeeft, kan het voor de hoorders van vroeger een diepe zin hebben gehad. Vooral als het refrein op bloemen of planten of plaatsnamen steunt, is het voor ons zeer moeilijk de vroegere zin ervan te begrijpen of aan te voelen.

Dat alles leeft ook in de balladen der middeleeuwen en daarin komen zij met soortgelijk werk in andere talen overeen: zij zijn een internationaal genre.

Deze balladen, hoe dan ook ontstaan, zijn levend gebleven door Renaissance en Romantiek heen, tot op onze dagen.

Wij treffen de ballade ook aan in de rederijkerstijd; déze ballade behoort echter feitelijk tot een heel ander genre. In tegenstelling tot de middeleeuwse, ontvangt zij dadelijk de naam 'ballade', en wel van de dichters zelf. Matthijs de Casteleyn, die ook 'n bundel *Balladen van Doornijcke* schreef, licht er ons over in in zijn *Const van Rhetorike*. Hij vindt het een gemakkelijke dichtsoort, want wie zich in de dichtkunst oefenen wil, beginne met de minst moeilijke verzen: Beghind dan eerstwerf te baladerene.

Strofen 156 en 157 van de Const van Rhetorike houden 's dichters opvattingen over de ballade in. Molinet, de Casteleyns voorbeeld, verklaarde dat een ballade steeds 'n refrein moest hebben, en dat zij bestaat uit drie clausen met een 'Renvoy van Princhе'.

1) *Metapher und Symbol in der englisch-schottischen Volksballade*. Marburg 1930. Zij treedt hier in het voetspoor van Herman Pongs, *Das Bild in der Dichtung. Bd. I*. Marburg 1927.

Zij zou ontleend zijn aan de clausule van vier strofen, en verschilde daarvan alleen door de refreinregel (stock)[1]. Volgens ‘de opinie van desen landen’, is ‘balade’ echter een algemene naam voor allerlei dichtsoorten:

> Ick hauwe balade name specialic,
> Van zevenen, achte, neghene, zoomen hauwt costumelic.

De Casteleyn is het niet geheel met Molinet eens; volgens hem is de ballade ontleend aan Martialis' epigrammen:

> De Baladen, welc clausen zijn net ende eerbaer,
> Wijst ons al klaer Martiael onsen kock,
> Vanden Epigrammen hebben wij dat voorwaer,
> Ghelijck een Balade den zin sluut in haer,
> Is d'Epigramme ghekleet metten zelven frock. (str. 170)

Men kan de ballade voor allerlei doeleinden gebruiken: charten, uutroupen, dyaloguen, sprake, enz. De ballade van achten wordt vooral gebruikt voor de beschrijving van ‘gesten’ van grote mannen:

> Ghelijck Pausen, Keijsers, Cueninghen en Graven,
> Metsgaders amoruesheyd van Venus' slaven;
> Veel cronijcken oock....

Een ballade kan verlengd worden met een halve regel (staart), maar moet dan een ‘balade ghecruust oft oversleghen’ zijn. In deze vorm dicht men

> .... vry edel croonementen,
> Aventuren, fabelen, incidenten,
> Triumphen, tornoyen, loven, electien,
> Sublimatien....

De overige balladesoorten worden bepaald door het rijmsysteem, dat bij een ballade ‘ghecruust oft oversleghen’ is, aldus: ababbcbc enz. De steert heeft dan c.

De voorschriften van Molinet zijn veel gecompliceerder. Molinet verlangt drie strofen met een refreinregel, plus een renvoy aan den Prins. Allerlei combinaties zijn aan strenge regels ge-

1) Mogelijk is zij uitgedacht door Nicole de Margival (ong. 1300). Zij is doodgespot door de Pléiade, Boileau en Molière. In de 19e eeuw dichtte Théod. de Banville in deze vorm. Ook Laurent Tailhade, Paul Claudel, (onder invloed van Villon).

bonden. Molinet stond trouwens in een heel andere positie dan de Casteleyn. Was de laatste iemand die voorschreef hoe het zou kunnen gaan gebeuren, Molinet had vóór zich de schone practijk van Guillaume de Machaut, Eustache Deschamps, Christine de Pisan, Alain Chartier, Charles d'Orléans en vooral van François de Villon. Van de invloed dezer laatsten merkt men weinig of niets in onze rederijkerstijd. Er worden alleen balladen gedicht volgens de ruimer voorstelling van De Casteleyn. Tot in de pamfletten zien wij die doordringen. Zo is eer een *Balade op ende teghen den partialen Domphoorn, onlangs bij eenen onbeschaemden Jesu-wijt.... met den Leugen-hamer uyt Ambeelt des Lasters ghesneden, op slecht rijm ghestelt.... Van nieuws overzien ende verbetert door W.J. Yselveer*. Tot Schiedam by Adriaen Cornelisz. Anno 1608.[1)]

Het is een gedicht in 36 12-regelige strofen, met het rijmschema ababbcbccdcd. Voor den rijmer dezer ballade bestaat het karakter van de dichtsoort klaarblijkelijk in de strofebouw en in het rijmschema. Het laatste voldoet volkomen aan de eisen van de Casteleyn, die bovendien juist voor de ballade grote zuiverheid van maat en rijm eiste.

Hetzelfde balladebegrip spreekt uit een *Naer-bedinckinge over die heerlijcke ende groote victorie van.... 's Hertogen-bosch,.... Als noch mede een Overwinninghs-Lof, in hem begrijpende Sesendertich Baladen deureen ghevlochten, Door V.M.*[2)] Ook hier komt het aan op rijmkunst in de letterlijke zin des woords. Een bloei van de rederijkersballade, zoals die in de Franse letterkunde valt waar te nemen, is dus in onze literatuur door Matthijs de Casteleyn niet te voorschijn getoverd: bij ons is deze ballade gestorven in de kunstenmakerij van het ‘scaecberd’.

Het wordt eind achttiende eeuw voor opnieuw het balladengenre bloeien gaat. Wat dan wordt voortgebracht geschiedt op de basis van het middeleeuwse lied, althans ten dele. Thans treedt de ballade van de volkskunst in de cultuurkunst, al heet zij voorlopig nog romance. De opvattingen der Romantiek kennen wij o.a. uit de dissertatie van Dr. Zijderveld en uit die van Dr. Hendriks.[3)] Rhijnvis Feith zag er in ‘het naïve verhaal van een

1) Kon. Bibl. 's-Gravenhage. No. 1229.
2) Prov. Bibl. 's Bosch. MX A 17.
3) resp. handelend over *De romance-poézie*.... Amsterdam 1915 en over *Willem Hofdijk, de minstreel van Kennemerland*. Utrecht 1928.

aandoenlijk daad'; hij wenste haar dienstbaar te maken, aan de verkondiging van zijn ideaal ener hoge, edele liefde. Bilderdijk, die reeds de naam ballade naast die van romance begon te gebruiken was te achttiende eeuws naar de geest toen hij zijn balladen dichtte: hij verviel in uitvoerige beschrijvingen en miste de nodige eenvoud. Ook Staring ontbrak het aan iets wezenlijks in zijn balladen: de stemming. Van een zo verstandelijk aangelegde geest, als onze Gelderse dichter was, verwondert het ons trouwens niet dat hij in dit genre geen grote kunst leverde. Tollens, die in zijn *Gezamenlijke Dichtwerken* een afdeling 'Romancen, Balladen en Legenden' inlaste, heeft eigenlijk alleen goede balladen geleverd toen hij.... vertaalde: van Bürger, de Moncrif, Schiller, enz. Zijn originele 'balladen' zijn eigenlijk zuivere vertellingen, een soort novellen in dichtvorm, die juist dat missen wat de ballade van de vertelling onderscheidt. Het verwondert ons dan ook geenszins, dat hij met minachting neerzag op het werk van den enigen waarachtigen balladendichter zijner dagen, Hofdijk. Hofdijk was een zwak epicus en geen sterk lyricus, maar in de verbinding van beide in de ballade heeft hij goed werk geleverd. Toen in 1849 zijn (64) balladen verschenen, kon eigenlijk voor het eerste de herinnering weer opkomen aan de ballade der Middeleeuwen. En toch, wat een verschil, ook tussen Hofdijks balladen en die der Middeleeuwen! Hofdijks balladen zijn historisch, gebonden aan een bepaalde streek; zij zijn gecompliceerd in strofenbouw en in schikking en aard van het rijm (dikwijls enkel 'staand'); traditie speelt in de uitdrukkingsmiddelen geen rol; het onlogische van handelingen en gebeurtenissen komt er een enkele maal in voor, maar dan zó dat het niet anders dan stoten kan ('De balling' b.v.). De symboliek, die liggen kan in de dagelijkse en alledaagse handeling, in de eenvoudige aanduiding van een gebeuren, mist men hier. Het refrein zal men er vergeefs zoeken. Wel is er het literair symbool, dat het bewust zoeken verraadt van den dichter. Al de eigenschappen, die ik hier opsomde van Hofdijks balladen, staan in tegenstelling tot die van de Middeleeuwse. Toch verraadt ook Hofdijks cultuurballade haar oorsprong: in de natuurbeschrijvingen, zij het dan dat het verband met de gebeurtenissen niet nauw genoeg is; in liefde voor anaphora en assonance, in de tautologieën en pleonasmen en het archaistische woord. Maar dat alles vermogt niet het 'oud verhaal' te herstellen, het zijn geur terug te geven; daarvoor miste Hofdijks ballade te veel,

en datgene wat het bezat, was er veelal in aanwezig op een andere wijze dan in de middeleeuwse ballade.

De oorzaak is duidelijk: behalve in Hofdijks aanleg, ligt zij hierin, dat al wat Hofdijk dichtte sage of geschiedenis voor hem was, iets interessants, iets wonderbaars ook. Want naar deze twee - geschiedenis en sage - ging zijn hart uit. Practisch is Hofdijks ballade geworden óf berijmde streekgeschiedenis of berijmde sage. Alleen zijn innig meeleven, zijn hartstocht hiervoor heeft de balladen die hij ervan schiep, voor wat het genre betreft, gered. De ballade in middeleeuwse trant is echter onder het volk ontstaan uit een levensfeit dat dichter en hoorders diep had aangegrepen. Niet de geschiedenis maar de levenswerkelijkheid was haar bron!

Ik zou nu nog kunnen wijzen op balladen van De Bull (1849), van Hemkes, e.a. maar in wezen onderscheidden zij zich van de opvattingen der Romantiek niet. Ook voor deze dichters was de ballade het berijmd verhaal van een aandoenlijke-comtemporaine of historische-gebeurtenis. Hoe vaag het begrip ervan was, moge blijken uit de wel zeer eigenaardige koppeling van namen in de omschrijving van W. de Clercq: ‘Thans verstaat men daardoor (door een ballade n.l.) eene soort verhaal, gelijk die van Bürger, Schiller, Stolberg en Tollens.’[1)]

Moderne balladen worden door de dichters niet altijd met deze naam aangeduid. Aan de andere kant zijn er verzen, die ‘ballade’ heten zonder het eigenlijk te zijn. Met deze feiten zullen wij bij onze beschouwingen rekening moeten houden, al doet een en ander niets af aan de schoonheidswaarde der gedichten. Daar is b.v. Speenhoff, de man die in zijn *Liedjes, wijzen en prentjes* (5 bundels) de volksballade van onze tijd had kunnen scheppen. Vele ‘liederen’ bewegen zich echter op de grens van ‘lied’ (d.i. chanson, straatlied) en ballade, vooral zijn sociale verzen. Deels zijn zij te lyrisch, d.w.z. de individuele gevoelens borrelen over de rand van 't verhaal heen, dringen de handeling naar 't achterplan; deels zijn zij te kritisch (zijn politieke en spotliederen b.v.: Dortsche en Boskoopsche praatjes, Haagsche en Rotterdamsche nieuwtjes)[2)]. Ook daardoor spreekt de ‘vertelling’

1) Verhandeling.... 2e druk. p. 32.
2) Het is merkwaardig, dat ‘critische’ beschouwingen in onze tijd zo gaarne in de vorm van de ballade worden gegoten b.v. *De ballade der armoedzaaiers* van Eric. v.d. Steen, *de Ballade der verbrande boeken* door Jan R. Rh. Campert, *de Ballade der ellendigheid* door Paul Vlemmincx.

te weinig; het dramatische element is te zwak. Echter heeft Speenhoff ook zuivere balladen gedicht, die dit voor hebben boven die van anderen, dat zij inderdaad gezongen werden. Speenhoff zelf heeft geen zijner balladen aldus genoemd. Hij meende vermoedelijk, dat het exotische element inhaerent was aan de ballade, althans in de vijf bundels komt slechts éénkomische-zang voor die hij ‘ballade’ noemt, en die met bewustheid geplaatst werd in een Spaanse sfeer. Men kan dat afleiden uit de namen Bianca, Henriques en uit de Spaanse vormen van Nederl. woorden:

> In 't duistere van de kameros
> Speelt Bianca in de pianos,
> Zij weent veel heete trania,
> En dat doet ze al drie dagen langia.

Door vele andere verhalende verzen speelt echter de weemoed, en het is dit gevoel dat in een ballade bijna altijd ergens - al is het maar voor één moment - dichter, lezen of hoorder overmeestert. Dat Speenhoff dit zelf aangeeft op deze wijze ‘zéer weemoedig voor te dragen’, ‘wanhopig-treurend’, ‘treurend’, ‘klagend’, hangt met de bedoeling van den dichterzangervoordracht! - samen. Ook dit laatste is 'n echt kenmerk der ballade.

Liederen als ‘De verloren zoon’ naderen het dichtst de ballade; voldoende subjectief om lyrisch, voldoende objectief om episch te kunnen heten, maar te zwak van handeling om ten volle de naam ‘ballade’ te verdienen. Men zou in dergelijke liederen een ballade-variatie kunnen zien, die men het best ‘straatlied’ kan noemen, mits men daarbij niet de nadruk legt op wat inferieur zou kunnen heten. Dat is b.v. het geval met verzen als: ‘Brief van een ouwe moeder aan haar jongen die in de nor zat’, ‘Afscheid van een marinier’, ‘Een brief van een jongen die in de nor zit aan zijn moeder’.

In Speenhoffs Liederen zien we een verschuiving van de grenzen van 't genre, zó dat men voortdurend twijfelen gaat of men nog van ‘ballade’ kan spreken. Dat heeft ook vroeger plaats gehad. Het is geen modern verschijnsel en ligt trouwens voor de hand: geen dichtei dicht om een genre, al is het waar dat het ene hem meer ‘ligt’ dan het andere. Zelfs als werk naar de bedoeling bijeenhoort, valt 't soms moeilijk 't genre van de onderscheidene

stukken te bepalen. Wie wel eens in oude pamflettenverzamelingen snuffelde heeft ervaren dat er talrijke gevallen voorkomen, waarin een feilloze genrebepaling niet mogelijk is. Precies zo is het als men een groep verzen neemt die naar de stof bijeenhoren. Neemt men b.v. de Napoleonliederen, dan zal men daaronder een groot aantal satyrische spotverzen vinden, zuiver politieke en gelegenheidsgedichten, maar ook volkslaüfig geworden verzen, die men tot de ballade meent te moeten rekenen; legt men deze naast elkaar dan zal men ook deze niet in één strakke grenslijn kunnen omsluiten. Verschillende voldoen niet geheel aan de theoretische vaststellingen; zij ontsnappen altijd ergens aan de zorgvuldigst overwogen omschrijving.

Zijn sommige gedichten als van Speenhoff niet met zekerheid als ballade te qualificeren omdat zij tè actueel, tè kritisch, tè persoonlijk zijn (ook de ik-vorm wijst daar op!) anders wordt het als we in hoger cultuursfeer komen met verzen die èn door de dichters èn door ons ballade worden genoemd. Zo b.v. *de Drie balladen van wind en zee* van A. Roland Holst (De N. Gids XXIX 1e dl. 154 e.v.). De eerste is zeer beknopt: 5 kwatrijnen; stond het gedicht op zich zelf dan zou men het wellicht geen ballade kunnen heten. II en III zijn op zich zelf wel ballade te noemen. ‘Natuurballaden’ zou men kunnen zeggen, daarmee tegelijk aangevend, dat we op 't punt staan weer de grenzen te overschrijden. ‘Verhaal’ is er eigenlijk niet, wel beschrijving: van wind en zee en dichter.

In de banale zin ‘gebeurt’ er bijna niets: er is een afscheid in I, maar voor wie vertellen verlangt is er geen ‘fabel’ van enige omvang of betekenis uit te halen; er is in II de onweerstaanbaarheid van zee en wind voor den dichter, evenals die van de geliefde, een éénwording van 's dichters verhouding tot de geliefde en die tot zee en wind: de nood der zee en de nood zijner liefde zijn dezelfde geworden. En III is een lied tot de wind, die den dichter overmeestert met zijn macht. Het epische element is hier teruggedrongen tot de uiterste grens der lyriek: het is er nog te onderkennen, maar door zijn aard en de al te ongunstige verhouding tot het lyrische element, is het slechts moeilijk van 't zuivere lied te onderscheiden. Toch is die onderscheiding reëel; men ziet dat duidelijk in als men deze ‘ballade’ vergelijkt met de ‘Zeesymfonieën’ van Verschaeve, die zuivere lyriek gebleven zijn. Wat Roland Holst bewoog hier van balladen te spreken, ofschoon 't schone evenwicht van epiek en lyriek

hier bijna onmerkbaar is? Hier spreken geweldige, maar sombere, duistere natuurkrachten zich uit, waarbij het mensenhart zich klein en nietig voelt. Dit nu is een overheersend element in de Ossiaanse balladen. Is het bij een dichter als A. Roland Holst vermetel te veronderstellen, dat zijn ballade-opvatting dáár haar oorsprong en eenzijdigheid vindt? Roland Holst staat in deze voorstelling van balladedichting vrijwel alleen. Slechts Martien Beversluis staat dicht naast hem in de *Ballade van de Vleermuis* (Eenmes 1925), geschreven najaar 1923. Evenals zijn andere poëzie is ook deze Ballade natuurlyriek. In de beheersing der techniek heeft Beversluis 't ver gebracht, ook weer in deze ballade, die uit vier zangen en 'n slotzang bestaat en waarvan de strofen 6, 10 of 14-regelig zijn met 'n soms kunstige rijmschikking (b.v. a b a b c d c e a e). Ik denk soms bij 't lezen aan Van Eeden's natuurpoëzie en ook wel eens aan Boutens' Beatrijs. Waarom deze ietwat vage natuursymbolische coupletten ‘ballade’ zijn genoemd? Ik kan 't slechts vermoeden en denk dan opnieuw aan de Ossiaanse zangen. Maar 't aanknopingspunt is hier moeilijker te zien dan in de Balladen van A. Roland Holst, omdat de kunstige vorm dezer cultuurkunst ons nog verder van Ossian verwijdert. Het is de enige Nederlandse ballade in ‘zangen’.[1)] Martien Beversluis knoopt bij geen enkele traditie aan; dat betekent voor een zo sterk-traditioneel genre als de ballade een treden buiten de grenzen der soort.

Het is begrijpelijk dat Tachtig ons weinig of geen balladen naliet. Het gevoel sprak te sterk, de zelfbeheersing van den dichter was te gering, de lust tot detaillëring te groot, dan dat de tijd geëigend zou zijn geweest voor 't scheppen van verzen, die slechts in 'n sterk innerlijk evenwicht haar volmaaktste vorm kunnen bereiken. Eerst als 'n jonger geslacht balladen schrijft, zien we Hélène Swarth zich aan deze vorm wagen en zet Albert Verwey zich aan de vertaling van *Britsche Balladen* (1920). Toch vond de ballade in deze cultuurkunst niet haar schoonste mogelijkheden, evenmin als dat in de natuurlyriek van Roland Holst of Martien Beversluis het geval kon zijn. Eerst thans bloeit het genre weer; eerst thans wordt de traditie weer levend en wel in haar geheel. De oude ballade der Middeleeuwen vindt haar voortzetting even goed als die der rederijkers en die der

1) Wel vinden wij die in ‘*The ancient mariner*’ van Coleridge, in de vertaling van Anthonie Donker.

Romantiek. Ieder dezer drie nuances vindt haar dichters, ieder vertoont ook de beïnvloeding door beide andere.

1929 was het ‘balladenjaar’ voor A. den Doolaard. In *Erts* publiceerde hij toen een *Ballade van Zon en Maan*, een lyrisch gedicht dat de naam ‘ballade’ alleen verdient om de strofen- en rijmschikking, die in de verte aan de balladen van Villon doen denken, maar er toch slechts een zeer onvolkomen navolging van kunnen heten. Beter is zijn *Ballade du jeune marin*, slechts ten dele rijmend, in een zekere onregelmatigheid van regellengte en metrum. Het is een kunstballade, maar de kenmerken der volksballade breken er doorheen: direct begin, springende gang, Dingsymbole, verhaal èn lied. In hetzelfde jaar 1929 verscheen zijn bundel *De wilde vaart*. Daarin staan een zestal balladen. De eerste is *De ballade van den onbekenden soldaat*. In hem stond de verschrikkelijkste eenzaamheid op; hij werd een figuur als de Wandelende Jood: zwervend door alle tijden heeft hij vergeefs de dood gezocht. En zelfs hier vindt hij waarschijnlijk nog geen rust. Van een ballade heeft dit gedicht de mengeling van epiek en lyriek. Het is echter niet strofisch. Naar de vorm behoort het zeker niet tot de balladen, naar de geest is het gedicht er mee verwant; het meest met die van Villon, in zijn contemplatief karakter herhaaldelijk doorbroken door een navrante toon; in de indringende beschouwing verraadt het een bewust scheppen, dat zich trouwens eveneens openbaart in een teveel aan intellect.

De tweede ballade in 16 disticha, alle in gepaard staand rijm, opent met de echte ballade-vraag: ‘Waaraan denkt de matroos van een schip in nood, Als hij lacht bij het splinteren der laatste boot?’ Dan ‘vaart de zon van zijn hart de haven voorbij’ tot hij ‘twee oogen voorbijgaat die sterren werden in het stormgetij’, die hem beseffen deden dat een vrouw meer is dan een wezen van vlees en bloed; zij is een licht ‘dat zoo strak in het duister staat dat hij het leven lachend verlaat. Maar elk hart alleen is een schip in nood. Zonder ster, zonder naam, snel op weg naar den dood.’ Dit is één dier balladen die Marsman eens (Nieuwe Eeuw 7 Juli 1932) als ‘grandioos’ kwalificeerde. Men kan wellicht in de aard van het onderwerp invloed van Villon vermoeden: tussen veel kwaad wordt hier gespeurd naar het goede, tussen veel laags wordt het edele gevonden en triomfantelijk opgeheven in de hoogste levensnood. Wijze van uitbeelden en toon zijn meer dan ‘balladesk’: zij formeerden een voortreffelijke ballade. De vraag vindt

haar antwoord, en daarin is de essentie van een mensenbestaan vervat. En het antwoord is: een verhaal van het leven van een matroos, vluchtig in hoofdmomenten geschetst, waaronder zich echter één hoofdmoment opdringt: de ontmoeting met een vrouw. Haar ogen drukten zijn ideaal uit, en deden in hem een licht geboren worden, dat hem leidde in leven en dood. Typisch is het juist voor de ballade dat zij een hoog-geschatte waarheid levend maakt in een verhaal. Dat we hier invloed van Villon mogen aannemen, daarop wijzen de *Ballade der gestorven landloopers* en de *Ballade voor een donkere vrouw* (met een motto aan Villon ontleend).

(*Slot volgt*).

JOS. J. GIELEN.

Uit de brieven van Willem Kloos aan Frederik van Eeden.

Het Frederik van Eeden-Museum[1)] bewaart de brieven, die Willem Kloos tussen 1884 en 1900 tot Frederik van Eeden richtte. Een intieme vriendschap heeft jarenlang beide dichters verbonden. Wederzijdse geprikkeldheid en ontstemming kon daaraan geen blijvende afbreuk doen, en het zou lang duren, eer de toenemende spanning de band deed breken, spanning door misverstand, door stijgend wantrouwen, gegrond in wezensverschil als mens en kunstenaar. Kloos, de grote gepassioneerde, de soms demonisch vervoerde en uitstromende (tot in zijn handschrift is zijn temperament te herkennen), Van Eeden de overbewuste, gecompliceerde, die volgens Frans Erens bij zijn zeer dikwijls edele aspiraties de brede, zich weggevende manier miste[2)]. In een brief van 1891 verwijt Kloos zijn vriend, dat deze zich soms achter een 'ijswand'[3)] verstopt; elders verdedigt hij zich,

1) Ik moge hier een woord van hartelijke dank richten tot Mevrouw Jeanne Kloos-Reyneke van Stuwe, die mij schreef, dat zij mij slechts 'bij wijze van zeer grote uitzondering toestemming verleende tot publicatie der in dit artikel verwerkte brieven van haar echtgenoot Willem Kloos.' Verder tot het bestuur van het Frederik Van Eeden-Genootschap, dat mij in de gelegenheid stelde de brieven rustig te bestuderen.
2) Mr. Frans Erens, *Vervlogen jaren*, blz. 123.
3) Toespeling op *Ellen* (Naspel)?

dat hij in het dagelijks leven onverschillig, koud en hard *schijnt*, maar zich òp moet houden door alle emoties dadelijk neer te drukken. Er is een voortdurend aantrekken en afstoten, van den aanvang dezer correspondentie.

Beiden als dichter reeds even zelfverzekerd. Van Eeden heeft Kloos, die na zijn candidaats in Brussel woont, zijn gedicht *Schemering in 't Woud* gezonden. 'Wil ik nu maar dadelijk aan je vers beginnen?' antwoordt Kl. (31 Oct. '84). 'Niet voor jou - want je gelooft me toch niet, heb je al vooruit gezegd, maar voor mijn eigen plezier.' In de critiek is reeds de hele impressionistische Kloos te herkennen. Ook, uit die eerste brier, de classicus, de Shelley-vereerder, de geïnteresseerde in philosofische lectuur. 'Ik lees in de laatste dagen druk in Tacitus en in Shelley. Zeg s.v.p. aan Chap, als hij er nog is, of hij mij de Aangeboren begrippen van prof. Spruyt per postpakket over wil sturen.' De wijsgerig georiënteerde Kl. schrijft, nog vóór de verschijning van de Nieuwe Gids: 'Heel veel fiducie in zijn (Lotsy's) filosofische bespiegelingen heb ik niet: ik geloof dat hij anti-Kantiaan is, en geschetter tegen Kant in den N.G. zou me een maandlang slapelooze nachten bezorgen.' (Amst., Juli '85).[1)]

De naam van het nieuw op te richten tijdschrift staat dan blijkbaar al vast; een half jaar te voren is er nog sprake van *De Gulden Winckel*[2)]: 'V.d. Goes zou gaarne hebben, dat wij Maandagavond bij je kwamen, om over de G.W. te spreken.' (25 Jan. '85).

Een geest van jonge voortvarendheid, strijdlust, zelfbewustheid, spotzucht tegenover de oudere generatie spreekt uit die eerste brieven. Kl. vergelijkt de twee redacties van *De kleine Johannes* en prefereert de meer spontaan-naïeve eerste lezing. Met voldoening schrijft hij, dat V.d. Goes Huet in de Amsterdammer zal gaan bestoken over zijn critische methode; van Kloos is het voorstel het bundeltje van Corn. Paradijs *Grassprietjes* te noemen; V.d. Goes zal daar een voorrede bij schrijven. Hij spot met 'die idiote Smit Kleine' en maakt een dolle charge

1) Vgl. *Nieuwe Gids* 1933, II, blz. 383, 386, 490 en 600; en *N.G.* 1934, I, blz. 397: Willem Kloos: *Nieuwe Gids-correspondentie*.
2) Mr. Fr. Erens, *Vervlogen jaren*, blz. 105: 'In het begin was men nog onzeker over het kiezen van een naam en werd er gesproken om het tijdschrift De Gulden Winckel' te noemen.

op een werk van Cosman[1]. Een zesde N.G.-redacteur (voor wetenschappen, n.l. Ch. v. Deventer) vindt hij onnodig: zichzelf acht hij, met V.E., competent metaphysische kwesties te beoordelen. Met de uitgave van Guido's *Julia* wil het nog maar niet vlotten: ze 'heeft weer een blauwtje geloopen' (17 Juli '85), maar enige maanden later is zij onder dak en heeft de *Leeswijzer* al een ophemelende aankondiging gegeven ('een schitterend debuut').

Als V.E. in Parijs is, moet zijn reisgezel V.d. Goes subiet het slot van zijn copie sturen: 'Die vervloekeling loopt nu zeker. met zijn gewone vergeetachtigheid, op de Boulevards te slenteren in plaats van aan het eenig-noodige te denken': aflevering 2 van de N.G. moet weldra verschijnen, en daar hangt veel van af; daarom mag V.d. Goes 'zijn brief uit Parijs niet hatelijk maken tegen Lantaarn, Gids of andere malloten', schrijft de diplomatieke jonge redacteur. En V.d. Goes moet maar liever niet Huet opzoeken, want die zou wel eens mis kunnen slaan[2]. Met trots somt hij de inhoud op van No. 2; 'die vier namen van Netscher, Thijm en Hélène, Lotsy zullen goed doen'. 'Ze zullen creveeren van woede, de oude Gids en consorten' (11 Nov. '85). V.E. zal naar Sully-Prudhomme gaan (die een gedicht voor de N.G.

1) 'Een woordspeling van hem (V.d. Goes) op de "oude" Gids: vroeger was de Gids *Bakhuyzen*, maar nu is ze *huisbakken*.
Hij gaat ook weer goed styleeren en ik begin veel hoop in hem te krijgen. Ook in Cosman! Verwey had reeds gehoord, dat er iets grootsch ons van hem boven het hoofd hing, en Boeke (*sic*) heeft me nu nader ingelicht. Die noemde het eerst een opera, maar later een oratorium, met muziek van Zweers. De titel is *Nisus*, niet het vriendje van Euryalus, en ook niet de koning met het gouden haartje, neen nisus, gen. nisūs, van nitor, nisus sum, streven. "Het streven" dan, alias Mr. Herman Cosman, is een jongmensch, wiens moeder heet Νοημα, Gedachte, etc. etc. Cosman gaat driemaal ten strijde met de *Mediocres*, en de derde maal verliest hij jammerlijk het leven, ondanks dat hij een partij op zijn hand heeft, de Humani. 't Is 500 regels lang en zal den naam van Cosman onsterfelijk maken. Meer weet ik er niet van.' (Juli '85).

2) F.v.d. Goes. *Litteraire Herinneringen uit den Nieuwe-Gids-tijd*, blz. 30: 'Waarom een Hollandsche vriend, die Van Eeden naar Parijs vergezelde, niet tevens van de gelegenheid gebruik heeft gemaakt om den vereerden man van aangezicht tot aangezicht te ontmoeten, kan de tegenwoordige schrijver, ofschoon hijzelf die vriend was, niet ophelderen.' De verklaring ligt waarschijnlijk in de wenk van Kloos.

afstaat), enige Franse dichtbundels kopen, vooral Leconte de Lisle, en moet V.d. Goes herinneren de hem opgegeven vragen aan Barrès[1)] te doen.

Kloos is een welkome gast bij de 'Echtelieden-van Eeden' te Bussum, inviteert soms zichzelf: 'Laat mij bediend worden op diamanten serviesen afgezet met gouden drinkvaten, want mijn ziel heeft behoefte aan fonkling van kostbare steenen en feestpronk van edel metaal, en de troonhemel boven mijn hoofd moet van purper zijn' (26 Aug. '86). Briefkaarten met plagerijen of koddige rijmpjes van 'Wimmel', 'Wichie' of 'Melliw Soolk' bereiken Villa 'Beukenoord'.

18 Febr. '88: 'Aan Mevrouw M.v. Eeden-V. Vloten.

Zoveel mogelijk gefeliciteerd, jij en Fré en de kinderen, Hans, Humpty, Malmijn en het stekelvarken, allemaal.

> Moog God de Heer u steeds behoeden
> Voor schoorsteenbrand en onweersvloeden' enz.

Enkele malen dank voor een lucullische zending, 'voor je lieven brief cum fragrantibus appendicibus', herinnerend aan Goethe's: 'Ihre zwei lieben und werten Briefe, nebst dem Zwieback, habe ich erhalten', tot Schiller. - Of kleine Hans wordt door 'oom Wimmel' verwittigd van François Erens' komst, 'die door zijn examen is, en je nu in de geheimen der rechtswetenschap zal inwijden' (18 Juni '87).

Herhaaldelijk vraagt Kloos zijn vriend om medisch of psychiatrisch advies. Hij hoort, schrijft hij, soms plotseling in zich veel dooreenwarrelende geluiden, 'die toch geen geluiden zijn, en die zich telkens tot menschenstemmen ontwikkelen, die toch niet spreken, schreeuwende, scheldende, vragende, vermanende menschenstemmen zonder woorden'. (23 Oct. '86).

Is er verband tussen deze gewaarwordingen en zijn verzen:

> 'En als een heir van donker-wilde machten
> joelt aan mij op en valt terug, gevloôn
> voor 't heffen van mijn hand en heldre kroon'? -

Blijkens de correspondentie was 1888 voor Kloos een jaar van heftige crises ('Ik word zoo excessief aangedaan in de laatste weken, door alles wat om mij heen gebeurt, dat ik het wel weg

1) Door Erens' bemiddeling maakte V.E. kennis met Maurice Barrès (Zie *Vervlogen jaren*, blz. 123).

moet stoppen om geen mal figuur te maken.' 9 Oct. '88). In dat jaar viel o.a. zijn breuk met Verwey. Frans Erens schrijft in zijn *Vervlogen jaren* over die periode: 'Kloos was bij Van Eeden, met wien hij in dien tijd zeer bevriend was, in Bussum op Beukenoord komen logeeren en deze zocht hem door middel van hypnose troost en kalmte te geven.'

De toon der brieven is allerhartelijkst en intiem.

'Beste Fré, Dank je, dank je wel voor je heerlijken menschenbrief, dat was zoo verschrikkelijk eenvoudig en natuurlijk, net een kind dat lacht, of een blad dat valt of een lucht die blauw is. Jij bent misschien de eenige die dàt kan, zoo recht uit praten uit je gevoel, zonder de ondergedachte er bij te hebben: nu ga ik iets *gevoelds* zeggen'. (13 Oct. '88). Het vervolg van deze lange, ook voor psychiaters en para-psychologen hoogst merkwaardige brief wijst op gewaarwordingen van een gehypnotiseerde, gevoelens waarvan Kloos zichzelf geen rekenschap kan geven. 'Ik voel me net of ik een ander Ik ben geworden, dat toch hetzelfde is, of mijn hoofd is schoongeveegd en er toen nieuwe dingen in zijn gezet, als nieuwe meubelen in een kamer. 't Is net of ik aan een verschrikkelijken droom ben ontkomen en mijn lichaam betast en voel dat het niet waar is, wat ik heb gedroomd. Ik verklaar 't, lach nu niet, beste jongen, door suggestie, het ontkomen aan een geweldigen, mezelf uitzuigenden invloed, dien Verwey's hersenorganisatie langzamerhand op mezelf gekregen had. Maar waardoor? Waardoor is dat eruitraken gekomen? O, het Leven is wonderbaar. Je hebt zelf gezien hoe ik dat sonnet gemaakt heb van de zee[1)], heelemaal onbewust, pratend over andere dingen. En nú voel ik pas al de waarheid er van. Hoe kòmt dat? Kan jij daar iets van zeggen? Ik wou iemand hebben, die er tenminste iets van begreep en mij in 't begrijpen hielp. Want begrijpen is toch alles in 't leven.'

Hartelijke genegenheid blijkt ook uit de brieven, die Kl. uit Londen zendt, waar hij logeert bij zijn vriend Willem Witsen en de sonnetten-cyclus *Van Kind en God* dicht. 'Maar *dit* kan ik wel zeggen, - omdat je 't begrijpen kunt - dat jij de eenige bent in Holland, aan wien ik met meer dan gewone hartelijkheid van tijd tot tijd denk. Waarom? Om mooie herinneringen, verbeeldingen, die ik van je heb overgehouden.'

Het narcisme van den geheel in eigen stemmingen opgaanden

1) Opgedragen aan Fr. van Eeden.

groten lyricus blijkt uit dezelfde brief: ‘Ik hoor van Wim (Witsen), dat Verwey weêr verzen heeft uitgegeven. Ik lees ze niet, en ben er ook niets nieuwsgierig naar, omdat ik mijn eigen gedachten liever heb.’ (31 Oct. '88).

Verschillende verzen zijn bij die Londense brieven ingesloten (‘De blaren vallen zacht’; ‘Ik, ik die heerlijk door dees Tijd koom zweven’[1]. ‘Ik heb tegenwoordig door alle aandoeningen heen één ijzeren besluit in me, om mijn heele vorige leven op een paar lichtplekken na te vergeten en een groot artist te worden. Maar daarvoor heb ik absolute rust noodig, en volkomen onwetendheid met wat er in Holland gebeurt, behalve op deze 3 punten: 1. jij, je vrouw en je kind. 2. N.G. zaken. 3. als er een van de kennissen mocht doodgaan.’ (6 Nov. '88).

Aan het einde van dit bewogen jaar wil Kloos met zichzelf alleen zijn; hij bedankt voor de uitnodiging de Oudejaarsavond in Bussum door te brengen: ‘Ik hecht heel veel aan Oudejaarsavond en ik heb het altijd heerlijk gevonden, dien avond door te brengen met menschen waar ik van hield. Maar nú, deze keer *moet* ik alleen zijn, ik moet mijn heele jaar, dat zoo vol was, overdenken en er mee afsluiten, maar om dat te kunnen moet ik ook heelemaal me zelf zijn en ik mag niets hebben om me heen, wat me vriendelijk of gezellig of lief zou wezen en maken.’ (29 Dec. '88).

Het manuscript *Voor Hans en voor Paul*, zorgvuldig met de brieven bewaard, is gedateerd 20 Febr. '89.

Verscheiden brieven bevatten interne redactionele of financiële aangelegenheden, de N.G. betreffende, vele andere zijn van te intieme aard om te worden gepubliceerd. Of van gevariëerde inhoud:

Jan v.d. Heydenstraat 259
6 Nov. '89.

Beste Free, Hierbij het stuk van Bolland. Vermaak je er meê. De Lang is *goed*, schoon niet zoo *mooi* als het vorige. Zou je mij ook de f 25 kunnen sturen (liefst van daag, als je kan) ut emergam undis, ut vulgo dicuntur, finantiëlibus.

t.t.

Willem.

1) Ten onrechte dateert De Raaf dit laatste vers in 1893, als hij schrijft: ‘Het kon niet anders of de vernedering die hij van zijn mederedacteuren ondervond, moest in trotsche zelfverheffing haar tegenwicht zoeken. Zoo eindigen dan ook de Lyrische verzen’, waaruit we Ad Inimicos aanhaalden, met de volgende kwatrijnen (Vz. XC): ‘Ik, ik die heerlijk door deez tijd koom zweven’ (blz. 80).
De Londense redactie wijkt op verschillende plaatsen af van die in *Verzen I*.

In 1890 rijzen herhaaldelijk moeilijkheden tussen Kloos, redacteur-secretaris van de N.G., en de overige redacteuren[1]. Men klaagt over Kloos' geringe activiteit en productiviteit. Kloos verdedigt hartstochtelijk zijn beleid, klaagt over geringe medewerking, over zijn ontoereikend honorarium.[2]

Aan V.E. schrijft hij: ‘Zie je, ik weet heel goed, dat jij meer arbeidt dan ik, èn voor je brood, en voor de kunst. Ik zit niet van 10-4 ingespannen werk te doen, dat ik liever laten zou, zooals jij, Ik zou dat niet kunnen: ik zou daarvan doodgaan of tenminste versuffen, omdat ik dàt mis, wat alle menschen schijnen te hebben, “geregeldheid” of hoe je 't nemen wilt. Maar daarvoor ben jij dan ook een geëerd burger met een voldoende inkomen om een lieve vrouw en lieve kinderen te onderhouden, en ik een onbekende bohémien, die van den dag op den dag leeft. Ik zeg dit niet met bitterheid, zooals je misschien denken kon, om het contrast dat er voor jou in ligt. Ik ben tevreden en meer kan men niet verlangen. Ieder heeft zijn eigen noodlot hier op aarde.’ (30 Mei '90).

En op 2 Juni, nadat de redactie een verzoek om hoger bezoldiging als secretaris heeft afgewezen: ‘Jij bent inderdaad de enige geweest, op de vergadering, blijkens je mededeelingen, die mijn verzoek als iets ernstigs en niet alleen als iets lastigs heeft beschouwd. Nogmaals dank voor je vriendschappelijke en welmeenende gevoelens jegens mij, die je niet alleen zegt, maar ook in praktijk brengt.... Neen, Free, ik kan niet meer produceeren, dan ik doe, en dat is heel natuurlijk. Als ik een nieuw evenement zie, als bv. Gorter's nieuwe verzen, dan krijg ik allerlei gedachten, en ik zal daarover dan ook een kroniek schrijven, maar al die andere boel laat mij koud en wekt niets in mij op. Ik vertaal liever romans, of maak knipseltjes voor een krant dan nog eens te schrijven, zooals die recensie van Schimmel in het vorige nummer.’

‘Want ik kan nog niet goed tot het vaste besluit komen, mij,

1) Begin 1890 is P.L. Tak als redacteur toegetreden.
2) Zie De Raaf, blz. 76.

zoo gauw mij dat mogelijk zal zijn, uit de Nieuwe Gids terug te trekken, vóórdat ik absoluut zeker weet, dat de redactie, als lichaam optredend, totaal ongenegen is in een rationeele schikking met mij te treden' (4 Juni '90).

De uitvoerigste brief der collectie is wel die, waarin Kl. zijn bezwaren uiteenzet tegen V.E. 's opstel *Aan den Keizer aller Russen*. Tot dusver was zijn oordeel over V.E.'s verzen en artikelen gewoonijk zéér gunstig[1)]. Langzamerhand beginnen zich de verschillen in temperament, in opvatting van dichterschap, in wereldbeschouwing scherper af te tekenen. - Kl. betoogt dat een dergelijk artikel als spontane hartstochtdaad, als mooi stuk proza nog te waarderen zou zijn geweest. *Nu* echter is de bedoeling ijdel en het sentiment ongezond. Titel en opzet zijn te typeren als een literaire truc. Bij dieper bezinning had V.E. moeten beseffen, dat die Siberische toestanden maar een heel klein deel vormen van de totale, onvermijdelijke wereldellende, en dat een geringe daad binnen eigen bereik meer effect heeft dan honderd brieven vol bedaard idealisme en onwerkelijke 'humaniteit' ('die pleegzusterkleeding zonder pleegzuster'), die in één schuitje vaart met het Hollandse liberale optimisme, waaronder Multatuli zo heeft geleden, Multatuli, die in V.E.'s artikel zo wordt miskend. Wat toch is het geval? Niet dat men gruwelen kan aanwijzen, die Multatuli niet heeft bijgewoond, niet op zoo'n schaal mogen wij zijn leven wegen: maar dat de man, die een geheele omwenteling in Nederland's gedachtenleven heeft bewerkt, die duizende en duizende menschelevens heeft verlost en blijgemaakt, dat die man, in steê van levend, als de Paus van zijn tijdvak erkend te zijn, dat die man zijn heele leven is beschimpt en verdacht gemaakt en beandeeld, dat hij zijn heele leven heeft gekampt met gebrek, terwijl zijn uitgevers rijk werden, totdat hij eindelijk, door publieke inzameling, een schamel beetje geld heeft gekregen, waar hij net van leven kon, zie je, dat kunnen alle Siberische gruwelen niet verminderen.... Zie je, beste Free, dat had ik nu op het hart en ik hoop maar dat je niet boos op me bent. Je moet begrijpen dat ik niet over jou gesproken heb, want dan waren De K. Johannes, Dón Torribio, die verzen etc. nooit ontstaan, maar over een stukje van jou, waar ik mijn opinie over had.

1) Eén uitzondering: 'Ik heb nu tweemaal je dialoog gelezen en ik zou je afraden hem te plaatsen' (omdat stemming, toon aan het geheel ontbreken. (27 Sept. '86).

En weet je nu hoe ik mij jouw stuk psychologisch verklaar? Er zit in je een levensprincipe, een latente hoofdneiging naar het Christen ideaal, “alle menschen broeders op aarde”, en die heeft je dezen keer een poets gebakken.’ (25 Aug. '90).

Wanneer kort daarop V.E. hem een werk wil opdragen[1)], maakt Kl. hiertegen bezwaar: hij vindt die opdracht, na alles wat ze de laatste tijd met elkander te stellen hebben gehad, ‘wat expres’..... ‘En dan nog iets, nog ernstiger. Het publiek vindt mij blijkbaar den minste van jullie allemaal. Nu, dat kan mij niet schelen. Ik ben niet ambitieus genoeg om mij ongelukkig te gevoelen door de wetenschap, dat 99/100 van de lezende Hollanders mij nog altijd voor een stumpert aanziet. Maar dan wou ik ook liever mij niet door mijn vrienden in de hoogte laten steken, en zoo de aandacht op mij vestigen. Ik ben in mijn donker hoekje tevreden en wensch er te blijven.... Wat ik hier zeg is zoo gemeend, dat ik niets liever wou, dan dat ik van de heele Hollandsche literatuur bevrijd was, en met een matig reisgeld de wereld in kon gaan, om wat op te frisschen en wat nieuw leven te hebben.’ (9 Sept. '90).

Apathie en afwering van vriendelijkheid, die hij mistrouwt. Een week later bedankt hij voor een ontvangen invitatie: ‘Beste Free, Laat mij nu eens een einde trachten te maken aan die gekke verhouding, ik mokkend, jij lievigheidjes doend. Je zult natuurlijk weer zeggen: “hè, daar heb ik niets van gemerkt,” zooals gewoonlijk, maar dat gaat mij nu eens niet aan. Kijk eens, je hebt me in 't laatste half jaar, om van kleinigheden niet te spreken, 1^0 zonder reden plotseling in finantieele moeilijkheden gelaten, tengevolge waarvan ik nu genoodzaakt ben, week aan week *idiotenwerk* te doen. 2^0 heb je tegen alles in, mijn literair oordeel in twijfel getrokken en blijft dat doen. 3^0 heb je mij een onderscheiding gedwongen aan te nemen, die mij, na al het voorafgaande, niet aangenaam kón zijn.

Toch draag ik je daarom geen booze gevoelens toe. Zoowel mijn belang als mijn sentiment nopen mij om goede vrienden met je te blijven. Maar wel had ik graag, dat ik nu een beetje met rust gelaten werd, om langzaam en bedaard over al het gebeurde na te kunnen denken.’ (17 Sept. 90).

In een andere brief preciseert Kl., dat hij met ‘mijn belang’ de N.G. bedoelde, ‘ons gemeenschappelijk belang’. En wat de

1) Waarschijnlijk geldt dit *Don Torribio*.

literaire kwestie betreft: ‘ik heb niet beweerd, dat ik mij, in 't algemeen, niet zou kunnen vergissen. Ik zeg alleen, dat als ik na de zaak zoo lang overdacht te hebben, sta mét Gorter, Witsen, v. Deventer, v.d. Valk, Israëls, V. Looy, en nog wel tien anderen van de jongelui, tegen jouw opinie over je eigen werk, en dit werk wordt verdedigd door Boissevain, Biederlack en de Zutphensche Courant, dat er dan groote kans is, dat *ik* gelijk heb en niet jij.’

De vaderlijke P.L. Tak geeft in dit geschil een Salomo's oordeel, blijkens de volgende regels:

‘Neem me niet kwalijk, Free, maar ik heb je brief ongeopend in een laadje gelegd. Wie weet, wat er weer voor onaangename dingen in staan over mijn “karakter”, etc. En Tak, dien ik hoe ik hoe langer hoe meer waardeeren ga om zijn gezond verstand, heeft mij gisteravond den uitstekenden raad gegeven geen briefjes meer met je te wisselen. Dat heeft hij jou zeker ook geraden, en nu ik tòch een brief van je krijg, staat er zeker niet heel veel vriendelijks in.’ (19 Sept. '90).

Vóór Kerstmis is de verhouding weer beter: ‘Zou je 't goed vinden, als ik voor Februari een kroniek over je schrijf, behandelend alles wat je geschreven of liever gepubliceerd hebt? Ik heb alleen maar 't idee, dus je kan zonder scrupules zijn, als je liever wat anders hebt.’ (24 Dec. '90).

F.v.d. Goes zegt in zijn *Lit. Herinneringen*, hoe het reeds vroeg de aandacht begon te trekken, dat tussen de twee voornaamste rubrieken van de N.G., de literaire en de politieke, een tegenstelling bestond. Hij doelt hierbij o.a. op de polemiek inzake het socialisme tussen V.d. Goes en V.E. enerzijds en V. Deyssel anderzijds. De brief van 14 Jan. '91 zal dan ook wel slaan op het door V.E. ingezonden artikel *Verstand en Gevoel in de sociale Evolutie* (N.G.V, 1).

‘In het algemeen vind ik dat noch jij, noch Goes gelijk heeft, en dat hetgeen waarover je spreekt, noch verstand, noch gevoel is, een stelling die ik in mijn kroniek hoop te zullen betoogen. Dat zal een dramatisch spektakel voor het publiek geven.’

Kl. wilde in dit opstel, *Verleden, Heden en Toekomst*[1)] een wijsgerig gefundeerde synthese geven boven de botsende meningen. ‘Humaniteit’ en Christendom moesten het ontgelden: een uitwerking van de brief van 25 Aug. '90.

1) N.G. 1891, II, 160.

Als de kroniek gereed is: ‘Ik zou de laatste gaarne voorlezen’ (in een redactie-vergadering), ‘omdat ik daarin over V.d.G., jou, V. Deyssel, etc. spreek en er gaarne, bij uitzondering, mijn naam onder zetten wou.’ (26 Maart '91).

Nadat ook Ds. Hugenholtz zich in de polemiek gemengd heeft: ‘Beste Free, Ik heb nu het heele geschrijf van Hugenholtz met aandacht gelezen, en ik meen te begrijpen, waarom je over je stukje nog wat wilt nadenken. Die krantenverslagen waren onjuist. Maar waarom zei je mij dat niet *rond-uit*, in plaats van 't onmogelijke argument aan te voeren, dat je geen reclame wilt maken voor de N.G. Dat doe je immers toch voortdurend door alles wat je doet? Verander je stukje maar zooals je wil, ik zal H. ook antwoorden. Hij bedoelt het goed, geloof ik: maar hij is erg inférieur, hij kon zich niet uitspreken en zit bovendien vol ouden ballast, waar hij geen raad meê weet. Enfin, je ziet weer het gevaar, als de leden der redactie niet *precies* tegen elkaar zeggen, wat ze voelen, dat geeft maar misverstand. Als je meer *naief* tegen me kon zijn, d:i: zoo gewetensvol als je b:v: een sonnet schrijft, tegen mij kon zeggen, waarom je een bepaalde redactiedaad doet, dan zouden wij 't geloof ik, veel beter met elkander vinden en zou het belang van de N.G. veel meer gebaat worden. De heele kwestie après-tout is net als bij de anderen, je vertrouwt me niet genoeg.’ (25 April '91).

De correspondentie bevat ook intieme aangelegenheden, materiaal dat voor den toekomstigen biograaf het beeld van den dichter kan vervolledigen. Persoonlijke en literaire onderwerpen lopen telkens dooreen.

Na een diep teleurstellende ervaring: ‘Inderdaad, Free, beste Free, ik begin het leven hoe langer hoe curieuser te vinden. Zou er werkelijk achter de dingen een duivel zijn, een heusche duivel, die ons allemaal bij den neus leidt, en ons uitlacht bij al wat wij voelen en doen? Ik begin het hoe langer hoe meer te gelooven. Daarom voor alles, laten wij solidair zijn tegen de werkelijkheid. Hier heb je *mijn* hand, ik neem de jouwe en die van Martha.... Mijn respect aan den Onbekende. Il est très fort, Celui-là. Maar ik ook.’ (5 Mei '91).

Wederom wrijving na de inzending van het artikel *Nieuw Engelsch Proza*. ‘Het spijt me, maar ik ben *tegen* de plaatsing van je stuk. En wel ter wille van je eigen reputatie. Want iedereen, die er eenig benul van heeft, zal je uitlachen, als hij leest, dat je mijn schrijven vindt: “spelen op een halfgestemde harp”,

en als je vrinden lezen: “Nooit zal ik geniale vrienden verlaten, etc.”, dan zullen zij allemaal je heel leelijk vinden.... Jij doet je zelf aan de menschen voor als een ideaal van reinheid, goedheid, etc., en ziet dan, vreemd genoeg, alles bij anderen zoo leelijk mogelijk, zonder te bedenken, dat er wel eens velen onder die anderen kunnen zijn, die veel beter, reiner en fijngevoeliger dan je zelf zijn, Free, die dat voortdurend voelen en op hun lippen hebben om het te zeggen, maar die het niet kunnen doen, omdat zij zooveel van je houden.’ (15 Mei '91).[1)]

‘Natuurlijk was mijn brief “geëmotioneerd”, zooals je zegt. Daar is heel weinig wat ik doe zonder emotie. Dat is juist mijn groote zwakheid, en jouw kracht.’ (16 Mei '91).

De onontkoombare strijd voor het forum breekt dan uit. ‘.... Ik merk uit je brief, dat je je stuk toch publiceeren wilt. Mij wèl: Je weet nu voldoende wat mijn opinie is; maar doe me dan 't plezier en zend me *per omgaande* mijn kantteekeningen terug, want ik ga je natuurlijk antwoorden. Ik vind het verkeerd voor de N.G. en voor jou, dat er zoo in 't openbaar een conflict tusschen ons komt, maar je schijnt het nu eenmaal te willen en het moet dus maar.’ -

Dit antwoord wordt dan: *Over Dominee Hugenholtz en Frederik van Eeden* (N.G. 1891, II 301), waarop V.E. reageert met zijn *Aan Willem Kloos* (Juni 1891). Hierop schrijft deze:

[10 juni 1891]

Beste Free, Laat ik je nog eens even iets onder het oog brengen. Je qualificeert mijn stuk aan jou als ‘haastig-geschreven’. Ik verzoek je die qualificatie terug te nemen of door een andere te vervangen, omdat zij geheel *onjuist is* en het publiek, op een voor mij onrechtvaardige en grievende wijze, een geheel verkeerd idee geeft van mijne manier van werken. Hoe heb ik het, je weet zelf hoeveel maanden ik over jou en je werk loop te denken, en aanteekeningen maken. 15 Mei had ik je stuk al heelemaal doordacht voor me zelve (op dien datum toch schreef ik je dat ik ‘tegen de plaatsing’ was) en verder heb ik eenige middagen en avonden er aan besteed, om die 5 blz. over jou saam te stellen. Wat kom-je er dan toe zoo'n positieve onjuist-

1) Vgl. Fr. v.E., *Mijn Dagboek II*, 15 Mei '91: ‘Vandaag brief van Kloos, die mij de waarheid eens zeggen wilde. Het was niet zeer verrassend of treffend, en niet zooveel omzichtigheid van zijn kant waard. Ik wou, dat het de ergste waarheid was, die ik mijzelven zei.’

heid te zeggen. Zet ‘slecht geschreven’ of ‘banaal’ of ‘krankzinnig’ of wat je maar bedenken kunt, dat laat mij koud en de verstandige lezers weten toch wel beter, maar dit ‘haastiggeschreven’ is een benoeming die op onbillijke wijze in het publiek mijn schrijvers-nauwgezetheid aanvalt.... Ik hoor je gaat naar buiten voor langen tijd: dat vind ik heel prettig voor je, om eens te bekomen van je drukke leven. Werk en leef plezierig en tevreden. Groet Martha en de kinderen heel hartelijk. Tot ziens

t.t.
Willem
(10 Juni '91).

Eerst in Jan. '92 wordt de correspondentie voortgezet. Ik vond althans geen brief vóór die datum. - Dan komt de Lieven Nijland-mystificatie[1] aan de orde, waarin Mej. Voorbeytel in Den Haag een rol heeft gespeeld. Uit die eerste brief blijkt dieper ontstemming bij Kloos, dan hij aanvankelijk wil tonen.

‘Beste Free, Ik heb dat heele geval van Nijland nog eens overdacht, en ik blijf het jou volstrekt-niet kwalijk nemen, dat je getracht hebt mij een beetje aan te schertsen. Je weet nu al sinds jaren, dat ik tegen zulke dingen bestand ben, om het nog eenvoudiger te zeggen: dat ik vind wat ik vind, en daarmee is 't uit. Maar die juffrouw in de Malakka-straat, die zit me in 't hoofd. Die juffrouw, die ik heelemaal niet ken, wier naam ik voor 't eerst van jou gehoord heb, heeft heelemaal geen recht, tegenover mij te doen zooals zij heeft gedaan. Je zal hierop antwoorden: “Dat heeft ze gedaan uit sympathie voor mij, van Eeden.” Maar wat moet dat dan voor een verschrikkelijk inferieur en tegelijk arrogant mensch zijn, dat ze sympathie voelt voor *jou* en niet voor *mij*. Als ik geloofde dat ze een slecht mensch was, dan zou ik 't erbij gelaten hebben, maar ik vind dat ze alleen een beetje te veel ten nadeele van haar karakter, onder jouw suggestie staat.

Dit alles overwegende, heb ik Mej. V. gisteren een brief geschreven, dien je waarschijnlijk nu al van haar ontvangen hebt. - Eén ding zou ik je wel willen vragen. Waarom bemoei je je toch

1) Na het schrijven van dit artikel bleek mij, dat in het Fred. van Eeden-Museum een afzonderlijk Lieven Nijland-dossier aanwezig is, bevattende o.a. een zevental brieven van Kloos aan V.E. (tussen 9 Jan. en 19 Febr. '92).

met zulke menschen, die van de heele N.G.-beweging blijkbaar niets begrijpen? Wat heb je toch daaraan? Ik ben altijd in mijn aanknoopen van nieuwe connecties zoo kieskeurig mogelijk geweest. Waarom doe jij dat ook niet? Je goede werk staat toch ver boven al dien warboel van die mènschjes. - Schrijf mij eens wat je hierover denkt....' (23 Febr. '92).

Hier heeft emotie het nuchter oordeel in de weg gestaan. - Rustiger, gemoedelijk is de toon twee dagen later:

'Ten slotte: Je vraagt *mij* excuus. Ik begrijp dat niet goed. Ik wist niet, dat je mij, wat mijn eigen *ik* betreft, deze ziel en dit lichaam, die ik de mijne voel, ooit iets zoudt hebben aangedaan, waar je excuus voor hadt te vragen, evenmin als ik jou. Excuses maken is een maatschappelijke vorm tegenover vreemden. Tusschen vrienden, zooals wij, geldt alleen: vrienden of geen vrienden. En dan vind ik, dat zoolang er twee vrienden zijn, de een bij den ander een potje moet kunnen breken. Daar zijn ze vrienden voor. Jij hebt, in mijn opinie, al veel potjes bij mij gebroken, en ik waarschijnlijk in jouw opinie, ook bij jou. Maar zoolang je niet gevaarlijker voor mijn zielrust wordt, lach ik er om, en ik hoop, dat je van jouw kant de zaak ook zoo beschouwt.'

De brief die de Lieven Nijland-periode afsluit, heeft een toon van superieure ironie:

'Beste Free, Je schrijft "Je hebt niet mij beleedigd, maar dingen van wier wezens-schoonheid je geen begrip kunt hebben".

Ik heb hier niets tegen, ik vind het zelfs een heel goede oplossing van de kwestie. Ik heb niet *jou* beleedigd, zeg je, ten slotte. Wat kan ik meer verlangen? Het heeft ook nooit in mijn bedoeling gelegen, jou te beleedigen. Ik heb alleen mijn overtuiging tegen je en over je uitgesproken, zooals ik dat altijd heb gedaan.

Maar ik heb dingen beleedigd, schoone dingen. 't Is best mogelijk. Als ik van de schoonheid dier dingen niets begrijp, zooals je zelf erkent, dan kan ik ook onmogelijk op mijn hoede zijn, om ze *niet* te beleedigen. Men, en jij in de eerste plaats, die *mij* kent èn die dingen kent, moest mij vergeven, dat ik iets deed, wat ik niet wist.

Je zal toch wel niet beweren, dat je door het Absolute bent aangesteld als strijdvaardig verdediger van dingen die beleedigd kunnen worden?

Wees daarom liever blij, dat je iets hebt, waar *ik* zelfs niet bij kan, en maak er mooie verzen van. Dan kan ik langzaam aan misschien er ook iets van leeren begrijpen....

Ten slotte, beste jongen, wil ik je een raad geven. Ga naar je vriend Nijland en luister naar hem, luister naar hem meer, dan je in deze heele kwestie hebt gedaan. *Hij* is je beste vriend, beter dan ik ooit voor je zou kunnen zijn, omdat je hem in zijn diepste ziel kent, en *mij* niet.' (4 Maart '92).

Verder zijn er uit dit jaar geen brieven. Slechts één van 1893 en die moet betrekking hebben op het voornemen der redacteuren van de N.G. Herman Gorter te doen toetreden tot de redactie, ter verzorging der literaire rubriek. Daartoe was 15 Jan. '93 te Bussum nog een bijeenkomst gehouden.[1)]

Het briefje luidt:

Amsterdam, 31 Jan. '93 2e J.v.d. Heydenstraat 87.

Beste Free,

Ik voel mij nog altijd zwak en onwel en daarom heb ik je nog niet geantwoord. Je voorstel was me heel aangenaam, want het is ook mijn opinie, dat een verandering gewenscht is. Daarom wil ik 't heel graag in bedenking nemen, maar voor alles zou ik wel willen weten of het van jou uitgaat of ook van Goes en Tak.

Met hartelijke groeten.

t.t.

Willem Kloos.

Dr. De Raaf zegt dat Kloos na 1893 met V.E. heeft gebroken[2)]. Dit wordt door de brieven weersproken: de collectie bevat 2 brieven van '94, 10 van '95, 19 van '96. Wèl doet het zonderling aan, na de felle sonnetten *Christus na 't verraad* en *Ad Inimicos*, na P. Tidemans onwaardige aanval op Johannes Viator: *Jan de Schenner* (N.G. Nov. '93), de 'scheldsonnetten' en *Gedachten en Aforismen over Frederik van Eeden* (N.G. '94), na al die 'vulkanische ontladingen' tegen V.E. het briefje te lezen:

Ede, 17 Aug. 1894.

Als je weer bereid mocht zijn mede te willen werken, houd ik mij aanbevolen voor de ontvangst der copy.

Steeds

t.t.

Willem Kloos.

1) F.v.d. Goes, *Litteraire Herinneringen*, blz. 51.
2) De Raaf, *Willem Kloos*, blz. 238.

Fons vertelde me zoo iets, van dat je wel weer wou. Voorloopig adres: Willem Witsen, Huize Zonneberg. Ede (G.)[1].

De *Tweede reeks der Nieuwe Gids-jaargangen* was Mei '94 aangevangen. -
Geheel in de oude, hartelijke toon luidt het 8 Dec. '94:

[8 december 1894]

Waarde Fré, Ik heb ‘De Broeders’ ingezien, en mezelf om vergeving gevraagd voor mijn voorbarigheden tegen jou. Wil die vergiffenis-aanvraag ook als aan *jou* gericht beschouwen en geloof me, dat ik ben,
met sympathie en hartelijke bewondering
Je toegenegen
Willem Kloos.

Wèl mocht De Raaf tot motto voor zijn biografie kiezen Shelley's verzen:

Most wretched men
Are cradled into poetry bij wrong.
They learn in suffering what they teach in song.

De thans volgende brieven zijn schrijnend, en beschamend voor een tijd en samenleving, die kunstenaars in nood en depressie aan hun lot overlaten. De onmaatschappelijke is uitgestoten als een paria. Bitter is bij de nu volgende psychische inzinking het contrast tusschen de schoonheidsdroom van den dichter en de ellendige werkelijkheid.

Aan V.E. schrijft hij 11 Jan. '95 als aan zijn vertrouweling, zijn goeden genius, in Mei vraagt hij hem een vers te mogen opdragen (‘Mijn plezier kan ik wel òp’), in Juni zet hij hem zijn treurige financiële toestand uiteen, nadat Versluys de onderhandelingen over de uitgave zijner verzamelde prozawerken heeft afgebroken. Herhaaldelijk wordt hij door V.E. financieel gesteund, vóórdat andere vrienden geld bijeenbrengen. Als hij zich voelt wegzinken, schrijft hij V.E. zijn laatste beschikkingen. (25 Dec. '95).

1) Vgl. F.v.d. Goes, *Litt. Herinneringen*, blz. 115. Kloos aan V.d. Goes: ‘Ik zou graag eens met je willen spreken en je een voorstel doen, dat naar ik hoop in je smaak zal vallen’ (blijkens blz. 118 een aanbod om weer aan de redactie van de N.G. deel te nemen).

V.E.'s vrouw bezoekt hem. ‘Haar onverwacht bezoek ontroerde mij, ik had ook juist een vers gemaakt, een van de legio horribele impressies, die ik den heelen dag hier moet ondergaan.’[1)]

Ook V.E. bezoekt hem herhaaldelijk, en nogmaals zendt hij hem een sonnet, een der *Infernale Impressies*, later opgenomen in *Verzen II*.[2)]

16 Jan. verzoekt hij hem toezicht te willen houden op de uitgave zijner prozawerken.

Ten bewijze dat zijn critisch vermogen onaangetast is en hij zijn medepatienten scherp observeert:

‘Vanmorgen heb ik het drama van Verwey[3)] doorlezen. Begrip in redenaties, maar géén kunst. Touwwerk en karkas, maar 't schip ontbreekt. Misschien ga ik er over schrijven....’

‘Want de menschen spreken zichzelf hier meer uit dan in de wereld het geval kan zijn. Uit de diepere lagen van den achter-af mensch, die meestal ook achter af is voor zichzelven, bobbelt veel meer te voorschijn dan in de poppekast van het al-dagsleven naar buiten wordt geschoven. Men ziet hier een deel, zij het ook slechts klein, van het menschelijk leven, zonder décors of costuums.’ (20 Jan. '96).

‘Dit vergat ik nog: Ik heb twee afleveringen v/h Tweemaandel. ontvangen, van v. Deyssel nog niets.’ (21 Jan.).

In Februari en Maart: een De Profundis, een dieptepunt van misère. Zelf schrijft hij: ‘Lasciate ogni speranza, voi ch' entrate.’ (10 Febr.).

Eind Maart voor 't eerst weer over de N.G.: ‘De reden, dat ik gauw weer naar Amsterdam wou, is dat de menschen weer geld gestort hebben, om de Nieuwe Gids nog een jaar te laten bestaan, en dat hebben gedaan, omdat ik er redacteur van ben, terwijl de afleveringen, zooals ze nu uitkomen, worden klaargemaakt door v. Looy op een manier, die niet de beste is, om dat geld goed te besteden.’ (26/3 '96).

1) Zie De Raaf, *Willem Kloos*, blz. 202 en 203.
2) Op verschillende plaatsen wijkt het af van de definitieve vorm. Zie omtrent deze bezoeken: Fr. v.E., *Mijn Dagboek III:* blz. 54, 68, 69, 73, 77, 82.
3) Hier zal bedoeld zijn: *Johan van Oldenbarneveldt*, verschenen in 1895.

Het leitmotief van vele briefjes:

[30 maart 1896]

Beste Free,

Ik bid je, bewijs mij den dienst en kom nog eens. Dankbaar zal je zijn
t.t.
Willem Kloos.
(30/3 '96).

De brieven dat jaar eindigen Mei '96, toen V.E. Kloos enige maanden in zijn huis opnam[1)]:
'.... want het enige wat in mijn hoofd omgaat sinds geruimen tijd is: hoe de literaire beweging die in '80 begon, zich in het laatste jaar heeft geopenbaard.'
De collectie wordt besloten door een briefje na Kloos' huwelijk:

Den Haag, Regentesselaan 176. 19 Oct. 1900.

Amice,
Zeer bedankt, ook namens mijn vrouw, voor de vriend. toezending van je mooie verzen. Zooeven bracht ik ze naar Veenstra, en proef zal je dus waarschijnlijk spoedig krijgen.
Met besten gr.
t.t.
Willem Kloos.

De goede verstandhouding is niet blijvend geweest. V.E.'s opstel *Over Woordkunst* (XXe Eeuw, 1902), zijn uiteenzetting der Lieven Nijland-geschiedenis in *Happy Humanity* (1912) en zijn artikel in de Amsterdammer bij Kloos' 60e verjaardag zullen de breuk onherstelbaar hebben gemaakt.

Heerenveen.
S.M. NOACH.

1) De Raaf, *Willem Kloos*, blz. 202. Fr. v.E., *Mijn Dagboek III:* blz. 83, 84, 85, 89.

Elckerlijc, het dal sonder wederkeeren, en de mystiek.

I.

Bij het zoeken naar mogelijke bronnen van *Elckerlijc* lag het voor de hand op verhalen te wijzen, waarin vriendschap in de ure des gevaars onbetrouwbaar bleek.[1]. Verder wees Dr. A. Burssens op een exempel van ± 1470, dat een zo treffende overeenkomst heeft met het toneel tussen Elckerlijc en Tgoet, dat hij dit een sterk bewijs acht voor de prioriteit van het Nederlandse zinnespel in de bekende Elckerlijc-Everymanquaestie[2]. Er bestaan echter zulke essentiële verschillen tussen deze verhalen en ons spel, dat men gerechte twijfel mag koesteren, of we hier wel met werkelijke bronnen te maken hebben. Dat de ene vriend de andere in moeilijke omstandigheden in de steek laat; dat een tot de dood toe zieke man moet ervaren, dat zijn rijkdom hem deze keer niet vermag te helpen, hoewel hij misschien de beste artsen wou laten komen - het is op zichzelf niet zo bijzonder. Merkwaardig is echter wel wat in *Elckerlijc* gebeurt: de hoofdpersoon vraagt namelijk aan Gheselscap mede de dood in te gaan, evenals aan Tgoet, dat dus een heel andere rol moet vervullen dan hem beter te maken. Erg voor de hand liggend lijkt deze vraag niet, misschien zou men zelfs geneigd zijn te zeggen: enigszins onnozel. Hoe komt onze auteur aan deze voorstelling van zaken?

Het was me lange tijd onmogelijk hier een antwoord op te geven, tot ik voor kort Colijn Caillieu's *Dal sonder Wederkeeren of Pas der Doot* las, uitgegeven door professor Paul de Keyser, waarin ik de bron voor ons spel meen te zien. De prioriteitskwestie wordt daardoor, gesteld dat dit juist is, echter niet definitief opgelost, omdat het genoemde werk een vertaling is van het Franse *Le Pas de la Mort* van Amé de Montgesoie, dat

1) Vgl. de inleiding van Dr. H.J.E. Endepols voor zijn uitgave van Elckerlijc, blz. XI-XIII.
2) *Paginae* I. Vgl. ook Endepols a.w. blz. XIII-XIV en 42.

even goed de schrijver van Everyman tot voorbeeld heeft kunnen dienen.

Een ‘Pas d'armes’ was in de vijftiende eeuw een sportgebeuren van grote betekenis. Men bouwde een fictief romantisch geval op, waarbij b.v. een ridder, die een bepaald schild aanraakte, zich verbond tot een tweekamp[1]. Het ‘Pas der Dood’ nu is een litteraire navolging daarvan. Voor de ingang van ‘t Dal sonder Wederkeeren’ heeft vrouwe Dood haar paviljoen opgeslagen. Twee ridders staan tot haar dienst: Accident en Anticque, die het reglement van de tweekamp hebben opgesteld; al wie een der twee schilden, die aan een dorre boom bij de Fontein der tranen hangen, aanraakt, zal de noodlottige strijd moeten beginnen.

Enkele van de regels voor de tweekamp zijn voor ons van belang. Zo zal niemand hulp mogen verlenen aan een strijder: ‘niemant sal daer comen te baten / Sinen gheselle’.[2] Niemand mag zich laten vergezellen door wat hij liet heeft:

> Ende elc sal moten laten sijn amye[2]

> Men salse in dit pas droeflic sien beswaren,
> Als si deertsch goed en deere moten laten.
> Gout / silver / juwelen / naer ons verclaren,
> En rekeninghe hier af gheven[3]

Hier treffen we dezelfde elementen als in *Elckerlijc* aan, doch in een verband dat natuurlijker aandoet: het spreekt vanzelf, dat men in de ridderlijke strijd zich niet laat helpen. We vinden hier de prototypen van Gheselscap en Tgoet. Bovendien merken we op, dat er, evenals in Elckerlijc, gesproken wordt van rekenschap geven, niet alleen in het laatste citaat, maar ook elders:

> Want na den ontfanc behoort men te rekene[4].

De overeenkomst tussen beide werken gaat evenwel veel verder. De voornaamste punten daarvan moge ik op deze plaats vermelden. De dood zegt tot Elckerlijc:

1) Vgl. de inleiding van Prof. Dr. Paul de Keyser blz. 41 vlgg. en ook J. Huizinga, *Herfsttij der Middeleeuwen*^{2}, blz. 135 vlgg.
2) A.w. blz. 119.
2) A.w. blz. 119.
3) A.w. blz. 127.
4) vs. 720; deze regel niet in het Frans origineel.

Oec moetti aen nemen, sonder verdrach,
Een pelgrimagie, die niemant en mach
Weder keeren in gheender manieren.[1)]

Daarbij past de titel van het vergeleken werk: '*Dal sonder wederkeeren*.' Ook wordt er van een pelgrimage gesproken:

Elc mensce is een pelgrim die hier present is[2)]

Aan de andere kant vindt men de titel van *Elckerlijc* in deze dodendans:

Ghi siet nu elckerlijc welde soecken
In allen substancien/in drinken/in eeten,[3)]

Tgoet brengt de mens ten verderve; als de bezitter gestorven is, gaat het over aan een ander om die te bedriegen:

Daer om tgoet kenne ic der sielen dief:
als ghi nu van hier zijt, dat en mach niet lieghen,
Soe wil ic eenen anderen bedrieghen,
Ghelijc ic dede voer uwen tijt.[4)]

Dezelfde gedachte in het *Dal sonder wederkeeren*:

Dus ist een dwaesheyt quaet van fatsoene,
Die rijcheyt die der werelt gegheven is,
Die metten snoden pleecht haren sin te doene,
Ende daer na der ghiericheyt toe ghesereven is.[5)]

Elckerlijc begint met een uitvoerige klacht van God over de vele zonden der mensen, reden waarom Hij de Dood laat komen. Hetzelfde motief vinden we in het andere werk. Uitvoerig spreekt Ouderdom over de onrechtvaardigheid die de wereld regeert[6)], over de vele wantoestanden op aarde[7]; het zuiveringswerk van vrouwe Dood wordt door de levenden niet geacht[8] en daarom besloten Ongeval en Ouderdom een 'pas d'armes' uit te schrijven ter ere van vrouwe Dood en om de mensen te leren sterven[9)]. Het peinzen over de dood kan de zondige ziel genezen[10)].

Elckerlijc wordt als een rijk, mooi gekleed man voorgesteld:

1) vss. 84/6.
2) vs. 397.
3) vss. 271/2. Vgl. ook vs. 138.
4) *Elckerlijc*, vss. 415/8.
5) vss. 325/8.
6) Vgl. vss. 244/52.
7 Vgl. vss. 262/88.
8 vss. 433/40.
9) vss. 451/9.
10) vss. 343/51.

nochtans sijnse soe door
Ende verblent int aertsche goet[1)]

Elckerlijc, waer sidi op weghe
Dus moey?[2)]

In het *Dal sonder Wederkeere*n wordt herhaaldelijk gezegd, dat de strijders met de Dood hun pracht en praal moeten afleggen. (Zie o.a. het citaat op blz. 88). Op de uiterlijke schoonheid heeft de schrijver het blijkbaar vooral voorzien. Met de bovenstaande regels uit Elckerlijc kunnen we o.a. nog vergelijken:

Ghi siet die tgoet hebben/in eenen vercloecken,
Ghi siet som seer snode/met rijcken habiten beseten[3)]

Belangrijker is een ander punt van overeenkomst. Elckerlijc wordt niet alleen door mensen en aards bezit in de steek gelaten, ook van allerlei eigenschappen moet hij afstand doen. Kracht en de vijf zinnen o.a. begeven hem bij het sterven, hoewel ze anders beloofd hadden. Met het weggaan van de eerste kan men vergelijken uit het *Dal sonder Wederkeeren*:

Therte vergruwelt alsmen yemant sterven siet,
Als die siele uuten lichaem moet scheden:
Seenuen ende aderen breken dan door tverdriet
Die tsamen accoort hielden/in slijfs beleden.[4)]

De (vijf) zinnen worden evenwel met name genoemd:

Alle bevoelijcke sinnen onbesweken
Moten te niete gaen bi sdoots termijnen,
Twesen/dopsien/thoren/en spreken
Triecken/smaken/dlacchen/en grijnen,
Den lust/den sanck moet al verdwijnen[5)]

Elckerlijc vindt alleen de deugd bereid om als reisgezel met hem mede te gaan, wat duidelijk de bedoeling van dit spel weergeeft. Evenzo is het *Dal sonder Wederkeeren* een voortdurende opwekking tot de deugd, b.v.:

Die om u peysde.....
Elck sou schuwen/daer hem duecht af ontgaen is
En die duecht hanteren/ende die sonden vlien[6)],

1) *Elckerlijc* vss. 42/3.
2) Vss. 69/70.
3) Vss. 273/4.
4) Vss. 370/3.
5) Vss. 379/83.
6) Vss. 362/6.

of aan het slot:

> Dies elck aenveerde sonder lange te slapene
> Eendrachtige minne/met lijdtsamige duecht[1)],

Maar niet alleen een opwekking tot de deugd: ook de verzekering dat de deugd - en iets anders wordt eigenlijk niet genoemd - de eeuwige zaligheid zal verlenen:

> Die gheene die tot ons gecomen/hebben
> Te werck gestelt memorie/sin/en reden,
> Daer si veel duechden met angenomen hebben,
> Om onsen ruyden pas te betreden.
> Al die haren tijt tot salicheyt besteden
> In heylicheden met volmaecter duecht,
> Die juge sal alle dese overleden
> Gheven sinen loon ter eewiger vruecht.[2)]

Tot zover de hoofdpunten van de inhoud. Er zijn echter ook in details punten van overeenkomst aan te tonen. Al wordt het woord simonie in Elckerlijc niet genoemd, het feit vindt men duidelijk aangewezen in:

> dat si alle zijn vermaledijt,
> die god copen oft vercopen
> Ende daer af ghelt nemen met hoopen.[3)]

Vergelijk daarmee:

> Ter ander siden sal Simonie
> Met die vander kercken sijn uutblasen[4)]

Naast de klacht in *Elckerlijc* over een slecht sexueel leven der priesters:

1) Vss. 806/7.
2) Vss. 685/92. De Franse tekst is hier nog treffender:

> ..... qui auront mis leur estude
> A eulx armer de grans vertus
> Pour mieulx faire nostre pas rude,
> Infinie beatitude
> Et de tous biens la plenitude
> Leur donra ce juge pour pris,
> (vss. 537/43)

3) Vss. 727/9.
4) Vss. 595/6.

> Si gheven den sondaer quaet exempel
> Haer kinder lopen in den tempel,
> Ende som sitten si bi wiven,
> In onsuverheyt van liven.[1)]

kan men stellen:

> Noch die prelaten en sullen niet meer ghedogen
> Dat die priesters handelinge int ghelt hebben,
> Noch meyskens houden/daer si ghewelt hebben[2)]

Op een andere plaats doet Elckerlijc alstand van zijn aardse goed, onmiddellijk nadat Vroetscap tot hem heeft gesproken, vrijwel de enige woorden die deze figuur zegt[3)]. Nu is het wel zo, dat Vroetscap niet een duidelijk omschreven raad geeft, alleen maar zegt, dat ze tot alle deugd zal raden, doch dit gevolg is opmerkelijk in verband met een plaats uit het Dal sonder Wederkeeren:

> Dus is hi onwijs/die hier veel eertsch goet
> Besit/des menich is die verhevene,
> Mits dat al weder ter eerden comen moet.[4)]

Samenvattend meen ik te mogen beweren, dat *Elckerlijc* onder invloed van het *Dal sonder Wederkeeren* is gevormd: de titels van beide werken geven daartoe aanleiding; de figuren van Gheselscap en 't Goet vindt men in aanleg in het laatst genoemde stuk, terwijl het enigszins eigenaardige verzoek aan Gheselscap en de andere figuren in Elckerlijc om mede de dood in te gaan en hun weigering daarop er een natuurlijker voorbeeld vinden; ook wordt er de nadruk gelegd op het verderfelijke karakter van Tgoet; de vijf zinnen vindt men er bij name, kracht bij omschrijving genoemd; in beide werken is sprake van een pelgrimage en van rekening afleggen en wordt de mens ingeprent deugdzaam te zijn; verder zijn er nog punten van overeenkomst in detail.

Kan de tijd van ontstaan niet een bezwaar zijn? Hiervan is weinig met zekerheid te zeggen. De oudste druk die wij van Elckerlijc kennen, is van 1495. Het stuk zal wel vroeger zijn geschreven, doch men kan slechts gissen hoeveel[5)]. Professor Paul de Keyser veronderstelt, dat Amé de Montgesoie zijn

1) Vss. 730/3.
2) Vss. 606/8.
3) Vss. 659/74.
4) Vss. 321/3.
5) Vgl. Dr. Mr. Leonard Willems, *Elckerlyc-studiën*, blz. 176, die ± 1470 onderstelt.

Pas de la Mort omstreeks 1457 te Brussel schreef en schrijft even verder over ‘een bewijs dat de vertaling van Colijn Caillieu in 1493 reeds oud moest zijn, wellicht tot de jaren '60 kan opklimmen’. Wanneer dit alles niet te ver bezijden de waarheid ligt, zou beïnvloeding heel goed mogelijk zijn.

Een andere vraag is die van de verhouding Elckerlijc-Everyman. Dat zowel het *Pas de la Mort* als het *Dal sonder Wederkeeren* in de Nederlanden ontstonden, pleit voor de prioriteit van Elckerlijc. Zo goed als we dan echter moeten aannemen, dat de schrijver van Everyman Nederlands moet hebben gekend, moeten we het mogelijk achten, dat híj zijn stuk naar het *Dal sonder Wederkeeren* heeft gevormd. Deze aanname berust evenwel op ingewikkelder verhoudingen en is daarom m.i. minder waarschijnlijk.

Ook zou men kunnen denken, dat de Engelsman naar de Franse tekst werkte en dan later zelf in het Nederlands vertaald werd. Uit de vergelijking van het *Pas de la Mort* met het *Dal sonder Wederkeeren* kan men niet goed opmaken, welk van beide werken ten voorbeeld heeft gediend. Misschien pleit voor de Nederlandse tekst, dat daarin vaker de deugd genoemd wordt, niet alleen in de vertaling,[1] maar vooral ook in wat er aan toegevoegd is[2]; verder behoefde ‘voyageur’ niet noodzakelijk door ‘pelgrim’ vertaald te worden[3] en misschien ‘chascun’ zelfs niet door ‘elckerlijc’[4]. Enig gewicht zou men kunnen toekennen aan de reeds geciteerde plaats over het ten verderve voerende karakter van het bezit:

> Dus ist een dwaesheyt quaet van fatsoene,
> Die rijcheyt die der werelt gegheven is,
> Die metten snoden pleecht haren sin te doene,
> Ende daer na der ghiericheyt toe ghescreven is.[5]

De Franse tekst stemt in dit toch wel belangrijke trekje minder goed met de voorstelling van zaken in *Elckerlijc* overeen:

> Doncques, fol et de fachon male
> Est en ce monde ung riche né
> Qui voit sa fin au povre egale
> Et a rapine est adonné;

1) Vgl. b.v. vss. 247, 365, 366.
2) Vgl. b.v. vss. 747, 807, 821; het hele slotstuk (vss. 793/828) is een opwekking tot deugd.
3) Vs. 397.
4) Vs. 271.
5) Vss. 325/8.

M.i. is dit echter te weinig om als bewijs te kunnen dienen, dat het *Dal sonder Wederkeeren* en niet het *Pas de la Mort* als direct voorbeeld gediend heeft, al verlegt het de waarschijnlijkheid wel iets naar deze kant.

Concluderende lijkt me dus de eenvoudigste en daarom de meest aannemelijke gang van zaken deze, dat de schrijver van *Elckerlijc* het *Dal sonder Wederkeeren* als voorbeeld heeft gehad en later door een Engelsman vertaald werd, maar een andere toedracht blijft heel goed mogelijk. Het wijst echter in dezelfde richting als de resultaten van de meeste latere onderzoekers, die de prioriteit van *Elckerlijc* steeds meer waarschijnlijk achten.

II.

Een andere vraag is: hoe heeft de schrijver van *Elckerlijc* het gegevene uitgewerkt?

Men heeft zeer treffend gewezen op de symmetrische bouw van het stuk: de bekering wordt voorafgegaan door de ontmoeting met vier buiten de mens gelegen figuren en gevolgd door de confrontatie met vier innerlijke, tenminste in de mens gelegen eigenschappen[1)]. De dichter is hier zeer doelbewust te werk gegaan; naast Gheselscap en Tgoet, die hij in zijn voorbeeld vond, plaatste hij nog Neve en Maghe, naast Vijf Sinnen en Cracht evenzo Schoonheyt en Vroetscap. Als centrale figuur liet hij Duecht optreden, waarbij hij Kennisse en Biechte groepeerde. Een deel van deze personages vonden we reeds in het *Dal sonder Wederkeeren* evenals de gedachte, dat zij, uitgezonderd Duecht, de stervende voor God geen bijstand zullen verlenen. Dat de vraag van Elckerlijc aan Gheselscap, Neve, Maghe en Tgoet, mede de dood in te gaan, eigenlijk een merkwaardige vraag is en het probleem heel anders stelt dan in de door Dr. Endepols en Dr. Burssens medegedeelde verhalen, merkten we reeds op en we vonden de verklaring in de navolging van het *Dal sonder Wederkeeren*, waar het verbod van bijstand in een ridderstrijd wel meer natuurlijk klonk.

Intussen is het opmerkelijke van deze symmetrie, dat het tweede

1) Vgl. L.C. Michels, *Elckerlijc* (Handelingen 14e Nederlandsche Philologen-congres, blz. 47 vlgg.) en Prof. Dr. J.W. Muller, *Over Elckerlijc* (Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie voor Taalen Letterkunde, 1935, blz. 303).

deel niet noodzakelijk bij het eerste behoort, zoals dat wel het geval is bij een symmetrisch bouwwerk, waarbij het ene deel zonder het andere een zonderling stuk zou zijn en allerminst een geheel. In ons spel is dit anders: we zouden ons best kunnen voorstellen dat na het bevestigend antwoord van Duecht op Elckerlijc's vraag: 'Duecht, hebdi ons rekeninghe claer?'[1] de passage van de Heilige Communie en dan het slot, het sterven volgde. Er is, dunkt me, zo'n wezenlijk onderscheid tussen de figuren van Gheselscap, Neve, Maghe en Tgoet aan de ene, en van Schoonheyt, Cracht, Vroetscap en Vijf Sinnen aan de andere kant, dat men zonder meer de laatste niet als een noodzakelijk complement van de cerste zal beschouwen, hoe belangrijk juist het tweede deel ook is. Men zou het misschien zo kunnen formuleren: de ontmoetingen met de eerste vier zijn alle practische ervaringen, die met de laatste vier zijn meer uitingen van theoretische bespiegeling.

We weten dat de dichter van Elckerlijc de figuur van Vijf Sinnen in zijn voorbeeld vond en in zekere zin, hoewel niet met name genoemd, ook die van Cracht. Dat hij daarbij Schoonheyt liet optreden is begrijpelijk. Deze eigenschappen zijn, zo zouden we zeggen, het sterfelijke lichaam eigen en niet de ziel. Is dat echter ook het geval met Kennisse en Vroetscap, die eveneens vindingen van de dichter van Elckerlijc zijn? Zijn dit geen geestelijke eigenschappen, die ons leven ten goede leiden en ons dus voor God kunnen helpen?

De heer Michels, die ook over deze vraag nadacht, sprak op een Philologen-congres de mening uit, dat Vroetscap 'staat buiten iedere betrekking tot het hogere zieleleven; hij is de alledaagse levenswijsheid'.[2] En over Kennisse vinden we in het congresverslag vermeld: 'Dat Kennisse ten slotte ook van El. heengaat, beduidt niet, dat het de ziel in het ander leven aan intellectuele vermogens zou schorten, maar dat er aan die zijde slechts één ding van belang is, Duecht namelik.'[2] - Op deze manier is het probleem eenvoudig opgelost. Het komt me echter voor, dat men zo redenerende het begin van het spel over 't hoofd ziet. Elckerlijc is bang voor de dood en vraagt, of hij iemand mag meenemen. Dat mag hij doen, 'waer yemant so koene, dat hi die vaert met u bestonde' (vss. 138/9). Het gaat

1) Vs. 626.
2) T.a.p. blz. 49.

er in eerste instantie dus niet om, of die andere al of niet door God als voorspraak geteld wordt, maar of hij mee wil gaan. Tenslotte komt dit wel op hetzelfde neer, doch dit meewillengaan mag men niet verwaarlozen, wat de heer Michels met Kennisse toch doet. Verder stelt zijn formulering ook de figuur van Vroetscap m.i. niet in het juiste licht.

Er zal, dunkt me, wel niemand willen ontkennen, dat de schrijver van *Elckerlijc* o.a. wil betogen, dat voor God eigenlijk slechts de deugd van belang is. Wanneer dit echter alléén zijn bedoelen was, dan maken Vijf Sinnen, Cracht en Schoonheyt een enigszins zonderlinge indruk: zou er iemand gemakkelijk op het idee komen, dat lichamelijke kwaliteiten de mens voor Gods oordeel van nut kunnen zijn? Welke indruk moet het hier op aarde achterblijven van deze drie op de toeschouwer maken? Dat zal toch wel die zijn van Elckerlijc's teleurstelling, omdat alles waaraan hij zo gehecht was, hier op aarde moet achterblijven. We staan hier m.a.w. voor de belangrijke vraag, wat het essentiële van de menselijke ziel is en dus na de dood blijft bestaan, en wat slechts met ons stoffelijk op aarde zijn samenhangt en dus met het lichaam te niet gaat. Maar wanneer we deze vraag voor de drie genoemde figuren stellen, mogen we hem bij Kennisse en Vroetscap niet uit de weg gaan.

Dat we het probleem op deze wijze moeten stellen, lijkt me ook daarom aannemelijk, omdat de schrijver van *Elckerlijc* een goed theoloog moet zijn geweest. Het is m.i. niet denkbaar, dat hij in een kwestie, die reeds zovele pennen in beweging had gebracht, een voorstelling van zaken zou geven, die van zijn mening in dezen een afwijking vertoonde. M.a.w.: als hij bepaalde eigenschappen of geestesfuncties niet met Elckerlijc laat meegaan, moet dit in overeenstemming met zijn overtuiging dienaangaande gedacht zijn.

(*Slot volgt*).

G. KAZEMIER.

Genologie (de Nederlandse ballade). (Vervolg van blz. 69).

Dichterbij ligt de ballade der Romantiek. Op haar zijn blijkbaar geïnspireerd balladen als die van Halbo Kool, Jan Vercammen, Albert Kuyle e.a.

Halbo C. Kool dichtte de *Ballade der Longobarden*[1]. Zij bezingt de geschiedenis van Rosamunde, dochter van den koning der Longbarden, die gedwongen wordt te trouwen met den overwinnaar haars vaders, koning Alboin. Zij moest drinken uit haars vaders schedel, maar zij wreekte zich door den minnaar harer dienares, Helmchild. Koning Longinus te Ravenna wil Rosmunda huwen en tracht Helmchild te vergiftigen. Deze dwingt ook Rosmunda de giftbeker te ledigen.

Men ziet: het is het bekende verhaal dat o.a. door Hofdijk in een groot episch gedicht in balladetoon is bezongen. Kool heeft echter een zuivere ballade geschapen: de lyrische toon is niet geboren uit eigen of als eigen gevoelde levenservaring zoals dat b.v. bij de balladeske gedichten der generatie van 1910 het geval is - generatie die zo veelvuldig het eigen gevoel indirect uitsprak in het beeld van anderer leven -, neen hier is het lyrisch element geboren uit de verhouding van den dichter tot het verhaal; het vond zijn aanleiding buiten den dichter, aanleiding die niet in persoonlijke ervaring was gelegen, in tegenstelling tot b.v. de balladen van Roland Holst, die direct en geheel in den dichter zelf hun oorsprong vonden. Kool heeft gedaan wat de balladendichters der Romantiek deden: hij is, ontroerd door deze geschiedenis uit het leven der Longobarden, haar gaan vertellen, en steeds bleef de ondergrond der vertelling de bewogenheid zijner ziel. Dat ook middeleeuwse balladendichters hem trouwens

1) De Gem. 1935 p. 400.

beinvloed hebben in de vorm van zijn vers, blijkt wel uit de typische balladevraag:

Waar bleef de vorstelijke kroon?
Waar bleef haar mond, de rode?

Wat maalt een minnaar om het bloed?
Wat maalt een minnaar om de buit?

Deze invloed spreekt ook uit de moraliserende toon die te onderkennen valt in sommige coupletten, soms in de eenvoudige vorm waarin oude volkswijsheid zich uitspreekt:

Gij hebt de wijn te lief gehad,
te diep dronkt gij den bodem uit,
terwijl uw noodlot naast u zat:
een koningsdochter was uw bruid,
haars vaders schedel was uw beker.
hoe kan dat samen gaan?

En elders:

Wat gij niet wilt, dat u geschiedt,
Rosmunda, Helmchild, Alboin,
o, doet dat ook een ander niet. -

Trouwens er is directe invloed uit Halewijn merkbaar in verzen als:

Wat deed zij aan? haar paasbest kleed....
Wat nam zij mee? een schat - zo 't heet -

Op deze wijze heeft Kool tamelijk wel de oude balladetoon geëvenaard en 'n werkelijke balladesfeer geschapen.

Diezelfde geur omspeelt de *Ballade van Ridder Reynout*[1] van Jan Vercammen. Ook hier blijkt trouwens weer dat de ballade der Romantiek den dichter inspireerde: er is het direct in gang zetten van het verhaal:

Zijn moeder daalde van de tinnen
Toen Reynout reed het voorhof binnen: -

Er is ook de ‘springende gang’: verbindende en toelichtende zinnen, zijn weggelaten; geen ‘hij zei’, geen ‘zij riep’, enkel de toon van lezer of voordrager zal de verbinding moeten uitdrukken die er inderdaad psychisch tussen de delen bestaat.

1) De Gem. 1937. p. 92.

Er is alléen beschrijving waar deze de stemming kan handhaven of verhogen, of waar dit absoluut noodzakelijk is voor het verhaal. Zo werd deze ballade ook ‘oud’ in de soberheid die de sfeer van gevoeligheid voedt en versterkt, om de vertellersvraag, om het mysterieuse geval dat niet verklaard maar wel begrepen wordt:

> Gewijde grond, splijt om mijn pijn,
> ik wil bij ridder Reynout zijn!
> De grond ging open en ging dicht,
> en zo verstierf om haar het licht.

Men kan van mening verschillen omtrent de litteraire waarde dezer gedichten van Kool en Vercammen, maar men zal moeten toegeven, dat zij in hun genre goed zijn. Het komt mij voor, dat zij zich daarbij hebben laten inspireeren door de ballade zoals die in de tijd der Romantiek veelvuldig werd geschreven: het ‘verhaal’ is historisch, doet hoorder of lezer althans historisch aan en wordt door den dichter als zodanig voorgesteld. De keuze van dergelijke stof bergt een gevaar waaraan b.v. Tollens zelden ontkwam: men wordt te concreet, te reëel, elimineert of neemt niet op een belangrijk ballade-element: de geheimzinnige aantrekkingskracht die van het ongezegde, het alleen-vermoede uitgaat.

De ballade der Romantiek verschilde van die der Middeleeuwen - wat de vorm betreft v.n.l. - in de traditionele elementen, voortspruitende uit de bepaling van plaats, tijd, situatie en omstandigheden der handeling.[1)] Juist in deze opzichten is de overeenkomst tussen Kool en Vercammen enerzijds en de balladedichters der Romantiek anderzijds, groter dan die tussen Kool-Vercammen en de Middeleeuwse dichters.

In wezen verschilt een andere moderne ballade-groep niet van de vorige; zij heeft alleen een andere stof ‘gekozen’. Ik bedoel die balladen, die uit een groot mededogen zijn voortgekomen. Dit mededogen - voldoende beheerst om in de uiting niet tot zuivere lyriek te worden - kon zijn oorzaak vinden in het droef verhaal van een onverwacht en in den vreemde afgebroken leven als in de *Ballade* van Albert Kuyle[2)] waarvoor deze dichter 'n voor-

1) Dr. C. Brouwer. *Das Volkslied*. Gron. 19.
M.C. Borgaard, *The epithetes in english and schottish, spanish and danish Ballads*. (zonder pl. en z.j.).
2) De Gem. Dec. 1927.

treffelijke volkse toon heeft gevonden. Dit mededogen kon ook voortkomen uit sociale bekommernis. Daar is b.v. Schreurs' *Mijnangst*[1] 'een nieuw ziekteverschijnsel, zo men zegt' - voegde de dichter er aan toe. Schreurs betitelde het gedicht als 'Nieuwe ballade' in de betekenis van modern. En waarom 'ballade'? Het 'verhaalt' van de angst van 't mijnwerkersjongen; dit is het epische element. Het heeft een sociale betekenis; op zichzelf is het een aanklacht tegen de te zware mijnarbeid, die de oorzaak is van de nieuwe ziekte: 'mijnangst'; het mededogen van den dichter, door dit feit ontvonkt, bezielt het gedicht met een lyrisch element. Zodoende kon het worden een 'gezongen verhaal', een ballade.

In deze zelfde geest, nauwelijks ervan onderscheiden als we letten op de soortbepaling, zijn verschillende liederen van Freek van Leeuwen (in: *Verzet* en: *Uitverkoop*). Hier is het mededogen echter verzuurd in een navrante toon. Geschreven in het volkse gevoel, waarin Schreurs zijn 'Mijnangst' dichtte, zou men ze desnoods ballade kunnen noemen. Een vers als *Dronkemansgebed* kan deze betiteling wel verdragen. Toch zien we in deze voorbeelden, bij Schreurs en vooral bij Van Leeuwen, weer een verschuiving, welke wij, als we de soort willen zuiver houden, het best kunnen opvangen in de term 'balladeske liederen'.

Een tweede traditieherleving spreekt zich uit in verschillende balladen van Greshoff, Van Duinkerken, en Weremeus Buning. Door hen wordt een draad opgenomen die eerst gesponnen werd in de rederijkerstijd. Zo deed Greshoff in een *Liefdesverklaring*[2], geschreven in de ironiserende toon die kenmerkend voor hem is. Ieder der 5 strofen eindigt met: 'Maar 't kan verkeeren.' Zo deed Anton van Duinkerken, eveneens in 1927, met de vertaalde *Ballade* van Paul Claudel (*Onder Gods ogen*). Zo deed dezelfde dichter in *Hart van Brabant* (A'dam z.j.). Niet met het balladeske lied *Jan van Glymes*. Of het als ballade is bedoeld, kan ik niet uitmaken, maar het is bijna een monoloog van dezen heer van Bergen, die een apologie uitspreekt t.o.v. zijn partijkiezen voor Oranje. Daardoor mist het, juist als pleidooi, te zeer de balladesfeer. Beter is die getroffen in de *Drie doven*, die de dichter als 'Ballade' ter inleiding van *De mensen hebben hun gebreken* plaatste. In 20 zesregelige strofen met slechts twee rijmklanken

1) De Gem. Febr. 1931.
2) *Drie Verzen*, De Gids Juli 1927.

is de persoonlijke interesse van den schrijver meer voelbaar gemaakt dan in *Jan van Glymes*. Geschreven in de 2e persoon is er bovendien een voortdurend contact tussen dichter en hoorder:

Gij zult mij niet willen geloven.... zo begint het. En in die vertrouwelijke vertellerstoon wordt de gehele geschiedenis verhaald: de wonderbare genezing der drie doven. Ook de moraal die hun geschiedenis te leren geeft, maakt dat het balladekarakter hier sterker spreekt dan in Jan van Glymes. Het geheel heeft iets ouds over zich.

Geheel ballade in de tweede hier te bespreken richting zijn pas de Ontmoetingen met Polydoor (in dezelfde bundel). Het is in deze reeks, dat Van Duinkerken, de man die zo'n meesterlijke studie schreef over de poëzie der Contra-reformatie, in welke tijd de rederijkersgeest in de zuidelijke en in de volkskringen nog zo sterk nawerkte, een rederijkersvorm nieuw leven geeft. Het eerste - *De Polydoorkens* - bestaat uit 3 strofen van 10 regels met de stok: 'De polydoorkens hebben ongelijk.' Dan volgt nog een 'renvoy' tot den 'Prins'. Ook hier is - als in de bovengenoemde verzen uit deze bundel - het rijmschema weer zeer merkwaardig: na omarmend rijm, volgt gekruist en daarna nog onvolledig rijm: abba abab acd. Dezelfde kunstige rijmschema's keren in de volgende Polydoorliederen terug, maar wijken daarin van de rederijkersballade af. Ook hier eindigen de strofen met de stok en het geheel met een 'renvoy' tot den Prins. Dat Van Duinkerken deze vorm ballade wil noemen, blijkt uit zijn *Ballade van den katholiek*, gericht tot en tegen Ir. Mussert. Ook dit vers heeft strofen van 10 regels met een stok en een 'renvoy' tot den Prince; ook dit vers heeft weer het kunstige rijmschema, dat telkens, slechts een weinig gevariëerd wat de volgorde der rijmen betreft, terugkeert. Aangezien deze dichter reeds vroeger bijzonder geboeid werd door Franse schrijvers als Villon en Nederlandse als Anna Bijns, ligt het voor de hand aan te nemen, dat hij deze ballade-vorm hier gevonden heeft. Hij beoefende die trouwens ook in de romantiek-vorm, reeds in z'n jeugd. Iemand die zo volksaardig is in zijn poëzie als Van Duinkerken 'moest' wel tot balladen komen.

Gedeeltelijk vinden we deze vormen terug bij den voortreffelijksten balladendichter van deze tijd, Weremeus Buning. In zijn *Negen Balladen* (A'dam 1935) vallen onmiddellijk op: een volkse opvatting in de keuze der gevallen die bezongen worden: het verdrinken van zeven hengelaars bij Purmerend, de geschie-

denis van kapitein Jan van Oordt en die van kapitein Jan de Decker; er is de volksgetinte taal: ‘De dood als een otter wild heeft er zeven de moord gebeten’; er is een religieuse tint, die over de eerste zes balladen ligt, soms uitgesproken in een moraliserend slot:

> Heer Christus,
> En ik vraag geen tijd of geen medelij,
> Maar ik vraag een Dood dichter bij U dan zij,
> Klaar voor mij!

Ook valt een zekere praat- en redeneertoon op, maar dan gehouden buiten een nuchter rationalisme of intellectualisme, dat de dood van de ballade zou betekenen. Contemplatief is de *Ballade van den boer*. Alle balladen hebben óf een refreinachtige slotregel, of de typische herhalingen, die de ballade kenmerken; ook een ‘renvoy’ tot den Prins vinden we hier terug.

Zondert men de balladebewerkingen van de historie van kapitein Jan van Oordt en van Kapitein Joos de Decker uit en de vertaling uit de Reliques, dan vindt men ook in Bunings balladen de rederijkersvorm in modern kleed terug. Zijn bewondering voor Villon, van wien Buning hier twee balladen vertaalde: de *Ballade van de Gehangenen*[1] en de *Ballade van den groten dorst* is een duidelijke aanwijzing waar de dichter deze vorm vond.

Buning stond in zijn eerste dichtwerk sterk onder invloed van Leopold. Nu heeft deze dichter zich ook vaak tot de laat-middeleeuwse Fransen gewend. In z'n *Verzamelde Verzen* (R'dam MCMXXXV) vinden we in 't 1e deel in Albumblad drie rondels naar Charles d'Orléans en een Ballade van Christine de Pisan. Deze vertalingen verschenen reeds in de *Verzen* van 1912. Het is niet onwaarschijnlijk dat Buning via Leopold tot deze Franse poëzie kwam en zo deze ballade leerde kennen.[2]

Een andere vraag is, of men bij een dichter van zo subtiele verzen als Buning schreef, een dergelijke herbezieling van een verdwenen vorm kon verwachten. In een interview heeft Buning eens gezegd: ‘Wat ik een besliste fout vind in onze jonge dichters: dat ze zo bitter weinig afweten van de poëzie vóór Tachtig. Stalpaert van der Wielen heeft prachtige verzen geschreven,

1) ook vertaald door Uus Krige, *Afrikaanse verzameling* (Maastr. 1937).
2) Hierop wees Martinus Nijhoff in de discussie.

Revius, Luyken, de Middeleeuwers, etc. etc. Zij weten te weinig wat die mensen voor ons geweest zijn. Dat weten de katholieken wel. Iemand als Engelman kent zijn voorgangers precies, en weet welke betekenis zij voor hem gehad hebben. *Zij hebben de traditie*.' (Het Vaderland, gec. in Den G.W. 1926, XXV, 43). Daaruit blijkt al, dat Buning de traditie op hoge waarde schat. Het gevolg is, dat hij zich van het accidentele in de moderne cultuur en litteratuur gemakkelijk ontdoen kon, en dat betekent een stimulering van die krachten in den dichter, die oude vormen tot leven kunnen wekken. Buning's hang naar de ballade is daarmede begrijpelijk gemaakt. Want geen vorm zit zozeer aan traditie vast dan de ballade, is tegelijk zo gebonden en zo vrij: iets zwevends, met altijd iets ongrijpbaars, dat de grote bekoring er van uitmaakt, maar daarom voor de verintellectualiseerde geest ongeschikt. Niet iedereen kan tot de ballade komen, zelfs niet als men een zekere praedispositie ertoe kan vermoeden, zoals in de dichters der generatie van 1910 die de lyriek terug wisten te dringen tot de grenzen der epiek, die gemakkelijk tot talrijke balladeske liederen kwamen, maar voor wie het 'verhaal', de handeling, toch nog te weinig betekenis had omdat zij te zeer in eigen kring leefden. Uitgangspunt was de eigen persoon van den dichter, niet iets van buitenaf. Daarom is het ook begrijpelijk dat Buning komt tot de ballade der rederijkers en zelden die der Romantiek of die der Middeleeuwen. De laatste bevatten te veel verhaal; het episch element was er zo sterk in, dat ofschoon het balladekarakter er niet altijd door ontkracht werd, het gedicht gemakkelijk oversloeg naar een gewone vertelling. De moderne ballade, vooral die van Buning, heeft veel minder aan 'verhaal' dan die der Romantiek. Bovendien dichters als van Duinkerken en Weremeus Buning mogen nog zo hecht vastzitten aan 'n schone traditie, die volks in haar wezen is, zij zijn toch niet ontkomen aan de invloed van 'n verintellectualiseerde cultuur. Ook dat maakt't verklaarbaar dat beiden grepen naar de refreinachtige ballade der rederijkers.

Ook in andere opzichten heeft de generatie van 1910 voorbereidend werk gedaan tot herstel der oude ballade: zij heeft onder de eminente leiding van een grootmeester als Verwey was, het contact tussen dichter en gemeenschap hersteld; dichter en gemeenschap zijn elkander nader gekomen, en daardoor is de eerste gepraedisponeerd tot werk dat voor de tweede vrucht-

baar kon zijn. Alle dichtkunst onderstelt een zekere mate van gemeenschap. In de uiting ligt 'n sociaal beginsel, in 't vertellen en moraliseren een sociale daad. Maar, al is dit in wezen zo, gradueel kan dit gemeenschapskarakter sterk uiteenlopen. Er is meer: bij Tachtig moest het woord alles doen. Deze eenzijdigheid, in zich een miskenning van het feit dat lezer of hoorder kwaliteiten bezitten die de dichter redelijkerwijze veronderstellen mag - zoals ontvankelijkheid voor het schone, verbeelding, intuïtie en inzicht - maakten het moeilijk zo niet onmogelijk de sfeer te scheppen, zoals die voor de ballade noodzakelijk is. De generatie van 1910 verstond deze kunst wel; juist omdat zij het door Tachtig slechts zwak geuite contact versterkte, schiep zij een klimaat, een atmosfeer, waarin het woord hersteld werd in z'n sociale functie, dus meer macht kreeg en minder gezocht, minder verïndividualiseerd behoefde te zijn; het was niet meer nodig voor 't woord zo minutieus te corresponderen met het allerpersoonlijkste gevoel van den dichter. Het woord werd feitelijk minder nuchter in zijn gestalte, het herkreeg de magische kracht die er in schuilen kan, als het door een waar kunstenaar wordt gehanteerd. Daarmede werd het geladen met dat geheimzinnige dat zo gemakkelijk aanspreekt en tegelijk zo diep ontroeren kan. En het is alleen dit woord, waarmee de ballade kan worden opgebouwd.

Bovendien: 1910 sprak niet alleen van zichzelf om zichzelf; deze generatie sprak ook om anderen en tot anderen, twee vereisten voor den balladedichter. In essentie heeft 1910 de voorwaarden geschapen voor het ontstaan van een nieuwe balladekunst.

Dat juist Anton van Duinkerken en Weremeus Buning de herstellers moesten zijn van déze traditie, verwondert ons niet als we hun liefde voor de traditie kennen; het verwondert ons nog minder als we naast hun balladen hun vroegere poëzie leggen. Het duidelijkst blijkt dit in 't dichtwerk van Van Duinkerken, dat steeds volks was in de goede zin des woords. Op het eerste gezicht moge het verwondering wekken, dat de dichter van *In Memoriam* en van *Dood en Leven*, van subtiele en ragfijne poëzie, die eveneens een ‘bijna zwijgen’ genoemd zou kunnen worden, tot het schrijven van balladen kwam. Van deze poëzie is echter ook gezegd: ‘ik weet nu dat deze verzen de vruchten zijn van een primaire, maar diep-gewortelde dichterlijkheid. Wat zij aan cultuur bezitten is bijzaak, zij zijn in wezen onlitterair, zij zijn de reflectie van een diep-liggende, maar gave

en spontane bewogenheid. Zij zijn onnoemelijk eerlijk en direct, zij zijn op hunne wijze gestameld als de vragen van een kind, dat bij het stellen van de vragen zich reeds beantwoord weet.... Deze dichter is nog een waarachtig, een bezield traditionalist, en hij is van dezen tijd in de wijze waarop hij bij schier nietwaarneembare verschijningen der aardse schoonheid een metaphysisch besef oproept.'[1] Als we dat weten, begrijpen we waarom juist Buning komen kon tot deze dichtvorm en waarom hij die zo meesterlijk beoefende, begrijpen we ook, waarom hij over de balladen der romantiek heen teruggrijpt naar Villon. Hij brengt op zijn wijze, een allerschoonste wijze, 'rederijkers eerherstel'. Volgens het prospectus van de bundel, vond Buning in de ballade niets anders dan de toevallig en momenteel als geëigend erkende vorm. Ik belief het slechts in zoverre te geloven, dat zich onbewust deze ballade als dé vorm van het moment voordeed niet in die zin alsof er geen afhankelijkheid van oude vormen zou bestaan. De vraag of Buning cultuur- of volksballaden schreef, is van ondergeschikte betekenis, aangezien zijn niet het wezen dezer ballade raakt. Wel meen ik dat sommige der balladen, b.v. van het Berouw, een mengproduct zijn tussen volkssentiment en intellectuele controle, 'waarin de noodzakelijke versmelting niet voldoende tot stand komt'[2], hetgeen b.v. in Maria Lecina wel het geval is. Inderdaad is ook door het historisch verloop vast te stellen, dat de balladen van Buning (en die van Van Duinkerken) een versmelting zijn van de geest der middeleeuwse volksballade met de vorm der rederijkerscultuurballade. Dat behoeft geen beletsel te zijn voor het voortbrengen van hoge kunst, het staat zelfs buiten de artistieke beoordeling, maar wel verklaart het waarom het soms merkbaar hapert in de voortgang der ballade, en de handhaving van de atmosfeer waarin de oude ballade alleen leven kan, soms zo merkbaar moeilijk valt. De gecultiveerde vorm is hier in de dichterlijke praktijk een moeilijkheid te meer gebleken, moeilijkheid die niet steeds overwonnen werd.

Met deze moeilijkheid had Frank Valkenier in zijn *Balladen van Brabant*[3] niet te kampen. Zijn kwatrijnen lezen bijna als middeleeuwse balladen; hij dichtte bovendien vanuit een levens-

1) Jan Engelman, *Parnassus en Empyreum* Maastr. 1931.
2) id. Nieuwe Eeuw 26 Nov. 1935.
3) Vox romana, Schiebroek 1938.

houding die niet zich ‘aansloot’ of ‘aanpaste’ bij de gemeenschap van het volk, maar er in leefde. Daarom zou hier de cultuurvorm der rederijkers misplaatst zijn geweest. De balladen van Valkenier werden bijna geheel geschreven in de oude geest der middeleeuwen. De ietwat intellectualistische inslag, welke in sommige der verzen van dezen Brabantsen volksdichter wel eens hinderen kan, is hier tamelijk wel buiten het dichterlijk werk gehouden. De eerste ballade ‘De minstreel’ typeert den balladendichter.

> Niets bleef mij, dan een lied te zingen
> dat de wilde wind verscheurt -
> een lied van de paarse bloei der seringen,
> daar een oud verhaal in geurt.

Hier gaf hij de beide hoofdelementen der oude ballade juist aan: het lied dat wordt opgenomen en verstrooid naar alle zijden, zersungen door vele monden, een lied dat de verbinding van mens- en natuurleven in de sfeer van een oud verhaal leven doet. De tradities der middeleeuwse ballade herleefden hier; daarop wijzen niet alleen de verzen in hun geheel, maar het blijkt uit de karakteristieke kenmerken ervan, ook uit de soms bijna woordelijke reminiscenties. Ook hier is de directe aanvang zonder inleiding, het snel voortschrijden van het verhaal over de toppen van de belangrijkste feiten heen, het elemineren van alle details die overbodig kunnen heten, de band met het natuurleven - vaak reeds uitgedrukt door de titel der ballade: *De roze, De Kastanje, De zomer is vergangen* -; hier is ook de eenvoudige opbouw van het verhaal in een simpele nevenschikking van verhaalonderdelen en van zinnen, de tijdsaanduiding door omschrijving van seizoenen - ‘Toen het voorjaar was gekomen’; ‘toen de winter was gekomen’ -, de doorzichtige vaagheid in de vertelling, het aanstippen van Dingsymbole, de algemeen-waardeerbare mentaliteit, die zich uitspreekt in deze liefdeverzen; hier is ook de herstelde traditie van tijd- en plaatsaanduidingen, de typische balladeherhalingen en -vragen, het oproepen van 'n wereldbeeld door 'n enkele aanduiding - ‘zij naaide een kruis op zijn kleren’ - Ik kan dit alles niet in details gaan toelichten, maar wie deze *Balladen van Brabant* leest, zal een overvloed van toelichtingen ontmoeten.

Dit is het begin van *Van den jonkman die zijns vaders land verliet*:

‘Gij zult het nimmer verder brengen
dan tot uws vaders land.
Eens zult ge nog denken aan mijn woord,
als ge zit in schaai en schand.’

‘Zal ik het nimmer verder brengen
dan tot mijns vaders land?
Zoo laat ik veld en heigrond over
aan maag en bloedverwant.’

Dit dialogiserende begin vindt men b.v. ook in *Het daghet in den Oosten*.
Van drie jonkvrouwen vangt aldus aan:

Drie jonkvrouwen waren opgestaan
vroeg op eens Meien morgen.
Ze hadden zich lentelijk aangedaan
en zongen den Mei zonder zorgen.

We herinneren ons onmiddellijk Jan van Brabant:
Aldus is de aanvang van *De kastanje*:

‘Zijt ge niet bang voor de regen?
Zijt ge niet bang voor de wind?
De wind is meestal tegen,
de regen verblindt.’

‘Ik vrees niet de koudste regen,
ik zing en lach in de wind.
De wind is nimmer tegen
voor hem die bemint.’

Hier hebt ge weer die treffende symbolische aanduiding, gelegen in natuurverschijnselen. Deze twee strofen geven een ernstig spel van twee mensen, die elkaar beminnen, en onder het noemen van nuchtere feiten vrees en vertrouwen openbaren. Men kan, in de twee laatste regels - De wind.... - een intellectualistische inslag zien, iets wat in de echte volksballade niet waar te nemen valt. Maar het slot van deze ballade geeft een prachtig voorbeeld van het scheppen van een Dingsymbol.
Bij het afscheid had de vrouw gezegd:

Och, als de kastanje wéer zijn
sneeuwwitte keersen draagt,
kan Godevaert hier wéer zijn,
als 't Gode behaagt.

Dat Godevaert niet terugkomt drukt de dichter nu aldus uit:

> Nachtelijk ruiste de regen,
> en de wind gebaarde groot.
> Wat zong, o wat zong de regen?
> De boom ging dood.

Hier blijkt dat de dichter die in werkelijkheid onder het volk kan staan, d.w.z. die in staat is af te dalen tot een andere, simplistischer cultuursfeer dan de intellectuele, die de mentaliteit van den eenvoudige van hart kan aanvoelen, ook nú nog komen kan tot de schepping van balladen die zonder twijfel tot de volkskunst kunnen worden gerekend en die dús voor het genre een redres brengen van wat we verloren waanden. Zeer zeker is de poging voorlopig meer te waarderen dan het resultaat: het handelingsmoment is vaak zwak, niet altijd kon de dichter zich van zijn intellectualistische herkomst losmaken, het verband met de natuur werd wel eens te lang uitgesponnen, maar in een enkele ballade heeft Frank Valkenier een juweeltje gegeven, dat zo gevonden zou kunnen zijn in de nalatenschap van een laat-middeleeuwsen dichter. Ik bedoel *Jonkvrouw Margreet*.

> Jonkvrouw Margreet heeft een hoog kasteel,
> aan den groenen rand van het Soniënbos,
> daar zingt zij zo hel en bespeelt luit en veêl.
> Mag God u bewaren.

Oud, volks, doet hier al dadelijk het refrein aan, een refrein, dat men een dubbel refrein kan noemen, aangezien het telkens in regel 2 en 4 van de strofe terugkeert. In Middeleeuwse balladen komt het refrein vooral voor als twee personen in een dialoog zich tegenover elkaar uitspreken, naar aanleiding van gebeurtenissen waarbij zij alleen betrokken zijn. Het handelingsmoment is meestal in zeer helder licht geplaatst! Ik herinner b.v. aan *Och gedinck mijns*.... waarvan het refrein de grondtoon van het vers aangeeft. In *Rijc God hoe mach dit wesen*.... zingt de jongeling de strofen die refereren met *Druck moet mijn eyghen sijn*, terwijl het meisje refereert met *Weest huesch in uwen mont*. Een dergelijke refreinwisseling en in dezelfde verhouding van jonkvrouw tot jonker vinden we in *In een priëel quam ic ghegaen*. Dat juist in dialoogrijke balladen het refrein van groot belang is, is duidelijk: het refrein is soms als een motto, soms als een bezweringsformule, als het standpunt waarop men

zich vastzet. Het refrein spreekt de grote idee uit, het is de hoofdlijn die nimmer uit het oog verloren mag worden en daarom telkens weer nadrukkelijk onder de aandacht wordt gebracht. Zó is ook het refrein in Jonkvrouw Margreet: het is 't plaatsaanduidende gedeelte: aan den groenen rand van het Soniënbos.

Het tweede gedeelte van het refrein - Mag God u bewaren - is niet alleen, of zelfs niet: vooral - te verstaan als een vrome wens van den dichter aan zijn hoorders, maar als de nadrukkelijke verwijzing naar wat in de verhouding van Jonkvrouw Margreet tot Jan van Vilvoorde en den baanderheer Boudewijn, ontbrak: voor jonkvrouw Margreet was de liefde niet meer dan een spel; de ernst ontbrak eraan, zodat het tevens als een waarschuwing klinken kan. Door dit zinrijke en zo natuurlijk-passende refrein plaatst Frank Valkenier zijn ballade al dadelijk in een sfeer van gemeenschapskunst. Juist om die sfeer kon hij ook beschrijvingen en uitweidingen missen, kon hij bovendien op fraaie wijze de dingen a.h.w. doen spreken, wijl alles samenwerkte om te zorgen dat een misverstaan uitgesloten was. In één regel staat een wereld waarin het gebeuren zich afspeelde:

> Jonkvrouw Margreet had een hoog kasteel.

Zoals een middeleeuwse ballade spreekt van ‘ontfaen den mey met sinen bloemen’, om daarmede de liefde te openbaren aan de jonkvrouw, zo wordt hier het antwoord der jonkvrouw op de liefdesverklaring van Jan van Vilvoorde gegeven door het overreiken van een blauwe akolei (in de Middeleeuwen o.a. symbool voor de H. Maagd), terwijl Boudewijn het antwoord ontvangt als hem een ‘bloedrode roos’ wordt gegeven.

Niet in het nuchter mededelen, maar in het omhullen der woorden met een waas van - toch gegronde - vermoedens, schuilt dikwijls de grote aantrekkingskracht der oude ballade. Niet anders is het in Jonkvrouw Margreet. Het onheil kondigt zich hier achtereenvolgens aan in de regels:

> Straks, als de morgen komt,
>
> is het zingen der nachtlijke winden verstomd.
>
> Hoog ruisen de kruinen, recht is de stam,
>
> maar menig jager die nimmer wederkwam.

Zacht is het mos als de vacht van schapen,

menig jager is daar voor eeuwig gaan slapen.

Sterker nog spreekt deze geheimzinnige kracht der coïncidentie in deze regels:

En zij zong naar den nacht in haar hoog kasteel,

maar de snaren sprongen van luit en veêl.

Evenzeer herinnert het gebruik der epitheta aan het middeleeuwse lied: het hoog kasteel, de blauwe akelei, de bloedrode roos, de groene rand. - Maar tegelijkertijd zien we hier de invloed van eigen tijd en eigen persoon: de keuze der epitheta - hoe fraai op zich misschien - wijst onverbiddelijk naar de moderne dichtkunst heen; ‘de violette nevelen’ zijn geen formule voor volkskunst, evenmin als het ‘*goud* morgenlicht’ of de ‘blinkende en witte morgendauw’. Het viermaal aanduiden van het naderende onheil is - indien men het dele als anaphora beschouwen wil - nog te billijken, maar het slot heeft een intellectualistische inslag, die ik - op zich - een fraaie vinding noemen moet, maar die in een ballade iets te artificiëel aandoet:

Ik doodde heer Boudewijn, die ridder eêl,

om minne te dragen is twée teveel.

Thans breng ik de bloem terug die ik u vroeg,

om ontrouw te dragen is één niet genoeg.

Op één typisch ballade-element, dat Frank Valkenier wondermooi heeft aangewend, wil ik nog wijzen; ik bedoel de z.g. ‘springende gang’ van het verhaal. Tussen vs. 56 en vs. 57 heeft de strijd plaats tussen Jan van Vilvoorde en heer Boudewijn, maar geen enkel woord heeft die beschreven of zelfs maar aangeduid. Er gaan vooraf: de onheilaankondigende regels die ik reeds aanhaalde, er volgt: de scène waarin heer Jan in symbolische aanduidingen de daad en de motieven onthuld:

Jonkvrouw, ik breng u als morgengroet,

een blauwe akolei, bevlekt met bloed.

Jonkvrouw Margreet, in het goud morgenlicht,

doet uw rode roos zich voor altijd dicht.

* * *

Thans is het wellicht mogelijk een ietwat nauwkeuriger *bepaling van de soort* te geven[1]. Het is natuurlijk niet voldoende de ballade te omschrijven als ‘a song that tells a story’, of als ‘a story told in song’. Indien dat juist ware, zouden heel wat straatliedjes, die toch, ondanks verwantschap, van de ballade onderscheiden moeten blijven, eveneens onder het begrip vallen. Zó ver mogen we de grenzen niet uitzetten. Dezelfde auteur die deze omschrijving gaf - George Lyman Kittredge in de Introduction der *English and scottish popular ballads* edited by Helen Child Sargent and G.L. Kittredge - heeft gezegd: ‘a short narrative poem, adapted for singing, simple in plot and metrical structure, divided into stanzas, and characterized by complete impersonality so far as the author or singer is concerned.’ Daarmede is de wezensbepaling dichter benaderd, al meen ik dat de vormomschrijving veel te eng genoemd moet worden. Waar is, dat het schijnt alsof er geen auteur is, maar niet in de zin, zoals Kittredge beweert: dat hij geen rol speelt n.l.: zijn medeleven - die 'n voortdurend één-zijn met de hoorders betekent - moet juist duidelijk voelbaar zijn. Sir Arthur Quiller-Couch[2] heeft geschreven dat het kenmerkendste van de ballade gelegen is in: 1. het tegelijk mysterieuse en eenvoudige karakter: ‘singular in its nature, mysterious not only in this but in its origin and its history’; 2. ‘anonymity, impersonality, permeates their form and substance.’ 3. ‘its extraordinary rapidity of movement.’ Echter dienen deze bepalingen nader omschreven, vaster omlijnd te worden. Ook hiermede blijft men aan algemeenheden

1) Interessant is in dit verband de lezing van *The validity of literary definitions* d. Charles E. Whitmore. P.M.L.A. XXXIX. 1924. 722-736.
2) *Studies in literature*, I. Cambridge 1918. p. 24-51.

hangen. Ermatinger brengt ons, met enkele vage opmerkingen - op zich overigens niet onjuist - evenmin verder[1)]. Bruinier in de inleiding van *Das deutsche Volkslied* (7e Auflage, 1927) ziet de bijzondere balladentoon in ‘den Schauer des Unheimlichen’, die onbevangen zielen bij de voordracht ervan ondervinden. Binnendijk, in een bespreking van Bunings balladen in de Groene (1 Dec. 1935), maakt enkele opmerkingen, die geheel naast het wezen der ballade gaan: haar toon gaat niet dieper dan de klank, meent Binnendijk; het is een simpel verhaal van edelmoedigheid of krijgsbedrijf; ‘men zoekt in de ballade niet het gedicht maar de anecdote, of den toon, die zich beweegt buiten de gecompliceerde syntaxis.... Als het publiek balladen vraagt, dan geeft dit te denken. Want deze wens vindt zijn voedsel in de bekende gemakzucht van “het lezend volk”, in het onvermogen zich te verdiepen, in afkeer van al wat niet de merktekens der banaliteit draagt.’ Het enige goede hierin is, dat de sociale kant in het oog gehouden wordt, maar de aard daarvan wordt geheel verkeerd beschouwd.

Van de kant van den dichter bezien moet men dit bedenken: een ballade moet, als alle poëzie, individueel zijn, maar mag nooit individualistisch worden; individueel is de oorsprong, omdat één persoon - de dichter - in ontroering vertelt, ontroering gewekt door 'n voorval of gebeurtenis die hem dieper raakte dan aan de oppervlakte; maar nooit individualistisch, omdat de dichter getroffen moet zijn door iets buiten hem en er zijn eigen zieleleven niet mee vereenzelvigen mag. Een subjectivistische levenshouding staat vijandig tegenover de ballade. Vandaar dat gedichten in de ik-vorm als ballade direct terzijde geschoven moeten worden; de enkele maal, dat Buning de ik-vorm gebruikt, schrijft hij juist zijn zwakste balladen, al kan hier de eigen aard der rederijkersballade de scherpe tegenstelling nog verzachten. Ook een gedicht als b.v. *De Stervende* van Bloem kan men alleen balladesk, niet ballade noemen: het is daartoe te persoonlijk, het is te zeer lyriek; de stervende verschijnt hier niet om zich zelf, maar om den dichter gelegenheid te geven tot openbaring van eigen zieleleven. Neemt men *De laatste wil van Alexander* van Leopold dan is er weer een andere reden waarom men het gedicht wel balladesk maar niet ballade kan noemen: het handelt over iets buiten het dichterleven;

1) *Das dichterische Kunstwerk* 2. 1923. p. 182 e.v.

dit heeft den dichter ontroerd: in dit alles ligt het balladeske karakter van het vers. Maar.... het is te weinig verhaal. Het geval is in zijn materie te anecdotisch. Van de kant van hoorder of lezer beschouwd bedenke men dat de dichter hun aanwezigheid onderstelt. Het bewustzijn te spreken tot een bepaald publiek openbaart zich telkens weer: in de aanspreekvorm van het gedicht, soms als geheel, soms alleen in onderdelen, - in de vertellersvraag of in het op andere wijze zoeken van contact -; in het gebruik van een taal, die haar sociale functie gemakkelijk vervullen kan: weinig individueel, sterk traditioneel en eenvoudig; in een vorm die prettig klinkt voor het oor door eenvoud in rijm en strofe. Deze kenmerken gelden de volksballade. Anders is 't met de cultuurballade van Van Duinkerken, Weremeus Buning e.a., althans wat de vorm betreft. Deze wordt hier bepaald door 'n strofen-bouw van 9 of 10 regels met afsluitend refrein, 'n aantal strofen van drie en 'n (r)envoy.

Het wezen der ballade nauwkeurig te omschrijven is niet wel mogelijk. Men kan slechts de elementen aanbrengen en door vergelijking met andere genres het begrip verhelderen. Welke naam de dichter gaf, is niet essentiëel voor onze beschouwingen. Dichters hebben gesproken van: romance, vertelling, legende, sprookje, lied, zang; anderzijds gaven zij de naam ‘ballade’ waar die óf onjuist was óf twijfelachtige waarde had. Het subjectieve ervaren van den kunstenaar bij een benoeming, betekent nog niet dat deze objectief genomen steeds geslaagd kan heten. Trouwens, de naam dringt veel later door dan het genre. In Engeland en Duitsland eerst met Percy, in Nederland nog later. Tegenover de lyriek is een handelingsmoment essentiëel en daarmede een zekere objectivering. ‘Nicht ausströmen einer seelischen Bewegung, sondern Zusammenballung eines auszerhalb des dichterischen Ichs liegende Geschehens kennzeichnet die Haltung der Ballade.’[1)] De stof wordt gekozen buiten de directe, eigen levenservaring, maar kan daarna binnen de eigen ervaringssfeer getrokken worden. Komt de stof uit het dichterleven zelf voort, dan moet zij zo worden geobjectiveerd, dat zij als van buiten het eigen leven schijnt te komen.

Vergelijkt men de ballade met de vertelling in verzen, dan ziet men in deze laatste vorm allereerst een volkomen objectiviteit;

1) Zie de inleiding op de *Sammlung Deutscher Balladen von Bürger bis Münchhausen.* Max Niemeyer Verlag, Halle / Saale. 1935. p. VIII.

subjectieve elementen worden geweerd, teruggedrongen. Vervolgens kunnen de gebeurtenissen breed worden uitgemeten, de motieven der handelingen worden uitgepuurd. Dat alles geschiedt in de ballade niet; naast het evenwicht tussen objectivering en subjectivering, staat als hoofdkenmerk, dat de ballade zich tot hoofdmomenten bepaalt, en wel tot die hoofdmomenten die een zekere dramatische spanning kunnen verwekken. Door dit moment der spanning en de (minstens onderstelde) voordracht is de ballade weer aan het drama verwant.[1)]

Willen we de ballade met andere vormen vergelijken dan komt daarvoor het meest de novelle in aanmerking. Evenals deze zich in omvang, opzet en onderwerp van de roman duidelijk onderscheidt, zo onderscheidt zich de ballade duidelijk van het grotere epische gedicht en wel in dezelfde opzichten: ballade en episch gedicht staan tegenover elkaar in omvang (beperkt tegenover groot), in opzet (simplistische tegenover meer gecompliceerde bouw) en in onderwerp ('n belangwekkende gebeurtenis tegen over 'n belangrijke levensperiode). Ook op zich is er reden tot vergelijking met de novelle.

De novelle, zoals die vanaf Cervantes tot ons gekomen is, besteedt alle aandacht aan een centrale gebeurtenis waaruit vaak een morele strekking, althans moreel nut, te puren is. Van karakterontwikkeling is geen sprake, wel is een bepaald karakter gegeven. Een voorval waarom alle handelingen gegroepeerd zijn, wordt verteld zonder dat grote levensvragen beroerd of levenservaringen uitgediept worden. De ontwikkeling der gebeurtenis beweegt zich sprongsgewijze naar de ontknoping, waarbij de stimulerende kracht niet in enige psychische evolutie maar meer in het toeval gelegen is.[2)]

Zo is het ook met de ballade: zij verhaalt een belangwekkende gebeurtenis, die het centrum blijft van het hele gedicht en in 'n dramatische spanning wordt voorgedragen. De belangwekkendheid wordt ervaren én door den dichter én door het publiek. De voordracht begeeft zich over de toppen der onderdelen heen naar het eindpunt; het lijkt den intellectualistischen beschouwe soms alsof er stukken uit weggevallen zijn, maar het zijn dan

1) Vandaar dat er geschreven kon worden over *Die Ballade als Kleindrama* (d. Darrenberg. Leipzig 1911).
2) Dr. Johannes Klein, *Wesen u. Erscheinungsformen der deutschen Novelle*. G.R.M. XXIV 1936. 81-100.

delen die voor de centrale gebeurtenis gemist kunnen worden. Natuurlijk spelen de gebeurtenissen zich af in 't leven van mensen, en in zoverre spelen deze een rol, maar ook niet meer; van enige psychologische ontwikkeling is geen sprake; het karakter wordt gegeven, niet ontplooid.

Of men nu de ballade ‘een novelle in dichtvorm’ zou kunnen noemen? Geenszins, want er blijft nog altijd één groot verschil: in de ballade is het persoonlijk medeleven van den kunstenaar voelbaar, in de novelle niet. Vast staat dus: de ballade behandelt in dichtvorm een gebeurtenis, belangwekkend voor dichter en ‘hoorder’ en zó, dat het medeleven van den kunstenaar zich duidelijk manifesteert in taal, stijl en ritmiek.

Naast de aldus omschreven ballade heeft onze tijd een rederijkersvorm zien opleven, waarvan de volkslaüfige balladen zich sterk onderscheiden.

Zo vertoont de geschiedenis der ballade ons het merkwaardige beeld ener herleving van wat een ten dode gedoemde rederijkersvorm leek. Zij blijkt een mogelijkheid die ook door moderne dichters rijkelijk kan worden uitgeuit; het is een opnemen van oude tradities over eeuwen heen, om aldus een schijnbaar nietleefbare rederijkersvorm te vullen met aantrekkelijke levenswijsheid, gepuurd uit moderne gebeurtenissen en levenservaringen. Dat zich daarbij complicaties voordoen, ligt voor de hand en is in het voorgaande aangewezen. Meer dan aan invloed onzer eigen rederijkers moet hier aan beïnfluencering door Franse dichters gedacht worden; bepaaldelijk valt onze aandacht hier op den 15e eeuwsen Villon[1)], en misschien op den modernen Paul Claudel.

JOS. J. GIELEN.

1) Dat een en ander mede een gevolg is van de na 1920 sterk toegenomen belangstelling in Villon, lijkt meer dan waarschijnlijk. Ter adstructie wijs ik op vertalingen: door H.T.L. in De Vrije Bladen IV (1927, 3, 36), Albert Helman in De Gemeenschap IV (94 en 110), Aimé de Marest in D. War. en B. (1929, 340), Jan H. Eekhout in Opw. Wegen VIII (145 en 176); verder zijn er artikelen en beschouwingen o.a. van Anton van Duinkerken in de Boekzaal 1927. Keuls vertaalde 'n ballade van Villon in *Om de Stilte*.

Elckerlijc, het dal sonder wederkeeren, en de mystiek. (Vervolg van blz. 96).

Het zou te veel ruimte vergen in een artikel als dit een globale indruk te geven van wat in de Middeleeuwen over deze kwestie zo al werd gedacht, maar nodig is dat ook niet. Een paar getuigenissen, die naar verschillende richtingen wijzen, kunnen, geloof ik, volstaan om te doen zien, hoe de schrijver van Elckerlijc hierover dacht. Zo zullen we allicht bij Thomas van Aquino te rade gaan.

Deze komt op grond van allerlei overwegingen tot de opvatting, dat de denkende geest (anima intellectiva) in tegenstelling tot de ziel van het dier niet vergaan kan door de vernietiging van het lichaam, waarmee ze verbonden is[1)]. Verder komt hij wegens de eenheid van de menselijke geest tot de conclusie, dat de anima intellectiva bij de mens alles doet, wat bij de dieren en planten de lagere krachten verrichten; deze krachten zijn dus in de mens, daar ze één zijn met de denkende geest, eveneens onsterfelijk.[2)]

Een andere vraag is, of de van het lichaam gescheiden geest zijn werkzaamheid nog kan voortzetten, dus ook na de dood nog kan begrijpen en kennen. Aangezien onze geest veelal werkt met de gegevens die het lichaam, op welke wijze dan ook, verschaft, behoeft dit a priori niet vanzelfsprekend te zijn.[3)] Hij

1) ‘Impossibile est ergo quod anima intellectiva sit corruptibilis.’ (Summa theologica I, quaest. LXXV, art. VI, concl.).
2) ‘Unde dicendum est, quod nulla alia forma substantialis est in homine, nisi sola anima intellectiva, et quod ipsa, sicut virtute continet animam sensitivam et nutritivam, ita virtute continet omnes inferiores formas, et facit ipsa sola quicquid imperfectiores formae in aliis faciunt.’ (S. Th. I, q. LXXVI, a. IV, c. Een goede uiteenzetting van het voorgaande in *Friedrich Ueberwegs Grundriss der Geschichte der Philosophie*[10], II, herausgegeben von Dr. Matthias Baumgartner; blz. 501).
3) ‘Unde modus intelligendi per conversionem ad phantasmata, est animae naturalis. sicut et corpori uniri: sed esse separatam a corpore, est praeter rationem suae naturae, et similiter intelligere sine conversionem ad phantasmata, est ei praeter naturam. Et ideo, ad hoc unitur corpori ut sic operetur, secundum naturam suam.’ (S. Th. I, q. LXXXIX, a. I, c.).

komt dan ook tot de opvatting, dat de geest van de afgestorvene op andere wijze begrijpt dan wij en wel door middel van het goddelijk licht.[1)]

Ook zonder Thomas' redeneringen en conclusies in bijzonderheden weer te geven meen ik, dat het voorgaande kan volstaan om aan te tonen, hoezeer de intellectuele functies in de menselijke geest voor hem van belang zijn; al werkt de anima intellectiva in het hiernamaals ook anders, werkzaam blijft ze. Nu zijn in *Elckerlijc* de enige figuren, waarin we intellectuele functies aantreffen, Kennisse en Vroetscap, doch geen van beiden gaat mee naar de rechterstoel van God. We krijgen dus niet de indruk, dat de schrijver van *Elckerlijc* zich in dit opzicht naar Thomas van Aquino oriënteerde; veeleer, dat zijn overtuiging in een heel andere richting lag.

Nu verschilden vele mystici van Thomas van Aquino, vooral in de kwestie die ons hier aangaat. Wel hebben ze dikwijls veel aan hem te danken, maar het onderscheid is niettemin duidelijk. Zo Eckhardt in Duitsland en bij ons Ruusbroec.

Eckhardt oordeelt, dat de ziel zich in haar krachten of vermogens verdeeld heeft; elk heeft zijn bijzonder werk, doch de ziel zelf is er zwakker door geworden. God hoeft Zijn opmerkzaamheid niet van het ene op het andere te richten zoals wij. Wij moeten worden als Hij en van een gedeeld leven komen tot het ongedeelde; dan zullen we in één ogenblik alle dingen in een enkel beeld erkennen. Hier is veel in, wat op de leer van Thomas van Aquino gelijkt. Maar dan zegt hij dat men, om God op goddelijke wijze te kennen, tot een zuiver niet-weten moet komen, tot een vergeten van zichzelf en van al het geschapene. De individualiteit is louter een bijkomstige eigenschap, een niets; leg dit niets af en alle schepselen zijn één.[2)]

Hier komen we bij opvattingen, die blijkbaar dicht bij die van de schrijver van *Elckerlijc* liggen. Wel is het zo, dat dit worden-als-God hogere wijsheid medebrengt, maar stellig ligt er in opgesloten, dat men daarbij àlle aardse wijsheid en kennis moet afleggen en niet alleen de alledaagse levenswijsheid. Ken-

1) ‘dicendum, quod anima separata non intelligit per species innatas, nec per species quas tunc abstrahit, nec solum per species conservatas ut objectio probat, sed per species ex influentia divini luminis participatas.’ (S. Th. I, q. LXXXIX, a. I, c.).

2) Vgl. Ueberwegs Grundriss[10], II, blz. 649/50.

nisse en Vroetscap zouden bij deze opvatting in geen geval mede naar de andere zijde van het graf kunnen gaan.

Misschien zal men opmerken, dat de mystici niet zozeer over het leven in het hiernamaals schrijven als wel over de wijze, hoe men in deze wereld God moet vinden, maar het een hoeft in wezen niet veel van het andere te verschillen. In dit opzicht is instructief wat Dr. D.A. Stracke hierover schreef: 'Mystiek is de groeiende drang eener ziel, *die hare bewuste mogelijkheden van hiernamaals tot werkelijkheid reeds tracht te boetseeren op aarde*, door steeds inniger concentratie van alles en van zichzelve naar en met het Absolute, tot aan de passieve ervaring der Godheid toe, Godheid die door de ziel dan als objectieve waarheid wordt bezeten.'[1] Ik meen dan ook, dat we voor de oplossing van ons probleem bij de mystici te rade mogen gaan.

In ons land vinden we soortgelijke voorstellingen als van Eckhardt bij Ruusbroec, die echter beter binnen de officiële kerkleer wist te blijven. We weten, hoe groot zijn invloed bij ons in de vijftiende eeuw is geweest, zodat het nauwelijks denkbaar is, dat de theologisch goed geschoolde schrijver van *Elckerlijc* zijn werk niet zou hebben gekend. Indien hij toch dezelfde als Petrus Dorlandus is geweest, wat trouwens door Dr. Willems betwijfeld wordt[2] zou dit zonder meer bewezen zijn. Heeft deze niet in zijn *Chronicon Cartusiense* de deugden geprezen van een tiental monniken uit het karthuizerklooster te Herne, waar Ruusbroec's invloed zo groot is geweest?[3] Maar ook wanneer Dorlandus niets met onze Elckerlijc te maken heeft, mogen we invloed van Ruusbroec en zijn volgelingen aannemelijk achten. Opmerkelijk is in dit verband, dat een van diens werken bijna dezelfde titel heeft, nl. '*Een spieghel der eewigher salicheit*', waarbij het er weinig toe doet, of deze al of niet van hemzelf afkomstig is. Nu zijn in de Middeleeuwen titels met het woord 'spiegel' legio, zodat we hierom nog in geen enkel opzicht aan navolging mogen denken, maar de combinatie met 'zaligheid' valt iets meer op, hoewel ook dit nog niet veel hoeft te zeggen. Het feit dat dit een veelgelezen werk van Ruusbroec geweest is en

1) In: *Jan van Ruusbroec - Leven, Werken* - onder redactie van het Ruusbroec-Genootschap; blz. 65/6. Cursivering van mij.
2) Dr. Mr. Leonard Willems, *Elckerlijc-Studiën*, blz. 1 vlgg.
3) Vgl. Dom J. Huyben O.S.B., *Uit Ruusbroec's vriendenkring*, in: *Jan van Ruusbroec - Leven, Werken* - blz. 112/3.

aan de schrijver van *Elckerlijc* dus allicht bekend was, maakt de mogelijkheid van invloed iets meer waarschijnlijk.

De inhoud van dit tractaat versterkt ons in die mening. In zekere zin kunnen we er het thema van *Elckerlijc* in terugvinden. Er staat ergens: 'alle die in dooetsonden sijn, ende die der werelt volghen in een beestelec leven, sonder vreese ende minne ende reverentie te gode, onghehooersam gode ende der heilegher kerken ende kerstenre wet: dese en selen ten sacramente niet gaan.'[1)] Hierop volgt een opsomming van vele zonden, waaronder de zeven hoofdzonden duidelijk te herkennen zijn. Nu zou ik naast het hier en bij Ruusbroec ook elders veel voorkomende 'beestelec leven' uit het begin van *Elckerlijc* willen stellen: 'hi leeft so beestelic' (vs. 59), en naast 'sonder vreese... te gode' de woorden: 'Buten gods vreese' (Elck. vs. 60), welke twee uitdrukkingen in beide werken in een adem voorkomen. En met de passage over de zonden kunnen we vergelijken:

> Och hovaerdie, ghiericheyt ende nijt
> Metten VII dootsonden vermoghen, (vss. 10-11)

Elckerlijc komt door de dood tot inkeer, tot 'Kennisse'. Ruusbroec zegt een bladzij verder dan het vorige citaat: 'Ende selke andere comen te kinnessen haers-selfs overmids siecheit ende vreese der dooet.' En een paar regels verder heeft hij het over 'penitentiën die men dan ghemeinlec pleeght te doene in de heileghe kerke; alsoe dat si van binnen gherénen werden met rouwe, ende bekinnen hare mesdaed, ende volghen der gratiën gods, ende claghen ende belyen hare sonden, ende begheeren gode ende der heilegher kerken ende allen menschen gnoegh te doene na hare vermoghen'. Dit past geheel bij de ontwikkeling van Elckerlijc; zelfs in details: met 'ende allen menschen gnoegh te doene' zouden we kunnen vergelijken:

> In caritaten ende in rechter oetmoet
> deel ic den armen van mijnen goede
> Deen helft,
> (vss. 668/70)

Even eerder schrijft Ruusbroec: 'Ende hier omme, alse de sondare bekeert, ende sijn mesdoen vore den priestere claeght ende belijt, ende penitentie doen wilt, dan heeftene god ontfaen.

1) *Jan van Ruusbroec - Werken*; naar het standaardhandschrift van Groenendaal uitgegeven door het Ruusbroec-Genootschap te Antwerpen, dl. III, blz. 193/4.

Ende de priestere sal hem verbliden met den inghelen ende met den heileghen, ende sal hem gheven dat heileghe sacrament.' Naast dit 'verbliden met den inghelen' is weer te stellen:

> Mi dunct, ic hore der enghelen ghescal (vs. 860)

en:

> Coemt uutvercoren bruyt,
> Hier boven ende hoort dat suete gheluyt
> Der enghelen mits uwe goede virtuyt. (vss. 863/5).

Wie denkt bij dat 'uutvercoren bruyt' niet aan het mystieke huwelijk van de ziel met God en aan de titel van Ruusbroec's hoofdwerk: '*Die Chierheit der gheesteliker brulocht*'?

Wanneer deze citaten uit Ruusbroec van zeer verspreide plaatsen waren samengelezen, zouden ze al heel weinig zeggen, maar ze komen samen op twee bladzijden bij elkaar voor; en omdat ze bevatten wat in *Elckerlijc* van wezenlijk belang is, wordt ons vermoeden van een zekere invloed versterkt.

Er zijn evenwel meer parallellen te vinden. Van de pelgrimstocht die Elckerlijc moet ondernemen (vs. 52), merkten we reeds op, dat de auteur ook hier zijn voorbeeld in het *Dal sonder Weder keeren* heeft. Bij Ruusbroec komt die gedachte eveneens voor en dit kan er toe hebben meegewerkt, dat de schrijver van het spel deze plaats uit zijn voorbeeld eerder opviel. Ik denk hierbij aan uitlatingen als: 'hi es pelgrim ende hi siet sijn lantscap'[1] en: 'Want wi sijn noch toegangheren ende pelgherime in den weeghe.'[2]

Van meer belang is het volgende. In vss. 718-20 van Elckerlijc staat, dat de priesters boven de engelen gesteld zijn:

> dit heeft die heere den priester ghegheven.
> Ende zijn in zijn stede hier ghebleven,
> dus zijn si boven die enghelen gheset.

Dezelfde gedachte vinden we in Ruusbroec's '*Van den gheesteliken Tabernakel*': 'Ende hier-omme beniden si ende versmaden priesterscap, dat Christus gheërt heeft met hem-selven. Want hi es een ewech priester ende .j. fundament priesterleker eeren.

1) *Ruusbroec*, I, blz. 227.
2) II, blz. 306.
In zijn studie over Elckerlijc noemde ook professor Muller een aantal werken, waarin sprake is van een pelgrimage naar het dodenrijk (Versl. en Med. Kon. Vl. Acad., 1935, blz. 298).

Ende hier-omme es priesterscap te eerne boven alle die state, die in hemel ochte in eerde sijn.'[1)]

In *Elckerlijc* wordt de bewering dat de priester boven de engelen gesteld is, vooral gemotiveerd door de opmerking, dat de priester 'kan maken.... Met vijf woerden opten outaer.... Gods lichaem' (vss. 706/9). Ruusbroec zegt slechts een paar regels verder dan het vorige citaat: 'vele bat moet Christus met sinen priesteren Gode behaghen, die sine onnoesele doet in eeren, ende in brande van minnen, offeren sinen hemelscen Vader.'

Opmerkelijk is verder, dat dit intermezzo over de priester in *Elckerlijc* eindigt met: 'Laet dit wesen niet meer vermaen' (vs. 740), terwijl Ruusbroec deze passage op soortgelijke wijze besluit met: 'Ende hier-mede late wi ons ghenoeghen.'

De verwantschap gaat echter door. In hetzelfde intermezzo van Elckerlijc wordt ook over slechte priesters gesproken. Voor de onderdelen van deze opmerkingen kunnen we een eindje verder in *Van den gheesteliken Tabernakel* parallellen vinden, die er precies dezelfde volgorde hebben. Zo meen ik naast: 'Hi en vercoft ons niet, die heere', te mogen stellen: 'Maer Christus (de goede herde), die leert ons eenen anderen wech. Want hi en hadde huus noch hof. Ende met hem-selven ende met alle sinen goede cochte hi den mensche'[2)], waar 'cochte' een bijzondere zin heeft, doordat dit stuk een tegenstelling vormt met de handelingen van 'die princen der heilegher Kerken', die precies het omgekeerde doen. Intussen, deze plaats zou van geen betekenis zijn, indien de volgende twee niet duidelijker waren. Zo kunnen we naast de woorden: 'die god copen oft vercopen Ende daer af ghelt nemen met hoopen' een bittere uitlating van Ruusbroec stellen, die een paar regels verder dan het vorige citaat te vinden is, maar teveel ruimte zou vergen om hem hier in zijn geheel op te nemen. Een paar zinnen mogen derhalve volstaan: 'Ende die daer-inne (d.w.z. in "oppenbaren groven doetsonden") vonden werden, die moeten ghelt gheven... Want absolucie, brieve, seghele ende ban, die vele ghels heeft, hi vercrighet al.'

Belangrijker is echter het volgende. In *Elckerlijc* staat over de slechte priesters geschreven:

> Si gheven den sondaer quaet exempel
> Haer kinder lopen in den tempel, (vss. 730/31)

1) t.a.p. II, 303.
2) t.a.p. II, 324.

Men zou hier de opmerking kunnen maken, dat onechte kinderen de toegang tot de kerk toch niet verboden is. Lezen we echter twee bladzijden verder bij Ruusbroec, dan wordt deze uitlating ons wel helderder: ‘si houden, some, hare kindere binnen halen huuse, oppenbaerleec ende sonder scaemde; in groeter behaghelheit, alse ochte sise van haren ghetrouden wiven hadden’.[1)] Juist deze laatste plaats maakt invloed m.i. waarschijnlijk en dat des te meer, omdat de drie genoemde uitspraken bij beide schrijvers in dezelfde volgorde vlak bij elkaar voorkomen.

Al stellen deze parallellen invloed van Ruusbroec misschien niet onomstotelijk vast, heel waarschijnlijk wordt die er toch wel door. Wanneer we dan voor het probleem waar het ons nu om te doen is, eveneens overeenkomsten vinden, mogen we aannemen, dat de schrijver van Elckerlijc ook hier in de zin van de grote mysticus gedacht heeft.

We keren nu dus terug tot de vraag: waarom gaan Kennisse en Vroetscap niet mede tot God? Thomas van Aquino nam, zoals we zagen, de eenheid van de menselijke geest aan en bovendien, dat de denkende geest, de anima intellectiva, niet vergaan kan door de vernietiging van het lichaam waarmee ze verbonden is. Het is dus niet zo vanzelfsprekend, dat de auteur van Elckerlijc Kennisse en Vroetscap liet achterblijven.

Eckhardt oordeelde, dat de menselijke ziel zich in haar krachten of vermogens verdeeld heeft; om te worden als God moeten wij van een gedeeld leven tot het ongedeelde komen, d.w.z. tot een zuiver niet-weten, tot een vergeten van onszelf en al het geschapene. Soortgelijke meningen vinden we ook bij Ruusbroec; zo b.v. in het werk, waarvan ik trachtte aan te tonen, dat er invloed op de auteur van Elckerlijc kan zijn uitgegaan, n.l. de Spieghel der eewigher Salicheit. Hierin staat:

‘Siet hier moet onse redene wiken, ende al were met onderscheede; want onse crachte werden eenvuldegh in minnen, ende swighen ende nighen in dat anschijn des vader. Want de oppenbaringhe des vader verheft de ziele boven redene in onghebeelde blooetheit. Daer es de ziele eenvuldegh, suver ende reine, ende leedegh alre dmg. Ende in die puere leedecheit vertooent de vader sine godleke claerheit. In die claerheit en mach comon redene noch sen, ghemerc noch onderscheet: dit moet al daer onder bliven; want die claerheit sonder mate verblent de redeleke

1) dl. II, blz. 328.

ooeghen, alsoe dat si wiken moeten den onbegripeleken lichte.'[1)]

Het is dus duidelijk: in de hemelse 'claerheit' zijn we boven elk menselijk intellectueel functionneren verheven. In *Die Chierheit der gheesteliker brulocht* zegt hij het zo mogelijk nog duidelijker: Ende die haren gront doregraven hebben met duechden ende met innigher oefeninghen tot in haren oerspronc, dat is die dore des eewichs levens, si moghen des gherinens ghevoelen. Daer schijnt die claerheit gods soe groot, dat redene ende alle verstannesse failleren in voert-gane, ende liden ende wiken moeten der ombegripelijcker claerheit gods

Maer die gheest die dit ghevoelt in sinen gronde, al eest dat redene ende verstannesse failliert jeghen die godlijcke claerheit ende buten vore die porte blivet, die minnende cracht wilt nochtan voert, want si es gheeyschet ende ghenodet ghelijc den verstane, ende si es blent, ende wilt ghebrucken; ende ghebruken leghet meer in smaken ende in ghevoelen dan in verstane. Hier omme wilt minne voert daer verstannisse buyten blivet.[2)]

Uitdrukkingen als 'die dore des eewichs levens', 'dat redene en verstannesse failliert.... ende buten vore die porte blivet', 'die minnende cracht wilt nochtan voert[3)], want si es gheeyschet ende ghenodet', doen ons aan zeer belangrijke plaatsen in *Elckerlijc* denken.

Wanneer we het probleem in dit licht zien, blijkt het onnodig te zijn aan Vroetscap, dat in *Elckerlijc* zelfs als Wijsheyt wordt aangekondigd[4)], iedere betrekking tot het hogere zieleleven

1) T.a.p. III, blz. 204.
2) t.a.p. I, blz. 198/9.
3) Vgl. b.v.: Ick gae vore, daer ic wil wesen.

Ons heere god wil mi gheleyden! (Elck. vss. 751/2)

Willems tekent hierbij in zijn *Elckerlyc-studiën* aan: 'Naar mijn oordeel staan wij hier voor een dittographie. Dat Elckerlijc absoluut *wil* sterven, komt me verdacht voor: Zóó plezierig vindt hij het toch zeker niet'. En dan stelt hij voor in het eerste vers *wil* door *moet* te veranderen. M.i. gaat dat niet aan. Het blijft altijd een hachelijk ondernemen een plaats te emenderen, die op zichzelf een redelijke zin geeft, maar bovendien zegt Elckerlijc zelf even later:

Lieve vrienden, wi en willen niet keeren nu. (vs. 763)

Letten we op de mystieke minne, op 'die minnende cracht', die 'nochtan voert wilt', dan blijken deze plaatsen volkomen begrijpelijk.

4) Vs. 639.

te ontzeggen en er een betekenis aan toe te kennen, die zeker niet de meest gangbare was, n.l. ‘alledaagse levenswijsheid’. Toen de schrijver ging uitwerken wat hij in het *Dal sonder Wederkeeren* als gegeven vond, kwam hij bij het hier op aarde achterblijven van Vijf sinnen voor de vraag te staan, wat er nog meer van het menselijk wezen niet mee zou gaan. M.i. hebben inzichten van mystici als Ruusbroec hem bij de oplossing geleid. Zou het Elckerlijc ook werkelijk diep hebben kunnen teleurstellen, als hij merkte, dat zijn alledaagse levenswijsheid hem begaf? Zou hij daar dan na de Heilige Communie nog enige waarde aan gehecht hebben? Is het hem niet veeleer moeilijk geweest te ervaren, dat hij ook moest prijsgeven, wat tot het hoogste menselijke geestesleven hier op aarde behoorde, n.l. Kennisse en Vroetscap?

Eén vraag blijft hier nog te beantwoorden: als alles de stervende mens ontvalt, wat blijft er dan nog van zijn persoonlijkheid over? Ook hier geeft Ruusbroec een antwoord, dat overeenstemt met de voorstelling van zaken in *Elckerlijc*. Ongeveer een bladzijde vóór het reeds genoemde stuk over de doodzonden in de *Spieghel der eewigher salicheit* spreekt hij over het leven, dat wij in de hemel met de engelen zullen hebben, en over dezen doorgaande zegt hij: ‘Maer si bleven alle staende vore dat anschijn ons heeren, ende ieghewelc sonderlinghe, met onderscheede in sinen staet ende in sine ordene die hi ontfaen hadde van gode, in natueren, in gratiën ende gloriën, ende met eighenre verdienten. Ende alsoe selen si eewelec bliven, ende wi met hen allen: bekinnende ende minnende, dankende ende lovende, ende, boven al dit, gods ghebrukende, ieghewelc in sinen staet ende in sine ordene met den inghelen, na dat hijs werdegh es ende hier verdient heeft met dooghden.’[1)]

Hier staat dus, dat wij onze plaats in de hemel krijgen in overeenstemming met onze verdiensten. Later komt hij daar nog eens op terug met woorden, die voor ons nog meer van belang zijn: ‘Alsoe selen wi daer sijn eewelec met heme, ende ieghewelc glorioos in sinen staet die heme toe-behooert, ghekleedt met onsen werken, gheciert ende volbracht in dooghden ende in minnen.’[2)]

1) t.a.p. III, blz. 192.
2) t.a.p. III, blz. 211.
En passant zij hier gewezen op ‘Tcleet van berouwenissen’ in vs. 619 van Elckerlijc. Prof. Muller vergeleek hiervoor o.a. een plaats uit Everaert: ‘doet rasschelic vut Kennesse, hu keerle’ (Versl. en Med. Kon. Vl. Acad. blz. 337). In bovenstaand citaat vonden we ‘ghekleedt met onsen werken’, dat m.i. als voorbeeld kan hebben gediend. Dit vermoeden wordt versterkt door de volgende plaats, die op dezelfde bladzijde staat als waarvan ik reeds citeerde (dl. III, blz. 192): ‘Eest alsoe dat wi gratie vercrighen: ghelooeve, hope, kinnesse ende minne, soe werken wi dooghde die gode behaghen’. ‘Kinnesse’ behoort dus tot de goede werken. Nu heeft dit woord zowel bij Ruusbroec als in Elckerlijc ongeveer de betekenis van ‘kennis van zichzelf, d.w.z. erkentenis, eventueel van eigen schuld, en dus: berouw’. Zo is de sprong van ‘ghekleedt met onsen werken’ op ‘Tcleet van berouwenissen’ niet heel groot.

Plaatsen als deze zijn er vele bij Ruusbroec te vinden. We krijgen de indruk, dat hij het behoud van de eigen persoonlijkheid vooral ook ziet in het blijven bestaan van de goede werken, die een deel van onszelf zijn. En dit stemt weer overeen met het slot van *Elckerlijc*: wat ook van de stervende mens afvalt, zijn goede werken blijven hem bij en daarin ligt, behalve zijn rechtvaardiging voor God, tevens het voornaamste, onvernietigbare deel van zijn persoonlijkheid. Of, om het nogmaals met een woord van Ruusbroec uit te drukken: 'Ende aldus moet hi levende uutgaen in doechden, ende stervende ingaen in gode. Ende in desen tween gheleghet sijn volcomen leven; ende dese twee sijn in hem te-gadere ghevoecht alse materie ende forme, alse ziele ende lichaem.'[1)]

Misschien zal men mij tegenwerpen: is dit niet te mooi voor Elckerlijc voorgesteld? In het *Boecsken der Verclaringhe* zegt Ruusbroec, dat de 'scouwende minnere gods' op drie wijzen met God verenigd is en wel 'overmids middel, ende oec sonder middel, ende ten derden male sonder differentie ocht ondersceet'.[2)] Van de vereniging 'overmids middel' zegt hij: 'Dit middel dat es de gracie gods; ende de sacramente der heiligher kercken; ende godlijcke doechde: ghelove, hope ende minne; ende een doechsam leven na die gheboden gods. Ende hier toe behoort een sterven der zonden ende der werelt, ende alle ongheordender lost der natueren.'[3)] Dit zou wel op Elckerlijc kunnen slaan, doch naar aanleiding van de tweede vereniging, die zonder middel in het schouwende leven, zegt Ruusbroec: 'Maer diere es luttel

1) t.a.p. III, blz. 282/3 (*Boecsken der verclaringhe*.)
2) t.a.p. III, blz. 276.
3) t.a.p. III, blz. 277.

in desen levene, die daer-toe hebbelijc sijn ende ghenoech ver claert, dat si dat ghevoelen ende verstaen moghen.' Nu heet het stuk *Elckerlijc* en iedereen, zo zou men kunnen redeneren, komt voor die vereniging zonder middel in het schouwende leven niet in aanmerking.

Bij deze redenering ziet men echter twee dingen over 't hoofd, en wel in de eerste plaats dat Ruusbroec, blijkbaar niet zonder opzet, de woorden *in desen levene* gebruikt. Het is duidelijk: over het leven in het hiernamaals of zelfs over het sterven spreekt Ruusbroec hier niet en daar gaat het voor *Elckerlijc* juist om. In de tweede plaats mag men niet teveel gewicht hechten aan de titel: *Elckerlijc*. Het is wel zo, dat iedereen voor de dood komt te staan, maar daarmee houdt het gemeenschappelijke van alle mensen ook op: de een is er volkomen op voorbereid, de ander niet; de een vindt als Elckerlijc op het laatste ogenblik de inkeer, de ander blijft een verstokt zondaar. Hoogstens zou men kunnen zeggen, dat de schrijver iedereen toewenst, dat het hem tenslotte vergaat als Elckerlijc. Maar waarom dan niet de mystieke beleving?

Nog zou men kunnen menen, dat het dwaas zou zijn, wanneer Elckerlijc, zo bekeerd en dan nog wel onder de dreiging van de dood, tot meer in staat zou zijn dan de vereniging 'overmids middel'. - In de eerste plaats moet ik hierbij opmerken, dat het Christendom nooit het tijdstip van de bekering essentieel heeft geacht; de gelijkenis van de arbeiders in de wijngaard is er om het te bewijzen. Ook bij Ruusbroec kan men uitspraken in deze richting vinden. Natuurlijk is het wel zo, dat de eerste weg die 'overmids middel' is; bij wie zou dat, Rooms-Katholiek gedacht, niet zo zijn? Maar als daarmee het uiterste bereikt is, wat heeft dan het hele stuk in *Elckerlijc* tussen het ontvangen van de Heilige Communie en het sterven te betekenen? We moeten niet vergeten, dat het 'wijsleec, begheerleec, ende gheesteleec ten sacramente gaen'[1] de mens een bijzondere gemoedsgesteldheid verleent; Ruusbroec spreekt hier van 'XII. vrochte des gheests, die ons sente Pauwels beschrijft *ad Galatas*'. Deze twaalf zijn: 'caritate te Gode ende tote allen menschen.... inneghe godleke vroude,.... die vrede ons Heren.... verduldicheit.... lancmoedicheit, die met ghestadeghen moede alles doeghens ende alle dinc verbeidt.... goetheit, die gheen quaet in hare

1) Ruusbroec, II, blz. 316; eigenlijk de enig goede manier.

ghedoeghen en mach.... goedertierenheit, die tote allen doechden es bereet, ende in der noet niemene ave-gaen en mach.. saechtmoedicheit.... gheloeve, een ghewarech fundament alre doechde ende alre heilecheit, dat gheene creature met valschen lichte, noch met gheenre behendicheit, in twivele ochte in wane, buten den gheloeve, verleiden en mach.... ghematicheit: si gheeft den mensche een oetmoedich, rijp wesen van-buten, ende een wel-ghesaedt ghemoede van-binnen.... continencie.... suverheit, een verhaven herte, dat heme oefent in ons Heren doeghen, ende daermede verbeelt es ende doer-gaen; ochte een bloet verstaen, daer God inne lichdt met hemelscher claerheit.'[1)]

Even verder zegt Ruusbroec: 'Ende hier-omme wilt God dat wi ghespijst werden buten-ons, overmids uutwendeghe goede werke. Ende binnen-ons overmids devocie ende inwendeghe ufeninghe. Ende boven-ons overmids een scouwende aencleeven ane Gode.... Ende met den inneghen levene werde wi ghespijst in onsen inkeere....[2)] Maer met den scouwenden levene werde wi ghespijst alse wi vlieghen met den voghelen, boven onse verstaen, in die locht der claerheit Gods.'

Nu komt Elckerlijc duidelijk tot de uitwendige goede werken en ook tot de devocie en de 'inwendeghe ufeninghe'. Maar daarmee heeft hij de tweede van de drie graden in het geestelijk leven bereikt, die gewoonlijk genoemd worden: begin, voortgang, volmaaktheid, of: loutering, verlichting, vereniging. De loutering en de verlichting van Elckerlijc vormen een aanzienlijk deel van ons spel. Daarop volgt het wegvallen van al het lichamelijke en het aards-geestelijke, waarvoor we bij Ruusbroec allerlei termen vinden als 'ontgeesten, onthogen'; of: het 'beeldeloes' zijn. Maar dat is de inleiding tot het schouwende leven, waartoe Elckerlijc bij zijn sterven komt.

Tot slot nog één overweging. Wanneer Vroetscap niet anders was dan de alledaagse levenswijsheid en in generlei betrekking stond tot het hogere zieleleven, hoe zou dit dan te rijmen zijn met het feit, dat deze figuur pas opkomt ná de biecht en de

1) t.a.p. II, blz. 316/7.
2) Vgl. hiermee *Elckerlijc*, vss. 542/3:

> Nu wil ic mijn penitencie beghinnen,
> Want dlicht heeft mi verlicht van binnen,

penitentie en blijft tot ná de Heilige Communie?[1] Bovendien, Vroetscaps woorden: 'Wi sullen u alle duecht raden' zijn toch wel van heel hoog belang in een spel, waarin alleen de deugd voor God bestaan kan. Trouwens, hoe moet de middeleeuwse toeschouwer dit alles hebben opgevat? Zal die, het spel ziende, Vroetscap anders dan gewoon: wijsheid hebben gezien? Het lijkt me niet waarschijnlijk, dat deze dergelijke onderscheidingen zal hebben gemaakt.

Resumerende meen ik te kunnen vaststellen, dat de schrijver van *Elckerlijc* zijn voorbeeld vond in het *Dal sonder Wederkeeren*, eventueel in het Frans origineel. Bij de uitwerking van het gegeven voor zijn moraliteit kwam hij voor het probleem te staan, wat er bij het sterven van de menselijke geest overbleef en dit loste hij in mystieke zin op, daarbij vermoedelijk invloed van Ruusbroec ondergaand. Het heeft meer dan alleen dramatische kracht, dat Elckerlijc door vrienden, verwanten en bezit verlaten wordt: door de Dood opgeëist voelt hij het uiterlijke leven van zich afvallen; de inkeer komt, die hem via biecht en penitentie (het werkend leven) zover brengt, dat hij het sacrament, dat God is, kan ontvangen en nu ook niet anders verlangt dan tot God te gaan (het Godbegerend leven). En dan verdwijnt alles wat nog aards aan hem is en daarbij ook Kennisse en Vroetscap (inleiding tot het Godschouwend leven). Hier vinden we de drie trappen van het mystieke leven bij Ruusbroec terug. Natuurlijk mag men dit niet zo opvatten, dat de dichter in Elckerlijc de mysticus wou uitbeelden; dat zou de titel reeds weerspreken. Maar wel zo, dat hij, toen hij de laatste ervaringen van de zich bekerende zondaar op het toneel wou weergeven, dit alles vanuit een mystieke levensvisie bezag en het aldus uitbeeldde.

De prioriteitsvraag Elckerlijc-Everyman wordt door deze gegevens niet definitief opgelost, maar nu er twee werken van Nederlandse bodem als voornaamste bronnen zijn aan te wijzen, wordt de waarschijnlijkheid wel zeer vergroot, dat het Nederlandse spel het oorspronkelijke is.

s-Gravenhage.
G. KAZEMIER.

1) Dat dit ook het geval is met Cracht, Schoonheyt en Vijf Sinnen spreekt vanzelf; dit probleem kwam immers eerst op het laatste deel van Elckerlijc's leven aan de orde. Maar op het practische gerichte aardse wijsheid na de Heilige Communie?

Kroniek en kritiek.

Bevordering van een meer verzorgd mondeling taalgebruik.

Het Rapport over dit vraagstuk, samengesteld door een Commissie van de 'Vereniging van Leraren in Levende Talen'[1)] geeft ons aanleiding tot enige opmerkingen. Met de hoofdstrekking kunnen wij ons zeer goed verenigen: duidelijk en goed gearticuleerd spreken van beschaafd Nederlands is een maatschappelijke eis. Moedertaalonderwijs dient in de goede richting te sturen; bezinning op deze taak is dringend gewenst. De voorlichting was toevertrouwd aan ervaren taalkundigen en leraren: voor dilettantisme, dat op dit gebied vaak een te hoge toon voert, behoefde men dus niet bevreesd te zijn. Met nadruk wordt vastgesteld dat het geschreven woordbeeld geen afdoende norm biedt voor beschaafde uitspraak (blz. 5), dat assimilatie van stemhebbende en stemloze consonanten niet verwaarloosd mag worden (blz. 4), dat huig- en tong-r beide aanvaardbaar zijn (blz. 7), evenals het ontbreken van de slot-n bij meervouden en werkwoordelijke uitgangen, waarnaast natuurlijk de spontaan gesproken *n* gelijke rechten heeft. Met instemming lazen wij ook: 'De cultus van de buigings-*n* heeft (mede door de ongeëvenredigd vele lesuren die er aan zijn besteed) de verzorging ener goede uitspraak eer tegengewerkt dan bevorderd' (blz. 7). De opmerkingen over wat algemeen als beschaafde of onbeschaafde uitspraak geldt, berusten op juiste waarneming, en kunnen dus nut stichten. Principieel kan ook geen bezwaar bestaan tegen een splitsing in drieerlei taal: A. de taal in de familiare omgang. B. de taal bij het min of meer verzorgd spreken (in kantoor, bureau, school, winkel, enz.), C. de taal bij weloverwogen voordracht (kansel, katheder, schouwburg, rechtszaal, studio). Bij type A - zegt de Commissie - kan van directe invloed van het onderwijs geen sprake zijn. Het Rapport houdt zich dus alleen bezig met type B en C, waarbij B uit onderwijsoogpunt voorop moet staan.

Het komt mij voor dat het onderscheid tussen deze beide typen in dit Rapport meer in theorie dan in de praktijk in het oog gehouden wordt. De voordracht van 'gedragen' proza en poëzie, van toneeltaal, moet beantwoorden aan eigen eisen, die niet behoeven te gelden voor nuchter-zakelijke mededelingen of vertogen, ook al komen ze uit een 'studio'. Die eisen leiden bij

1) Afgedrukt in *Levende Talen*, April 1939, en ook afzonderlijk verspreid.

menige voordrager tot een geaffecteerde taal die allesbehalve voorbeeldig is! Paedagogisch lijkt het mij ten volle verantwoord, de leerlingen van de lagere klassen, aan wier beschaafd taalgebruik vaak nog zo veel ontbreekt, zo min mogelijk met het voorbeeld van de standaard-C in aanraking te brengen. Later, in de letterkunde-lessen kan dit met meer vrucht ter sprake komen. Daarom heb ik b.v. bezwaar tegen deze zin: 'Nergens beter dan bij de hantering van type C kan den leerling te kennen worden gegeven, dat zijn manier van spreken op ongewenste wijze afwijkt van de uitspraak zoals men die bij *beschaafde sprekers* en *goede voordragers* kan beluisteren' (blz. 4). Dit op één lijn stellen van 'beschaafde sprekers' en 'goede voordragers' vindt even verder een parallel: Bij de *leesles* en bij de *voordracht* kan de leerling gerust getraind worden in het duidelijk laten horen van deze *n* (nl. de *n* bij meervouden en werkwoordvormen), zó, dat de lichte nasalering niet meer opvalt (blz. 4). Deze wenk, die indertijd reeds Den Hertog gaf, kan wellicht gelden als de leerling 'type C hanteert', maar is - gelijk de Commissie zelf toegeeft - geen voorwaarde voor het gebruik van verzorgde taal.

Mijns inziens moet de beschaafde, verzorgde uitspraak geleidelijk van onder op gevormd worden - gaat het in de praktijk van het leven bij hen die uit een lager maatschappelijk milieu voortkomen niet evenzo? - niet aangekweekt door rondreizende voordragers (blz. 13), maar 'door het *voorbeeld* van den docent' (eveneens op blz. 13!). Daarom acht ik het standpunt juist, dat Van den Bosch met zoveel overredingskracht verdedigde: laat het Leesboek in de eerste en grotendeels in de tweede klas zeer verzorgde algemene taal bevatten: geen zogenaamd 'gedragen proza', slechts eenvoudige poëzie, die geen 'artistieke' voordracht eist; dus taal die de leerling beheerst en natuurlijk vertolken kan. Houd hem vooreerst ver van taal van type C! Daar komt later de tijd voor, als eerst een stevige grondslag gelegd is en de ontwikkeling vatbaar maakt voor het genieten van taalkunst. Laat men toch niet, door dertienjarige 'voordrachtkunstenaars' te kweken, hun natuurlijk lezen voorgoed bederven! Dat leidt tot de slechte leestaal die men dagelijks door de radio beluisteren kan, met een spellinguitspraak waarbij de hoorder geen *n*, geen *ĕ*, geen *ĭ* gespaard wordt.

Een tweede opmerking geldt de volgende zin: 'Het geheel uitschakelen van het schriftbeeld bij het uitspraakonderwijs is, volgens de mening der Commissie, een gevolg van een al te

doctrinaire propaganda der leuze “taal is klank”. Men late het aan de wetenschap over, te onderzoeken, hoeveel procent waarheid er nog in deze leuze schuilt’ (blz. 10). Ik zou zeggen, in verband met het onderwerp van dit Rapport: honderd procent! Ongetwijfeld is taal méér dan klank; stellig is er van het schrift invloed uitgegaan op de beschaafde uitspraak, maar bij het goede technisch lezen, bij het oefenen van uitspraak is taal: klank, of, als men wil, fonetisch gerealiseerde fonemen, maar dat blijft toch: klank. Goed lezen betekent: zich los maken van de letter, restaureren van de bedoelde klanken, het juiste accent, het bewogen ritme en de ware intonatie. Van den beginne moet ook de jonge leerling doordrongen worden van het onvoldoende, het onbeholpene van schriftelijk aangeduide taal. Klankleer, zonder overbodige geleerdheid, is onmisbaar; eenvoudige fonetische transscriptie en ritmeaanduiding zeer nuttig. In navolging van Van den Bosch heb ik dat indertijd vele jaren in een eerste klas beoefend. Dat maakt de oren open en leert levende taal en uitspraak met oordeel des onderscheids waarnemen. Invloed van accent en tempo wordt duidelijk. Het verschil tussen verzorgde taal in rustig tempo en slordige, haastige uitspraak wordt schriftelijk vergeleken. Klanken die de docent spreekt worden vergeleken met min of meer dialectische van de leerling. Wie daarmee de proef neemt, zal ervaren, welke scherpe waarnemers jonge leerlingen vaak zijn. Het kwam herhaaldelijk voor, dat ik er zelf van leerde. Een voordeel is ook, dat zulke oefeningen een klassikaal karakter dragen, terwijl ‘uitspraakoefening’, waarbij ieder afzonderlijk het woord krijgt, vooral in grote klasse, dunkt mij, niet veel zal kunnen uitwerken. Na langdurige klank-oefening zal een leesonderwijs - gelijk Van den Bosch dat in de Inleiding op zijn Lees- en Taalboek uiteenzette - de klas kunnen boeien en de beste leiding geven om tot een volkomen natuurlijke, ongedwongen ‘beschaafde uitspraak’ te geraken. Ook als in de schooljaren dit einddoel nog niet bereikt is, dan weet de leerling waarop hij te letten heeft, als hij zijn taal wil verzorgen.

Principieel goed lees- en taalonderwijs is vanzelf uitspraakonderwijs of tenminste de noodzakelijke grondslag daarvoor. Als later tijd en gelegenheid is - klassikaal of in onderlinge vereniging - voor oefening in voordrachtkunst, des te beter, mits daardoor het eenvoudige lezen en de eigen ongeaffecteerde uitspraak niet bedorven wordt, door hybridische vermenging, met spellinguitspraak of voordrachteigenaardigheden.

C.D.V.

Boekbeoordelingen.

***Reinout van Montalbaen*, uitgegeven en toegelicht door Dr. P.J.J. Diermanse. Inleiding en teksten; Leise dissertatie (Leiden - E.J. Brill - 1939. Prijs f 6,-).**
***Een fragment van den roman der Lorreinen*, uitgegeven door Dr. G.S. Overdiep (Assen - Van Gorcum en Co. - 1939. Prijs f 2,50).**
***Mittelniederländische Reimchroniken*, uitgegeven door Dr. H.F. Rosenfeld (Greifswald - L. Bamberg - 1939).**
***Geert Groote's De simonia ad beguttas*. Middelnederlandsche tekst opnieuw uitgegeven met inleiding en aanteekeningen door Prof. Dr. Willem de Vreese ('s Gravenhage - M. Nijhoff - 1940. Prijs f 4,-).**

Aan de zes Renoutfragmenten, in 1875 door J.C. Matthes uitgegeven (± 2000 vss.), konden sindsdien een drietal kleinere fragmenten en fragmentjes, gevonden te Leuven, Riga en Budapest, toegevoegd worden. Met een buitengewoon nauwkeurige studie van deze handschriften heeft Dr. Diermanse zich vele jaren beziggehouden. De volledige diplomatische uitgave van de teksten is nu als proefschrift gereed gekomen. Daarin ligt het zwaartepunt van dit boekdeel. De inleiding - zegt de schrijver - heeft slechts ‘een aanvullend karakter’, en is dan ook brokkelig van samenstelling, al vindt men er veel wetenswaardigs over de studie van deze teksten en hun onderlinge verhouding. De toelichting moest uitgesteld worden tot een tweede deel, waaraan nog de publicatie van onlangs ontdekte fragmenten vooraf zal gaan, terwijl een derde deel in het vooruitzicht gesteld wordt. De vlijt en de volharding van deze uitgever zijn inderdaad voorbeeldig. Geen moeite was hem te veel; geen geschrift of artikel ontsnapte aan zijn speurzin; met pijnlijke zorg en met behulp van ultraviolette en infrarode stralen werden zo goed als onzichtbare letters in geschonden perkamentstrookjes ontijferd. Handschriftkundigen zullen deze onderzoeker dankbaar zijn en de filoloog is nu omtrent de handschriftelijke overlevering volledig ingelicht. Maar onwillekeurig rijst de vraag: zijn wij met deze methode niet op de verkeerde weg? Loont de uitkomst de buitensporige opoffering van tijd en kosten? Blijft een dergelijke uitgave

voor de gewone gebruiker leesbaar? Dr. Diermanse is sterk onder de indruk van De Vreese's bekende klachten, waarin ongetwijfeld naast juiste bezwaren overdrijving schuilt. De leerling tracht nu de meester in nauwkeurigheid te overtreffen, maar levert tevens het bewijs dat het materieel en financieel onmogelijk zou zijn, al onze Mnl. teksten, tot de kleinste fragmenten toe, volgens deze methode te bewerken. Laat men voor belangrijke teksten liever, naast de wetenschappelijk verantwoorde uitgave voor algemeen gebruik, een fotografische reproductie geven, waarmee alle handschrift-kundigen gebaat zijn.

Nog in een ander opzicht heeft deze schrijver het de lezers niet gemakkelijk gemaakt. Met de talloze afkortingen in zijn tekst is hij zelf zo vertrouwd geraakt, dat hij niet begrijpt dat ze voor een vlotte lektuur telkens struikelblokken zijn. Ondanks deze bezwaren zal ieder die zich in deze speciaalstudie verdiept, moeten toegeven dat Dr. Diermanse nuttig en zeer degelijk werk verricht heeft.

Overdiep's uitgave van het grote Lorreinen-fragment is in de eerste plaats juist niet voor de vakgenoten bestemd: hij wil voor deze belangrijke Karel-roman een beroep doen op de ‘publieke belangstelling’, temeer omdat hij in dit werk een oorspronkelijk Middelnederlands gedicht meent te zien. Ook hij heeft de tekst opnieuw met het handschrift vergeleken, Jonckbloet's uitgave op verschillende punten verbeterd, en dus een betrouwbare uitgave geleverd, met aanwijzing van enige blijkbaar bedorven plaatsen, reeds door Jonckbloet, De Vries of Verdam aannemelijk geëmendeerd. M.i. zijn er nog wel enige plaatsen overgebleven die verbetering behoeven.[1)] Een doeltreffende inleiding brengt de lezer midden in de stof, waardoor het fragment hem te meer zal boeien. Overdiep heeft zijn vroegere methode, om verklarende kanttekeningen te geven, laten varen, vermoedelijk wegens de twee-kolommendruk, en al deze kanttekeningen, alfabetisch geschikt, achterin geplaatst. Daardoor wordt de ‘Woordenlijst’ een ongelijksoortige verzameling van aantekeningen naast woordverklaringen. Aan een eigenlijke glossarium - met vermelding van de plaats! - zouden wij de voorkeur geven, vooral omdat men vaak een woord in het verband, op één of meer plaatsen na wil slaan.

1) B.v. vs. 2053 en 2054, die stellig omgewisseld moeten worden.

Prof. Rosenfeld deed in een archief in Anholt een aardige vondst: een groot verzamelhandschrift met ‘Niederdeutsche Chroniken’ bleek ook een drietal Middelnederlandse teksten te bevatten, afgeschreven, gelijk uit een grondig onderzoek van de taal bleek, in het Zuidelijke gedeelte van Geldern, in het midden van de 15de eeuw. Het belangrijkst is een berijmde Utrechtse bisschopskroniek uit het einde van de veertiende eeuw (906 vss.), in deze uitgave volledig afgedrukt. Minder belangrijk is een afschrift van de pausenkroniek uit Boendale's *Lekenspiegel* (II, Kap. 44-49). In de derde plaats bevat het handschrift een Rijmkroniek van Brabant, waarvan de tekst reeds bekend, en in het *Vaderlandsch Museum* (III, 437 vlg.) gepubliceerd is. Rosenfeld's publicatie, met grote nauwkeurigheid en deskundigheid bewerkt, is dus ook voor neerlandici belangwekkend.

Uit de nalatenschap van Willem de Vreese kwam een voltooide uitgave voor den dag van dit uitvoerigste van Geert Groote's thans bekende Dietse geschriften. De gebrekkige uitgave van Rudolf Langenberg maakte een nieuwe editie gewenst. Dat die van De Vreese aan alle eisen voldoet, zal niemand bevreemden. Het handschrift is nauwkeurig onderzocht, beschreven en door reproducties vertegenwoordigd; de tekst (blz. 1-30) zorgvuldig afgedrukt, terwijl een overvloed van Aantekeningen en Bijlagen (blz. 31-88) de waarde van deze uitgave verhogen.

C.D.V.

Dr. L.M. Fr. Daniëls, O.P. *Meester Dirc van Delf, O.P., Tafel van den Kersten Ghelove; naar de handschriften uitgegeven, ingeleid en van aantekeningen voorzien*. Centrale Boekhandel ‘Neerlandia’, Antwerpen / N.V. Dekker & Van de Vegt, Nijmegen-Utrecht 1939 (Tekstuitgaven van ‘Ons Geestelijk Erf’, deel IV-VII).

In zijn in 1932 verschenen proefschrift[1)] uitte dr. Daniëls de wens, dat het hem mogelijk zou worden gemaakt in de naaste toekomst een volledige uitgave van Dirc van Delf's monumentale werk te bezorgen. Aan het gehalte van dit proefschrift zal het, wat het materiele betreft, ongetwijfeld te danken zijn dat, tot voldoening niet alleen van den bewerker, maar zeker ook

1) Zie N. Taalgids XXVI.

van alle beoefenaren der Mnl. letterkunde, die wens in vervulling is gegaan en de uitgave nu voor ons ligt, in vier kloeke delen waarvan het eerste de Inleiding, de drie volgende de Tekst bevatten. Niet minder dan ca. 1150 bladzijden worden door deze tekst met de aan de voet gedrukte aantekeningen ingenomen; de laatste in drie lagen gerangschikt, die resp. varianten, bronvermeldingen en verklaringen bevatten. De varianten zullen o.a. als hulpmiddel voor dialectstudie, de bronvermeldingen - veelal uitvoerige Latijnse citaten - ter opheldering van de tekst, maar ook ter beoordeling van Mnl. stijleigenaardigheden hun nut afwerpen. Als grondslag hebben gediend de beide Haagse handschriften, die resp. het ‘Winter’- en ‘Somerstuc’ volledig behelzen. Het geheel maakt een voortreffelijke indruk van nauwkeurigheid en degelijkheid.

In de Inleiding herkennen we in de eerste plaats de om- en bijwerking van wat Dr. Daniëls ons vroeger over de theologische studiën der Dominicanen in het algemeen en van den auteur in het bijzonder, over zijn bronnen, de handschriften en over de samenstelling en het karakter van de ‘Tafel’ had meegedeeld. Inlichtingen, na het verschijnen van zijn dissertatie verkregen, stelden hem in staat nu als bewaarplaats van een destijds uit het oog verloren hs. de Pierpont Morgan Library te New York te vermelden en leerden hem het bestaan van een ander hs. te Baltimore (Maryland). Het eerste komt in inhoud geheel overeen met het door de noodlottige brand van de Leuvense bibliotheek verloren gegane hs. van de Mij. v. Ned. Lett. Dat deze twee handschriften naar Amerika zijn verhuisd, komt blijkbaar doordat ze fraaie miniaturen bevatten, waarvan we een staaltje vinden onder de reproducties die de Inleiding versieren. Voortgezette studie van de thans bekende hss. leidde tot een afwijkende conclusie omtrent hun vermoedelijke stamboom.

Nieuw in de Inleiding is het onderzoek, min of meer aansluitend bij dat naar de Noordnederlandse bestanddelen in de taal van Dirc Potter, door De Vooys in het Tschr. gepubliceerd, naar dergelijke elementen in het werk van Dirc van Delf. Doordat de beide handschriften van de Kon. Bibliotheek van denzelfden Noordhollandsen afschrijver zijn, vormen ze een geschikt materiaal om onze kennis van de Hollandse woordenschat in het begin van de 15de eeuw aan te vullen, maar ook de andere hss. zijn niet vergeten. Als resultaat van deze studie ontvangen we een overzicht van klankeigenaardigheden, een lijst van woorden

die vermoedelijk specifiek Hollands waren en een van woorden van Oostmiddelnederlandse of Duitse oorsrong. Is het voorkomen van woorden als hier bedoeld in een stichtelijk werk uit Noord-Nederland in die tijd vanzelf te verwachten, hier zal nog hebben meegewerkt dat Dirc van Delf geruime tijd te Utrecht en in Duitsland verbleef, terwijl de omstandigheid dat hij evenals Potter in betrekking tot het Beierse hof stond er het zijne toe zal hebben bijgedragen. Niet minder welkom dan de genoemde is een woordenlijst ter aanvulling van het Mnl. Woordenboek.

Het proefschrift bevatte ook een hoofdstuk over ‘de Tafel als spiegel van zijn tijd’ en een over ‘de persoonlijkheid van mr. Dirc, voorzover die uit zijn werk kon blijken’, die als zodanig in de Inleiding niet terugkeren, al is een groot deel van hun inhoud op andere plaatsen verwerkt. Daarentegen vinden we een beschouwing over de letterkundige waarde van deze ‘nieuwe Lekenspiegel’, zoals dr. Daniëls het traktaat betitelt. De lezing althans van dit hoofdstuk is in het bijzonder aan te bevelen aan degenen die misschien terugschrikken voor het, zoals men weet, volgens scholastieke methode van indeling in ‘punten’, ‘questiën’ enz. samengestelde werk in zijn geheel. Toch willen we herinneren aan het meermalen, maar nu met volledige kennis van zaken opnieuw door den uitgever vastgestelde feit, dat de Tafel, inweerwil van zijn echt Middeleeuws compilatie-karakter, zich door een zeer persoonlijke inslag onderscheidt. We hebben hier een voorbeeld van een werk dat, verstandelijk in zijn opbouw en ordening van de stof, door een sterk gevoel wordt gedragen, een gevoel dat onophoudelijk spreekt in ontelbare kleine bijzonderheden en nuances; dat in welluidende taal, door scherpe weergeving van fijn onderscheidende gedachte niet zelden de uiting verheft tot een peil, waar zuivere schoonheid tot bewondering dwingt. Niemand mag dan ook verzuimen zich door dr. Daniëls de weg te laten wijzen om stukken als ‘Hoe die vrienden ons Heren graf beschreiden’ of de beschrijving van de engel Gabriël, die met de blijde boodschap tot Maria gezonden wordt, maar vooral de innige ‘Onser liever Vrouwen Claghe’ in het werk op te sporen en in hun verband te lezen. Bewonderaars van de Middeleeuwse Vlaamse schilderkunst vinden hier in woorden vertolkt wat een Rogier van der Weyden e.a. heeft bewogen; in woorden die door edele keuze en rhythmische rangschikking het diepe gevoel, waarvan de grote meesters ons door lijn en kleur weten te doordringen, op hun wijze met zulk een

kracht van zegging vermogen op te roepen, dat men ze niet onwaardig zal achten om die andere meesterstukken als het ware te begeleiden.

D.C. TINBERGEN.

A.J. van Huffel *Nederlandsche schrijvers in Vertaling* (*Van M. Emants tot Jan Eekhout*) *Proeve van eene Bibliographie*. Met eene inleiding van Dr. L. Brummel. Leiden, E.J. Brill, 1939.

De heer Van Huffel heeft met het tijdrovende en geduldtergende werk, nodig voor zijn boek, velen aan zich verplicht. Een blaam op ons bibliografisch wapen is weggewist, nu wij een tegenhanger van Arents' *Flemisch writers translated* kunnen tonen. Maar het gaat om meer. Zoals Dr. Brummel zeer juist opmerkt, wordt telkens door onze litteraten (onder 't bekende motto: ‘Beter beweren dan bewijzen’) verkondigd, dat onze letterkunde in het buitenland niet gelezen wordt. Wie hier nu zwart op wit vindt, dat Couperus 70, Van Eeden 41 en Heyermans 31 keer werd vertaald, met Jo van Ammers-Küller met 78 aan de kop, zal dit niet meer kunnen volhouden. Als de litteraten (het) nu maar lazen....

Wie wil onderzoeken, ‘wàt’ men van ons in het buitenland leest, teneinde zo te raken tot een behandeling van de vragen ‘hoe?’ en ‘waarom?’ zal dit boekje een goudmijn vinden.

Schrijver dezes heeft jarenlang, zij 't niet systematisch, het terrein van den heer Van Huffel verkend. Wanneer hij dus enige aanmerkingen heeft, ga daaraan vooraf dat hij deze uitsluitend als kleine vlekjes op een grote zon beschouwt.

In de eerste plaats: waarom zijn bepaalde talen verwaarloosd? Het Esperanto (door Arents erkend) is uitgesloten ten nadele van Van Eeden en Ulfers; Arabisch en Maleis ten nadele van Kartini.

Dat zekere schifting onder de auteurs werd toegepast, is te billijken. Maar daardoor missen wij o.a. Van Nonhuys (enige drama's?), Haspels (een of meer romans), S. Bonn *Erwachen* (1927), H.v.d. Eerenbeemt *Malmström* (1923), J.R.v.d. Lans *König Karl und Widukind*. Zijn deze auteurs werkelijk onbeduidender dan de wèl opgenomen Balet, Koning-Coeterier of Middendorp?

Erger is dat van wèl opgenomenen boeken ontbreken. Ik noem: Canter's *Droomer ter haringvangst* en *Kalverstraat*, Emants

Inwijding en *Domheidsmacht* (de Duitse titels zijn mij niet bekend); voorts Paap *Königsrecht* (1902) en *Max Dannenberg* (1906), Simons-Mees *Der Tag der Kinder*, Melati van Java *Heimkehr*, Augusta de Wit *Facts and fancies about Java* (1904). Iets van Ary Prins werd in het Frans vertaald.

Wij kunnen onze erkentelijkheid jegens den heer Van Huffel niet beter bewijzen dan door hem te verzoeken, met deze over 't geheel uiterst nauwkeurige werkzaamheid voort te gaan. Wellicht in samenwerking met anderen (de heer W.A. Petri berichtte in het *Nwsbld v.d. Boekhandel* van 1935 b.v. van gelijke werkzaamheden) zouden wij op vier punten het onderhavig boekje moeten aanvullen:

1^0 *in genre*. De heer Van Huffel is (wellicht te veel de text der boeken voor de titels verwaarlozend) niet steeds consequent gebleven. Hij nam b.v. wèl op Borel's *Wu Wei* en V.d. Meer de Walcheren's dagboek, maar niet mevr. Roland Holst's *J.J. Rousseau* of Dom Verkade's *Heilige Banden*. Voorts zou onze wetenschap in volle pracht mogen prijken, met Lorentz op de ene en Huizinga op de andere vleugel.

2^0 *in tijd*. De heer Van Huffel schrijft dat ‘de literatuur vóór ('80), in vertaling, nu wel niet van veel belang meer is.’ Aï! in Grootnederlandse tijden een netelig bewerinkje. Weet de heer Van Huffel, wanneer en hoe Vondel werd vertaald (Van Noppen's *Lucifer*) en weet hij, dat de *Max Havelaar* in méér talen is overgebracht dan *De kleine Johannes*, ja dan *De Opstandigen*?

3^0 *in taal*. Voor 't Vlaams is het werk grotendeels door Arents verzet. Blijven echter het Zuid-Afrikaans (waaruit hier alleen J. van Melle verdwaalde op p. 60!) en het Maleis (Raden Kartini's brieven werden niet alleen, gelijk hier opgegeven wordt, in 't Engels vertaald, maar ook in het Frans, Russisch, Arabisch en Maleis). Onder de twaalf door Van Huffel opgegeven bundels zijn er vijf, waarin ook Vlamingen voorkomen. Arents' boek had in ieder geval moeten worden genoemd.

4^0 last not least *het omgekeerde:* de vreemde schrijvers in Nederlandse vertaling.

Dies wensen wij den heer Van Huffel een goede gezondheid toe: aan zijn kwaliteiten als bibliograaf hoeft niets te worden toegewenst.

Bussum.

G. KALFF Jr.

Aankondigingen en mededelingen.

Nieuwe Afrikaanse boeken.

Praatjies oor ons Taal heet een bundel met 24 korte radiovoordrachten, die Prof. Dr. J.J. Le Roux publiceerde (Kaapstad - Nasionale Pers Beperk - 1939). In populaire vorm behandelde hij allerlei onderwerpen die een grote kring van hoorders konden interesseren: over de studie, de aard en de geschiedenis van het Afrikaans, over dialektische en sociale verscheidenheid, de wording van de woordenschat, ontlening aan andere talen, maar ook algemene onderwerpen: woordbetekenis, synoniemen, beeldspraak, syntaxis etc., meestal toegelicht met aardige Afrikaanse voorbeelden. Alleen daardoor zou het boekje ook voor Nederlandse lezers aantrekkelijk zijn, maar bovendien vindt men er een uiteenzetting van sommige typisch Afrikaanse eigenaardigheden, b.v. over *Verkleinwoorde, Die woordjie 'ou'*, Die vorme van die *Afrikaanse werkwoord*. Nuttig is ook de degelijke litteratuuropgave achter elk hoofdstukje, voor Afrikaanse onderwijzers en leraren een prikkel tot voortgezette studie.

Met Ampie deur die Depressie (Johannesburg en Pretoria - Voortrekkerspers - 1939) door Jochem van Bruggen. In dit onderhoudend, vaak geestig geschreven boekje vertelt de auteur van *Ampie* hoe hij van zijn populaire roman een toneelstuk gemaakt had, en met een klein gezelschap dilettanten, waaronder zijn naaste familie, er op uit trok om dit stuk, al kamperend, in de dorpen te gaan vertonen. Daarbij beleefden ze allerlei avonturen, die de lezer een kijkje geven in het Afrikaner leven op het land en in het karakter van de auteur zelf.

Een nieuwe bundel straatliederen.

D. Wouters, de onvermoeide verzamelaar van onze straatliederen, die in 1933 en 1934 met Dr. J. Moormann reeds twee lijvige bundels *Straatliederen* uitgaf, bezorgde nu, als supplement, een bundel, getiteld: *Na veertig jaar. Documents humains. Zuid-Afrika en het lied van de straat in Nederland in het laatste kwart der negentiende eeuw* (Nijmegen - G. Moorman N.V. - 1940). De titel geeft voldoende de inhoud aan, maar er is niet in uitgedrukt dat in het tweede gedeelte *Enige liederen van cultuurdichters* over dit onderwerp volgen (Boutens, Verwey en verscheiden andere, ook uit andere Europese talen en uit het Afri-

kaans. Een beknopte historische inleiding brengt de lezer in de sfeer van de verzamelde liederen.

Handelingen van de Kon. Commissie voor Toponymie en Dialectologie XIII (*1939*).

Dit deel heeft weer een rijke inhoud. Behalve de uitvoerige en grondige bibliografie over het jaar 1938 vindt men er de volgende bijdragen: L. Goemans en L. Grootaers: *De samenstelling van een moderne dialectmonografie. Enkele wenken*; J. Lindemans: *Migratie van plaatsnamen en 'Siedlungsgeschichte'* (met kritiek op het werk van Fr. Petri); A. van Loey: *Hypocoristica in plaatsnamen*; J.L. Pauwels: *Het toponiem 'bijlken'*; A. van Doorne: *De Franse woorden in het dialect van Wingene* en V. Verstegen: *Woordgeografische studiën van de Zuid-Nederlandsche dialectcentrale XXI: De Mutsaard*.

Het Wilhelmus.

In een handig boekje, o.a. bestemd voor de school, gaf S.S. Mensonides, een tekst met inleiding, verklaring en aantekeningen, versierd met enige reproducties (Groningen - J.B. Wolters - 1939). Prijs f 0,40.

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (Januari-Februari).

De Gids. Jan. C. Cath. van de Graft geeft een uiteenzetting over *De folklore als wetenschap*. - In de *Kroniek der Nederlandsche letteren* bespreekt Anton van Duinkerken het boek van Albert Verwey over *Frederik van Eeden*.

Febr. In zijn *Kroniek* geeft Anton van Duinkerken een uitvoerig overzicht en een waardering van de zeventigjarige dichter *P.C. Boutens*.

De Stem. Febr. Anthonie Donker geeft een bezadigde en verstandige beschouwing over *Een leerstoel in het Vondelpark*. - Zijn artikelenreeks *De jongste generatie en de werkelijkheid* (IX) zet hij voort met de bespreking van Clara Eggink en Halbo Kool. - Een artikel van C.M. van den Heever is getiteld: *'Ras' en maatskaplike verhoudinge as agtergrond van die Afrikaanse letterkunde*.

De Nieuwe Gids. Dec. Uit dit 'Kerstnummer' tekenden wij aan: enige *Opmerkingen en Beschouwingen* van Lod. van Deyssel

en een *Chroniek der Poëzie* van M. Beversluis, handelend over Jo Kalmijn-Spierenburg en over J.H. Speenhof.

Febr. L. van Deyssel geeft weer korte *Opmerkingen en beschouwingen* o.a. over oudere en jongere Nederlandse auteurs. - Martien Beversluis wijdt een beschouwing aan *De Camera Obscura*. - Prosper Arents geeft een doorwerkte proeve van bibliografie van *Filips van Marnix van Sint Aldegonde*. - M. Beversluis beoordeelt o.a. de dichtbundel *Vita brevis* van Hendrik Scholte.

Groot-Nederland. Jan. H. Marsman geeft beschouwingen *Bij Slauerhoff's poëzie*, bestemd als inleiding bij het verzamelde dichtwerk. - In de rubriek *Nederlandsch proza* bespreekt G. van Eckeren *De dichter M. Mok als prozaschrijver*. Onderwerp van Binnendijk's afdeling *Over poëzie* is Jan Vercammen's bundel *Volubile*.

Febr. G. Stuiveling vraagt waardering voor de jonggestorven theoloog, journalist en letterkundige *Simon Gorter, een verloren kans*. Op dit artikel volgt de publicatie van een groot aantal interessante *Brieven van Simon Gorter* aan zijn ouders. - In de rubriek *Nederlandsch Proza* geeft Gerard van Eckeren een afbrekende beoordeling van Walschap's roman *Houtekiet*. - D.A.M. Binnendijk beoordeelt Anthonie Donker's bundel *Onvoltooide Symphonie*.

Stemmen des tijds. Jan. C. Tazelaar acht het laatste werk van Ina Boudier Bakker: ‘Aan den grooten weg’ *Een roman van blijvende betekenis*.

Febr. M. van Rhijn schrijft over de verhouding van *J.J. van Oosterzee en N. Beets. - De Kroniek der poëzie* van P.J. Meertens handelt over *Vlaamse poezie*: de hoofdlijnen van de ontwikkeling en de hoofdfiguren van de twintigste eeuw komen daarbij ter sprake.

Roeping. Jan. Onder het opschrift *Problematische Letterkunde* schrijft Felix van Aret o.a. over een boek van Jef Last: *Kruisgang der Jeugd*.

Febr. Jos. Panhuijsen bespreekt in de *Kroniek der poëzie* twee bloemlezingen, nl. de *Spiegel van de Nederlandsche Poëzie door alle eeuwen*, door Victor E. van Vriesland, en *Dichters der Emancipatie*, door Anton van Duinkerken.

Socialisme en Democratie. Febr. H. Roland Holst toont, in een artikel *Bloeitij in de Nederlandse letteren*, warme sympathie voor

het *Kaas- en Broodspel* van M. Mok en vooral voor *De Vliegende Hollander* van Jef Last.

Studiën. Katholiek cultureel tijdschrift. Febr. Pierre van Valkenhoff vond in Prof. J. Wille's standaardwerk en het proefschrift van P.J.C. de Boer aanleiding tot een artikel over *Een merkwaardige figuur uit de achttiende eeuw: Rijklof Michaël van Goens*.

De Vlaamsche Gids. Dec. In deze aflevering wordt *Lodewijk de Raet* herdacht door Max Lamberty, A. Vermeylen en Hans van Werveke.

Jan. Pierre van Valkenhoff huldigt *Henriëtte Roland Holst* bij haar zeventigste verjaardag. - P. Melis prijst J. Wille's boek *Taalbederf door de school van Kollewijn*.

Dietsche Warande en Belfort. Jan.-Febr. Deze dubbele aflevering is gewijd aan de Poolse letterkunde. Onder leiding van F.V. Toussaint van Boelaere wordt een overzicht gegeven door fragmenten van de bekendste dichters en prozaïsten in het Nederlands te vertalen.

Ons eie boek. Des. Behalve een lange reeks boekbesprekingen, die de lezer op de hoogte brengen van al wat in Zuid-Afrika uitkomt, brengt deze aflevering weer een drietal *Studies in Letterkunde*, nl. over *Van Eeden's Kleine Johannes*, door S.P.E. Boshoff, *Malherbe's Hans die skipper*, door G. Dekker, en *Van den Heever's Langs die grootpad*, door H.A. Mulder.

Onze Taaltuin. Jan. Deze aflevering is geheel gevuld met een verhandeling van Jac. van Ginneken over *Het monachale humanisme in Nederland*.

Febr. Jac. van Ginneken (*Nog eens Helmond*) geeft een aanvulling bij zijn studie over deze plaatsnaam. - L.F. Ledeboer van Westerhoven schrijft *Iets over de melodie van ons spreken*, met uitkomsten van zijn experimenteel onderzoek. - P. Peters beoordeelt Brom's en Gielen's bewerkingen van Poelhekke's *Woordkunst*, dat nu dertig jaar oud is. - A.A. Verdenius (*Een relatief dij in het Fries*) wijst op een onjuistheid in een vorig artikel van P. Peters. - A. Weijnen schrijft over het werkwoord *raggen* en beoordeelt Gerlach Royen's *Bijgedachten en botsingen in taal*. - Jop Pollmann wijst op een *Plagiaat of nog erger*? nl. een bundel zeemansliedjes ‘De zingende Walvisch’, voor een groot deel ontleend aan Scheurleer's *Van Varen en Vechten*.

Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde LIX, afl. 4. Een nagelaten bijdrage van W. de Vreese geldt het bekende *Grunthusehandschrift* met de 'Oudvlaemsche Liederen en andere gedichten', in 1848 door Carton uitgegeven. Dit handschrift is nu voor het eerst palaeografisch uiterst nauwkeurig bestudeerd en beschreven: het blijkt geheel van West-Vlaamse oorsprong. - Een merkwaardige vondst deed G.G. Kloeke: *Van den levene ons heren* blijkt oorspronkelijk opgebouwd te zijn in vierregelige strofen, en dus het karakter te hebben van een reeks liederen. Waar de splitsing hapert, is de tekst hoogstwaarschijnlijk door omwerking bedorven, maar in veel gevallen is herstel min of meer mogelijk. - Marie Bax-Botha schrijft over *De Spaansche Brabander vs. 12 en 'n stukkie Antwerpse geskiedenis*. - C.B. van Haeringen beoordeelt twee boeken: *Het phonologisch en morphonologisch systeem van het Roermondsch dialect*, van J. Kats, en *Bijdragen en botsingen in taal* van Gerlach Royen.

Levende Talen. Febr. Deze afl. bevat de rede van N. van Wijk over *De betekenis der phonologie* en een uittreksel uit de voordracht van W.H. Staverman over *Het lezen van moeilijk Nederlands in de hoogste klassen*. - A.J. de Jong bespreekt o.a. *De briefwisseling Vosmaer-Kloos*, uitgegeven door G. Stuiveling en het eerste deel van de *Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden*.

Verslagen en Mededeelingen van de Kon. Vlaamsche Academie. Juli. Deze aflevering is gevuld met een proeve van bibliografie van *De Vlaamsche Schrijvers in vertaling* (1800-1939, in het Duits).

Okt.-Nov. A Carnoy geeft een *Toponymische studie over de verspreiding der boomen en planten in het Frankische tijdperk*. - J. van Mierlo spreekt over *'Den Boem der schrifturen' en het geval Jacob Middeldonck*. Hij toont de ongegrondheid aan van de legende als zou deze Antwerpse rederijker in 1546 ter dood veroordeeld zijn, omdat hij in 1542 het bewuste ketterse spel opgevoerd zou hebben. Jacob van Middeldonck is integendeel vrijgesproken.

Vondelkroniek XI. Febr. Deze aflevering opent met een rede van Monsigneur J.P. Huibers over Vondel's bekering. - B.H. Molkenboer bespreekt de polemiek over de Leidse Vondel-leerstoel (*Leiden in last*). - A.A. Verdenius behandelt het spreekwoord *Koopmansgoed is ebbe en vloed*, dat bij Vondel en zijn tijdgenoten bekend was. - Een groot deel van de aflevering is gevuld met *Kantteekeningen*, waaronder een beoordeling van J. van der

Velden's proefschrift *Staat en recht bij Vondel*, door F.A. Schweigman, en van J.B. Knipping's proefschrift *De Iconografie van de contra-reformatie in de Nederlanden* door Molkenboer.

Tijdschrift voor Taal en Letteren XXVII, afl. 4. C.F.P. Stutterheim Jr. schrijft over *Het begrip 'metaphoor' bij de Arabische rhetores*. - H. Mosmans bewijst dat *Van nieuwes* vaak betekent: onlangs. - H.H. Knippenberg verklaart het woord abel in *Abele spelen* als vernuftig, kunstig, en brengt dit in verband met *abelheyt* (Warenar, vs. 801).

Neophilologus XXV, afl. 2. F. Bonger-Van der Borch van Verwolde gaat de verhouding van *Marnix en Rabelais* nog eens na: ook in de Biënkorf is invloed van Rabelais' stijl merkbaar; waarschijnlijk is ook de bijen-allegorie aan hem ontleend. - In aansluiting bij zijn artikel over *De structuur van het Nederlands*, in onze vorige jaargang, geeft A.W. de Groot een brede fonologische uiteenzetting van *Neutralisation d'oppositions*.

Taal en Leven. Febr. W. Preusler (*Ein Grenzfall zwischen Verbum finitum und Verbum infinitum*) bespreekt imperatieve infinitief als internationaal verschijnsel. - E. Kruisinga behandelt *De medeklinkers in de bouw van onze woorden*. - Gerlach Royen wijst op een hoofdstuk in het boek van Dr. H.J. de Vos (Moedertaalonderwijs in de Nederlanden) over ontstaan en groei van de zogenaamde 'stijloefeningen'.

Museum. Jan. Gerl. Royen beoordeelt het proefschrift van A.P. Kieft over *Homonymen*; N. van Wijk beoordeelt de *Phonologie des Dialektes von Tilligte in Twente II*, door Th. Baader en P. Th. Ribbert; Jan Walch beoordeelt de *Littérature hollandaise* van Joh. Tielrooy.

Febr. G. Kalff beoordeelt het proefschrift van H. Smilde over *Cats in Dordrecht*.

Historisch Tijdschrift. Jan. In een artikel *Vondel en de vrijheid in 1663* betoogt J.D.M. Cornelissen uitvoerig en overtuigend dat Vondel's pleidooi voor de nationale vrijheid in de *Batavische Gebroeders* in 1663 aktueel was. Gedachtig aan 1650 vreesde men de opkomende macht van de jonge prins van Oranje, gelijk uit de pamflettenstrijd van die dagen blijkt. Minder overtuigend is het betoog dat ook de Phaëton op deze omstandigheid, en niet op Vondel's persoonlijk leed betrekking had.

C.D.V.

Vondels Lucifer.
(Een stilistische interpretatie).

Wanneer wij Vondels Lucifer zijn meesterstuk noemen, dan is het omdat in dit werk de grondidee van zijn leven en werken tot zuiverste, rijkste ontwikkeling, tot sprekendste *vorm* geworden is.

Die grondidee is de overtuiging van de Christen, dat de zonde, dat is het egoïsme en de hoogmoed, de oorsprong is van alle menselijk lijden en van alle wereldse ellende; dat het menselijk geluk slechts stoelen kan op onvoorwaardelijke, ootmoedige gehoorzaamheid aan Gods onbepaald gezag. De overtuiging ook van de dwaasheid, Gods raadsbesluiten te willen doorgronden en te verbeteren. Overtuiging, door de dichter van Lucifer uitgesproken in twee sentenzen: ‘Zijn geheimenis zy bondigh’, en ‘De zaligheit bestaet in een gerust genoegen, / In 't stemmen met Godts wil, en zich naer hem te voegen’.

Deze hoofdtrek van zijn mystiek-christelijke levensleer, wortelend in zijn nederig gemoed, is de drijfveer van geheel zijn didactisch kunstenaarschap.[1)]

In 't bizonder zijn drama's sleep hij, naar zijn inzicht in de hoge roeping van de toneelspeelkunst, uit de grondstof van gewijde en ongewijde geschiedenis of van de mythe, tot heldere spiegels van de ‘Nijd’ tegen de naaste en van de nietsontziende ‘Staetzucht’, de noodlottige consequenties van het egoïsme en de hoogmoed. Met Farao (in zijn eersteling Pascha) opent de rij van opstands-typen, aan het eind waarvan staat ‘het oerbeeld aller opstandigheid’, Lucifer. Het zijn hem de allegorische verschijningen van de dualistische strijd tussen het Goddelijke en het Satanische, het dualisme, als Koopmans het noemde, dat de ziel van Vondels wereldbeschouwing vormt, het dramatisch conflict, dat zijn scheppen dreef tot telkens nieuwe verbeeldingen. In Lucifci is deze strijd tot z'n oorsprong teruggebracht, in de machtige enscènering van het treurspel der Barok, de kunstvorm

1) Verg. *Prof. Molkenboer's* Inleiding tot Lucifer in *Zwolsche Herdr.* No. 3/4.

waarin Vondel zijn hoogste triomfen viert, drama, epos en hymne in grootse eenheid.

Van Pascha tot Lucifer en het daaruit natuurlijk volgende Adam in Ballingschap, loopt in gestadig klimmende lijn de ontwikkeling van Vondels dramaturgie en taalkunst, uit de schoolse gebondenheid der rhetorica naar de vrije, volle ontplooiing van zijn innigst wezen in de hem eigen, natuurlijke vorm. Het is zijn ontwikkeling van zoon der Renaissance tot schepper en voleinder van het treurspel der Barok.[1)]

De Barok is voortzetting en tegenstelling van de Renaissance. Voortzetting in zoverre haar rhetorica en stijlvormen erfdeel zijn van de Antieken. Tegenstelling als levenshouding: ‘Die Renaissance’, aldus *Wölfflin* in zijn bekend boek ‘*Renaissance und Barock*’, ‘ist die Kunst des schönen, ruhigen Seins. Sie bietet uns jene befreiende Schönheit, die wir als ein allgemeines Wohlgefühl und gleichmässige Steigerung unserer Lebenskraft erfinden. Alles atmet Befriedigung, und wir glauben nicht zu irren, wenn wir in dieser himmlischen Ruhe und Bedürfnislosigkeit den höchsten Ausdruck des Kunstgeistes jener Zeit erkennen’. - ‘Der Barock gibt kein glückliches Sein, sondern ein Werden, ein Geschehen. Nicht das Befriedigte, sondern das Unbefriedigte und Ruhelose. Man fühlt sich nicht erlöst sondern in die Spannung eines leidenschaftlichen Zustandes eingezogen.’ Hier is niet meer de rust, de gratie van het lichte spel aan 's levens zonzijde, maar ernst en een drang naar het grote en verhevene. In 't bizonder de religieuze kunst der Contra-Reformatie vertoont deze trek: een zich verliezen in het oneindige, in de voorstelling van de grenzenloze hemelruimte en de ontelbare koren van heiligen en engelen: ‘Die Sehnsucht der Seele, im Unendlichen sich auszuschwelgen, kann in den begrenzten Form, im Einfachen und Übersichtlichen keine Befriedigung finden. Die überwältigende Grösse, die unbegrenzte Weite des Raumes, der unfassbare Zauber des Lichtes, das Mysterium des Erhabenen, das sind die Ideale der neuen Kunst’ (Wölfflin).

Hieraan beantwoordt een behoefte aan het massale, een heftige dynamiek, een rijke verbeelding, een pathetische uitdrukking, waardig aan zo groot een opdracht: de verzinnelijking van het bovenzinnelijke.

1) Zie over deze ontwikkeling het uitnemende werkje van *Heinz Haerten, Vondel und der deutschen Barock* (Nijmegen 1934).

De Barok is een kunst van sterke tegenstellingen: God en Satan; licht en donker; zedelijke grootheid en zedelijke verdorvenheid; deemoed en geduld tegenover hoogmoed en verzet, dat te pletter loopt tegen rots-vast gezag; de hoogste stijging en de diepste val der persoonlijkheid....

Vondels 'Lucifer' vertoont al deze karaktertrekken.

Het grootse en massale:

Het toneel is in de hemel. Apollion 'steigert steil *van kreits in kreits*'; 'hij streeft de wind voorbij, en laat een spoor van licht en glanssen achter zich, waer zijn gezwinde wiecken de wolcken breecken'; '*de hemelklooten zien met hun gezicht van onder*, terwijl hij rijst, *hem na*'. Gabriël verkondigt Gods bevelen en *Engelenscharen* aanbidden het ondoorgrondelijk raadsbesluit, waarvan zij de zin en de vervulling eerst *na eeuwen* zullen zien. De Rey van Engelen (1e Bedrijf) is de stamelende aanbidding van de grootheid Gods, 'noit uitgesproken, noch te spreken', want 'alle Engelkennis, zwack en onbequaem, is maar ontheiliging en schennis'. Helse list stookt de hartstochten aan en 'de gansche hemel gloeit in eenen lichten brant van oproer en verraet' '*Duizendduizenden*' van engelen worden meegesleept in de gigantische strijd tegen de zoveel talrijker, onverwinnelijke *legermachten* der Godgetrouwen. Een machtig schouwspel ontrolt zich in het verhaal van de veldslag, waarin de hemelkrachten zich ontbinden om de opstandigen te verdelgen:

> 'Een storm van onweêr, dat de hemelen vervaert,
> De hofpylaren schudt. de kreitsen en de starren,
> Verbystert in hun ronde en ommeloop, verwarren,
> Of zwymen op de wacht, en weten niet waer heen
> Te dryven, oost of west, of boven of beneên'.[1)]

Het sterk dynamische:

De dynamiek, die inzet met de snelle vlucht van Apollion, ‘die geen Engel schijnt, maer eer een vliegend vier’, doorvaart het gehele stuk: de bewogenheid van de dialogen en reyen, door hevige affecten gedreven; het stijgend tempo waarin de gebeurtenissen zich ontwikkelen naar hun noodlottig einde, naar de aard van het atectonische drama der Barok, het hoogtepunt.[1)] Hier geen peripetie aan het eind van het derde bedrijf (het midden van het stuk), slechts een korte wankeling door de tussenkomst van Rafaël (aan het eind van het vierde), dan een snelle vaart naar de catastrophe, waaruit zich weer een nieuwe actie verheft: de val van de mens en de ondergang van het eerste paradijs. Niet Michaëls zege is het natuurlijke slot van dit theologisch gefundeerde drama, maar de zang des geloofs, die uitklinkt in de eeuwen: de bede van de rey der getrouwe Engelen, die uitzien naar de nieuwe dag, als de Verlosser zal komen en Gods belofte, door Gabriël vertolkt, in vervulling zal gaan:

> ‘Wij tellen d'eeuwen, en het jaer, ja dagh, en uur,
> Dat uw gena verschyn'; de quynende Natuur
> Herstell', verheerlycke, in lichamen, en zielen:
> Stoffeerende den troon, daer d'Engelen uit vielen’.

De scherpe tegenstellingen:

Belzebub, door Nijd gedreven, en *Gabriël*, de trouwe tolk van 's hemels wet; *Belial*, ‘wiens troni, gladt vernist van veinzen en bedriegen, in 't mommen niemand kent, die haer voorby kan vliegen’, en de oprechte *Rafaël; Apollion*, ‘een meester tuck om geesten in te luien, te rygen aan (zijn) snoer, te leiden, op te ruien’, en *Uriël*, de ‘gestrenge Schiltknaep, die het scherp-

1) Zie over tectonische en atectonische bouw en hun overgangen: *Walzel, Gehalt und Gestalt*, S. 315 ff.

recht uit den hoogen bekleet, en 't onghelyck, dat tegens 't eeuwigh Recht zich opworpt, met een slagh rechtvaerdighlyck beslecht'; *Lucifer*, die slechts eigen eer en grootheid nastreeft, en *Michaël*, die maar één wet kent: het Recht en de Eer van God. Lucifer, de *Aartsengel*, 'de eerste en allernaeste aan God, een zoon van 't licht, een heerscher over 't licht', wordt *Duivel*, afzichtelijk in zijn helgedaant, waarin zich zeven dieren afgrijselijk mengelen ondereen. De *mens*, bestemd te stijgen van heerlijkheid tot heerlijkheid, en zijn val en ballingschap. De *Hof van Eden*, bloeiend in de eerste dageraad (1e Bedrijf), en *het ontheiligd en verloren paradijs* (Vde Bedrijf); *hemels licht en eeuwige blijdschap* tegenover *helse duisternis en wanhoop zonder troost*.....

De drie genoemde trekken van de Barokstijl, het massale, de sterke bewogenheid, de tegenstelling van licht en donker, waarin gehele groepen in één lichttoon gebonden zijn, noemt Wölfflin, naast de vervloeiing der contouren, de hoofdkenmerken van deze '*malerische*' stijl, in tegenstelling met de oude 'lineare, plastische' stijl. *J.D. Meerwaldt* constateert in een onderzoek naar 'Vondels vertalingen van de Griekse tragici'[1], dat deze 'voor een goed deel transpositie geworden zijn van een meer statisch-gespannen, tot in zijn bewogenheid evenwichtige, lijnbeheerste sculptuurkunst in een eerder dynamisch-expansieve, aan contrastwerking rijkere *schilderplastiek*, waarin de lijn zich oplost of zwierig omspeeld wordt en waarin ook het rustende zelf zijn woelingen heeft,' de transpositie van 'klassiek' in 'barok'[2], en tekent Vondels Stijl als een *klassiek-getemperde barok*, die bij ontledend en vergelijkend beschouwen zich ook laat onderkennen in het oorspronkelijk werk van Vondel, en daar zeker in schoner vorm van verzoening dan in deze slechts hier en daar tot de gemiddelde hoogte van dat oorspronkelijk dichtwerk reikende vertalingen.

Een stilistisch-filologische interpretatie van de tekst van 'Lucifer' moge dit bevestigen.

Zoon der Renaissance noemden we Vondel om zijn liefde voor vormschoonheid, die hem dreef tot toegewijde studie van de rhetorica en de techniek der Ouden. Zoon der Renaissance in

1) *Tijds. v. Nederl. Taal- en Letterk*. 1938, 110 vlg.
2) t.a.p. 135, 136.

zijn streven naar een nieuwe, hogere, van het alledaagse en vulgaire gezuiverde dichtertaal: ‘een Dichter behoort hemelval en spraeck der Goden te spreecken’, de klassieke eis van *perspicuitas* en *ornatus*, die Quintilianus reeds stelde aan de rhetor, waartoe hij zich heeft te richten ‘naer de wetten by de Geleerden daer toe voorgeschreven’.[1)] Het is de grondtrek in de stilistische tendenz van de Renaissance, boven de alledaagse werkelijkheid een hogere, schone, gedachten- en verbeeldingrijke wereld van metrische en taalkundige vormen te bouwen; kunst, waarvoor Scaliger en Vossius de ‘incunabelen’ schreven.[2)] Hier vond de dichter de ‘figurae loquuitionis’, metaphora, vergelijking en omschrijving, die het vorstelijk kleed der verheven gedachte weven. De figurae loquuitionis, de ‘colores verborum’, die de poëzie het koloriet verschaffen, waardoor ze als ‘sprekend schilderij’ in zinnelijke pracht en kracht kan wedijveren met de schilderkunst. Want het klassieke ‘ut pictura poesis’ is ook het ideaal van de Renaissance-poëet, het blijft dat van de dichter der Barok: door de optische en akustische werkingen van het woord ook de afgetrokkenste gedachte en het meest onstoffelijke gevoel niet zozeer aanschouwelijk als wel sensitief en affectief te transponeren.

Meer dan ergens gevoelt Vondel de noodzaak van ‘deftigheit en statigheit’ van stijl, bij de behandeling van zo grootse stof als Lucifers treurspel: ‘Het tooneel en de personaedjen zyn zeker zoodanigh, en zoo heerlyck, datze eenen heerlycker styl vereischen, en hoogher laerzen dan ick haer weet aen te trecken’ (Berecht). Meer dan ergens ontwikkelt hij de renaissancistische vormelementen tot krachten van sensitieve epische schildering en lyrische verheffing, van een emphatisch-pathetische, maar beheerste Barokstijl.

De pathetische stijl is de stijl der beeldende omschrijving en van het rijke ornament. Ze mijdt de rechtstreekse benaming, als te nuchter, te prozaïsch. In 't bizonder waar sprake is van de Godheid, van engelen, de hemel, zet de periphrase het verrijkende, verdiepende aesthetisch accent. Talrijk zijn de metaphorische aanduidingen voor de onuitsprekelijke rijkdom van het wezen Gods: ‘Het *hart*, de *bronaer*, d'*oceaen* / En oirsprongh van zoovele goeden / Als uit hem vloeien en bestaen / By zyn

1) *Aenleidinge ter Nederduitsche Dichtkunste*.
2) *K. Borinski, Die Poetik der Renaissance*. Berlin 1886. S. 12.

genade, en alvermogen, / En wysheit' (294/8); 'Godt, d'onverzetbre *stam* / En *oirsprongh*, en de *bron* en *Vader* aller dinghen, / Die wezen en natuur en eigenschap ontvingen' (2009/11). Vaak in de superlatief: 'der zonnen zon', 'der glanssen glans', 'aller glanssen Majesteit',....

Ook diepste verachting spreekt in de periphrase: 'de mensch, een *grof en aertsch geslacht*'; '*een aertworm, uit het stof gekropen, en gegroeit*.'

Ze werkt affectief schilderend: 'ick zie de goude bladen, Met *perlen van de lucht, de zilvren dau*, geladen'.

Zelden heeft de pathetische stijl genoeg aan de enkele aanduiding. In navolging van de klassieke figuur der 'repetitio'[1] plaatst ze verschillende benamingen, omschrijvingen en metaphoren, als zovele spiegels om haar objecten, om er al hun rijkdom in op te vangen en te weerkaatsen:

a. reeksen van substantieven, door één gevoelstoon verbonden. Ze troffen ons reeds, waar de Rey van Engelen de volheid Gods tracht te benaderen. Ze suggereren iets van de hemelse vreugde: '*triomfen, kransen, palmen*, / En *harpen* passen ons, en *snaren*' (811/2); het licht der hemelse paleizen: 'in den glans, / Die *galery*, en *tin*, en *trans*, / *Gewelf van koor en hof* verguldt' (748/50); de weelde van 't aardse paradijs: Dan zwelt de boezem der landouw van *kruit*, en *kleur*, / En *knop*, en *telgh*, en *bloem*, en *allerhande geur* (75/6);

b. paarsgewijs verbonden synoniemen, vorm van de typisch barokke trek naar multipliceren en potentiëren der uitdrukking[2]. Ze geven variaties in één gevoelstoon ('*Manne* en *honighdau*'; '*licht* en *glanssen#x2019;*, ook drieledig: '*licht*, en *glans*, en *stralen*'); intensivering van belangrijke begrippen, vooral ook door alliteratie en assonantie ('Dat overschrijdt het *perck* en *peil* van ons vermogen'; 'uw *zin* en *inzien* te verstaen', of drieledig:

1) 'Eloquentiae studioso plurimum prodesse, si discat eandem rem referre plurimis modis'. *G. Vossius, Oratoriarum Institutionum*, lib. VI, 1630, 5de B. p. 281.
2) *A. Hübscher* (in zijn opstel '*Barock als Gestaltung antithetischen Lebensgefühls. Euphorion* 24 B. 1923. S. 517ff) wijst op de multiplicering als een typische trek in de Barokstijl: Es ist eine barocke Lust alles zweimal zu sagen. So hat die Architektur die Verdopplung von Motiven ausgebildet: Zweifache stützen, doppelte Fassadentüren; zwei Trajanussäulen und zwei Torhäuser an den Karlskirche zu Wien.'

‘zyn *wenck*, en *woort*, en *wil* / verstrecken ons een wet, en maat, en vaste regel’).

Bizonder talrijk zijn ook de verbindingen van synonieme werkwoorden, geladen met gevoelskracht: volheid (‘Hoe klaer de hemel oock van starren *blinckt*, en *barnt*’); breed (‘De Godtheit wordt in hem *gedient*, en *aengebeden, bewieroockt*, en *gevierd*’); verontwaardiging (‘Gaet hene, *viert*, en *dient*, en *eert* dit nieuw geslacht’); trots (‘Laet zien wie Lucifer durf *trotsen*, en *braveeren*’); kracht (‘de gansche hemel *waeght* en *dreunt* van uw geschillen’). De synoniemen vormen een climax (‘Terstont begint het hart der schoone bruit te *blaken*, / T'*ontvoncken*, en zy *vlamt* op d'aengepreze vrucht’).

Sterk affect spreekt in de herhaling van dezelfde manende woorden, waar Rafaël Lucifer smeekt terug te keren: ‘*Legh neder*, och *legh neder* / *Legh neder*’ (de heirbijl, de rondas), of met schrik luistert naar Uriëls verhaal (Helaes, wat *durf*, wat *durf* d'Aertsengel zich vermeten); in de gevariëerde uitdrukking (‘Ondanckbre geesten, *zwyght; betoomt uw snoode tonghen*’; ‘Verdrinckt in jammer; zinckt in droevige gedachten’).[1)]

Als typische trek van het barokke treurspel wezen we de tegenstellingen. De antithese werkt ook als stijlmiddel, tot potentiëring van het beeldende woord: ‘Zal 't eeuwigh *licht* nu schuil gaen in den *nacht* / Der weerelt?’ (474/5): ‘Indien *de bron van 't licht* haer *klaerheit* quam te dompelen / In 't *graf van een moerasch*’ (537/8); ‘Ghy, die *den duistren gront van* Godts geheimenissen / Door 't *licht* van uw vernuft ontdekt, en openbaert’ (453/4); Vaak versterkt door het concetto: ‘Hun leven is beminnen / En wederminnen met een' onderlingen lust, / Onendelyck *gelescht*, en nimmer *uitgebluscht*’ (146/8); ‘ons *schikken* is den Staet van dit Heelal verwarren, / *Misschicken* al w∂t Godt *geschickt* heeft, en beleit’ (947/8).

De antithetische vergelijking met superlatieve tendenz: ‘Laet perle en perlemoer u zuiverheit beloven; / Haer blanckheit gaet de perle en perlemoer te boven’ (173/4); ‘Bejegent Engelen, hoe schoonze uw oogh behaeghden; / Het zyn wanschapenheën bij 't morgenlicht der maeghden’ (161/2).

Maar het sterkst openbaart zich de drang en het vermogen

1) Voor verdere onderscheiding der variatie-vormen, zie *Prof. Overdiep's Zeventiende-eeuwsche Syntaxis* § 181 vlg.

tot potentiëring in het *werkwoord*. Als ‘des Werdens sprechendes Wort’ is het de levende, bezielende kern in de dynamische Barokstijl, drager van het krachtige accent, waarin al z'n klanken bewegingsexpressie opleeft. We zagen het reeds in de vele tautologieën, die meest werkwoordelijk zijn. Als voorbeeld van Vondels verbale visie diene een fragment uit de paradijsschildering van Apollion:

> Van verre zagh men hier een hoogen bergh *verschieten*,
> Waer uit een waterval, de wortel van vier vlieten,
> Ten dale *nederbruischt*.....
>
> De hof *valt* rond, gelyck de kloot der weerelt is.
> In 't midden *ryst* de bergh, waer uit de hoofdbron *klatert*
> Die zich in vieren deelt, en al het lant *bewatert*,
> Geboomte en beemden *laeft*, en levert beken uit,
> Zoo klaer gelyck kristal, *daer geen gezicht op stuit*.
> De stroomen geven slib, en *koesteren* de gronden.
> Hier worden Onixsteen en Bdellion gevonden,
> Hoe klaer de hemel oock van starren *blinckt* en *barnt*;
> Hier zaeide vrouw Natuur in steenen een gestarnt,
> Dat onze starren *dooft*. hier *blinckt* het gout in d'aderen.

En een uit de tekening van Eva:

> Nu *blinckt* geen Serafyn, in 't hemelsch heilighdom,
> Als deze, in 't hangend hair, een goude nis van stralen,
> Die schoon *gewatert* van den hoofde *nederdalen*,
> En *vloeien* om den rugh, zoo *komtze*, als uit een licht,
> *Te voorschijn*, en *verheught* den dagh met haer gezicht.

Talrijk zijn in zijn woordgebruik de verbale substantieven: ‘Een wacker dienaer vlieght op *'t wencken* van zijn heer’; ‘De zaligheit bestaet in een gerust genoegen / In 't *stemmen* met Godts wil, en zich naer hem te voegen’; ‘door *toeval* van veel duizenden’; ‘tot *voorstant* van Godts Rijck.’

Prof. Overdiep wijst in zijn ‘Zeventiende-eeuwsche Syntaxis’ op de dynamische werking van infinitief, participium praesentis en participium perfectum (in 't bizonder van werkwoorden van beweging of verandering), in velerlei zinsconstructie, waar ze door vooropplaatsing in een groep, geïsoleerd door pauzen, versterkt door enjambement of rijmheffing, zwaar accent en sprekend relief krijgen. Naar deze behandeling, rijk geïllustreerd met voorbeelden, moge hier verder verwezen worden.[1)]

Het-

1) §§ 307, 320, 328, 329, 331, 332, 344, 345.

zelfde geldt voor de dynamische zinsbouw van ‘Lucifer’, in 't bizonder de sterk geladen zinspanningen[1].

De dynamische verbale stijl verdringt het statische substantief: ‘wij aenbaden, *wieroockten* met schalen’; ‘*bewieroocken* Godts naem’; ‘de mensch *vergodlyckt* in zijn troon’; het adjectief: ‘*heldert* uw gezicht, / En voorhooft met een strael’.

Werkwoorden van beweging worden geïntensiveerd door voorvoeging van richtinggevende bijwoorden: ‘Dus komen ze *afgestort*’; ‘een waterval... ten dale *nederbruischt*’; ‘u *nederklinckt*, aen gruis, en stof te mortel’; ‘Die groeit alle oogenblick, en *bruist* uit alle transen ons *toe*’; *toe*stralen; *toe*zinghen, *toe*zwaeien; *tegen*stappen; *tegentreden*. Of door voorvoegsels: *ont*-in verschillende betekenissen: ontzacken, ontsnoeren, ontluisteren; *ver*-: verdooven naast dooven, verpletten naast pletten, versmilten; het omvattende, overstelpende *be*- in denominatieve werkwoorden: bewateren, benevelen, beschaduwen, bestulpen, bezwalcken....

Zo viert Vondel hier in 't bizonder zijn barokke lust aan krachtige, klinkende woorden, zijn hartstocht voor eigengevormde samenstellingen en afleidingen, taalvondsten die wij eerst op rechte waarde schatten, als we bedenken, dat veel wat ons nu gewoon klinkt, hier fonkelnieuw uit een nog onontgonnen taal is opgedolven en omgesmeed. Het is de scheppende werkzaamheid van de Renaissance-poëet die, proevend en keurend, uit voorhanden simplices composita (‘koppelwoorden, waer in onze spraeck niet min geluckigh dan de Griecksche is’[2] vormt, wier gehalte dat der simplices overtreft. Werkzaamheid, waaraan ook zijn zin- en klankrijke substantieven ontspringen (*blixemspeer, diamantschild, moortspelonck, hartquetsuur, klaghtbewint, belleghzucht*).

Kenmerkend voor Vondels synthetische stijl zijn ook de typische *en*-verbindingen: ‘der eeuwighheden *glans* en *ader*’ (niet *glanzende ader*, als Cramer vertaalt[3], ‘eenen dagheraet van *morgenstarre* en *strael*’ (niet *stralende morgenstar*), ‘*glans* en *opgang*’ (niet *glanzende opgang*), ‘*livreien* en *vroolyckheit*’ (niet vrolijke lievreien), *ramp* en *val, groente* en *verf* (niet frisse verf), de *glans* on *dageraet* van haren opganok, enz. Vondels

1) §§ 290, 298, 307.
2) *Aenleidinge ter Nederduitsche Dichtkunste*.
3) *Zwolsche Herdrukken* 3/4. Aant. bij vs. 327, 356, 505 enz.

verbinding van twee geaccentueerde substantieven is niet alleen rijker van klank, maar meer suggestief beeldend dan één substantief met ondergeschikt adjectief, omdat de gevoelssferen der gecopuleerde woorden rijker sensitief en affectief samenwerken.

Door de optische en akustische werkingen van het woord ook de afgetrokkenste gedachte en het meest onstoffelijke gevoel sensitief en affectief te transponeren, noemden we het ideaal van de schilderende Barokstijl. Het is deze allegorischmetaphorische verbeelding van de ‘mundus spiritualis’ door de klanken en kleuren der ‘mundus sensibilis’, de wederkerige sensualisering van de geestelijke en de spiritualisering van de zinnelijke wereld, die Vondels ‘Lucifer’ tot het kroonwerk van onze zeventiende-eeuwse taalkunst verheft.

Vondels hoogste streven, in zijn poëzie te wedijveren met de schilderkunst, wekt in zijn woord die gloed en kleur, waarin het abstracte licht en leven wint. Wat Apollion uitspreekt in betrekking tot de schoonheid van Adams bruid, ‘dit eischt Natuurs penseel, geen verf, maar zonnestralen’, is het inzicht van de dichter omtrent de hoge eis die geheel zijn verheven onderwerp hem stelt. Het leidt de keuze van zijn motieven. De natuur opent hem de schatkameren voor zijn verbeelding.

Het *licht* met zijn verwante voorstellingen *glans* en *stralen*, de *dag* en de *dageraad*, de *zon* als bron van het licht, de *sterren*, en de daarmee corresponderende adjectieven en werkwoorden, vormen het rijkste metaphorische verbeeldingsveld. De Godheid, de zon der zonnen, het licht der lichten, der glansen glans, woont in het grondeloze, ongenaakbre licht, de zaligende glans des hemels. De engelen zijn starren, zonen van het licht, ‘die bloeien in den dagh, die neerstraelt van Godts glans’. De mens is ‘'t nieuwe licht, een andre klaerheit, die in 't licht der Godtheit komt styghen’ en de glansen der engelen ‘doot schynt’. Het licht is ook het symbool van de eigenschappen Gods (van Zijn genade en liefde; ‘de straal van Zijn gezicht verraedt de duisternis van Lucifers verraet’) en van Zijn gaven aan engelen en mensen (‘het licht van uw,’ d.i. Gabriëls, ‘vernuft’, ‘van wetenschap en kennis’).

Tegenover het licht staat de *duisternis*, de *nacht* der hel, *schaduwen, wolken* en *bedroefde nevels*, een *wolck* van rou, een *donckre vlaegh* van droefheit, een *damp* van snoode ondanckbaerheit. In werkwoorden: *verdooven, benevelen, beschaduwen, verduisteren*.

Gloed, vuur, brand, vlam en *vonken* zijn de dynamische pendant van de onbewogen rust en volheid van het licht: ‘de lichte brant van oproer en verraet, die vliegt gelyck een vier, van 't een' in 't andre koor’, ontsteekt ‘de diepe gloet’ van Gods toorn; de wraak ‘ontsteeckt een vlam in d'oogen van het licht’, en Michaël maakt zich op om ‘met een gloet van vier en yver’ deze vlekken ‘te branden uit Godts Naem’. Van menselijke bewegingen: de liefde van Adam voor Eva is ‘een heiligh vier’, de bruiloft gaat in ‘met eenen wellekom en brant van liefde’. *Branden, blaken, ontvoncken, gloeien, vlammen* zijn de werkwoordelijke metaphoren.

Storm en *onweer*, een *gruwelijke orkaan*, een *gloênde hagel, rode en blauwe zwavel* en *vlammen, donder* en *bliksem* zijn de elementen die ook in de hemelse gewesten al wat zich tegen God verheft, vernietigen of doen zinken in een ‘*poel* en *afgront zonder gront*’. *Donderen* (transitief) en *donderslag* zijn de stemmen van de gerichten des hemels.

Speuren we in deze beeldspraak de Bijbelse invloed, deze verklaart ook de veelvuldig voorkomende kleurnamen *purper, karmozijn, goud, zilver* en van de edelstenen *robijnen, turkooizen, saffieren*, waarnaast Vondels geliefde sieraden van *perle* en *perlemoer* (‘parle huiven, het parrele gareel’) en het *diamant* met z'n verschillende eigenschappen hun kracht en schittering verlenen: ‘de majesteit en diamante stralen van onze Morgenstar’; Lucifers heirbijl ‘klinckt en springt op 't heiligh diamant aen stucken’; Michaël, Gods veldheer, ‘voert zoo vele orakels uit, als oit de Godtheit heeft, met hare hant, gedreven in eeuwigh diamant.’

Cimbalen, schalmeien en *tamboeren, harpen* en *bazuinen, wierook*-schalen en -kandelaren, laurier en *palmen* zijn de attributen van hemelse lof en aanbidding; *troon* en *kroon* en *schepter* van hemelse macht.

Ook de dieren, met hun uit de Bijbel bekende zinnebeeldige betekenis, spelen hier hun rol: de hoovaardige *leeuw*, de gifschietende *draak*, de *slang*, de boosheit zelf, de listigste aller dieren, de *worm* der wroeging, de krachtige *adelaar*, de gruwzame *griffioen*, de woeste *Behemotten* en *Leviathans*.

Het zijn de elementen der Bijbelse verbeeldingswereld, die in de plaats treedt van de klassiek-heidense der Renaissance, maar de wijze van verbeelding blijft dezelfde, de Middeleeuws-*allegorische*.

(*Slot volgt*).

W. KRAMER.

Eindnoten:

1) Bierens de Haan heeft reeds (in *De Kroniek* van 26 Maart '04) op het *massale karakter* in de conceptie van Vondels Lucifer gewezen: Het persoonlijke karakter treedt op den achtergrond achter de massale beweging. Het principe van den infernalen opstand is geteekend niet in een persoonsgestalte, maar in een *groepsgestalte*. Lucifer is het drama van de Luciferisten. Na de lezing blijft ook vooral de totale beweging der massa's in onze herinnering achter: Hoe prachtig zijn de legerorden geschilderd en hoe dreunt de overwinningszang na als de overwinning over de stormachtige menigte. - De leiders zijn bij deze groepbeweging niet meer dan vertegenwoordigende personen, en dienen de plastische schoonheid van het geheel, doordat in hun gestalten de figuren- en stemmenveelheid vereenvoudigd is. - Zoo is Lucifer een *dramatisch epos*: de voorstelling van een massale beweging, waarvan de dramatische kracht bestaat in de gestage uitbreiding der handeling. - De conceptie is episch en dramatisch. Episch om het gedruisch der menigte, dat daarin dreunt. Het lot van een volk wordt ons voor oogen gesteld, en van geen volk van eenigen tijd of van eenige plaats, maar van den onzienlijken kosmos; individuen treden hier niet op dan als deelnemers aan de beweging van het geheel. Bazuinen

klinken over de eeuwige velden en de slagorden staan in geweldige rangen door de ruimte geschaard. Grootsch is het tooneel, grootsch het verloop, grootsch de beschrijving en breed het dichterlijk woord.

Moedertaalonderwijs in de Nederlanden.

Onder deze titel publiceerde dr. Hendrik J. de Vos: ‘Een historisch-kritisch Overzicht van de Methoden bij de Studie van de Moedertaal in het Middelbaar Onderwijs sedert het begin van de 19e eeuw’ - gelijk de ondertitel luidt van het tweedelig werk (met doorlopende paginering), dat verscheen als uitgave van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- & Letterkunde, Reeks VI Nr. 61 (Turnhout 1939). Dat hierin de noordelijke Nederlanden beter bedacht werden dan de zuidelijke, spreekt haast vanzelf voor een studie die naar objektiviteit streefde, en in het suum cuique zeer goed slaagde. De ondertitel zegt echter te weinig. Want al had de schrijver zich oorspronkelijk voorgesteld, alleen de ontwikkeling ‘van het middelbaar Moedertaalonderwijs in de Nederlanden’ na te gaan, hij kwam al heel gauw tot het inzicht, dat hij ‘daarvoor vooraf diende aan te knoopen bij de organisatie van het taalonderwijs in het Lagere-schoolwezen, een organisatie die een halve eeuw vroeger tot stand kwam dan die van het Middelbaar Onderwijs’ (6). Trouwens ook na de organisatie van dit laatste zag de auteur zich telkens gedwongen uiteen te zetten, hoe zich het moedertaalonderwijs in beide schoolsoorten voor en na wijzigde, bepaald als het was ‘door politieke gebeurtenissen, algemeene cultuurstroomingen, taalopvattingen en taalinzicht, algemeene pedagogische en didactische stroomingen’ (6).

In de Voorrede dankt De Vos een aantal personen uit noord en zuid, die hem ‘zoo bereidwillig met raad en daad bijstonden’ (5). Die lijst van namen verklaart voor een groot deel, waarom in deze historisch-kritische studie aan het werk van sommigen uit het noorden zo'n uitvoerige aandacht werd geschonken, terwijl andere taalkundigen en methodici in vlotter tempo werden afgehandeld, of zelfs helemaal onvermeld bleven. Immers niet enkel zij die handboeken schreven of kompileerden, geven de richting aan van het taalonderwijs in concreto, ook taalkundigen en kritici waarvan de publikaties tot onderdelen beperkt blijven, oefenen ongetwijfeld invloed uit op de gang en heroriëntering van dat onderwijs - al blijft het tot op den dag van heden

blijken, dat zij die zich tot het schrijven van schoolgrammatika's geroepen voelen, gauwer klaar komen met hun ‘nieuwe’ werk, wanneer ze zich zo min mogelijk van de uitgeholde paden verwijderen.

Deze voortreffelijke studie, waarvan veel voor velen een openbaring zal zijn - moge ze schrijflustigen van schoolboekjes tot een gewetensonderzoek brengen! - deze studie is in zes hoofdstukken van zeer uiteenlopende omvang verdeeld: het laatste ‘Terugblik en perspectieven’ (429-433) is zelfs eerder een epiloog. Laat me op enkele punten de aandacht vestigen, vooral uit de tijden die al wat verder achter ons liggen, en over onderdelen die nog steeds aktueel blijven, omdat ze nog altijd niet ‘aktueel’ wilden worden.

Het eerste hoofdstuk: ‘Voorbereiding van een geregeld Taalonderwijs’ begint met het ‘Schoolwezen en Taalonderwijs vóór de Hereeniging van de Nederlanden’ (± 1795 - ± 1815). Hierbij gaat Nederland voorop (7-44), en volgt Vlaanderen (44-55). Een overzicht van het ‘Schoolwezen en Taalonderwijs in het Koninkrijk der Vereenigde Nederlanden (1815-1830)’ sluit daar verder bij aan (56-84). In al die jaren, maar toch heus niet in die jaren alleen, ‘heerschte Hare Majesteit de Letter oppermachtig en tiranniek. Zij was het, die de schrijftaal-eenheid van 1804 decreteerde op grond van een classicistische taalcultuur, waarvan de academische leerstoelen voor Welsprekendheid de bakens waren’ (429). De lezer uit den jare 1940 moet goed beseffen, dat deze uitspraak de toestand van voor en na 1800 wil typeren, en niet die van bijna anderhalve eeuw later. ‘Het in taalopzicht ratiocineerend onderricht op de Lagere School - onder invloed van Pestalozzi en Niemeyer - met zijn catechiseerende, pseudo-sokratische methode, zijn ‘denkoefeningen’ als ‘vooroefening’ van het schrijven, en zijn redekundig ontleden, vond steun in 't gezag van een logicistisch-reglementeerende en in vormen-cultus opgaande grammatica’ (429). De belangsellende lezer is nog steeds niet vergeten, dat dit oordeel de dagen van Siegenbeek-Weiland betreft. Wij mogen dus nu wederom jubileren: Nil novi sub sole, subsidiair verzuchten: L'histoire se repète, oftewel ons afvragen: Zijn we dan niets vooruitgegaan sinds Matthijs Sjegenbeek zijn Verhandeling over de Spelling der Nederduitsche Taal en P. Weiland zijn Nederduitsche Spraakkunst uitgaven ‘in naam en op last van het Staatsbewind der Bataafsche Republiek’?

Toch wel iets, al plegen ‘voorzichtigen’ ook thans niet over ijs van één nacht te gaan. Dat deden voor enige jaren ook de bewerkers niet van de Grammaire de l'Académie française, waarvan het officiële ‘Copyright 1932, by Firmin-Didot et Cie, Paris’ ons garandeert, dat die allernieuwste Grammaire niet reeds in 1634 het licht zag. Ook was het allerminst een trouvaille, toen onlangs een hoge autoriteit ten onzent van biezondere stijl gewaagde. Immers een ‘Nederduitsche Chrestomathie’ van het Nut wist al in 1805 proza en poëzie onder de volgende ‘stijl’-opschriften te rangschikken: ‘Gemeenzame Stijl; Deftige Omgangsstijl; Ironiesche Stijl; Ironiesch Comiesche Stijl; Hekelstijl; Eenvouwig Naïve Briefstijl; Vernuftige Briefstijl; Rechtsgeleerde Briefstijl; Geleerde Briefstijl; Onderwijs-stijl in Samenspraaken; Onderwijs-stijl in Doorloopende Reden; Gemeenzaam Verhaalende Historischen Stijl; Beknopte Historische Stijl; Redeneerende Historische Stijl voor Levensbeschrijvingen; Deftige Historische Stijl; Verheven Stijl; e.a.m.’ (37). Men kan dus bezwaarlijk volhouden, dat de Bataafse Republiek geen stijlvolle dagen beleefde.

En al stelde Siegenbeek zich in zijn reeds genoemde Verhandeling tot grondwet: ‘Schrijf, zoo als gij spreekt’, welke ‘natuurwet der spelling’ hij van ‘Duitschlands grooten taalmeester Adelung’ had overgenomen (38) - die Kollewijn toch! - ook Meester Nicolaas Anslijn, Nz. wist wat er in Duitsland te koop was, toen deze ‘een volledige leidraad voor het onderwijs in 't stellen door J.C. Dolz’ (42) in 1808 uit het Hoogduits vertaalde, met als gulden regel voorop: ‘Schrijf zoo als gij denkt, dan zult gij wel en schoon schrijven’. Alleen werd er de beperking bijgevoegd: ‘voor hen, die zich gewend hebben juist, duidelijk en regelmatig te denken’ (44)! Voornoemde Anslijn (1777-1838) was ook dè man, ‘die het tot geestdoodens toe beoefenen van *redekundig ontleden* op de lagere school mogelijk maakte’ (67). Dat bij dat redekundig bedrijf niettemin werd gedacht, veraanschouwelijkt De Vos door een voorbeeld aan te halen (68v.), dat alleen die lezers voor geloofwaardig kunnen houden, voor wie veel schoolboekjes van tegenwoordig geen gesloten boeken zijn. Het was ook de tijd, waarin reeds op de lagere school *kakografieën* ‘de taalkennis van de studeerenden op de proef’ kwamen stellen (70). Bij het lezen was de *letter-uitspraak* zó troef, dat zelfs Siegenbeek zich in 1836 genoopt zag een soort ‘Open Brief’ te publiceren: ‘Waarschuwing tegen eenige in zwang gebragte

verbasteringen van de uitspraak onzer Moedertaal', 'waarin hij o.a. opkomt tegen de in vele scholen in zwang zijnde hebbelijkheid 'betreffende de uitspraak van den zamengestelden klank *sch*' (sch i.p.v.s), ook tegen het laten hooren van *i* als *ie* in bez*i*ge, eeuw*i*ge, verlevend*i*gen; en van *ij* in duidel*ij*k, deugdel*ij*k, sterfel*ij*k' (88). Dit gebeurde in 1836, maar de naamvals-*n* werd toen niet genoemd!

Aan onze universiteiten beijverden zich de hoogleraren vóór 1830 'om de Nederlandsche taalstudie te leiden in het getrokken spoor van de classicistische 'innerlijke' en 'uiterlijke' welsprekendheid' (61). De *geslachtslijsten* kwamen steeds vermeerderd en 'verbeterd' van de pers; anders dan de *naamvallen* die soms werden verminderd. Want terwijl het Nut in de eerste uitgave van zijn 'Rudimenta of gronden der Nederduitsche Spraake' (1799) nog zes naamvallen wist te konstateren, die 'uit vaderlandsch purisme en logisch overwegen Werker, Eigenaar, Ontvanger, Lijder, Aanhoorder en Derver genoemd' werden (35), in latere uitgaven versmolt dat aanschouwelijk logisch zestal tot drie (35, 66). Wel haalde Weiland dat gehaleerde aantal weer wat op (38), maar die 'beperking tot vier naamvallen' werd hem toch door de zuidnederlander Pieter Behaegel (1783-1857) tot een verwijt gemaakt, nademaal 'er gelegenheid te over is om aan 't gebruik van zes naamvallen het vernuft en de redeneerkunde van de jonge lieden te scherpen!' (74). Een andere zuidnederlander, J. Fr. Xavier Würth, zag zich in zijn Principes de la langue hollandaise (1824) verplicht, Weiland - onze bataafse grammatikus - volgenderwijze te kapittelen: 'Il eût mieux fait, si, au lieu de suivre dans sa Grammaire pas à pas Adelung, il avait fait un ouvrage original. Il était fort capable de faire une bonne grammaire, mais il aima mieux être plagiaire. En effet, les trois quarts au moins de sa Grammaire sont littéralement traduit du grammarien allemand; et Weiland ne le nomme pas une seule fois' (77). In alle geval was Weiland jè nederlandse spraakkunst met officieel gezag bekleed, waar volgende grammatici dankbaar uit overnamen.

Het tweede hoofdstuk, dat tot ongeveer 1890 loopt, beschrijft de 'Opkomst van de Taalwetenschap; Evolutie naar een Nieuw Taalinzicht in Nederland' (85-158), en 'in Vlaanderen' (158-177). Aan het slot van een goede inleiding over de 'Schoolmannen uit de overgangsperiode' (85-90) stelt De Vos vast, 'dat heel het taalonderwijs in de lagere school zijn tol bleef betalen aan

de letter-vereering uit de 18e eeuw'. Maar wie waren de hoofdschuldigen van dat letterfetichisme? Wie zijn dat thans nog? Immers bij het 'grote publiek' is het na 1930 nog eender als na 1830. Wij kunnen niet alles overnemen, wat de auteur refereert over de oriëntalist Taco Roorda (1801-1874), die niet enkel allen van zijn eigen tijd, maar ook zeer velen van onze tijd ver vooruit was (92-99, 435 v.). Het heeft Roorda dan ook niet aan strijd en bestrijding ontbroken. Zowel in de Kon. Akademie van Wetenschappen, waar hij het thema '*spreektaal en schrijftaal*' behandelde, zag hij de autoriteiten tegenover zich, als daarbuiten waar hij met een nieuw geschrift 'niet alleen de taalgeleerden in 't harnas joeg, maar ook de schoolmannen in 't gelid bracht, omdat het ditmaal gold het sedert jaren door de onderwijzers bereden en 'gedrilde' stokpaardje: de *logische ontleding*' (94). Dat gebeurde in 1852, en nu leven we in 1940: stokpaardjes kunnen lang ter been blijven.

Achtereenvolgens schenkt De Vos zijn aandacht aan de spraakkunsten van Brill, H. Kern, Cosijn, Van Helten (99-107); met welke laatste 'de *phonetiek* haar intrede' deed in de nederlandse spraakkunst (107). En of men het merkwaardig vindt of niet, de vraag die een andere oriëntalist, J.P.N. Land, in 1870 met het oog op onze moedertaal stelde, klinkt nòg steeds modern: 'Zou niet, in weerwil van onze papieren eeuw, de taal op onze lippen nog meer onze aandacht verdienen dan haar levenloos beeld op het papier?' (107). Intussen is het ook nu nog gemakkelijker in 'de' spraakkunst te kijken, hoe het 'moet', dan aan de taalwerkelijkheid waar te nemen hoe het is! Dan is er nog iets. Uit de tegenwoordige klachten over de povere resultaten van het taalonderwijs - heet de 'spellingchaos' niet dè schuldige? - daaruit volgt geenszins, dat er geen klachten klonken, toen De Vries en Te Winkel 'die' chaos in een kosmos hadden herschapen. Immers in 1882, toen de 'nieuwe' spelling van 1865 (1863) er zelfs bij de Regering 'inkwam', schreef prof. Mathijs de Vries (hij kon eufemistisch schrijven): 'het is, helaas! niet te ontkennen, dat het taalkundig onderwijs hier te lande niet altijd is wat het behoorde te wezen. Wij zijn gelukkig den tijd te boven van die geestdoovende '*redekunstige ontleding*', die zoo lang als een vloek op onze lagere scholen rustte. Men begint het doel en de strekking van het taalonderricht beter te begrijpen. Doch hoe dikwijls sukkelt men nog voort in de oude sleur! Dorre *spelregels* en *spraakkundige voorschriften*, stijve

vormenleer en verwaarende cacografieën maken nog een al te groot deel der lessen uit. Er moet in dat onderwijs meer natuur, meer eenvoud, meer leven komen; het moet, van den geest der taal zelve doortrokken, meer liefde voor de moedertaal wekken, meer bewijzen geven van de vormende kracht, die het, goed aangelegd, in zoo hooge mate bezit' (114 v.). Trouwens B. Sijmons had reeds in 1879 niet minder behartingswaarde woorden geschreven in verband met het feit 'dat de werkelijke, levendige taal slechts bestaat in den mond van het sprekend individu' (116). Toch zou De Vries zich beschaamd uit de voeten maken, als hij in onze dagen nog eens de gelegenheid kreeg, zijn konstaterende uitspraak van 1882 met de ontleedpraktijk in de eeuw van het kind te vergelijken: ontleden vult zo lekker de tijd, en verheft het 'kennen' van de leraar zo boven het kunnen van de leerling; en het leert zo echt taal!

Of De Vos de spraakkunsten bij het lager onderwijs volledig inventarizeerde, kan ik niet beoordelen; zeker is, zelfs meer dan zeker, dat er ijverig gekompileerd werd, 'soms op gevaar af in innerlijke tegenspraak te vervallen' (109). Evenmin als dat nu het geval is, was driekwart eeuw geleden het samengesteld hebben van een spraakkunst een afdoend bewijs, dat de samensteller ook werkelijk berekend was voor die taak. Toch zijn er in de jaren 1850-1890 geschriften aan te wijzen, waaruit blijkt dat onderwijzers van toen vaak beter inzicht hadden in het hoe en waarom van moedertaalonderwijs dan menig klassiek-gevormde en klassiek-vormende van thans. Dat later naast de taalboekjes van Van Strien (335 vv.) vooral in het katholieke kamp die van Jos. M. Reynders en die van Alberts-Martens zo voortreffelijk waren in hun soort, is daaraan toe te schrijven, dat ze geheel en al steunden op 'Van den Bosch z'n taalonderwijs-ideeën' (341). Daarnaast werden er heel wat meer andere geschreven 'als was er nooit een aflevering van Taal en Letteren of van De Nieuwe Taalgids verschenen' (335). Maar we mogen niet vooruitlopen, en nu niet gaan denken, dat de genoemde uitblinkers het non plus ultra tot in alle eeuwigheid hadden bereikt. We moeten zelfs even terug tot H.J. Nassau (1791-1873) en Fr. B. Trosée (1828-1897) 'twee onbetwistbaar oorspronkelijke taalpedagogen' (127), waar zelfs onoorspronkelijke taalbedillers nu nog van zouden kunnen leren. En het moge 'onbegrijpelijk' klinken: 'vrijwel het voornaamste deel van het niet-grammaticale taalonderwijs kwam uit de

opleiding en de zelfstudie van de onderwijzers zijdelings over in het nieuw middelbaar onderwijs' (126). Wat niet zeggen wil, dat bij alles moet gejuicht worden!

Na o.m. tegen de eenzijdige overschatting van de *historische taalwetenschap* gewaarschuwd te hebben, schreef Nassau na de inaugurale rede van M. de Vries in 1853: 'Over 't geheel heeft de taalliefhebberij bij ons volk eene kennelijke overhelling tot deze eenzijdigheid. Ze schijnt zich geen begrip te kunnen maken van taaloefening, zoo er niet een waas over ligt, hoe dan ook, van geleerdheid, van iets uit den alouden tijd. 'De *levende taal* waarnemen, beluisteren', dit klinkt den meesten vreemd; ze kunnen er zich niet in te huis vinden... Hoe ligt, bij ons volkszwak voor alles wat geleerd is gekleurd, zal menigeen 't onderdeel, het hulpmiddel, de taalarcheologie, voor de hoofdzaak houden; zich in dat herbarium mortuum verdiepen, voor hij de levende taalschepping, met de liefde en met het oog eens kenners, heeft leeren overzien' (129). Maar Nassau's 'Verbeteropgaven' met den aankleve van dien worden 'later in de opleiding voor 't Lager onderwijs geïntroduceerd onder den titel: *Levende taal*, en de vele oefeningen in verband daarmee krijgen den naam van *Stijloefeningen*' (135). Waar bergen wij het vege lijf?

Of men die maaksels stijloefeningen is gaan noemen, omdat ze weinig of niets met stijl en veel met stijlloosheid te maken hebben, kunnen we in het midden laten, dr. De Vos is er in alle geval niet best over te spreken. Wel werden zulke 'nieuwe' stilistische oefeningen in 1938 ten onzent bij K.B. naast de 'rede- en taalkundige ontleding' voorgeschreven bij het toelatingseksamen voor het middelbaar en voorbereidend hoger onderwijs. Wat schreef Mathijs de Vries ook weer in 1882? Wanneer men bij het lager onderwijs nu maar zo verstandig was, zich van die toelatingseisen naar 'hoger' niets aan te trekken, zou nog niet alles verloren zijn; maar velen willen helaas hun lagere onderwijs graag verknoeien, om niet voor achterlijk te worden aangezien. 'Opleidingscholen' kunnen nu weer tonen wat ze 'waard' zijn. Maar De Vos zou het over A.M. Bogaerts en M.J. Koenen hebben, die reeds in 1876 het bewijs leverden, dat *invuloefeningen* in Neerlands taaldreven ongekende perspektieven openden. Stelt men daarnaast de almaar opborrelende oefeningen, die begonnen met: 'Bezig in nette volzinnen...; gebruik in fiksche zinnen....; gebruik in ferme zinnen....' (138), dan zal iedereen gaarne erkennen, dat het noordnederlandse

K.B. van 1938 (zegge negentienhonderd achtendertig) geen roekeloze nieuwlichterij wilde plegen. Maar De Vos kon dat nog niet weten, toen hij verklaarde: ‘Wat de heeren Bogaerts en Koenen hebben gedaan voor de onderwijzers en aanstaande onderwijzers, dat deed de heer Stellwagen met evenveel talent voor de leerlingen’ (142), heuselijk uit een boekaankondiging van Noord en Zuid (I 1877) te hebben overgenomen. Wel sprak J. Mathijs Acket met veel waardering over zijn leermeester Stellwagen (303), maar we doen toch beter die waardering te onthouden aan de *Stijloefeningen* die A.W. Stellwagen ‘in een onrustbarend tempo’ (142) produceerde, en die er bij de konsumenten ingingen als gesnejen koek: ‘'t Schijnt dus wel, dat hij daarmee te gemoet kwam aan een diepgevoelde behoefte’ (142). ‘Betrekkelijk snel ook is Stellwagen opgeklommen uit den lagere-onderwijzersstand tot de hoogste toppen van den Helicon: in 1876 werd hij als lid aanvaard van de Mij. van Nederlandsche Letterkunde, en later zetelde hij in de examen-commissie voor 't Middelbaar Onderwijs’ (142). We kunnen de typering, waarmee dr. De Vos blz. 157v. het noordnederlandse tijdvak 1830-1890 besluit, helaas niet volledig overnemen; en al evenmin daarbij laten aansluiten wat hij blz. 353v. zegt naar aanleiding van ‘een nieuw schoolvos-type: den onderwijzer-geleerde, die gaat putten uit wat Prof. de Vooys of Prof. van Ginneken doceeren’. O die taalverschijnselen in handen van dilettanten! De auteur spreekt zijn oordeel ‘duidelijk’ uit, omdat het hem klaarblijkelijk om de waarheid te doen is; niet om in de gunst te komen bij makers van stijlboekjes en aanverwante artikelen.

Trouwens ook voor Vlaanderen van 1830 tot 1890 is het vonnis hard, maar daar lag de schuld elders: ‘Na de politieke breuk met het Noorden maakt het Moedertaalonderwijs in Vlaanderen bijna den indruk van een paskwil’ - al kan de auteur gelukkig verschillende namen noemen van mannen, die zich tegen ‘de van Brussel uit beoogde stelselmatige *verfransching*’ bleven verzetten (158). Baanbrekend werk verrichtten ‘twee bezielers van het taalonderwijs in Vlaanderen: dichter-leeraar-pedagoog *Guido Gezelle* in 't Klein Seminarie te Roeselare (1854-1860), en dichter-leeraar *Pol de Mont* aan het Athenaeum te Antwerpen van 1882 af’ (174). Gezelle wist met ‘zijn vergelijkend taalkundig onderwijs.... te verbinden een concentratie op het Vlaamsche volkswezen; wars van alle taaleenvormigheid en taalnivelleering zal hij geen ander taalkundig gezag erkennen, dan *de levende*

taalwerkelijkheden in de ziel van zijn leerlingen en in den mond van zijn volk' (174). Enz. enz. Ik moet me beperken.

Het derde hoofdstuk (179-363) waarvan wij het opschrift: 'Op Positivistische en Psychologische Banen naar Democratische Taal-Dynamiek in Nederland' (± 1885) mij niet kan bekoren, zet in met enkele opmerkingen over 'De Nieuwe Gids' en 'Taal en Letteren'. Na de brochure van G. Kalff over: 'Het Onderwijs in de Moedertaal' geanalyseerd te hebben (181-191), schetst De Vos de betekenis van Buitenrust Hettema (191-204) en anderen; daarna blijft hij zeer lang stilstaan bij J.H. van den Bosch (205-265 met Bijlage II-VI 436-501). De auteur stelde zich daarbij tot taak 'om uit een intieme karakteristiek van deze baanbrekers de bezielde vormgeving af te leiden, die zij voor taalstudie en onderwijs onontbeerlijk achtten' (181). We erkennen met genoegen, dat De Vos dit uitstekend deed, al groeit de bespreking van Van den Bosch haast uit tot een monografie, die zeer uit de maat valt tegenover de behandeling van verschillende anderen, waarvan de verdiensten en feiten vlugger worden afgewogen. Toch levert de auteur in dit hoofdstuk wederom keer op keer de bewijzen, dat hij niet alleen de titels kent van de vele geschriften, die een beurt of beurtje krijgen, maar dat hij ook kritische kennis nam van hun inhoud en strekking. Men moge al eens in waardering verschillen - ik denk bijv. aan Acket, de leerling van Stellwagen! - de uiteenzettingen van De Vos over het tijdperk ± 1885-± 1930 verdienen de aandacht van allen, aan wie enig taalonderwijs is toevertrouwd, al zou het toevallig dat van het Latijn zijn. Zelfs ondeskundigen kunnen er uit leren, met name de vele autoriteiten die hun taalwijsheid uit de krant plegen te halen, en in de krant plegen te spuien. Omdat dit hoofdstuk vooral over nog-levenden handelt, wil ik aan die nòg levenden zelf gaarne overlaten te onderzoeken, hoe hun gewicht op De Vos z'n weegschaal is uitgevallen.

Volgens Van den Bosch 'moet het Moedertaalonderwijs een centrale plaats innemen in 't geheel van de vakken' (258). Deze uitspraak moge in veler oren aanmatigend klinken, waarheden doen dat wel meer. Ook blijven de zes stellingen (258v.), die zijn oudleerling dr. W. Zuydam in 1911 op een vergadering van taalleraren verdedigde, van gezond inzicht inzake taalonderwijs getuigen, al behoeft men zich in dezen geen al te grote illusies te maken, zolang de term 'klassieke vorming' het eerste en laatste woord is. Voor 'de zoo geprezen Algemeene

ontwikkeling, de ‘krantenontwikkeling’’, gelijk Van den Bosch ze noemde, zie men blz. 215v. Voor de juiste zin van ‘Taal is klank’, dat ‘hoegenaamd niets te maken [heeft] met het befaamde: ‘Schrijf zo als je spreekt’’, zij vooral naar blz. 238vv. verwezen - al ontneemt de juiste zin er de ‘propagandakracht’ aan, waar bepaalde ‘taalkundigen’ het juist van moeten hebben. Ten bewijze dat De Vos personen en zaken ‘objektief’ weet te bekijken, kan bijv. Leffersta dienen, die te licht wordt bevonden (262vv.), terwijl hij de bekende spraakkunst van Holtvast terecht als een ‘voorbeeld van inconsequentie ten opzichte van eigen beginselen’ kenmerkt (275v.). Er is nochtans ondanks ‘Taal en Letteren’ (265vv.) op taalkundig en spraakkunstig gebied nog wel erger geschipperd: klassicistische wanbegrippen en ‘kulturele’ waanvoorstellingen houden het lang uit. Niettemin kunnen zij die menen, ‘dat alleen door de studie van klassieke talen ‘formale Bildung’ te verkrijgen’ is (328) o.a. bij Berthold Otto (327vv.) in de leer gaan. - Bij Holtvast vergeleken is Van Wijk's grammatika ‘een unicum van wetenschappelijke nauwkeurigheid en begripshelderheid in veel taalzaken’ (277). Intussen: ‘Overmaat van volledigheid en een voorliefde voor problematiek... maken ook dit boek voor den leerling minder geschikt, maar men zal niet kunnen ontkennen dat hier een mooie eenheid tot stand kwam, die bij ‘levend’ taalonderwijs hoofdvereischte is’ (279). Met dat al blijkt uit de niet-eindigende herdrukken van spraakkunsten en taalboekjes in soorten, dat talloze prullen in een werkelijke behoefte voorzagen en blijven voorzien. Die beschamende feitelijkheid toont de auteur met afdoende voorbeelden aan, zodat menig eerzaam leraar goed zal doen, het werk van dr. Hendrik J. de Vos uit de handen van zijn leerlingen te houden: die arme bloeden weten nu van de prins geen kwaad, en sommige leraren-auteurs doen tenminste alsof.

Na onder het opschrift ‘Uitbouw van de beginselen’ De Vooys (298-301), Acket (302-318) en Van Ginneken (318-325) besproken te hebben - deze laatste krijgt blz. 378-380 nog weer een nieuwe beurt - schenkt de auteur een te vluchtige aandacht aan ‘Buitenlandsche geestverwante tijdgenooten en stroomingen’ (325-333). Het ‘litterair en esthetisch onderwijs’, dat al even ter sprake kwam (333v., 354-362), krijgt een uitvoerige behandeling in het vierde hoofdstuk (365-409): ‘Terugkeer naar een meer Statische Systematiek; Belletristische Ten-

denzen' (± 1930). Al is het vierde hoofdstuk en het vijfde: 'Doorbraak van Nederlandsch Cultuurleven in Vlaanderen ± 1890' (411-427) van biezonder groot belang - we horen er oude en nieuwe geluiden: Overdiep (369-376), J.W. Muller (376-378), W. Kramer (380-388 met Bijlage IX 508-518), enz. enz. - we moeten het toch aan de belangstellenden overlaten, van dat alles ter plaatse kennis te nemen. Goed georiënteerden zullen dan tegelijkertijd kunnen konstateren, dat dr. De Vos in IV over zijn kracht heen was; dat hij zich daar althans veel minder op kracht toonde dan in de voorafgaande hoofdstukken. Uit V blijkt, dat Vlaanderen nog veel misère moet doormaken, waar Noordnederland nog.... inzit.

Het 'moedertaalonderwijs in de Nederlanden' is vol tragiek, maar ook vol komiekerigheid. Het boek van die naam verdient 'aller' lof en dank.

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

Composita bestaande uit eigennaam + waarderingselement.

Laat ik beginnen met enkele voorbeelden te noemen van de eigenaardige composita, die ik hier wil bespreken: *Thomasvaer, Geertemoei, Thijsbuur*. Voor wie geen vreemdeling is in onze literatuur hebben deze namen een bekende klank. Verder: *Janneman, Pieterbaas* en dgl.; ieder kent en gebruikt ze in familiale taal, in de huiselijke sfeer. Misschien mag ik ook bij velen van mijn lezers bekend veronderstellen *Marijke-meu* (de 18de-eeuwse Friese douairière), *Gijsbert-om* (= de Friese schrijver Gijsbert Japix), *Jan-neef* (o.a. de naam van een der spelende personagies in Bredero's Moortje), en wanneer ik dan in bonte rij uit onze hedendaagse dialecten noem: *Jan-oom, Lene-peet, Gijsmaat* (*Janmaat!*), *Jouke-boer, Door-zus, Krelis-broer*, dan heb ik voorlopig materiaal genoeg.

Wat hebben we hier? Composita, waarvan het eerste lid steeds een eigennaam is, het tweede een verwantschapsnaam (althans in oorsprong) of een sociale verhoudings-, een waarderingsnaam. Al de woorden die we als tweede lid aantreffen, komen ook los,

zelfstandig, als vocatief voor. Het schijnt mij aannemelijk dat deze composita in syntactisch verband zijn ontstaan, koppelingen zijn uit een eigennaam in de vocatief, met toegevoegde appositie als *oom, broer, baas* enz. Althans de typen, die productief zijn geworden, moeten zò dunkt me ontstaan zijn, en kunnen vervolgens analogische gelijkwaardige formaties in het leven hebben geroepen. Is het het eenvoudigst zich deze composita te denken als ontstaan in vocatief-positie, dan is daarmee niet gezegd dat ze zich tot die positie hebben beperkt; natuurlijk zegt men: onze Janneman, die gevreesde Pieter-baas, mijn Lenepeet of Lenemoei enz.[1)]

Opmerking verdient de accentuatie in deze woorden; de klem valt op het 1ste lid, de eigennaam, het 2de lid krijgt slechts bijtoon, een overeenkomstige accentuatie dus als in Oom Dirk, tante Anna, boer Jansen, waar de combinatie in omgekeerde orde voorkomt en veel minder een eenheid vormt dan in de door mij besproken samenkoppelingen. Zo wordt dan *oom* in sommige dialecten, met name in het Fries en Saksisch, tot een verzwakt, een enclitisch -*om* (-*omme*). Het Fries heeft o.a. *Greultom, Murkom, Pîbomme* enz. enz. - Het zelfstandige woord is *omke*, nooit *om*.[2)]

Midden in het plattelandsmilieu staat de boer en de eigenaar der boerderij wordt door het personeel aangesproken als *boer*; niet alleen door het personeel, ook door vrienden en verwanten, door de naaste omgeving. In verschillende delen van ons land - b.v. in Friesland en de Oostelijke provinciën - met de eigennaam er vóór. De naam *Joukeboer, Siteboer, Scholtenboer* is dan niet in de eerste plaats een beroepsnaam, maar een sociale-verhoudingsnaam, een relatieaanduiding, ook in gebruik buiten de aanspraak: hier woont Joukeboer. Zo neemt *boer* in vergelijking met andere beroepsnamen een aparte positie in. Het Fries (en stellig ook andere dialecten) kent de combinatie eigennaam + beroepsnaam *zonder lidwoord*, dus: *Gabe skroar* (= kleermaker), *Auke tünman*,

1) Een enkele opmerking over deze soort composita maakt Mej. Dr. J.H. van Lessen in *Samengestelde naamwoorden in het Nederlandsch*. Zij is eerder geneigd dit type als samenstelling dan als samenkoppeling te beschouwen (zie blz. 24 en 26).

2) Dus *omke Greult*. - Het gebruik van *oom* is in het Fries betrekkelijk nieuw; *oom Jan* hoort men in de grote dorpen, onder de burgerstand; op het platteland is het *omke Jan* en *Jan-om*.

Uwbele skipper, Feike tsjiisker (kaasmaker).[1] Nu vertonen deze verbindingen duidelijk verschilpunten met het type Joukeboer, Leversboer (= boer Levers; Saksisch). In de eerste plaats wat betreft de klemtoon. Die valt in het type *Auke tünman* op het tweede woord, de beroepsnaam (tuinman); bij *Siteboer* enz. heeft men dezelfde accentuatie als in *Klaasoom, Thomasvaar* enz., dus de klem op de eigennaam. Een ander verschil is, dat de verbinding in *Joukeboer* enz. veel vaster is (het woord is geheel tot compositum geworden) dan in het type eigennaam + volgende zuivere beroepsnaam; en verder worden, in de dialecten die ik ken (Fries, Gronings) de combinaties Auke tuinman enz. niet in aanspraak gebruikt, de verbindingen met -*boer* wel, op dezelfde wijze als Janneman, Pieterbaas en de andere hierboven genoemde voorbeelden.

Mijn belangstelling beperkt zich dus tot deze appositionele samenkoppelingen, waarvan ik de verste geschiedenis niet wil trachten na te sporen. Alleen wijs ik er op dat de oude godennamen *Jupiter* en *Demeter* reeds hetzelfde samenstellingstype vertonen, met respectievelijk *pater* (-vaer) en *mater* (-moer) als 2de lid. Deze combinaties verdienen wel enige belangstelling, te meer daar zij, naar het mij voorkomt, bezig zijn in onze dialecten te verdwijnen. Het type schijnt niet meer productief te zijn. Dit wordt bewezen door de volgende feiten.

In tal van dialecten zijn nog gangbaar composita met het oude -*moei, -moeie* als tweede lid, o.a. in Friesland en Groningen. Het Fries kent vormen als *Saske-moi, Aaltsje-moi* enz.[2]; het Gronings *Jaantje-mui* enz. Maar *moike* en *muike* hebben een concurrente gekregen in het uit Holland ingevoerde *tante* (een eerst na 1600 uit het Frans overgenomen woord)[3]. Deze familienaam tante, het eerst natuurlijk bij de hogere standen in gebruik geraakt, *muike* wordt langzamerhand ‘onfatsoenlik’ en verdrongen door

1) Uit die formaties zijn onze eigennamen ontstaan als: Bakker, Kuiper, Tuinman enz.; daarnaast het andere type: Jan *de* Bakker; *De* Smit (De Smet). Zo kennen we in ons land naast elkaar De Viss(ch)er en Viss(ch)er; De Vleeshouwer(e) en Slager (Slachter); De Meier (de Meyere) en Meier, De Jager en Jager enz. Ik meen dat de namen met *de* vooral zuidelijke (Brabantse, Zuidndl.) afkomst verraden.
2) De zelfstandige vorm is *moike*; vgl. het bij *omke* (tegenover -*om*) opgemerkte.
3) De vroegste vbb. van *tante* in het Ndl. Wdb. komen uit Wolff en Deken.

taande.[1] Ook in Friesland, met name in de grotere dorpen, heeft het woord *tante* in de laatste halve eeuw snel terrein gewonnen en in bepaalde kringen *moike* totaal verdreven. Ditzelfde proces heeft zich natuurlijk in Holland reeds vroeger voltrokken, zodat het vreemde woord tante 'het oudere *moei* nagenoeg geheel heeft verdrongen'.[2] Maar de *postpositie* heeft tante nie kunnen krijgen: Aaltje-tante hoort men niet, niet in Friesland en Groningen, ook niet in Holland; nergens meen ik. Wel houdt in Friesland en Groningen Aaltje-*moi* (-*mui*) nog enigermate stand naast het opkomende tante Aaltje, maar dan dikwijls als benaming van de wordt in de genoemde dialecten als deftiger gevoeld dan *moike, muike*. Ter Laan drukt het in zijn Gron. Wdb. aldus uit: 't Woord oud-tante.[3] Men mag besluiten dat de formatie eigennaam + volgende verwantschapsnaam niet meer een levende, productieve formatie was, toen het woord tante zijn entrée in onze dialecten maakte.

Het tweede lid in de hier besproken composita is steeds een verwantschapsnaam of een woord als *baas, maat, buur, man* enz., alle veel gebruikte aanspreeksubstantieven. Grenzen tussen deze groepen zijn niet te trekken. Immers vele verwantschapsnamen, als *vader, moeder, broer, tante* worden, gelijk bekend, ook gebruikt in ruimer verband en betekenis dan die van bepaalde *familie*-relatie. In de eerste plaats wel in de vocatief, maar vervolgens ook in andere posities. 'Geef me een handje, broer,' zegt een goede kennis tot het zoontje van zijn vriend. 'Nee vader, dat doe ik niet,' hoort men in familiaire taal de ene vriend zeggen tot den anderen. Men spreekt van een oud moedertje, een aardige zus, een rare tante enz. De ene verwantschapsnaam heeft het in dezen verder gebracht dan de ander; in het ene taalgebied is de ontwikkeling anders verlopen dan in het andere. Ik wijs maar terloops op de ruime gebruiksfeer die de woorden *oom, tante, neef* en *seun*(-*tjie*) in het Afrikaans hebben gekregen en wil hier de wegen waarlangs die betekenisuitbreidingen zijn gegaan, niet

1) Zie Ter Laan i. v. *mui.*
2) Aldus het Ndl. Web. Tot mijn verbazing vind ik noch bij Boekonoogen noch bij Karsten *moei* (*meui, meu*); evenmin trouwens tante. Maar *meu* (*mui*) leeft nog in verschillende Hollandse dialecten.
3) Ter Laan i. v. *mui* maakt een soortgelijke opmerking. Dit bijzonder gebruik van -*moi, -mui* moet in de grond berusten op het besproken chronologisch verschil in het gebruik der woorden moie en tante.

in bijzonderheden nagaan. Dit zij genoeg om aan te tonen dat verwantschapsnamen en algemene aanduidingen als vriend, man, buur elkaar kunnen naderen in betekenis en gevoelswaarde: Het onderscheid tussen de 2de-leden van mijn composita is volkomen vervaagd. Natuurlijk zijn er onder die welke een verwantschapsnaam als tweede bestanddeel hebben, verschillende die òf steeds, òf in bepaalde situatie louter een *familie*relatie aanduiden, maar het gemeenschappelijke in al deze enclitica van *vaar* tot *man* of *vriend* is toch dat ze waarderingsexponenten zijn, en Thomasvaer, Thomasmaat en Thomasman kunnen synoniemen worden genoemd met slechts nuances van waarderings-, verhoudingsverschil. Al deze tweede leden drukken achter de eigennaam uit - afgezien van familierelatie in bepaalde gevallen - een persoonlijke verhouding: eerbied, intimiteit, hartelijkheid, een vriendschapsverhouding van gelijken, een verhouding van oud tot jong, of van jong tot oud, maar - een *vriendelijk* accent hebben ze alle; in boosheid noemt men iemand niet Pieter-baas, Gerrit-oom of Door-zus. Boosheid schept afstand; de hier gegeven enclitica willen intimiteit accentueren, sfeer scheppen. Zo mag men ze dus van af -*vaer*[1)] tot -*man* of -*maat* als waarderingsexponenten beschouwen.

Tot besluit volgen hier enkele opmerkingen over sommige van deze enclitica.

Moei. Het Ndl. Wbd. geeft slechts een paar vbb. met -*moei* uit 17de- en 18de-eeuwse volkstaal; dan volgen vbb. uit hedendaagse Zuidndl. dialecten. Uit het hedendaagse Noordnederl. geen enkel vb. Toch hoort men de composita met -*moi, -mui, -meu* nog dikwijls in Friesland en onze Saksische gewesten; en in Holland zijn ze stellig niet verdwenen. Opmerkelijk zijn in het Fries vormen als *sleaukemoi, tuttsjemoi*. Moi staat hier niet achter een oorspronkelijke eigennaam, maar achter een diminutief, waarmee suffige, slome en trage of onnozele meisjes (vrouwen) wel worden aangesproken, een diminutiefformatie op één lijn staande met onze verkleinwoorden als liefje, oudje (zie verder het Fr. Wdb. voor deze woorden). *Tuttsjemoi* heeft dus ongeveer de waarde van onnozele (onhandige) sukkel. Deze woorden hebben althans in betekenis een *onvriendelijk* karakter, en nemen

1) Het woord *vader* heeft zich blijkbaar nooit tot de postpositie geleend; wel de in *Hollandse volkstaal gebruikelijke* vorm *vaer*, die de laatste eeuwen in Holland hoe langer hoe meer terrein heeft verloren.

daarmee ook een bijzondere positie in. (vgl. o.a. *slonsmoer*, Jan Klaaz 696).

Oom. Hier vloeit het materiaal in het Wdb. rijker, maar ook hier wordt weer niet alleen het Friese, maar ook het Saksische gebied geheel verwaarloosd. Bij Gijsbert Japix vindt men de umlautsvorm *Haytse-yem* (de ie-klank in ons *bier*); in 't Saksisch (naast-om) -*eum*. Uit Ter Laan haal ik aan: '*Jan Oom*, tegenwoordig veelal *Oom Jan*.' Boekenoogen geeft voor het Zaans: '*Oome Klaas*' (*oome*[1)] de normale Hollandse dialectvorm) 'tegenover *Klaas-oom*' enz. - De lommerd, *Oome Jan*, heette in vroeger Hollands (en mogelijk nog wel) ook *Jan-oom*. - Uit 17de-eeuws Hollands noteerde ik de uitdrukking: ick wed bij mijn Jan-oom dat.... (Bredero); Starter: ick sweerd jou by mijn Jan-oom, dat is ommers veul eseyd (zie Van Moerkerken blz. 87). Verder geeft Starter als opmerkelijke composita *Doctor-oom Koster-oom* als vocatieven; de functie van dit *oom* behoeft geen nadere verklaring meer. Parallellen geven de Broarren Halbertsma in *Rimen ind Teltsjes: uws dokteromme* (blz. 24); *hospes-om* (181 en 195),[2)] in de vocatief en daarbuiten als waarderende naam voor iemands gastheer. - Waarschijnlijk zal men hier ook onder moeten brengen het bekende *heeroom*, een woord dat ook in accentuatie met de hier besproken formaties overeenkomt.

Man. Man komt zeer veel voor in de postpositie: in onze dialecten en in vertrouwelijke algemene omgangstaal - het vormt met de voorafgaande eigennaam een eenheid, òf er kan ook een min of meer duidelijke scheiding, pauze blijven. In 't bijzonder verdient de aandacht de functie die het heeft achter kindernamen: *Janneman* (met rhythmische *e*). De functie van dit -*man* laat zich vergelijken met die van het diminutiefsuffix. Zo zegt het Friese Wdb.: 'Oebleman = lytse (kleine) O'. Naast *Oeble-man* kent het Fries ook *Oebleboi*, dat gelijke waarde heeft,[3)]

1) De *e* naar *moeie* (en *tante*); het Fries kent naast enclitisch -om -*omme*.
2) Mijn uitgave is van 1871; vgl. Ndl. Wdb. i. v. *oom*, Dl. XI, kol. 21. Aldaar ook *vos-oom* (Zndl.); Hy (de raaf) wil zyn fraeije stem aen vos-oom laten blyken. Daar mag men als parallel naast zetten *Koert-nêfken* als Saksische (Overijselse) naam voor de haas (zie *Van de Schelde tot de Weichsel*, I, 534).
3) Hierbij uit Ter Laan: *Hinderkjong, Haarmjong*, vocatieven, waarin -*jong* het vertrouwelijkheids- of vriendelijkheidsaccent legt.

of liever *uitsluitend* diminutiefwaarde. *Man* kàn verkleiningssuffix zijn, met duidelijk hartelijkheidsaccent, een suffix met liefkozende waarde.

Die algemene waarde met volkomen vervaging van de oorspronkelijke betekenis van het woord *man* demonstreert zich in het feit dat dit suffix -*man* ook achter meisjesnamen wordt geplaatst in sommige dialecten. Ter Laan noemt *Graitman* (= Grieteman), *Hilleman*.[1)] Een meisje dat officieel Karolina heet, wordt op de Veluwe in de familiekring en onder kennissen *Klieneman* genoemd.

Maar dit zij genoeg. Ik heb wel eens vreemd gestaan tegenover vormingen als *Jan-neef* (Bredero), *Truitje-nicht* (jou Truytje-Nicht, Warenar 704), *Pieter-seun* (Van Moerkerken 152) enz., maar een vluchtig doorbladeren van de bekende bloemlezing Van de Schelde tot de Weichsel leerde mij, dat *Pieterneef* in de Scheveningse visserstaal, *Jannêf* in Goorle, *Gisbert-neef* in de Lijmers nog gebruikelijke (of tot voor kort gebruikelijke) wendingen zijn, dat samenstellingen met -*peet* en met -*buur* (vooral met -buur) in verschillende dialecten voorkomen enz. Wat Noord-Nederland betreft, vond ik mijn meeste materiaal in Friese, Saksische en Hollandse gewesten. Er is nog materiaal genoeg voor een systematisch onderzoek naar deze in cultuurcentra verdwenen, op het platteland verdwijnende composita.

Amsterdam, Dec. 1939.
A.A. VERDENIUS.

Een kouter als breekijzer.

Bekend is de plaats in Karel ende Elegast, waar verteld wordt, dat de koning een ploegijzer of kouter vindt en het meeneemt als breekijzer, penzende in zijnen moed:

> Dit es ten ambochte goet
> Die graven wille in borghen,
> Hi moeter toe besorghen
> Sulke dinc, alse hem bedorste.

Dat een meester in het vak als Elegast ‘stont ende loech’, toen hij Karel-Adelbrecht de hand aan het ploegijzer zag slaan om ermee de

1) Zelfs *mouderman* (Moederman) = Moederlief.

muur te ‘breken’, schijnt de dichter een van zelf sprekende reactie te vinden op Karels inbrekerskunst.

Toch dient in later dagen, in de 18de eeuw, een ploegijzer meer dan eens als werktuig om in te breken en het zijn nog wel vakmensen, zoals men de bokkerijders toch mag noemen, die ermee werken.

Op vastenavond 1741 wordt op de hoeve ter Waren ingebroken. Een zekere Willem Que. uit Chêvremont ‘bracht met een ploegkouter, dat hij op 't veld had weggenomen, een gat in de muur aan kroop er door, opende de huisdeur en liet de andere kameraden binnen’.[1)]

4 Juli 1742 wordt in Locht, op de weg van Horbach naar Heerlen in het huis van Johannes Keularts ingebroken. ‘Met een ploegkouter, dat de hoefsmid Kerckhoffs speciaal voor dit doel heeft meegebracht, maken Christian Kerckhoffs en Jacobus Cr. (uit Spekholzerheide) een gat in de muur van de keuken, dringen b nnen en laten hen, die buiten staan te wachten, door de huisdeur binnen’.[2)]

In 1763 tracht men in te breken bij Johan Reinartz in de bank Übach in de nacht tussen de tweede Zaterdag voor Pasen en de Zondag Judica. ‘Eerst probeert men de deur met behulp van een ploeg-kouter te openen. Als dit te lang duurt, rammeien Teekelen Kobus uit Übach en eenigen uit Gulik de deur met een groot stuk beukenhout’.[3)]

In de nacht van 19 op 20 September 1770 breken de heren in Immerdorf bei Geilenkirchen in. ‘De inbraak geschiedde met een kouter, dat later ter plaatse werd gevonden’. Verschillende kamers waren reeds leeggeplunderd, toen ze nog een andere gesloten kamer vonden. Ook hier dringen ze binnen, ‘nadat ze de deur met het kouter hadden opengebroken’.[4)]

De spottende vraag van Elegast, waar Adelbrecht zijn breekijzer had laten maken en zijn ironische opmerking

> Dusghedaen sach ic noit gheen
> Beseghen tot sulken sticken,
> Daer men mure met soude picken,

hadde de keizerlijke inbreker kunnen troeven met de vraag, of Elegast dan nooit gehoord had van de inbrekerswerktuigen van de beruchte bokkerijders, als beide gezellen in de toekomst hadden kunnen zien.

Maastricht.

H.J.E. ENDEPOLS.

1) *Dr. Wilhelm Gierlichs*, De Geschiedenis der Bokkerijders in 't voormalig land van 's-Hertogenrode, Roermond 1939, blz. 22.
2) ibidem blz. 25.
3) ibidem blz. 86.
4) ibidem blz. 92.

Kroniek en kritiek.

Nog eens de voornaamwoordelijke aanduiding.

Nu het vraagstuk van de voornaamwoordelijke aanduiding aktueel blijft, zouden wij onze lezers die taal doceren of in taal belangstellen, de raad willen geven geregeld notities te maken van het werkelijke gebruik. Bij kritische beschouwing valt daar veel van te leren, ook voor de onderwijspraktijk. Ik bedoel nog niet zo zeer de talrijke fouten ten gevolge van haar-kultuur (b.v. bij Jo de Wit: 'Als men, door een zin getroffen, *haar* overleest'), maar het formeel-juiste gebruik van de geslachtelijke pronomina, waar ons Nederlands taalgevoel onbevredigd blijft. Voorop stel ik, dat er veel schrijvers zijn - en daaronder zeer goede - bij wie *hij, zij, hem, haar, zijn* als aanduiding van nietpersonen onmisbare bestanddelen van hun stijl geworden zijn.[1)] Maar ook dan kan, wat eerst behoefte was, een verkeerde gewoonte worden. Men lette er eens op, hoe vaak het possessieve *zijn* en *haar* óverduidelijk of pleonastisch gebruikt worden, waar het eenvoudige lidwoord volstaan kan. Bekend is dat in journalistieke cliché-taal (De gemeenteraad besloot in *zijn* (l. de) vergadering van gisteren.... De vereniging nodigde *haar* (l. de) leden uit.... De vergadering nam *haar* (l. het) besluit....).

Vaak kan het possessieve *haar* geheel gemist worden. In de volgende zin, uit Van Mierlo's Literatuurgeschiedenis, zou de stijl er m.i. bij winnen, als men viermaal *hare* schrapt: 'Toch staat ook deze kunst door (*hare*) onmiddellijkheid van uitdrukking, door (*hare*) sobere taal, door (*hare*) vaste wendingen, door (*hare*) ten slotte toch weinig ingewikkelde verstechniek, nog dicht bij het volkslied.' Vergelijk nog, bij een andere auteur, het zinnetje: 'Toch heeft die benaming (*haar*) recht van bestaan.'

Een duidelijke stijl eist herhaling van het substantief en geen pronominale verwijzing, wanneer de zaak lang te voren genoemd

1) Intussen wordt deze onmisbaarheid vaak overdreven. Ik neem als voorbeeld een geschrift van een bekend tegenstander, nl. J. van Mierlo. In zijn jongste Academie-verhandeling, over *Den Boom der Scriftueren* (20 blz.) vond ik viermaal de *Kerk* vrouwelijk aangeduid en éénmaal de *geestelijkheid*). Verder werd *zij* slechts éénmaal gebruikt, nl. om *kracht* aan te duiden. Overigens werd *die* gebruikt (bij *devotie, geest, beweging*) of *deze* (bij *beweging*). De woorden *waarheid* en *proloog* werden niet aangeduid, maar duidelijkheidshalve herhaald. Bij *dwaling* werd niet geschreven: *over haar*, maar *er over*.

is, of wanneer *zij* op méér zaken zou kunnen slaan. Mevr. H. Roland Holst, schrijvende over de marxistische theorie van Rose Luxemburg, liet veel regels later volgen: ‘Zij, die theorie, leidde Rosa's critisch verstand.’ Hier staat het overbodige *zij* alleen uit kracht van de gewoonte.

Een schrijver over oorlog en vrede, gebruikte voor beide telkens *hij* en *hem*: ‘hoe wij *hem* verkrijgen’; maar ook: ‘wie een oorlog als onvermijdelijk beschouwt, moet *in hem* een remedie zien.’ Hier is alleen: *daarin* idiomatisch Nederlands: even later volgde dan ook: ‘wanneer het ogenblik gekomen is om *er mee* uit te scheiden.’

Eigenaardig is ook de aarzeling om een natuurlijk *dat* of *het* te gebruiken, als men, gedachtig aan schoolregels, meent dat bij een mannelijk substantief slechts *hij* geoorloofd zou zijn. Een andere journalist schreef: ‘Een wereldoorlog is, in zijn practijk en in zijn gevolgen, een duivels bedrijf; *hij* is onze wereld - voor hoe lang? - bespaard.’ Zou *dat* of *het* hier niet beter klinken?

Elders trof ik een *zij* (meestal schriftelijke aanduiding voor een te veel vermeden *ze*!) waar ook *dat* veel meer idiomatisch is: ‘Bijzondere belangstelling had ik altijd voor de nabespreking. Wat zal *zij* (l. dat) opleveren?’ En verder: ‘Welnu, niet altijd getuigt *zij* van begrip en inzicht.’ Hier zou *dat* weer niet passen: een ‘passe-partout’ is *het* evenmin als *zij*! Een ander zou wellicht geschreven hebben: ‘niet altijd blijkt daarbij begrip en inzicht.’

Een vraag die ik mij onlangs stelde, toen ik een Duitse tekst hoorde vertalen, en die ik aan het oordeel van de lezers onderwerp, is deze: in hoeverre hebben vertalingen uit het Duits of Duitse lektuur invloed op dit schrijftalig pronominaal gebruik? Een piloot beschreef een vlucht boven een Zeppelinhal: ‘Jetzt ist ihr Dach neben mir’. Ik zou niet vertalen *haar*, maar *het*. ‘Ich lausche dem Klange des Motors: er ist in Ordnung.’ *Hij* is hier een aannemelijke vertaling, maar in deze eenvoudige stijl *die*, of misschien nog liever het vagere *dat*, als tegelijk aan de klank gedacht wordt.

Een tweede vraag: kan ook het Franse taalgebruik, in het bijzonder bij tweetalige Vlamingen, ingewerkt hebben op overvloedig - en overbodig gebruik van personalia en possessiva? Dit zijn slechts enige waarnemingen uit vele, waaruit blijkt dat deze aanduiding veel minder simplistisch is dan in het konservatieve kamp geloofd wordt.

C.D.V.

Boekbeoordelingen.

F.L.W.M. Buisman-De Savornin Lohman: *Laurence Sterne en de Nederlandse schrijvers van c. 1780-c. 1840*. Proefschrift Leiden. (Wageningen, H. Veenman & Zonen, 1939).

Een boek over Sterne zal wel altijd de aandacht der philologen blijven trekken, al worden zijn werken zelf ook door hen steeds minder gelezen. Wij weten hoe geheel anders dat was in zijn eigen tijd en zelfs nog ver in de 19e eeuw. De sporen van zijn invloed zijn bij zijn vele bewonderaars in Engeland en daarbuiten heel duidelijk te herkennen en in menige studie trachtte men de uitgebreidheid en de aard en intensiteit van die invloed na te gaan. Bij ons heeft dit onderzoek lange tijd een fragmentarisch karakter behouden, ofschoon de overleden Amsterdamse hoogleraar Prinsen reeds een kleine twintig jaar geleden op het schrijven van een proefschrift over dit onderwerp moet hebben aangedrongen. Het mijne bracht mij in 1930-'33 voortdurend in aanraking met het werk van schrijvers die in meer of mindere mate Sterne's invloed hadden ondergaan en ik heb dan ook met meer dan gewone belangstelling naar de mij aangekondigde dissertatie over deze materie uitgezien.

't Verheugt mij, dat deze nu voor mij ligt en 't is maar zeer gedeeltelijk de schuld van de schrijfster, dat het resultaat van haar nauwgezette studie bij den lezer een - overigens voor mij niet onverwacht - gevoel van teleurstelling achterlaat. Dat zij zelf die teleurstelling ook heeft ervaren, is uit de ‘Samenvatting’ aan het eind van haar proefschrift te merken. Haar onderzoek moèst een vrij negatief resultaat opleveren, want hoeveel lezers en navolgers Sterne ook in ons land gevonden mag hebben, hij was een geest die op de Nederlandse schrijvers over het algemeen niet meer dan een oppervlakkige invloed kon uitoefenen. Dit acht ik in een monographie over Sterne's verhouding tot de Nederlandse schrijvers van zo grote betekenis, dat 't m.i. het kernprobleem van schrijfsters onderzoek had moeten uitmaken. Mevrouw Buisman heeft echter het probleem van die oppervlakkige beïnvloeding niet gesteld en dus evenmin getracht het van de zo verschillende geestesgesteldheid der Nederlandse navolgers en van Sterne uit op te lossen.

Wanneer wij nu haar samenvatting van de door haar gevonden

resultaten (p. 116-119) lezen, vragen wij ons af: vanwaar bij de Nederlandse sentimentele en ‘humoristische’ schrijvers van c. 1780-c. 1840 die vaak zouteloze navolging van Sterne's uiterlijke eigenaardigheden zonder dat hun werk ook maar in het minst de stempel draagt van zijn geest? Het antwoord op die vraag zou, naar ik meen, tweeledig moeten zijn: 't zou in de eerste plaats moeten wijzen op het in het algemeen sterk didactisch-moraliserend of didactisch-satirisch karakter van de Nederlandse auteurs, een mentaliteit die de meer sceptische, spelende en weinig strijdbare levenshouding van vele grote buitenlandse humoristen moeilijk kon waarderen, laat staan tot de hare maken, en in de tweede plaats op de speciale, diepere oorzaak van deze spelhouding bij Sterne, welke - waarschijnlijk onbewust voor hem zelf - dikwijls moest dienen om zekere perverse neigingen en innerlijke conflicten ‘af te reageren’. Hoe zeer Sterne's eigenaardige humor die latente neigingen en meer of minder bewuste psychische conflicten weerspiegelt, heeft indertijd De Froe in zijn proefschrift *Laurence Sterne and his Novels studied in the light of modern Psychology* pogen aan te tonen. Mevrouw Buisman noemt dit werk een paar maal voor bijkomstige kwesties, maar laat de hoofdstrekking, die juist licht kon werpen op de weinig nauwe relatie tussen Sterne en zijn Nederlandse navolgers, onbesproken.

Na een korte Inleiding, waarin zij wijst op de grote verwantschap van het Sterniaanse genre met de oudere spectatoriale literatuur (een feit dat haar tot iets meer voorzichtigheid had moeten manen bij het aannemen van speciale Sterne-invloed!), bespreekt zij in haar eerste hoofdstuk achtereenvolgens het sentimentalisme, het humorisme, Sterne's ‘Shandiaanse filosofie’ en zijn ‘artistieke methode’. Schrijfster heeft zich met liefde in haar onderwerp verdiept en een dankbaar gebruik gemaakt van de daarover verschenen literatuur. Meermalen treft ons een aardige, rake opmerking, bijv. waar zij in haar overzicht van de ontwikkelingsphasen van de humor zegt: ‘Wit is koel, onbewogen, het grondbestanddeel van alle satire; humour geeft plaats aan 't nieuwe *gevoels-element* in 't irrationele.... Nu de mens zich in zijn saamhorigheid met zijn medemensen opnieuw ontdekt heeft, loopt hij naar den vijand over; de grens tussen vijand en bevriend object vervaagt. Naast de satire, de onbarmhartige, ongecompliceerde spot voor den vijand, “le ridicule qui tue”, komt

de mildere vergoelijkende spot voor het bevriende object.' 't Is die milde spot die den Sterne-lezer telkens weer treft en ook die vinden wij bij zijn Nederlandse discipelen door hun meer moraliserende aanleg helaas te weinig! Dat de in de literatuur en de problemen aangaande de humor georiënteerde lezer 't met Mevrouw Buisman's uitspraken op dat gebied niet altijd eens zal zijn, ligt soms aan een onduidelijkheid in haar wijze van onderscheiden en formuleren. Zo waar zij, naar aanleiding van de bekende vraag of de humor al dan niet een verschijnsel van alle tijden is, opmerkt: 'Het klassicisme heeft evengoed zijn "humor" gekend als de middeleeuwen of de romantiek (men denke slechts aan de grillig-karikatuurachtige gestalten van sommige fonteinen in Versailles); maar naar klassiek voorbeeld had het de soorten streng gescheiden en "het komische" tot een afzonderlijk "genre" gestileerd; in de "humoristische" variatie van het komische is die scheiding der soorten losgelaten.' (p. 19 vlg.) Maar juist door dat gescheiden houden van de verschillende humor-elementen (inz. het KOMISCH bestanddeel en het gevoels-element) verdient de spelhouding, de komische stijl van het Frans-klassicisme de naam 'humor' niet, terwijl de daaraan voorafgaande literatuurperioden de humor èn als levensstijl èn als kunstvorm wel degelijk gekend hebben. Ook bij het gebruik der Sterniaanse termen 'humour', 'shandeism' en 'sensibility' merkt men een zekere begripsverwarring. Op p. 23 constateert schrijfster, dat Sterne zijn sensibility en zijn humour beide samenvatte onder de gemeenschappelijke benaming van shandeism, maar op p. 27 geeft zij als voorbeeld van het nuanceverschil tussen shandeism en sensibility de verschillende reacties op Trim's manier van de tien geboden op te zeggen van Walter Shandy (nl. shandiaanse spot) en van Yorick ('diepere wijsheid'; schrijfster noemt het woord 'sensibility' niet, maar kan met die 'diepere wijsheid' moeilijk iets anders bedoelen, daar haar voorbeeld alleen op die twee begrippen betrekking heeft). Hoe is dat met haar uitspraak op p. 23 te rijmen? Zijn deze beide reacties met hun comisch contrast tussen uiterlijke en innerlijke waarde niet veeleer samen een mooi voorbeeld van de 'Shandiaanse filosofie', die wij nu Sterne's humor zouden noemen? Dezelfde onduidelijkheid in de terminologie treft ons op p. 35 bij de bespreking van Sterne's artistieke methode: 'Heel Tristram Shandy demonstreert het absurde van alle wetenschap.... Walter Shandy....

illustreert het gevaar van te grote scherpzinnigheid, van de magische macht van een hypothese, die als spel begonnen, tot dodelijke ernst wordt. O o k h i e r l o p e n d u s w e e r s h a n d e i s m e e n s e n s i b i l i t y d o o r e l k a a r.' (spat. van mij). En waarom spreekt schrijfster op p. 33 van 'een bepaalde a r t i s t i e k e kijk' van Sterne op de werkelijkheid, terwijl zij toch duidelijk h u m o r i s t i s c h e bedoelt? Zij laat er immers zelf op volgen: «Het hele leven is voor hem een bewijs 'what nonsense it is to act by plan'».

In haar tweede hoofdstuk 'Sterne en de Nederlandse aesthetici en critici' geeft Mevrouw Buisman op p. 40-44 een uitstekend overzicht van de bekende polemiek tussen De Perponcher en Feith over 'het ware sentimenteel'. Uit dit resumé blijkt wel, dat ook De Perponcher - al meent schrijfster in haar 'Samenvatting' 'een fijn begrip voor Sterne's sentimentaliteit' bij hem te constateren (p. 117) - een zeer peroonlijke, sterk ethisch gekleurde opvatting van het sentimentele bij Sterne had, die weinig met Sterne's eigen zienswijze overeenstemde en die - ik kan dat niet vaak genoeg herhalen - geheel in de lijn lag van het door mij boven gesignaleerde didactisch-moraliserend karakter van de meeste Nederlandse Sterne-bewonderaars. In de 'beschouwingen over Sterne als humorist' (de tweede afdeling van hoofdstuk II) verwijst schrijfster voor de ontwikkeling der humortheorie te onzent naar het desbetreffende hoofdstuk in mijn proefschrift.[1] 't Blijkt uit hetgeen zij o.a. daaruit citeert of resumeert, dat zij aan de verschillende uitlatingen over het begrip 'humor' hier te lande (bijv. bij Van Hall) nog te veel originele waarde toekent. Haar bezwaar tegen mijn citaat uit Schopenhauer[2], in noot 3 op p. 57 van haar werk aldus geformuleerd: 'Ook Jongejan zelf spreekt hier te veel van een *ontaarding* van 't *oorspronkelijk* humor-begrip',[3] is mij niet

1) *De Humor-'Cultus' der Romantiek in Nederland*, Zutphen 1933, hfdst. II.
2) *De Humor-'Cultus'*, p. 69; *Schopenhauers sämtl. Werke*, Berlin ed. Weichert, III & IV, p. 107.
3) Ik heb t.a.p. vergeefs naar een derg. uitlating van mij gezocht. 't Is jammer, dat in de door schrijfster aangehaalde of aangeduide plaatsen wel meer fouten zijn geslopen. Zo heb ik lange tijd gespeurd naar de het impressionistisch karakter van Sterne's stijl betreffende passage bij Sichel (volgens schr. op p. 219, in werkelijkheid op p. 2 en p. 48 vlg.), naar een in noot 3, p. 101 genoemde plaats in schrijfsters eigen werk op p. 59, welk citaat op p. 52 blijkt te staan.

recht duidelijk. Zij zelf haalt immers in de tekst een recensent aan van Van den Broek's *Ernst en Luim*, die constateert ‘dat *luim* meestal ten onrechte met *boert* gelijkgesteld wordt’ en die zich beklaagt over ‘eenige Dichters, die zich in de laatste tijden beijverd hebben om de beteekenis van dat woord zoodanig *te veranderen en te verminken* (curs. v. schr.), dat men tegenwoordig regels, waarin maat en rijm gevonden en de een of andere Grieksche of Romeinsche godheid in onze kleeding of op onze wijze van leven voorgesteld wordt, *luimige verzen* noemt.’ Deze klacht stemt vrijwel overeen met het door mij geciteerde protest van Schopenhauer tegen het degraderend gebruik van het woord ‘humor’. En het humor-begrip was er bij ons ook in de t h e o r e t i s c h e beschouwingen niet op vooruit gegaan! Terwijl wij in het buitenland na een vrij zuivere begripsbepaling in de 18e eeuwse aesthetica (m.n. in Friedrich Blankenburg's *Versuch über den Roman* van 1774) en na een bijna volkomen inzicht tijdens de Romantiek (in Jean Paul's *Vorschule der Aesthetik* van 1804), in ons land het best benaderd door den Jean Paulkenner J.A. Weiland, nog een stijging beleven in Kierkegaard's verhandelingen *Om Begrebet Ironi, med stadigt hensyn til Socrates* (1841) en *Afslutende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), betekent de eindphase der humorbeschouwingen in Nederland in de door Mevrouw Buisman en mij behandelde periode (Van Hall's opstel *Iets over de Luim in Karakter en Geschriften* van c. 1844) een grote stap terug.

In hoofdstuk III gaat schrijfster ‘Sterne's invloed op Nederlandse beschrijvende, verhalende en beschouwende geschriften’ na. Daarbij heeft zij de begrijpelijke neiging ook daar speciale invloed van Sterne aan te nemen, waar wij waarschijnlijk met algemene (vaak spectatoriale) motieven en vormen van het comische te doen hebben. Zo kunnen o.m. de persiflages van geleerdheidsvertoon (o.a. in de vorm van quasi wetenschappelijke betogen en verhandelingen) en van weinig artistieke prestaties (van rijmelaars en dichtgenootschappers, vroeger rederijkers) op een héél oude en taaie traditie bogen en in geen geval zal men daarbij te uitsluitend aan Sterne's voorbeeld moeten denken. Maar uit de door Mevrouw Buisman met grote nauwkeurigheid nagespeurde literatuur heeft zij naast het vele dat zij reeds elders genoteerd vond, nog verscheidene aardige en frappante voorbeelden bijeengebracht. Over een enkele waardering van het verzamelde materiaal zou men van mening met haar kunnen

verschillen. Wanneer zij bijv. Ockerse's *Het Sleeperspaard* en *Kwank en Kwink of de twee Gebroeders Bedelaars* qualificeert als te zijn geschreven ‘in *de ironisch-sentimentele geest van Sterne*’, dan had zij toch wel daaraan toe mogen voegen, dat het ‘sentimentele’ element bij Ockerse verdacht veel doet denken aan parodie en dat, terwijl het ‘ironische’ bestanddeel door het ‘sentiment’ bij Sterne juist zijn ‘humoristische’ toets krijgt, het bij Ockerse door de overdrijving tot satire wordt. Ook het op p. 102 gesignaleerde ‘moment van vertedering’, dat in Kist's sterk gechargeerde karaktertekeningen Mevrouw Buisman als een ‘geheel geïsoleerd blijvende’ trek opviel, lijkt mij meer satire te zijn.

Heeft schrijfster Sterne's invloed misschien hier en daar overschat, die van Jean Paul (door haar op p. 87 bij Kinker, op p. 107 bij Van Hall en op p. 110 bij Schut verondersteld) moet men in het eerstgenoemde geval van minimale of geen betekenis, bij de beide andere schrijvers uitgesloten achten.[1)] In de paragraaf over de humoristische romans van J.E. Schut trof mij de verwarring van het begrip ‘humor’-motieven met dat van de vormen van het comische, zoals deze door Sterne en zijn voorgangers in de mode zijn gebracht. Jammer vond ik 't, dat schrijfster - waar zij met haar voorbeelden aan J.J. Cremer ontleend toch de door haar gestelde tijdgrens overschrijdt - niet een enkele paragraaf gewijd heeft aan Carel Vosmaer's *Bladen uit een Levensboek* (van 1857), dat niet alleen enige Sterniaanse uiterlijkheden vertoont, maar ook werkelijk iets van Sterne's geest verraadt.

In de ‘Samenvatting’ doet het gemis van een poging tot verklaring van de gevonden resultaten zich het meest voelen. Er wordt geconstateerd zonder causaal verband tussen de op elkaar volgende beweringen te leggen. Zo vragen wij ons af, waarom 't ‘waarlijk geen wonder [is] dat men ook in Nederland met onwennige vingers het nieuwe instrument [Sterne's humor] tracht te bespelen, en dat het aanvankelijk slechts zelden lukt, spot en sentiment tot een harmonisch geheel te verenigen’? Uit de voorafgaande passage wordt dat niet duidelijk. In de volgende paragraaf constateert schrijfster, dat Sterne hier noch in zijn sentimentaliteit noch in zijn humor goed begrepen

1) Men zie daarvoor *De Humor-‘Cultus’* p. 118 en vooral mijn opstel in *De Nieuwe Taalgids* XXX, p. 79-97: *Jean Paul in Nederland*.

werd. Welke oorzaken zij daarvoor aanneemt, zegt zij niet. Wat zij er onmiddellijk op laat volgen (dat ‘de kritiek op de overdreven hartstochten van het sentimentalisme uiteraard [?!] algemener geweest is dan die op dorre schoolgeleerdheid’), kan moeilijk als verklaring gelden. Bovendien is tegen de wijze waarop Mevrouw Buisman hier de ‘feiten’ poneert, nog wel het een en ander in te brengen. De ‘sentimentele jongejuffrouw’ kòn bij Sterne bezwaarlijk al ‘als object van boutade’ voorkomen: zijn werk verscheen immers, toen het sentimentalisme op zijn hoogtepunt was, nl. 1760-'68. Rousseau voltooide zijn *Julie* in 1760, maar Goethe's *Werther* begon zijn triomftocht pas in '74. Toen Sterne's ‘invloed’ bij ons goed merkbaar werd, waren de themata voor boutade en hekeling gedeeltelijk andere geworden, omdat de tijd anders was. Maar de persiflages van dorre geleerdheid en dwaas geleerdheidsvertoon bleven ook bij ons populair. Men vindt de satiren op de geleerde Maatschappijen, de daar gehouden verhandelingen en op de zwaarwichtige commentaren, annotaties, enz. in onze ‘humoristische’ literatuur in groten getale van Hoffham's ‘brieven’ (van 1776-'77) af tot in de ‘luimige’ opstellen van Koopmans van Boekeren (van c. 1860).

De vrij lange uitweiding over de ontwikkeling van de humor en het humor-begrip had in deze ‘Samenvatting’ beter achterwege kunnen blijven, daar Sterne's naam zelfs niet genoemd wordt. Ook in haar samenvattend overzicht van de onder Sterne's invloed ontstane geschriften dwaalt schrijfster van haar eigenlijk onderwerp: S t e r n e ' s i n v l o e d , af om bij de ontwikkeling van de humor in onze literatuur te belanden. Waarschijnlijk zou Mevrouw Buisman er in geslaagd zijn de lijn strakker te houden, wanneer zij het door mij gestelde kernprobleem niet genegeerd maar zelfs voorop geplaatst had.

Baarn.

E. JONGEJAN.

Dr. G. Stuiveling: *De Briefwisseling Vosmaer-Kloos*. (J.B. Wolters' Uitgevers Mij. Groningen 1939) 257 blz. Geb. f 5,50.

‘De uitgave van de briefwisseling Vosmaer-Perk kan niet méér zijn dan een begin. Naarmate verdere publicaties dit begin zullen voortzetten en aanvullen, zal met stijgende duidelijkheid blijken, dat het gehele tijdvak van 1860 tot 1885, zoal niet

critisch-aesthetisch, dan toch literair-historisch dient te worden hèrschreven.'

Zo besluit Dr. Stuiveling de inleiding tot een van zijn vorige uitgaven.[1] De waarheid van deze uitspraak blijkt thans des te sterker, nu *De Briefwisseling Vosmaer-Kloos* is verschenen, een werk, dat in hoge mate instructief is voor ons inzicht in de wordingsgeschiedenis van de nieuwere literatuur.

Met vreugde begroeten wij dit boek, zowel om de degelijke bewerking[2] en de voortreffelijke inleiding, als om de belangwekkende inhoud. De werkwijze is gelijk aan die van Stuivelings vorige briefuitgaven. In de inleiding is het materiaal op boeiende wijze verwerkt, zonder dat de stof geheel is uitgeput, terwijl enkele belangrijke conclusies worden getrokken. De brieven, zorgvuldig gerangschikt en genummerd, zijn ieder van zoveel inleiding en aantekeningen voorzien, dat men ze als een boeiend verhaal kan lezen. Bovendien zijn aan het slot van het boek een reeks biografische aantekeningen toegevoegd over allerlei personen, die in de brieven voorkomen. Voorwaar geen overbodige weelde: bij het lezen van correspondenties komt men als het ware in direct contact met het verleden zelf, maar daardoor heeft men ook behoefte aan bizonderheden over vele personen. Een zeer uitvoerig persoonsregister[3] besluit het werk.

In de inleiding trekken o.m. de volgende punten de aandacht:

de wordingsgeschiedenis van de Mathilde en de kwestie van een toekomstige uitgave;
de verhouding tussen Kloos en Vosmaer;
de literaire betekenis van Vosmaer en de Spectator,

terwijl zowel de inleiding als de brieven een nieuw licht werpen op Kloos' karakter, zijn critische ontwikkeling, zijn verhouding tot Huet e.d.

Wat de 'Mathilde' betreft toont Stuiveling aan - en het is met het oog op de brieven moeilijk te weerleggen - dat Kloos, die wegens antipathie van Ds. Perk geen toegang had tot de dichterlijke nalatenschap van Jacques, een soort 'krijgslist'

1) 'De Briefwisseling Vosmaer-Perk', Amsterdam, 1938.
2) Onjuistheden zijn mij niet opgevallen; op blz. 137, 8ste regel van onder moet 1882 natuurlijk 1881 zijn. Gebruikt de auteur niet wat veel koppelwoorden als 'Vosmaer-brieven', 'de Vosmaer-Perk-correspondentie'?
3) tevens register op 'De Briefwisseling Vosmaer-Perk'.

heeft gebruikt om toch tot dat doel te geraken. ‘Deze krijgslist heet Carel Vosmaer’, zegt Stuiveling (blz. 24).

Toen Kloos zijn doel bereikt had stelde hij zich voor geheel naar eigen inzichten Perk uit te geven, terwijl Vosmaer zich ongeveer hetzelfde voornam. Dit laatste was in overeenstemming met zijn gegeven woord aan Ds. Perk. Maar Vosmaer wenste wèl hulp van Kloos, terwijl de laatste de medewerking van Vosmaer als een formaliteit beschouwde. Dit misverstand tussen beider opvatting is nooit opgehelderd en zegt St.: ‘Het is dit gecompliceerde misverstand, dat naar ik meen een belangrijke factor vormt in alle latere beschouwingen over de Perkuitgave’ (blz. 25).

Duidelijk wordt nu ook dat Kloos, eigenlijk tegen Vosmaers zin, veel in de teksten van Perk gewijzigd heeft, (brieven nrs. 82, 83 en 84). Stuiveling concludeert dan ook ‘*dat wij verplicht worden in de Mathilde-cyclus het werk te zien van Perk en Kloos tezamen*.’ (blz. 34)[1)]

Bij een toekomstige uitgave van Perk wil St. dan ook - behalve hetgeen bij Perks leven is verschenen en de uit zijn nalatenschap in de N. Gids gepubliceerde gedichten - de 1e uitgave van 1882 in ere hersteld zien, waarbij de later door Kloos toegevoegde gedichten apart zouden moeten komen.

Tegenover dit laatste sta ik enigszins anders.[2)] Hoewel wij beiden een andere, algemene Perkuitgave wensen, geloof ik, dat de eerste druk thans slechts literair-historische waarde heeft. Daarom meen ik dat aan een hernieuwde uitgave een publicatie van alle handschriften vooraf zou moeten gaan, opdat zal kunnen worden vastgesteld hoever Kloos' bemoeiingen gegaan zijn. In die opvatting ben ik versterkt door Kloos' eigen brieven en door Stuivelings opmerking: ‘Van hen tweeën, die slechts vijf weken in leeftijd verschilden, was in 1880 Perk de meerdere als dichter, Kloos de meerdere als criticus’ (blz. 12). Daarom kan ik tenvolle instemmen met de schrijver als hij wenst, dat er voor de literaire wetenschap een, in beperkte oplage gedrukte, diplomatische uitgave van alle handschriften der Mathildecyclus verschijnt.

Men denke echter niet dat St. de verdienste van Kloos wil verkleinen. Scherp stelt hij in het licht wat er had kunnen gebeuren, als anderen de Mathilde hadden uitgegeven. Men moet er niet aan denken hoe Perks gedichten verminkt hadden kunnen

1) Cursivering van mij, S.
2) N. Taalg. XXXIIIe jg. blz. 322 e.v.

worden, indien de Marez d'Oyens de handschriften had gekregen, die er Beets of Ten Kate ‘de schaaf over wilde laten trekken.’ (brief nr. 42)

De correspondentie van Kloos en Vosmaer over de critische en dichterlijke bijdragen van de eerste, gaat, zoals St. uiteenzet, van conflict tot conflict en van misverstand tot misverstand. Tenslotte raakt bij Kloos alle objectiviteit zoek; steeds geringer wordt zijn waardering, zowel voor de scheppende kunstenaar Vosmaer, als voor de critische leider. Tenslotte, na Vosmaers dood, tracht Kloos met hem af te rekenen in het bekende N.-Gidsartikel.

Stuiveling tracht Kloos' merkwaardige en inconsequente houding niet te vergoelijken, wèl te begrijpen en te verklaren. Kloos zag dat hij zich in Vosmaer als medestander vergist had en zijn kunst had overschat. Zijn gebondenheid aan Vosmaer voelde hij als een last, waarvan hij zich trachtte te bevrijden.

Uit een en ander blijkt m.i. ook, dat Kloos tussen 1879 en 1885 nog allesbehalve vaste critische oordelen bezat. Ik wijs slechts op zijn omzwaai tenopzichte van Vosmaer en Huet.[1] Het is dan ook voor mij zo zeker niet dat in die tijd Kloos ‘die de beweging leidde, even duidelijk de paden zag die uit het Verleden kwamen, als hij stellig de richting naar de Toekomst wist’, zoals Verwey eens schreef.[2]

De briefwisseling geeft een duidelijk beeld van Vosmaers critische en leidende werkzaamheid. Deze is van veel groter betekenis geweest dan men lange tijd meende. In de brieven toont de Spectatorleider zich een kunstzinnig en geduldig man, die geen moeite spaart om die opgewonden jongeren, waarvan hij toch wel de betekenis besefte, in wat rustiger banen te leiden. Wie na al zijn brieven Kloos' uiteindelijk oordeel over Vosmaer herleest, begrijpt welk een zonderlinge indruk dit artikel op de mensen van de Spectator moet gemaakt hebben en dat dit oordeel, hoewel een kern van waarheid bevattende, nodeloos scherp en veel te hard is geweest. Het nooit gepubliceerde verweer van Boele van Hensbroek[3] is dan ook volkomen te billijken.

1) Er zijn meer, niet zo frappante gevallen, als men de brieven vergelijkt met Veertien jaar Lit. Gesch. (Hemkes, Coens).
2) Inl. tot de Nieuwe Nederl. Dichtkunst, blz. 63.
3) Afgedrukt bij Stuiveling: Vosmaer-Kloos, blz. 231 e.v.

Stuiveling heeft ook nu weer de betekenis van de Spectator in 't licht gesteld, o.m. door een lijst van bijdragen der jongeren in dit tijdschrift (eerst in ‘Een dichter verliefd’ en aangevuld in het onderhavige werk).

Er staan nog vele andere belangrijke opmerkingen in St.'s boek, waarvan ik er nog op één wil wijzen. St. ziet de tegenstelling tussen de ouderen (vooral Vosmaer) en de Tachtigers niet als klassicistisch - romantisch maar als formeel - expressief, wat volgens hem ‘tot even heldere als diepdringende conclusies’ voert (blz. 39). De tijd zal moeten leren of hij daarin gelijk heeft, al kan men het nu reeds met hem eens zijn dat de qualificatie ‘romantisch’ voor de Tachtigers steeds tot moeilijkheden leidt.

Kloos, Perk en Vosmaer waren belangwekkende persoonlijkheden. Het lezen van hun brieven geeft een genot, dat uitgaat boven het literair-historische alleen; het is of men, al lezende, direct contact krijgt met het wezen van deze Nederlanders, die zoveel hebben bijgedragen tot de herbloei van onze vaderlandse cultuur. Ook om deze reden is het verschijnen van deze uitgave toe te juichen.

F.G.A. STEMVERS.

Aankondigingen en mededelingen.

Onlangs verscheen het eerste deel van de breed opgezette *Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden* (Antwerpen - N.V. Standaardboekhandel; 's Hertogenbosch - Teulings' Uitgevers-Maatschappij). Daarvoor schreef Prof. Dr. F. Baur een *Algemeene Inleiding* over ‘De literatuur, haar historiographie en methodes’. Prof. Dr. J. van Mierlo beschreef *De letterkunde van de Middeleeuwen*, die in het tweede deel, dat weldra gereed zal komen, voltooid wordt. Een bespreking stellen wij uit tot na de verschijning van dit tweede deel.

De deelnemers aan het *Veertiende Vlaams Philologenkongres*, in 1938 te Leuven gehouden, ontvingen daarvan de *Beknopte Handelingen*.

Technische taal. Wij ontvingen, als uitgave van de ‘Nederlandsche Stichting voor verlichtingskunde’ een uitvoerig geschrift: *Benamingen op het gebied der verlichtingskunde*. Voor taalkundigen is het merkwaardig, op te merken welke geweldige uitbreiding de woordvoorraad krijgt bij uitbreiding van de

techniek. Ruim 80 bladzijden groot formaat zijn gevuld met de lijsten van Nederlandse termen die vastgesteld en aanbevolen worden en van parallellen in het Duits, Engels, Frans en Esperanto voorzien.

Bij de firma J.B. Wolters verscheen een *Rapport over een onderzoek naar de woordenschat van leerlingen van een aantal scholen te Rotterdam*, ingesteld bij hun toelating tot de aanvangsklassen dezer scholen in Maart en September 1938 (Groningen - 1939, Prijs f, 3,50), dat in het biezonder onze lezers die bij het lager onderwijs werkzaam zijn, zal interesseren, maar dat ook taalpsychologisch van belang is.

Van den vos Reinaerde. Van de bekende uitgave, bewerkt door Dr. D.C. Tinbergen (Groningen - J.B. Wolters), in de reeks *Van alle tijden*, verscheen een negende, opnieuw met zorg bijgewerkte druk, waarin ook nieuwe illustraties opgenomen werden.

Als overdruk uit de ‘Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg à Maestricht’ (1939) verscheen een studie van Pierre van Valkenhoff: *Mr. Frans Erens. Over zijn persoon en arbeid, met bibliographie zijner geschriften*.

In de reeks *Dietse Letteren* (Amsterdam - J.M. Meulenhoff - 1940) verscheen een bundel *Humor en Humoristen*, ingeleid en met zorg gekozen ‘uit 125 jaren Nederlandse humor’, beginnende met Wolff en Deken en Jacob Vosmaer, eindigend met Samuel Falkland en Jac. van Looy. De inleiding is de lezers van ons tijdschrift in hoofdzaak bekend, en als inleiding tot deze veelsoortige verzameling zeer geschikt. Door enige bladzijden Aantekeningen aan het einde (blz. 193-198) wordt de lektuur vergemakkelijkt.

P.C. Hooft's Granida. Ter vervanging van Stoett's uitgave, die een inleiding miste, verscheen in dezelfde reeks (Klassiek Letterk. Pantheon. Zutphen - W.J. Thieme - 1940) een nieuwe bewerking door Dr. A.A. Verdenius en Dr. A. Zijderveld. De eerste belastte zich met de tekstverzorging en de aantekeningen; de tweede schreef een uitvoerige inleiding (blz. V-XIX), waarin vooral aangetoond wordt dat Hooft in dit herderspel - dat maar gedeeltelijk pastoraal is - zijn eigen denkbeelden belichaamde. In de zorgvuldig bewerkte aantekeningen vindt men ook menige opmerking over Hooft's taalgebruik en grammatica.

Uit de tijdschriften.
(Maart-April).

De Gids. Maart. P. Valkhoff vestigt de aandacht op *Een vergeten Limburgs romanticus*, nl. Charles Beltjens, die door zijn Franse romantische poëzie in België en ook in Frankrijk roem verwierf, hoewel hij tot zijn dood, in 1890, in Sittard bleef wonen. - In de *Kroniek der Nederlandsche letteren* wijst Anton van Duinkerken, ook van aesthetisch standpunt, op de betekenis van de roman der Lorreinen, waarvan Overdiep onlangs een groot fragment opnieuw uitgaf.

April. In de *Kroniek der Nederlandsche letteren* schrijft Anton van Duinkerken, onder het opschrift 'In benarde omstandigheden' over de groep jongeren die het maandblad Criterium stichtten. Hij is teleurgesteld doordat daar zowel geestdrift als eenheid ontbreekt.

De Nieuwe Gids. Maart. M. Beversluis eert de dichter *P.C. Boutens*, bij zijn zeventigste verjaardag. - In een uitvoerig artikel *Multatuli en Cie* protesteert Alfred A. Haighton tegen 'hedendaagsche overschatting' door Multatuli's 'aanhang'. - In een *Chroniek der poëzie* beoordeelt M. Beversluis verzen van Paul Vlemminx, Karel van den Oever, Gabriël Smit en Christian Terpstra.

April. J.G. de Ridder schrijft over *De mythe van Perk en Tachtig*, waarbij hij zich voornamelijk richt tegen Menno ter Braak. - Dom A. Smits behandelt een boek van Abel Coetzee onder het opschrift *Die Afrikaanse kultuurgedagte*. - M. Beversluis beoordeelt in zijn *Chroniek der Poëzie* Gerrit Achterberg, Jan H. Eekhout (*Kalevala*) en J.J. van Geuns (*Ziel der steden*).

Groot-Nederland. Maart. G.H. 's Gravesande schrijft waarderende woorden *Bij den zeventigsten verjaardag van P.C. Boutens*. - De rubriek *Nederlandsch proza* van Gerard van Eckeren is gewijd aan *Albert Helman*. - D.A.M. Binnendijk beoordeelt de bundel *Tegen de stroom* van Garmt Stuiveling. - H.A. Mulder geeft een *Kroniek van de Afrikaanse letterkunde*. - De redaktie publiceert *Een posthume critiek van Willem de Mérode* met stekelige opmerkingen over zijn letterkundige geloofsgenoten. - E. du Perron zet zijn scherpe Multatuli-polemiek voort in een

commentaar, getiteld ‘De Waarheid der Wrekende Schoondochters’.

April. Gerard van Eckeren bespreekt in de rubriek *Nederlandsch Proza* D.A.M. Binnendijk als criticus, en het boek van Verwey over Van Eeden. - D.A.M. Binnendijk beoordeelt *De ziel der steden* van J.J. van Geuns.

Stemmen des tijds. Maart. A. Goslinga polemiseert tegen Anton van Duinkerken in een artikel, met het opschrift *Mag Bilderdijk's tweede vrouw genoemd worden ‘lang geen makke tante*’?

April. Een artikel van A. Hallema is geput *Uit den vaderlandschen liederenschat over de stad Breda in haar opeenvolgende belegeringen*. - P.J. Meertens' *Kroniek der poëzie* brengt een slotbeschouwing over Vlaamse poëzie, nl. van enige groepen jongeren.

Roeping. Maart. In een artikel *Geschiedschrijving der Nederlandse letterkunde* ontwikkelt Gerard Knuvelder zijn bezwaren tegen de opzet van de ‘Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden’, waarbij de verschillende delen en onderdelen aan verscheiden auteurs toevertrouwd zijn, want z.i. de eenheid van het werk moet schaden.

April. Jos. Panhuysen beoordeelt Jan Eekhout's vertaling van het Finse epos *Kalevala*. - Pierre van Valkenhoff wijdt een artikel aan *Coornhert als herschepper van Homerus*, naar aanleiding van Th. Weevers' uitgave van *De Dolinge van Ulysse*. - G. Knuvelder beoordeelt *Schrijvers en Schilders*, verzameld door W.L.M.E. van Leeuwen.

Dietsche Warande en Belfort. Maart. Aug. van Cauwelaert schrijft over de Dichter J.D. Bierens de Haan, naar aanleiding van de bundel *Perspectieven*. In de *Kroniek uit Nederland* spreekt Pierre van Valkenhoff over twee ‘Debuten’, nl. werk van Walter Breedveld en van Jan Mens.

April. Pierre van Valkenhoff neemt deel aan de *Boutens-hulde*, met grote waardering voor de zeventigjarige dichter.

Studiën. Katholick Cultureel Tijdschrift. April. H.H. Knippenberg publiceert zijn Nijmeegse kongresrede over *Erycius Puteanus en Constantijn Huygens. Twee vrienden in oorlogstijd*.

De Vlaamsche Gids. Febr. In de *Kroniek van het Proza* bespreekt H. van Tichelen beknopt een aantal romans, o.a. van Gerard Walschap, Arthur van Schendel, Anne de Vries en Antoon Coolen.

Volkskunde. Nieuwe reeks. Jaarg. I, nummer 1. Namens de nieuwe redaktie schrijft Jan de Vries *Een woord ter inleiding* om op het belang van volkskundestudie te wijzen. Van zijn hand is ook een artikel over *De kaart in de volkskunde*. - Maurits de Meyer wijdt een *In memoriam* aan de overleden redakteur *Victor De Meyere*. Aan het slot komen *Mededelingen* van de Nederlandse volkskunde-commissie, die dit tijdschrift als officieel orgaan erkende.

Vondelkroniek. April. B.H. Molkenboer begroet *De Leidsche Vondelprofessor* Asselbergs. - Ch. Hens schrijft over *Vondels bloedverwanten te Hoorn*, met uitvoerige bijlagen. - Jos. Vandervelden wijst op de betekenis van de vriendschop tussen *Grotius en Vondel*. - Onder de vele *Kantteekeningen* is er een, waarin Molkenboer betwijfelt of de onderstelling van Van Ginneken dat Vondel de Middelnederlandse mystiek gekend zou hebben, wel op goede gronden rust.

Onze Taaltuin. Maart-April. Een opstel van Jop Pollmann *Volksliedstudie* is, blijkens de ondertitel ‘een poging tot bepaling van haar ken-object, doel en middelen, en van eenige desiderata’. - B. van den Eerenbeemt (*De kunst van vertalen*) beoordeelt zeer gunstig het proefschrift van C.L. Thyssen-Schoute over *Nicolaas Jarichides Wieringa*. - N. Meerum Terwogt verwerkte gegevens van het Amsterdamse Phonetisch Laboratorium tot een studie over *De gemiddelde stemomvang bij het spreken*. - A. Weynen vervolgt zijn *Bijdragen tot de historische grammatica der Brabantse dialecten*. - Willy Dols bespreekt: *Travaux du cercle linguistique de Prague VIII*; W. Janssen beoordeelt een geschrift van A. Weynen: *Betekenis en mogelijkheden der heemtaalkunde*.

Levende Talen. April. A Saalborn bestrijdt Staverman's opvatting over *Het lezen van moeilijk Nederlands*. - J.E. van der Laan hervat een vroegere gedachtenwisseling met een verzoenend artikel *Nog steeds: stillezen*, waarin hij een eigen proeve geeft. - D. Bax pleit voor *Het Afrikaanse boek* in de schoolbibliotheek. - M.J. Premsela maakt *Eenige opmerkingen over de vorming van nieuwe substantiva, in het bizonder van merk- en firmanamen met den witgang o*, gevolgd door een lange lijst voorbeelden. - M. Polak behandelt de verhouding van *Phonetiek en phonologie*. - M.J. Premsela geeft *Eenige aanteekeningen bij de nieuwe Phèdrevertaling* van Jan Walch.

Tijdschrift voor Taal en Letteren XXVIII, afl. 1. St. Axters O.P. bezorgt een uitgave van *De preek op den Gulden Berg door den Leesmeester van Straatsburg*, te Leuven, waarschijnlijk in 1324, gehouden door Nikolaas van Straatsburg. - Zr. Hildegarde van de Wijnpersse wijdt een artikel aan *De rederijker Bertelmeus Boecx*, van wie zij een aantal gedichten aantrof in een Brussels handschrift. - G. van Poppel wijst op *Duitse volkshumor in nieuwere woordvormingen en zegswijzen*. - Jos. J. Gielen beoordeelt de bundel *Moderne Nederlandsche religieuze lyriek*, bijeengebracht door Jan H. Eekhout en A.J.D. van Oosten. - Ed. A. Serrarens beoordeelt uitvoerig het proefschrift van H. Smilde over *Jacob Cats in Dordrecht*.

Paedagogische Studiën. April. W. Kramer beoordeelt onder het opschrift *Voor ons moedertaal-onderwijs* de brochure, uitgegeven door de Leidse Maatschappij (1938) en het uitvoerige werk van H.J. de Vos: *Moedertaalonderwijs in de Nederlanden*.

Tijdschrift voor Zielkunde en Opvoedingsleer. Maart. Win Roukens publiceert een voordracht over *Heemkunde en Volkskunde*.

Saxo-Frisia. Jaarg. II, nummer 1. Deze jaargang opent met een uitvoerige studie van W. de Vries over *Namen op -ingi, -inga enz*. Daarop volgt een Kroniek der *Friese letteren* door D. Kalma.

Taal en Leven III, afl. 4. April. Ph. J. Simons polemiseert met Van Ginneken, onder het opschrift: *U ziet scheef, zei Van Ginneken. Een bijdrage tot onze kennisleer*. - E. Kruisinga vervolgt zijn beschouwing over *Filologie en Taalwetenschap*. - Gerlach Royen wijst op de verregaande slordigheid van taal en spelling en enige *Proefschriften*, waarvan de schrijvers aan de oude spelling gehecht blijken. - J. van Dam geeft een nabeschouwing over *Infinitief naast imperatief*. - A.J. Schneiders beoordeelt het eerste deel van de *Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden* door J. van Mierlo.

Museum. April. C.G.N. de Vooys beoordeelt het derde deel van *Lodewijk van Velthem's voortzetting van den Spieghel Historiael*, uitgegeven door H. van der Linden, Paul de Keyser en A. van Loey.

Germanisch-Romanische Monatsschrift XXVIII, Heft 1-3. Een artikel van Gerhart Lohse handelt over de *Frühgeschichte der nordsee-germanischen* (*ingwäonischen*) *Dialekte*.

C.D.V.

Iets over de roman.

Voor een jaar publiceerde Dr. W. van Doorn enige aardige beschouwingen over verhaaltechniek. Hij legde in dat opstel de nadruk op de noodzakelijkheid van bondigheid, sfeer en lijn. Tevens haalde hij markante voorbeelden aan van de aanhef van romans, waaruit bleek hoe zeer het begin beslissend is. Het zou evenzeer belangwekkend zijn geweest naast de aanvangs- de slotzinnen van beroemde werken af te drukken b.v. in hoeverre ze de bedoeling van 't boek resumeren of de moraal weergeven: ‘Alles is illusie’ of de goedkope pointe van het kostbaarste boek, Madame Bovary: ‘Il vient de recevoir la croix d'honneur,’ of het slotaccoord van de laatste, lange zin van Prousts lange boekenreeks: ‘.... le Temps’. Maar het wezenlijke deel bevindt zich nu eenmaal tussen aanvang en slot. De techniek, die de geestige Willem van Doorn op 't oog heeft is voornamelijk op het boeiende gericht, men ontkomt niet aan de indruk, dat hij het boeiende, de voortgang van het verhaal eigenlijk conditio sine qua non acht; hij spreekt met licht afkeuring over het chaotische van 's mensen hersenkas dat op papier moest en over de flauwiteiten van het onderbewuste die bij hun opstijgen door normale mensen worden teruggedrongen en door kunstenaars als Joyce (‘Joyce en dergl.’) niet toebereid aan de lezers worden voortgezet. Hij gaat van Joyce en dergl. over op een jongensboek van Fabricius, waaraan hij demonstreert hoe 't dan eigenlijk wel moet. Daar ik deze zienswijze, hoe respectabel ook, eenzijdig vond en het onderwerp mij bezig hield, nademaal ook critici van actueel werk telkens constateren dat dit of dat boek wel heel mooi is, maar dat compositie, techniek, bouw of grote lijnen ontbreken, ging ik speuren naar bevredigende uitspraken. Genoemde critici toch laten zorgvuldig na ons in te lichten omtrent de loop dier lijnen of delen hoogstens enige vaagheden mee in dier voege dat het onderhavige werk in ieder geval geen roman is. Bestaat er een ‘handleiding’ over de structuur van de roman? De historische critici vermijden dit hachelijk thema zoveel mogelijk, ze zijn in hun oordeel over de constructie nooit exact, vaak uiterst tegenstrijdig; zo vindt Lanson de compositie van Gil Blas zwak, welke Faguet geslaagd lijkt.

Grof genomen zijn er twee categorieën, auteurs die hun verhaal geheel tevoren componeren en auteurs die dit niet doen. Deze verdeling heeft niet direct te maken met het schrappen of omwerken van grote of kleine gedeelten. Schrappen heeft niet altijd met compositie van doen, is vaak slechts 'n detailkwestie. Flaubert zat eerst te tobben over het plan, daarna om het eenig treffende woord te vinden, Couperus schreef in een ‘onartistieke bui’ Eline Vere weg, om zich te bevrijden, hij schrapte z'n hele leven weinig. Balzac's correcties zijn bekend, en de drukproeven van Proust met hele bijgeplakte zinnen, berucht, maar juist de laatste, van wie men beweerde dat zijn ogenschijnlijk onsamenhangend werk toch nog op zijn pootjes terecht is gekomen, had blijkens een in 1934 verschenen werk van Feuillerat, zijn arbeid geheel anders tot 'n eind gebracht dan zijn plannen waren. Sommige auteurs weten bij de aanvang van hun werk niet, welke wending de dingen zullen nemen, en dat zijn heus niet enkel feuilletonnisten of schrijvers als Dickens die bij platen 'n verhaal breien. Men verwijt soms 'n auteur dat hij zijn held iets laat doen wat niet met zijn karakter overeenkomt, zo had Emma Bovary de grote energieke liefdesvrouw zich niet om geldzaken van kant mogen maken. Echter de technicus stelt niet de wet, maar het leven, het komt er vaak niet op aan of men 'n ‘schema’ ontwerpt, en wat inconsequent lijkt in grote kunstwerken is vaak het gevolg van 'n web van oorzaken die de criticus niet kan overzien en welke de auteur ook niet ten volle bewust hoeven te zijn. Er zijn schrijvers die nadat ze de ingeving, de inspiratie hebben gehad, in het begin van hun carrière vooral, met extatische schrik hun personen uit huizen zien komen, door straten gaan, andere huizen binnengaan, dit en dat doen, kortom een eigen bestaan zien leiden. De autonomie van de kunstenaar beperkt zich veelal tot de *controle* van zijn geesteswerk. Desondanks geeft men hoog op van de wetten die de romankunst zouden beheersen. Men zoekt parallellen met de schilderkunst, maar hier is de compositie wel van geheel andere orde, de ruimte van het doek is beperkt, de roman heeft onbeperkte ruimte, onbeperkte duur. Uit een schilderij kan men geen stukje verwijderen, het zou dan geen geheel meer zijn, met 'n roman kan men dit meestal zonder veel bezwaar wel doen. Hoe vaak verschikt ook 'n schilder echter zijn stilleven tot het zijn volmaakte visie benadert! En hoeveel te onzekerder is het a priori vast leggen van een groter com-

positie! Is het denkbaar dat Rembrandt precies of zelfs maar tennaastebij voor zijn arbeid begon, de Nachtwacht heeft gezien?

Het is duidelijk dat men vooral bij werk van geringe omvang, bij het sonnet of om bij het proza te blijven, bij de novelle, van bouw kan spreken. De novelle kent meestal 'n bepaalde ontwikkeling naar 't centrum toe dat echter geenszins in het midden hoeft te liggen. Thibaudet, aan wiens Réflexions ik veel gehad heb, zegt: la nouvelle concentre, le roman disperse, étend. Hoe minder uitgebreid de stof, hoe meer eenheid in intrigue, hoe meer kans op bouw. De romans die men ten voorbeeld stelt van goede bouw zijn vaak in de lengte getrokken novellen. Aan 't hoofdbeginsel begin-midden-eind voldoet vrijwel het meest hybridisch product: of men aan het eerste hoofdstuk enige exposerende hoofdstukken toevoegt die in het verleden terug grijpen of dat men systematisch na elk hoofdstuk in het heden, scherpzinnig het verleden in het volgend reconstrueert (Fall Maurizius) of indien men als Van Schendel soms, in elk hoofdstuk verschillende personen van de helden laat vertellen om deze telkens van 'n andere kant te belichten, telkens in 'n andere situatie te vertonen, - men kan van al deze procédé's aardige registraties maken zonder dat men het wezen van de roman veel nader komt.

Prof. Prinsen in De Roman in de 18e Eeuw vult pag. 166 met vragen wat eigenlijk 'n roman wel is. Liever dan ze te beantwoorden schetst hij 'n vage voorgeschiedenis en hij begint bij de ouden, wijst o.a. op het Satyricon, de oudste ‘picareske’ en zedenroman. Deze enkele zwaluwen maakten geen zomer, er is voorts geen schakel tussen Apuleïus, Petronius en b.v. Chrestien de Troyes. Dan toch gebruikt men het woord ‘roman’ voor verhaal in de volkstaal. Deze epische gedichten werden echter *voorgedragen*, onze ‘roman’ wordt gelezen, hij behoeft minder ‘lijn’, minder plastiek, kent uitweidingen. Hij behoeft de drukkunst, maar een evolutie is er echter ook niet van 't volksboek naar b.v. de arcadia in proza, men trekt lijnen voor 't gemak, vaak ten koste van de waarheid. Hier in Nederland is zeker geen traditie van de roman, ook niet van klassiek proza. Hoe voortreffelijk Vondel informatieve essays en Hooft brieven schreef, zij hadden geen invloed op Van Effen noch deze op Potgieter. Het is dan ook zo onduidelijk over Van Schendels werk als van ‘klassiek merk’ te spreken.[1)] Draagt Sara Burgerhart een

1) W.L.M.E. van Leeuwen, Beknopt Overzicht.

dergelijk klassiek merk? Dat is toch onze eerste, uitmuntende roman in eenvoudig, natuurlijk proza geschreven.

Van klassiek in de zin als bij Van Schendel bedoeld, ‘sober, beheerscht’, kan men met meer recht in Frankrijk spreken. Daar stelt men ook graag als vb. van de klassieke roman: La Princesse de Clèves, de ‘eerste goedgebouwde, psychologische roman,’ waarin op Corneilliaanse wijze de plicht boven de passie wordt gesteld. Hierbij is op te merken dat de simplistische verwikkeling geen bizondere moeilijkheden biedt voor de vorm, men zou het ook 'n novelle kunnen noemen, minder dan een ontwikkeling toont het een toestand, die een catastrofaal einde neemt. Thibaudet wijst er op dat de structuur van Princesse de Clèves aan het drama is ontleend en verklaart hiermee iets van de strakke bouw.

Het zij mij vergund hier een zijpad in te slaan. Het is opmerkelijk dat de eerste goede roman in Fr. als hier te lande door vrouwehand geschreven werd. De volksmond verbindt roman met liefde en in deze zijn de vrouwen expert. Niet dat zij subtieler ontleden, maar haar impulsieve, hartstochtelijke geaardheid sleept meer mee dan de meest subtiele analyses van jaloesie b.v. van een mannelijk auteur. Is het teveel gezegd dat de roman ten nauwste met de vrouwen samenhangt? Met haar aangeboren smaak mengt de vrouw vaak onbewust haar ingrediënten tot een genietbaar geheel, zij heeft, niettegenstaande de nuchtere kijk van een Betje Wolff of Top Naeff meer aanleg, de lezer die meest lezeres is, mee te slepen in de maalstroom van het gevoel. Romans en gedichten worden meer door vrouwen dan door mannen gelezen. De roman als specifiek vrouwelijk genre wordt in de litt. geschiedschrijving (een bij uitstek door mannen beoefend bedrijf) niet naar waarde geschat. Hier in Holland heeft het boekje van Mevr. Romein veel bijval geoogst, voornamelijk bij mannen en in veel opzichten terecht, het beeld onzer romancières is er allerminst geidealiseerd, men kan echter niet beweren dat zij blind is geweest voor de onzinnige parti pris der mannen die de speciale afhankelijke positie van de vrouw in stand hielden; desondanks als men Vrouwenspiegel vergelijkt met Jean Larnac: Histoire de la Litt. féminine en France (1929), ervaart men dat deze man, zonder waardelooze galanterie, maar ook zonder ridicuul mannelijk superioriteitsbesef, de bizondere atmosfeer van de vrouwenwereld minder onrecht heeft gedaan dan de toch wel soms heel onbarmhartige ontrafelaarster en met maat-

staven, minder aan de aesthetiek dan aan sociologie ontleend, metende Dr. A. Romein-Verschoor. In één punt stemmen beiden overeen: de vrouw voelt zich tot de roman aangetrokken omdat deze ‘nulle règle’ heeft, vormloos is, deswege de stroom van impulsen van de vrouw, ‘ennemie de toute contrainte’ makkelijk opneemt, de vrouw is afkerig van literaire stijl, van woordkunst, ze drukt zich natuurlijk uit. In strijd komt Mevr. Romein met Larnac waar ze vaststelt, dat de vrouw zelden romantisch is. Het huwelijk moge het romantisch verlangen vaak tot zwijgen brengen, maar de schrijfster gaat daar meestal niet ten volle in op, zij behoudt de dorst naar het ideaal, dat ongrijpbaar is, de overweldigende gevoelens blijven de onbevredigde verontrusten, het is de bron van haar kunst. In de laatste tijd neemt het aantal vrouwen toe, die het onvervulbare van dat verlangen onderkennen, hun critisch vernuft wordt gescherpt door de overstelpende teleurstellende ervaringen, dan schrijft Carry van Bruggen haar Hedendaagsch Fétichisme en Mevrouw Romein haar Vrouwenspiegel. Terloops wijst Larnac er op dat de vrouwen niet uitgemunt hebben in de critiek en voor 't toneel van geringe betekenis zijn geweest. Dat het eerste voor Holland niet onder meer opgaat mogen de juist vermelde studies bewijzen en (zonder in dezen bevoegd te zijn) noem ik Josine Mees, die wat 't toneel betreft, successen heeft gekend. Echter verdient de opmerking alle aandacht: het theater eiste vroeger[1)] het pièce bien faite, de strenge bouw, die de vrouw vreemd zou zijn. Dit moge schijnbaar in strijd zijn met de vaststelling dat Princesse de Clèves toneelmatig in elkaar is gezet, men heeft reden om aan te nemen dat Mevr. de La Fayette, wier brieven niet van stof- en taalbeheersing zouden blijk geven, verschillende medewerkers heeft gehad voor haar roman.[2)]

Thibaudet dan, wijst er op dat men gewagend van de compositie in de roman met factoren werkt die eigenlijk thuis horen

1) Het huidig toneel, waarschijnlijk rekening houdend met de zucht van het publiek naar afwisseling, is anarchistisch van vorm, het toont 'n voorliefde voor taferelen, in plaats van de beroemde eenheden zien we draaibare scenes en aan de film ontleende trucs, tot de close up toe.

2) Bekend is het boosaardig woord van haar ongehuwde collega van lange adem M.elle de Scudéry: ‘M. de La Rochefoucault et Mme de La Fayette ont fait un roman des galanteries de la cour de Henri le second qu'on dit être admirablement écrit... Ils ne sont pas en âge de faire autre chose ensemble.’

bij het drama[1] of soms bij het betoog. Goethe weidt in Wilhelm Meisters Lehrjahre 5e boek, 7e hoofdstuk uit over de verschillen tussen roman en drama: ‘Im Roman sollen vorzüglich Gesinnungen und Begebenheiten vorgestellt worden, im Drama Charactere und Taten... Der Roman muss langsam gehen... Das Drama soll eilen... Der Romanenheld muss leidend... sein, vom dem dramatischen verlangt man Wirkung und Tat...’; er wordt dan toegegeven dat het bij Hamlet niet klopt, maar het is duidelijk dat deze codificaties toch steeds het karakter dragen van rechtvaardiging achteraf van eigen werk. Immers in de recensie over 'n roman van 'n schrijfster in de Jenaïsche Alg. Zeitung van 1806 meet Goethe met de criteria van 't toneel: ‘Das Ganze ist im Romanensinn geschickt genug aufgebaut und gefügt, die Exposition prägnant und vielversprechend, der Einschritt gefällig, das Interesse nimmt zu, die Erwartung wird gespannt, und die Auflösung überrascht. Als Buch ist es nicht ausgedehnt, man kann es auf einmal auslesen...’ Indien we Goethes eigen werk hieraan toetsen worden we verlegen met deze voorschriften.[2] Dat we Die Leiden des Jungen Werthers vol spanning lezen ligt waarlijk ook aan de geringe omvang van het boek dat we ineens kunnen uitlezen, maar het is overigens heterogeen van techniek genoeg: dagboek, brief, verhaal.

De ideaal-leesbare roman, ontbloot van chaotische bijkomstigheden of flauwiteiten van het onderbewuste voldoet aan de eisen van 't pièce bien faite. Er moet een conflict in zijn, een drama, ook in Holland, de eenheid van stijl gaat zelfs zo ver dat dialogen ternauwernood die eenheid doorbreken, ja zelfs bij Van Schendel in de monotonie van het verhaal worden opgelost. Dat dit de ‘natuurlijkheid’ (toch ook een eis van het ‘klassieke’) niet ten goede komt, behoeft geen betoog. Evenals bij grote dichters als Vondel het rhythme de maat verbreekt of als bij Gorter wild doorschokt, is de grote roman niet altijd gelijkmatig, hoewel grootheid natuurlijk ook wel in die eenheid, in de onlosmakelijk-

1) Toevalig lees ik, bladerend in de voorrede van Pierre et Jean van De Maupassant: ‘Généralement ce critique entend par roman une aventure plus ou moins vraisemblable, arrangée à la façon d'une pièce de théatre en trois actes dont le premier contient l'exposition, le second l'action et le troisième le dénouement.’

2) Cf. Werther, 1es Buch, Am 26 Mai: ‘... dagegen wird aber auch alle Regel, man rede, was man wolle, das wahre Gefühl von Natur und den wahren Ausdruck derselben zerstören!’

heid kan zitten. Couperus en Van Schendel die beiden op hun manier hun personen Couperiaans of Van Schendels laten spreken, zijn er volstrekt niet minder om, maar er is een wezenlijk verschil tussen het catastrofaal eindigend Hollandsch Drama en de continue stroom van de Boeken der Kleine Zielen. De snel wisselende sympathieën der snobs parallel met de huidige belangen des boekhandels welke steunen op het moeilijk tot herlezen te brengen publiek hier te lande, verwekken 'n geestelijke traagheid waarmee de huidige romanschrijver helaas rekening houdt, hij maakt het den lezer niet moeilijk, daarom heeft de werkelijk psychologische roman hier weinig kans. Men onderschat gemeenlijk deze extra-literaire beïnvloeding: de mentaliteit van 't publiek. De werkelijke romanschrijver kan zich daaraan niet storen, hij is zijns ondanks vaak zijn tijd vooruit. ‘Die Schöpferkraft eines Autors folgt leider nicht immer seinen Willen, das Werk gerät wie es kann, und stellt sich dem Verfasser oft wie unabhängig, ja wie fremd gegenüber.’ Ook als hij 'n genie is en Goethe heet. Het citaat echter is van Freud, en daarom bizonder, wijl we begrijpen hoe deze rationele ontraadselaar hier niet in zekerheden gelooft.

Het klinkt niet bijster origineel als we beweren dat de inhoud van 't boek de vorm bepaalt. Het volgen van één levensloop maakt het minder moeilijk schoolse regels te betrachten dan het uitbeelden van een familie met vele levenslopen, 'n pension, 'n hotel, een straat, een stad, een generatie, een periode. Maar zelfs één dag uit het leven van één mens kan zo gecompliceerd zijn, wanneer de auteur geen genoegen kan nemen met een statische psychologie, maar in zijn figuur 'n oneinig aantal varierende persoonlijkheden onderkent, als Proust, als Joyce doen. Thibaudet gaat zelfs zover in zijn Liseur de Romans, dat hij de compositie beschouwt als vijand van de roman. We zullen trachten zijn denkbeelden op Nederlandse verhoudingen toe te passen. Hij verdeelt de roman in drie soorten. 1. Le roman brut qui peint une époque. Hij noemt Les Misérables en Oorlog en Vrede. Het levensrhythme is de draad door deze werken. Ik noem de Boeken der kleine Zielen, Van Oude Menschen. Ook De Jordaan, De Klop op de Deur... 2. Roman paasif qui déroule une vie. Mad. Bovary. Eline Vere. Hierin heeft de auteur gelegenheid de levensgang van zijn persoon zelfs voor de geboorte chronologisch tot den dood af te werken. Een Hollandsch Drama zou hierbij passen als het niet midden in het leven van de hoofdfiguur ophield; ik reken het liever tot 3. le roman actif qui isole

une crise. Hier neemt de schrijver de leiding: Princesse de Clèves, de latere boeken van Bourget, Extase, Noodlot. Bij dit genre kunnen we een maximum van compositie verwachten, hier worden een of meer karakters gebouwd die weinig veranderingen of verrassingen bieden, de schrijver tekent een situatie die enkel met de catastrofe of apotheose ingrijpend zich wijzigt. In Holland ontaardt dit veelgebruikt procédé in een opgevulde novelle. Mag men dit genre, omdat het vlot verloopt zonder uitsteeksels superieur noemen? Immers neen. De mogelijkheden van de roman, die tijd en ruimte ad libitum heeft, worden hier niet uitgeput. Het is echter de ideale vorm van een Bourget die iets pakkend bewijzen wil, men kan de logische ontwikkeling in curven aangeven, maar de levensadem is meestal zoek. De z.g. psychologische roman hier te lande gaat in dezelfde richting. De vorm, de compositie is hier niet zo moeilijk, de schrijver staat ‘boven zijn stof’. Maar de lof die dit woord inhoudt miskent de dwingende rol van de Intuïtie bij de conceptie.

Bourget vond Mad. Bovary goed gecomponeerd, Thibaudet vond het niet gecomponeerd en beiden staafden met bewijzen hun gezichtspunt, dat zich m.m. op Eline Vere laat toepassen. Merkwaardig is echter dat de meesterwerken zelden tot de derde klasse behoren, de klasse der vereenvoudigers, de werkelijkheid evenwel is met deze simplistische, logische kijk niet gediend, het leven spreekt veeleer uit de ‘roman brut’. Bourget zegt: ‘J'ai souvent entendu dire que l'incohérence d'un livre comme Guerre et Paix reproduisait merveilleusement l'incohérence de la vie. Ce sophisme ne résiste pas à la réflexion. La vie n'est incohérente que pour les intelligences incapables de démêler les causes.’ Hij verwerpt den roman brut, de schrijver moet de verborgen orde onder de schijnbare ordeloosheid opsporen. Prinsen, hoewel geen gelovige, komt tot dezelfde redenering: het leven ‘mag aan de buitenkant grillig en bont lijken, daar zit een groote, onwrikbare eenheid in; daar werken als in heel de natuur onveranderlijke krachten en de mensch met zijn eigen aanleg en hartstochten wandelt naar eeuwige wetten door dit tranendal. Uiterlijke toevalligheden mogen schijnbaar van groot gewicht zijn, alles gaat zijn logische gang die niet is te verbreken; er is een psychologisch en physisch proces te volgen dat zijn loop hebben moet.’ Prinsen's kritiek is breder in de practijk, hij verwerpt de roman brut niet, maar dit hangt wel samen met zijn impressionistische visie op alles, die hij met de tachtigers

gemeen had. De tachtigers deden meer aan taalcompositie, dan dat het probleem der synthese in de roman hun aandacht had, ze deden zelfs meer aan het woord, dan aan de volzin.[1)] Maar om op de zaak terug te komen, wij staan in onze dagen iets sceptischer tegenover de wetenschap, we zijn niet zoo zeker meer van eeuwige wetten, vooral van psychologische aard, daar we deze wetten niet kennen. De intuïtie maakt de geboren schrijver vertrouwder met onoplosbare mysteriën als haat en liefde, als de logische wijsheid deed waarin Bourget en Prinsen vertrouwden. Terecht geeft Thibaudet dan ook dit antwoord aan Bourget: 'Mais tout est logique par un coté et mystère par un autre.'

De z.g. psychologische roman in Holland lijkt veel op de legkaartpsychologie van de latere Bourget, ook al omdat de meeste door vrouwen geschreven romans onder beschaafde dames spelen, hetgeen al te diep ontleden uitsluit. Maar dat deze vermomde strekkingsromans niet noodzakelijk gebonden zijn aan de roman actif (men ziet hoe zelfs de grootscheepse indeling van Thibaudet voor ons niet voldoet), bewijst de anecdotische, onuitgebalanceerde, amorphe Klop op de Deur, welke duizend blz. vrnml. om het axioma 'vrouw moet vrouw blijven' zijn heen geschreven. Maar evenmin als bij Bourget bewijzen hier de talloze sprekers iets; tegen de nadrukkelijke verholen-triomfantelijke beweringen van Annètje komt de intelligente lezer bijna wrevelig in verzet. Nu is 't vrij zeker dat Ina Boudier noch Bourget de intentie hebben gehad iets onomstotelijk te bewijzen, het leven moest zelf gestalte geven aan hun opvatting, maar hier was de leer sterker dan de (artistieke) natuur. Bij Couperus is dit anders. Vroeger werd Couperus veel gelezen door het groot publiek der eenmaallezers. Thans komt een Couperusrenaissance eerst onder de jonge letterkundigen, dan traag onder het publiek. Men ziet in de Boeken der Kleine Zielen een andere psychologie dan de vlakke der psych. romans. En naast veel verouderds vindt men bij Couperus dingen die we bij Freud voor gloednieuw hielden. Ja, wijl Shakespeare, Dostojewski, 'en dergl.' niet geschroomd hebben de flauwiteiten van het onderbewuste op te schrijven, hebben de doctoren Van Doorn en Van Dieren en vele anderen kennis kunnen nemen van Freuds ontdekkingen. Door zo weinig mogelijk bewust in

1) Echter ook de keurige Geel laat zich in 'Het Proza' niet uit over synthetische bouw.

te grijpen, te interpreteren en deze gewichtige imponderabilia zo minutieus vast te leggen, dragen De Kleine Zielen (die ook door onze romancières van de buitenkant, o.a. in de dialoog zijn nagevolgd) een geheel vernieuwend karakter. Hier, als bij Proust, geen eigenlijke centrale bouw, maar wél leidende motieven, zoals het terugkeren van het ‘familietafereel’, de wolken boven Den Haag, boven Driebergen. Zoo is het leitmotiv in Van Oude Menschen de telkens opspokende obsessie van de Indische regennacht en de ritselende woorden daaraan gewijd. Couperus zelf was vaak ontevreden met het ‘novellistische’ van zijn werk, maar elke episode op zich zelf is goed gecomponeerd. De verhouding der episodes onderling is bij elk schrijver anders. Teirlinck belicht zijn Orator Didacticus door novellen rond meneer Serjanszoon, Timmermans plaatst een reeks schetsen achter elkaar en noemt het geheel Pallieter. Maar waar hier nog een centraal punt is in de hoofdiguur, ontbreekt die volkomen in de grote Europese romans, zoals Der Zauberberg of Les Faux Monnayeurs, waar de auteur zelf, in het boek, Les Faux Monnayeurs schrijft, niet wetend ‘hoe 't afloopt’. Waar is het centrale punt in Huxley's Point counter point, dat contrapunctisch zou zijn gecomponeerd, maar dat digressies kent op elk punt van wetenschap, psychologie en politiek, bijna geen verwikkeling heeft, maar talrijke levens belicht. Deze romans zijn niets als ontladingen, verzamelingen van gezichtspunten en onopgeloste problemen.

Prof. Prinsen zegt schertsend op de hierboven genoemde pag. 166 van zijn werk over de Roman, dat er wel uit Duitsche boeken een dikke definitie op te diepen zal zijn, wat 'n roman eigenlijk is. Ik heb een definitie gevonden, maar ze is eerder lenig en daarom zo geëigend om onze zeer relativistische schets van de roman saam te vatten. Tegen het eind van de achttiende eeuw schreef Herder: ‘Keine Gattung der Poesie ist von weiterem Umfange als der Roman; unter allen ist er auch der verschiedensten Bearbeitung fähig; denn er enthält nicht etwa nur Geschichte und Philosophie und die Theorie fast aller Künste, sondern auch die Poesie aller Gattungen und Arten- in Prose. Was irgend den menschlichen Verstand und das Herz interessiret, Leidenschaft und Charakter, Gestalt und Gegend, Kunst und Weisheit, was möglich und denkbar ist, ja das Unmögliche selbst kann und darf in einen Roman gebracht werden, sobald es unsern Verstand oder unser Herz interessiret. Die gröszesten Disparaten läszt diese Dichtungsart zu, denn sie ist Poesie in Prose.’

J. HIEGENTLICH.

Vondels Lucifer.
(Een stilistische interpretatie).
(*Vervolg van blz. 156*).

De allegorie is de vorm bij uitnemendheid genoemd van de in de aard antithetische[1)] Barok. Bij Vondel is ze onmiddellijk te verklaren uit het religieuze karakter van zijn kunst. Voor de religie heeft het eindige slechts betekenis als spiegel, als allegorie voor het oneindige, als verbeelding van het transcendente. Dit verklaart ook de abstracte aard van de beelden. Abstract in die zin, dat de beeldende voorstelling niet opleeft in zn volle concrete aanschouwelijkheid, maar functionneert als kleurig, doorzichtig embleem met vaste, objectieve, bovenpersoonlijke waarde. De verbeeldingsvelden, hierboven aangegeven, (licht, duisternis, storm, vuur, zee, enz.) zijn ruim en in zeer verschillende zin toepasselijk. Vandaar hun behoefte aan nadere bepaling. De betekenis wordt, als het speciale, commenterend naast het beeld, als het algemene, geplaatst: in de samenstelling (de rougalm); door het adjectief (het onbeschaduwd licht, het ongenaeckbaer licht); in de attributieve betrekking (een gloet van vier en yver, de zon der Godtheit, een wolck van droefheit, de bloem der zaligheit, een damp van snoode ondanckbaerheit, een zee van vier en heldre glansen, medicyn en balsem van genade); in de asyndetische naast elkander stelling (‘Zulx dat van den stam der Geesten tack, noch wortel, noch geen gedachtenis, noch leven overschiet’); het metaphorische werkwoord wordt verklaard door het subject of de bijgevoegde bepaling (hier nestelt aen dit dack noch rou noch hartewee; geen macht bestralen met genade).

Dat deze emblemen, waarvan vele vaak terugkeren, ondanks hun algemeenheid niet tot conventioneel cliché vervalen, danken

1) *Antithetisch*, o.a. door Hübscher verdedigd als juistere aanduiding voor ‘dualistisch’, daar ‘ihr Weltgefühl sich unbewüsst in immer gegensätzlichen Erlebnisform ausspricht.’ ‘Harmonische Zeiten sind solche des Symbols, antithetische solche der Allegorie. Harmonische Zeiten erleben die Einheit von Bild und Wesen, antithetische suchen das Wesen hinter dem Bilde.’ t.a.p.

ze aan de macht van het bezielend ritme van de ware kunstenaar. Niet in de vinding der beelden, maar in hun intensivering schuilt zijn vermogen. We zagen dat reeds in Vondels synoniemenreeksen, katarakten van sensitieve indrukken (‘Die vlam, die glans, dat vier van 't goddlijk Alvermogen’ -, in zijn superlatieven (‘het heilig licht der lichten’). Zijn kunst is bovenal taalkunst, waarin het licht sprankelt en de kleuren fonkelen.

De trek naar intensivering, vroeger reeds in Vondels woordgebruik gewezen, beheerst ook zijn schildering, in 't bizonder in het verhaal van Uriël, barokke beschrijving bij uitnemendheid. Door de vele epitheta, meer impressief accent dan karakterisering (de klare dag, de nare nacht, de heldre sterren, zijn gezwinde veren, het gloeiend purper, 't vlammend zwaard, de vlugge pijl, 't luchtig ruim van 't zuivre hemelsblauw), of schilderend (het gouden pantser, het schubbig pantser, het parrele gareel, parrele huiven). Door de vergelijking (zoo snel gelyck een vlugge pyl, gedreven van de pees; zoo spiegelglad, gelyck een diamant geslepen; zoo pal, gelyck metale muren, staen). Barok in de overstelping van elkaar verdringende brede vergelijkingen (zie in 't bizonder vs. 1849-'75), vergelijkingen die meer allegorische illustraties zijn dan karakteriseringen.

Optische en akustische indrukken beide werken samen:

> Zoo dra ghy steeght in 't licht, en op bazuine en bommen,
> Door 't blakende gesternte en steenen quaemt te brommen.

In deze gevoelige samenwerking van optische en akustische indrukken schuilt het geheim van Vondels sensitief koloriet. Het zal nog sterker tot ons spreken in een nadere beschouwing van zijn meesterlijke klankexpressie.

De taal der Rederijkers kenmerkt zich door een sterk rationalistisch karakter; zelfs het rijk gecultiveerde eindrijm heeft meer een verstandelijke dan een muzikale waarde. Ook in Vondels taal is een ontwikkeling te bespeuren uit het verstandelijke Rederijkersprocédé naar de sensitieve klankwerking van de Barok. Zijn ‘Aenleidinge ter Nederduitsche Dichtkunste’, die we als het program van de rijpe dichter mogen beschouwen, wijst op een bewust streven in deze richting: ‘Gelyck een goet muzikant, den toon naer den aert der zaecke weet te schicken’, gelijk ‘een kunstigh schilder elck dingh zijn eige verf’ geeft, zo moet de dichter ‘elck dingh met zijn eige manier van spreken

uitbeelden'. 'Voertmen zomtijts eenighe harde vaerzen in, dat moet uit geen gebreck, maer uit de stoffe geboren, en ter zaecke vereischt worden.'

Dezelfde gedachte vinden we in de opdracht ter vertaling van Horatius' Lierzangen: 'want de Schilder beelt zijne gedachten met streken en verwen, de Dichter zijne bespiegelingen met woorden uit, en hare muzijk zweeft, met hooge middelbare en lage, droeve en blijde, statige en dertele klancken, op de pennen des Dichters, en volght scherp met hare galmen zijnen geest en vernuftige vonden, de ziel der zangkunste.'

Hieraan is zeker de taaltheorie der humanistische poëtieken, waaraan de zeventiende eeuw zo rijk was, niet vreemd. Vondel stelt naast de onontbeerlijke dichterlijke aanleg niet alleen de studie van het voorbeeld der 'alleroudste en beste poëten', in 't bizonder Virgilius, hoog, maar ook het 'beslepen oordeel', gevormd in de school der geleerden. In de bovenaangehaalde citaten horen we de weerklank der stilistische theorie van Scaliger, die ook Virgilius prijst als meester bij uitnemendheid in de dichterlijke taal, omdat hij bij hem vindt die overeenstemming van 'sonus' en 'significatio', waardoor de laatste versterkt wordt. 'Verba rebus multa similia' te maken, acht Scaliger de eerste eis voor de dichter. Hij geeft daartoe een karakteristiek van de uitdrukkingswaarde der verschillende spraakklanken, een karakteristiek waarvan hij het betrekkelijke erkent, omdat die uitdrukkingswaarde zich eerst ontwikkelt en zich ook wijzigt in de samenhang der verzen. Hij toont door voorbeelden de werking van klankverbindingen aan en de kracht van een enkele karakteristieke klank die een gehele woordgroep overheerst.[1)]

1) Vondel spreekt in de Opdracht van 'Koning Edipus' over: 'De groote Julius Scaliger, die te Leiden, ter hooge schoole, gelyck een orakel van wysheit en geleertheit, te pronck gezeten, zoo vele letterhelden voortbrocht, en hunne oogen opende, om de heerlyckheit van Virgilius spreeckende schilderyen met oordeel te bespiegelen' en haalt een zin aan uit de opdracht van zijn 'doorgeleert werckstuck' *Poetices libri VII*. Zie over Vondels vereenzelviging der beide Scaligers, vader en zoon, de aant. op blz. 853 v. *Dl. VIII v. 'De Werken van Vondel'*. A.dam '35.
Over Scaligers Poetiek handelt: *Brinckschulte, Scaligers kunsttheor. Anschauungen. Dyroffs Beitr. v. Gesch. u. Philos. H.* 10. *Bonn* '14.

Wanneer wij Vondels praktijk toetsen op deze theorie, dan vinden we in Lucifer de treffende toepassing.

De klassieke figuur der *paronomasia* wendt hij aan, niet alleen in de engere zin van samenvoeging van gelijkluidende maar verschillend betekenende woorden (‘vol*hardt* groot*hart*igh, onverdrietigh; “met *nederslaghtigheit* en *neergeslagene* oogen”), maar vooral in de ruimere van herhaling van consonanten en vocalen, in 't bizonder in de gepaarde eindrijmen (‘belonckenontvoncken; bewatert-klatert; barnt-gestarnt; glans-trans’ 4 maal); soms versterkt door *similiter cadens* (verworpen, en verdoemen - vergulden, en verbloemen).

Naast de *onomatopee*, ter nabootsing van een akustische indruk (‘de d*o*lle tr*o*mmel en de kl*i*nckende tromp*e*t’), treft ons de veelvuldiger ontwikkeling van de klankschildering tot de fijnere *klanksymboliek*, door activering van de symbolisch articulerende consonanten of van de stemmingdragende vocalen:

a. in de alliteratie: ‘myn *st*ar en *st*andert’; ‘zet u hier in eenen *r*ingh in 't *r*onde’;

b. in de assonantie: ‘Al wat hier boven l*ee*ft, en zw*ee*ft’; ‘te midden van 't verbl*y*en der R*ei*en’;

c. of in beide te zamen: ‘en *st*appen met bel*ei*t die *steile steilten* op, en noit gebaende rotsen’;

d. de articulatie-indruk der consonanten: de zware *w* (‘Ick *zw*icht voor geen gew*e*lt, noch aertsge*w*eldenaren. / Laet *zw*ichten al *w*at *w*il: ick *w*yck niet eenen voet’; - Zyn *w*enck, en *w*oort, en *w*il verstrecken ons een *w*et; elders: ‘Zyn *w*il en *w*enck een *w*et’; - de knarsende r (‘Indienghe fel en fo*r*s met uwe hei*r*spits d*r*ingt / In 't ha*r*t van 's vyants hei*r*, en komt te t*r*iomfee*r*en, / Zoo zal de ty*r*anny de*r* hemelen verkee*r*en / In eenen v*r*yen Staet’); - de krachtige k (‘En boeieze aen ne*ck*, en *k*laeu, en *k*etenze met *k*racht’ 2 maal);

e. de stemmingswaarde der vocalen: schilderend in de heldere e en i (Ons sch*i*lden sch*i*tteren en sch*e*ppen nieuwe zonnen); - de *e* hard in combinatie met harde medeklinkers (‘Het gaet er op een *kerven*, / En steken, al wat kan, wat toeliet op be*derven*, / Op *schenden, rept* zich nu, *bederft*, en *treft*, en schent’); - de stralende a (‘Borduurt geen kronen meer in Lucifers ge*waet*, / Vergult zyn voorhooft niet met eenen d*a*ger*ae*t / Van morgenstarre en str*ael*’; - de milde open o (‘Zy had haer zegel en

> gelyckenis gedruckt Op uw geheiligt h*oo*ft, en v*oo*rh*oo*ft, *o*verg*o*ten / met sch*oo*nheit, wysheit, gunst, en wat er komt gevl*o*ten, / En str*oo*men, zonder maet, uit aller schatten bron'). Het zijn de vocaalharmonieën, die als natuurlijk werkende ondertoon de grondstemming suggereren.

Vondel verbreedt of vertedert de woordklank naar de dienst die deze heeft te vervullen: de epenthesis verbreedt ('Keur*e*benden'; ''t Gewell*e*f huilt u na'); ze verzwaart ('Dat Adam buiten zwerve, en vroegh en spade, velt / En klaigront omm*e*-ploegh'; 'in arr*e*beit en lyden'); intensiveert de knarsende r in: 'harr*e*nas'. De slot-*e* vertedert, zo in Rafaëls toespraak: 'draegh / Geen harnas tegens my, die treurigh smilt*e*, en quyn*e* / Van druck om uwent wil. ick koom met medicyn*e* / En balsem van gena'.

Vondels vers vertoont de innige eenheid en natuurlijke samenwerking van klank- en bewegingselementen, vloeiende uit de levensoorsprong der stemming of visie. De alexandrijn is Vondels dramatische versvorm, maar de versvorm waarin de gedachte, de visie en daarmee de volzin zich onbelemmerd uitleeft; de vaste vorm, maar omrankt door het natuurlijk leven der melodische en dynamische accenten van de beheersende stemming of verbeelding. Het is de vervloeiende lijn van het schilderende vers der Barok, waarin de lijn door de kleur vervangen is.

Het sterkst spreekt deze vervloeiing in de caesuur en het verseinde. 'Nimmer is de hémistiche', als Verwey constateerde, 'een stijve insnijding, die hij met moeite handhaaft, maar een juist voldoend-voelbare wet die het ritme steunt, maar niet belemmert'. Talrijk zijn de verzen, waar de hoofdsnede, naar de eis van de zin, niet na de derde voet, naar elders ligt, talrijk ook de plaatsen, waar het vers door meerdere rusten, door komma's aangegeven, naar de eis der gedachte-accenten doorbroken wordt. Maar vaker is de caesuur hem middel tot de krachtigste of fijnste effecten.

Zwaar accent zet de sterke insnijding in de taal van Lucifers nadrukkelijke verontwaardiging:

> 't Is tyt dat 's Engels neck / hun voeten onderschraegh.
> Dat ieder op hem passe, / en op de handen draegh,
> Of op de vleugels voere, / op d'allerhoogste troonen,
> Onze erfenis komt hun, / als uitverkore zonen;

in de felle schildering:

> Dat vliegt, gelyck een vier, / van 't eene in 't andre koor.

De zinspauzen werken samen om de hoofdwoorden zwaar accent te geven:

> Het wit is, / Michaël / den slághveer uit te rucken.

De rust bereidt de zware nadruk op de tweede vershelft voor:

> Godts regementen staen / verplicht aen zyn gezag.
> De keurebenden staen / geréten en gedéelt.

Hier tegenover staat het enjamberend overvloeien, dat de brede beweging suggereert:

> Myn Belial ging hene / op lucht en vleugels dryven.
> Door alle kreitsen hene / en sterrelichten glans.

Vaak werkt de sterke caesuur samen met het meesterlijk aangewende enjambement:

> De gansche hemel, van den gront op tot de kruin
> der aertspaleizen, *juicht* / op Michaëls bazuin;

tot impressieve klank- en bewegingssuggestie:

> 't Gewellef huilt u na. / de rougalm in den hóogen
> Gestégen, rolt al *voort* / van d'eene in d'andere bogen;

tot sterke antithese:

> Eer hy u uit den troon, / den allerhóogsten tráns
> Van éere, *nederklincke* / aen gruis en stof te mortel.

De zin enjambeert in de zware beweging:

> en met den zwaren val
> Des Stedehouders breeckt de boogh der halve mane
> in stucken;

versterkt door alliteratie:

> dan 't aerdsch geslacht, te *t*raegh
> Om *t*egens zyn na*tuur* / te kiezen deze bogen;

schilderend:

> nu *v*iegen *v*ast de *voncken*
> *V*an deze hemelbrant / door alle daken heen;

rijk van klank:

> Legh neder, stryck van zelf den standert, en de *veder*
> *V*an uwe *vleugelen* / voor Godt, en zynen glans.

Want in de uitteraard bizonder suggestieve ritmische stelling van de verswending en het rijm leeft het woord krachtig op in al z'n klank- en voorstellingswaarde, terwijl z'n articulatiesuggestie wordt versterkt door alliteratie. Hetzelfde geldt voor de woorden, volgend op caesuur en verswending, daardoor eveneens in een bizonder expressieve plaats. Vergelijk de machtige passage uit Lucifers trotse peroratie, met z'n stuwende beweging en heftige accenten:

> Ick wil op een karros / van *wolcken*, hóogh en snél
> Gevóert door licht en lucht, / met blixemstrael en dónder
> *Verbryzelen* tot *stof*, / wat boven, of van onder
> Zich tegens my *verzet*, / al waer 't de Veltheer zelf;
> Ja eerwe *zwichten*, zal dit hemelschblau gewélf,
> Zoo *trots*, zoo *vast gebout*, / met zijn doorluchte bógen
> Te *bersten springen*, / en *verstuiven* voor onze oogen...,

en de sterke nadruk der tekenende werkwoorden in:

> Wy willen 't al op een, en Goden tegens Goden
> *Opzetten*, liever dan van ons gerechtigheit
> *Aftreden* door gewelt.

Dit zijn slechts enkele aanduidingen in de rijke symphonie van Vondels taalmuziek, die op het strak stramien der klassieke versmaat een verscheidenheid van klank- en bewegingsmotieven ontwikkelt, waarin zijn machtigste visies opleven; een verscheidenheid van intonaties en modulaties, waarin de donkere stemmen van de hartstocht en het zuivere lied der aanbidding beide hun vertolking vinden. Hier beheerst Vondel het woord, dat hij levenslang op al z'n mogelijkheden heeft beproefd en gekeurd, als het zuivere levensgebaar; ‘ieder woord dat hij zegt rust op zulk een natuurlijke stemtoon, in het hem eigen tempo, en telkens van kenbare door het geheele gedicht volgehouden geluidskleur’; ‘op iedere beweging van de wereld, op de naastbijgelegene en de verst verwijderde kon het zóó antwoorden, dat zijn antwoord in geen eeuwen verloren ging, dat het altijd weer door ieder die gevoel en verbeelding heeft tot leven kan worden opgewekt, tot *zijn* leven’ (Verwey).

Drama, epos en hymne in ene noemden we ‘Lucifer’. *Drama* in de psychologische dialoog, waarin nijd en hoogmoed zich noodlottig ontwikkelen tot het openlijke, zij het onder schijnschone leuzen verbloemde verzet en de wanhopige strijd tegen God, waarvan de Aartsengel het middelpunt is. Want ‘Lucifer’

moge, naar de interpretatie van Bierens de Haan, meer groepsdan persoons-drama ‘het drama der Luciferisten’ zijn, Lucifer zelf is de hoofdpersoon: hij is de verpersoonlijking van de hartstochten die de opstandige engelen bewegen; in zijn taal spreekt de hoogmoed met z'n geweldigste accenten; van hem gaat het verzet uit (reeds in het uitzenden van Apollion ‘opdat hy eens nader kennis naem van Adams heil en staet’), in zijn vermetelste daad bereikt het z'n hoogtepunt:

> D'Aertsvyant van Godts naem, hartneckigh, onbewogen,
> Ja trotser op dat woort, hervat in aller yl
> Den slagh, tot driewerf toe, om met zyn oorlogsbyl
> Den diamanten schilt, met een Godts naem, te kloven,

en ontvangt het z'n beslissende slag:

> Maer wie den hemel terght gevoelt de wraeck van boven.
> De heirbyl klinckt en springt op 't heiligh diamant
> Aen stucken. Michaël verheft zyn rechte hant,
> En klinckt den blixemstrael, gesterckt door 't alvermogen,
> Den wrevelmoedigen, door helm en hooft, in d'oogen
> Al 't ongenadigh, dat hy achterover stort....

en met den zwaren val / Des Stedehouders breeckt de halve mane / In stucken.

Lucifer neemt na de boodschap van Gabriël het initiatief tot de opstand en draagt Apollion op de geesten op te ruien. Belzebub, Belial en Apollion, reeds in hun namen gekarakteriseerd als duivelse machten[1)], drijven door hun aanhitsing en vleierij de psychologische ontwikkeling van zijn hoogmoed. Straks worden de krachten, door hemzelf gewekt en ontbonden, hem te machtig, wordt hij van drijver gedrevene, die niet meer terug kan en wetend zijn ondergang tegemoet gaat: ‘Nu voert hem Wanhoop aen’ (Rafaël).

Lucifer is niet de tragische held, die mededogen wekt, hij is het afschrikwekkend spiegelbeeld voor alle staatzuchtigen. Hij, de blinkende Morgenster, de zone des Dageraads, begenadigd met Gods hoogste gunst, blinkend in het paradijs ‘voor 't aenschyn van de zon der Godtheit uit een wolck van dau en versche rozen’, wie de zwaarste schepter was betrouwd, bereidt zichzelf de diepste vernedering en sleept duizendduizenden mee in zijn

1) Zie de verklaring van de namen in de aant. van *Prof. Molkenboer* op blz. 616 van *Dl. V.* der ‘*Werken van Vondel.*’ A.dam '31.

val. Zijn lotswisseling is de brandende kern van het drama, die in onze herinnering blijft nagloeien, als het stuk geëindigd is, naar de wet van het grote poëem, dat z'n machtigste impressie bereikt in ‘a vividly personal form of experience’[1].

Epos in de plastische verbeelding en symbolische doorlichting van de aan de gewijde geschriften ontleende stof, vooral in de ‘sprekende schilderingen’ waartussen de dramatische ontwikkeling zich voltrekt: Apollions beschrijving, stralend en tintelend als de zondoorschenen dauw van Eden's blanke dageraad, en Uriëls verhaal van de gigantische, hemel en kosmos schokkende strijd der Engelenscharen. Epische taferelen, merkwaardig overeenkomstig van bouw: in het eerste is het Belzebub, die door zijn vragen en opmerkingen het verhaal van Apollion in z'n ontwikkeling leidt, in het andere is het Rafaël, die Uriëls geest ‘ontvonckt om rustigh aen te vangen dien vreeselycken storm t'ontvouwen op een ry’.

Hymne in de Rey der Engelen (Ie Bedrijf), zuivere lyriek der religieuze Barok, een verzinken in ‘das Mysterium des Erhabenen’ (Wölfflin), diepste stem van Vondels mystiek geloofsleven. Hymne in de Rey der getrouwe engelen, die als lichte toon blijft heersen boven het donker woelen der opstandigen, als het zuivere hemelblauw der aanbidding boven ‘wolcken en bedroefde nevels’ van zinneloos verzet; lichte, zekere toon van geloof en vertrouwen, die uitklinkt in het gebed om de komst van de Verlosser, die alles herstellen en vervullen zal.

Het licht worstelt met het donker in de reizangen: na de sereen, in hoogste spanning opstijgende vraag en het in zuivere aanbidding zwevende antwoord, gevolgd door het machtig slotaccoord van het ‘driemaal heilig’, volgt het onrustig vragen en antwoorden in de zang der smart aan het eind van het tweede bedrijf, waarin de hemelse onrust zich vertolkt. Onrust die het hoogtepunt bereikt in de schrille, stotende oorlogsmuziek der Luciferisten en het voorzien van de katastrophe in de Rey van Engelen (IIIde Bedrijf). Als het oproer niet meer te stuiten blijkt, trekken de Rey en Rafaël zich terug in het nadrukkelijk smekend gebed om genade voor de verdwaalden (IVde Bedrijf).

1) ‘The *great* poetry is never so great, because never so impressive in its quality of greatness, as when its harmony of some large range of experience comes to life in us in the form of a personal figure.’ (*Lascelles Abercrombie, The Idea of Great Poetry. London* '26. p. 143).

Als het onweer over de onverzoenlijken is losgebarsten en Michaël, de strijder voor de ere Gods, in triomf terugkeert, klinkt de overwinningszang hem tegen, dankbaar dat de rust des hemels hersteld is, bevredigd omdat het onwrikbaar gezag Gods gebleken is.

Maar het drama van de Barok staat in de spanning van het mysterie, zelfs door engelen niet te doorgronden. Z'n probleem is de antithetiek der realiteiten: nog werkt de geest van Satan storend en verwoestend, de tragedie der engelen zet zich voort in die der mensen, en het drama eindigt 'unvollendet' in de bede om het uiteindelijk herstel aller dingen.

Over de reien is veel geschreven. Ze zijn ontleed in hun maten en rijmen en hun rijkwisselende strofenbouw. Reeds in de evenwichtige gang der paarsgewijs rijmende symmetrische alexandrijnen merkten we de vervloeiing van de contouren in de strijd tussen twee ongelijksoortigen, vers en volzin, strijd, waarin de bespiegelende of beeldende gedachte, dank zij Vondels onbeperkte macht over het woord, nochtans z'n krachtig natuurlijk leven uitleeft en het vers niet lijdt, integendeel levender en leniger wordt.[1)] Maar het sterkst toont zich de subjectief vrije doorbreking van het abstracte schema in de lyrische strofen, waar de dynamische beweging van de affectief geladen zinnen het vrijst en ongedwongenst heerst. Maar hier openbaart ook die andere kracht van evenwicht, die juist in het vers van de Barok tot zo sterke ontwikkeling komt, het *rijm*, z'n veelzijdig vermogen. In de korte verzen van ongelijke lengte zijn de rijmen de dragers bij uitnemendheid der affectieve accenten, maar binden ook in hun samenklank en hun wisseling van staand en slepend, de felst uiteenstrevende tegenstellingen tot het legato der evenwicht. Parallellisme en wederkeer, die we reeds opmerkten in Vondels woordgebruik[2)], in de verdubbeling der beeldende motieven, is ook de grondstructuur van de reien: roep en tegenroep, vraag en antwoord van zang en tegenzang, die tot rust komt in de hymnische eenheid van de toezang.

Vervloeiing der contouren, door de overheersing van het dynamisch accent van gedachte en gevoel, op een nochtans

1) *Albert Verwey, Vondels vors. Santpoort* '27. blz. 107-108.
2) Zijn paarsgewijs verbonden synonieme werkwoorden en substantieven: verdryven en jagen, schicken en regelen; ons krachten en vermogen. Nog sterker spreekt dit verschijnsel in 'Adam in Ballingschap'. Zie het Berecht.

krachtige metrische inslag, levenskrachtige eenheid van vrijheid en gebondenheid, is het karakter van Vondels vers, het is een grondtrek van geheel zijn stijl: klassiek-getemperde barok.

Zijn sprekende schilderijen, de paradijsschildering van Apollion en Uriëls verhaal van de slag ontwikkelen zich, zeiden we, op de leidende vragen en uitroepen respectievelijk van Belzebub en Rafaël, de grondlijnen van de barokke taferelen. Ze geven geen aanschouwelijke detailtekening, maar algemeen sensitieve indrukken, geen plastische beelden scherp omlijnd, maar stemmingrijke kleur- en lichtwerking. Niet op de klare voorstelling richt zich de dichter, maar op de pathetische beweging der associërende sensitieve fantasie. Vandaar die gedrongen cumulatie van zinnelijke indrukken, die in kleurige attributen, metaphoren en vergelijkingen als ademloos over elkaar storten en zich aan elkander rijen tot de grootse impressie. Uit Uriëls schildering rijzen geen afzonderlijke gestalten onderscheidelijk en scherp getekend voor onze verbeelding, maar de massale visie van ontelbare engelenscharen, ‘gelyck men zich een wolck verbeelt, Een wolck, waarin de zon met heure stralen speelt; En schildert en schakeert doorluchte regenbogen’; strijdgewoel, waaruit licht- en kleurflitsen schieten:

> men ziet er parle huiven,
> Gekrolde vlechten hairs, en pluim, en pennen stuiven,
> En schitteren, in 't vier der blixemen gezengt.
> Men ziet turkoisblaeu, gout, en diamant gemengt,
> En perlesnoer, en wat de hairlock kan vercieren.
> De vleugels, half geknot, gebroke pylen zwieren
> En zweven door de lucht....;

een hellevaart van verdoemden, ‘een wilde woestheit, een gestaltverwisseling, in leden, en in leest’. Taferelen, die ons doen denken aan Rubens' machtige, felbewogen composities, in 't bizonder aan die van ‘Het jongste Gericht’, waar in het licht dat uitstraalt van Michaëls schild, een warreling van gestalten ter helle stort.

Het is de massale schildering van de Barok, met z'n behoefte aan ‘die überwältigende Grösse, die unbegrenzte Weite des Raumes, der unfassbare Zauber des Lichtes’ (Wölfflin), met z'n wemeling van kampende legerscharen, maar gebonden in de symbolische slagorden van de heilige drieëenheid (‘een enckelheit in een driepuntigh licht, Zoo spiegelgladt, gelyck een diamant, geslepen’) en de halve maan, waaruit zich in de

gloed des bliksems de machtige verschijningen van Michaël en Lucifer verheffen tot de beslissende strijd der tegengestelde geestelijke machten.

Sterk spreekt in deze schildering de subjectiviteit der voorstelling, die eigen is aan het antithetische tendenzstuk: de Luciferisten worden genoemd ‘het meineedigh schuim’, ‘'t verwaten heir’; ‘de Leeuw en felle Draeck’ woeden voor de oorlogswagen van de ‘wrevelmoedige’ Lucifer in zijn wapenrok van ‘*gloeiend* purper’, ‘d'een brult, en byt, en scheurt, en d'ander schiet vergiften, Met zyn gesplitste tong, ontsteeckt een pest, en raest, En vult de lucht met smoock, dien hy ten neuze uitblaest’; - Michaël is de ‘fenix, onder al wat Godt daer boven looft’ en ‘steeckt zoo fier met hals en hooft en helm, en schoudren’ uit; hij is ‘de hemelsche adelaer’, die zich neerstort op ‘Godts vyant, de havicksvlught beneên’. Tendenz, die het drama in één richting drijft en de reien in één grondtoon stemt, de verheerlijking Gods in het gericht over al wat zich in vermetele trots verheft tegen Zijn gezag. Tendenz, in de zin die Carel Scharten eens uitnemend omschreef als ‘de kracht die de verzen aanblaast en zich *strekken* doet, in gespannene voort-reiking, tot een strakken wind van geluid, zoodra de *be-meesterende bij-gedachte* gegroeid is en gepurifieerd tegelijk tot de *overmeesterende Gedachte*, het sterk-innig Gevoel, den Wil, de Ziel, die machtig het gedicht doorvaart en maakt tot *het* Gezang, den oppersthармonischen staat van zichzelven’[1)].

Vondels drama is allereerst didactische bespiegeling, maar gedreven door die onweerstaanbare kracht, waarvan hijzelf sprak ‘wat op 's harten gront leyd, Dat weltme na de keel: ick word te styf geparst, En 't werckt als nieuwe wyn, die tot de spon uitbarst’. Zo werd zijn ‘Lucifer’ het bezielde beeld van zijn diepste overtuiging, van zijn mystiek geloofsleven.

Didactiek, tot hoogste subjectieve kunst gepurifiëerd. Maar ook meesterstuk van de kunst van het embleem, de geliefde stijlvorm van de 17de eeuw. Embleem der ‘Staetzucht’, zo scherp geslepen, zo geconcentreerd, essentiëel geestelijk doorlicht, dat het spreken blijft door alle eeuwen.

W. KRAMER.

1) *Over Tendenz in de Kunst*. De Krachten der Toekomst II. blz. 32.

Klinker en medeklinker.

Wat is een klinker en wat is een medeklinker? Deze beide termen worden elk in twee verschillende betekenissen gebruikt, al naar men van de physiologisch-akustische waarde uitgaat dan wel op de functie let, welke de verschillende klanken in de lettergrepen vervullen. Deze dubbele betekenis der termen ‘klinker’ of ‘vocaal’ en ‘medeklinker’ of ‘consonant’ is algemeen bekend en het zou niet nodig zijn er bij stil te staan, wanneer niet de structureel georiënteerde linguistiek van tegenwoordig, in het bijzonder het onderdeel ervan dat de klanken bestudeert en dat phonologie heet, in de noodzakelijkheid verkeerde om tegenover de definities van klinker en medeklinker, zoals tegenover zoveel andere definities, haar positie te bepalen.

Allereerst refereren wij ter oriëntering de tweeërlei definities.

Lettende op de physiologische en akustische eigenschappen der klanken, onderscheidt men twee klassen: bij een deel der klanken fungeert de mondholte uitsluitend als resonator voor de uitgeademde lucht, welke bij deze soort klanken door de trilling der stembanden ook zelf in trilling pleegt te zijn gebracht; deze klanken noemt men klinkers. Wanneer echter op enige plaats in de mond een zodanige vernauwing plaats vindt, dat bij de uitademing een geruis onstaat, dan wordt een zgn. medeklinker gesproken. Volgens deze opvatting zijn alle *a-, e, o-, ö-, i-, u-, ü-* en *ə*-klanken klinkers, en medeklinkers zijn alle occlusivae en spiranten, benevens de nasale medeklinkers, bij welke de vrije uitademing door de neus samengaat met afsluiting van het mondkanaal, de *l*-klanken, gekenmerkt door een gelijktijdige sluiting door tongpunt of tongblad en vrije luchtuitstroming aan weerskanten, en de *r*-klanken, met hun afwisselende opening en sluiting van het mondkanaal.

De andere opvatting van klinker en medeklinker gaat uit van de syllabe-bouw. Elke mondelinge taaluiting bestaat uit een afwisseling van vernauwingen en verwijdingen van het mondkanaal. De momenten van grootste wijdheid, voorafgegaan door een toeneming en gevolgd door een afneming, worden door de sprekende en horende mensen gevoeld als de culminatiepunten van een klankgroep, die men lettergreep of syllabe noemt; de

sonoriteit of klankvolheid bereikt hier een hoogtepunt; zij is het kleinst op de grens tussen twee syllaben. Hoe men ook de lettergreep definiëert, men kan niet anders dan een sonoriteitsgradatie, culminerend in een punt van maximale sonoriteit, als een harer eigenschappen beschouwen.[1] Dit punt, juister gezegd: het phoneem, waarin dit punt valt, noemt men wel de klinker der lettergreep. Nu kan men de klanken naar hun sonoriteitsgraad in klassen verdelen. Opklimmende van minder tot meer sonoor, onderscheidt De Saussure de volgende klassen: A. occlusieven, B. spiranten, C. nasalen, D. liquidae (*l, r*), E. hoge vocalen (*i, u, ü*), F. middel-hoge vocalen (*e, o, ö*), G. lage vocalen (*a*);[2] Jespersen wijkt daar enigszins van af: in een klasse, genummerd 1, brengt hij de stemloze occlusivae (*a*) en de stemloze spiranten (*b*) bijeen, de stemhebbende occlusivae en spiranten beschouwt hij als twee klassen (2 resp. 3), en de *l*-klanken brengt hij in één klasse samen met de nasalen, ze daardoor losmakend van de *r*-klanken; zo krijgt hij de volgende indeling:

‘1. Stimmlose *a*. Verschlusslaute: [p, t, k].
b. Engelaute: [f, s, ç, x].
2. Stimmhafte Verschlusslaute [b, d, g].
3. Stimmhafte Engelaute [v, z, g].
4. Stimmhafte *a*. Nasale [m, n, ṇ].
b. Seitenlaute [l].
5. Stimmhafte *r*-Laute.
6. Stimmhafte hohe Vokale: [y, u, i].
7. Stimmhafte mittelhohe Vokale: [ø, o, e].
8. Stimmhafte niedrige Vokale: [ə, ae, a].’[3]

De afwijkingen in de opvattingen dezer geleerden[4] zijn te

1) Vgl. R.H. Stetson, *Archives néerlandaises de phonétique expérimentale*, 1928, p. 210: ‘The syllable is one in the sense that it consists essentially of a single chest pulse, usually made audible by a vowel, which may be started or dropped by a consonant movement.’
2) Zie F. de Saussure, *Cours de Linguistique générale* (Lausanne-Paris 1916), p. 71 vv.
3) Zie O. Jespersen, *Lehrbuch der Phonetik*^{2} (Leipzig-Berlin 1913), p. 190 vv.
4) Nog enigszins anders M. Grammont, *Traité de Phonétique* (Paris 1933), p. 99. H. Zwaardemaker en L.P.H. Eijkman, *Leerboek der Phonetiek* (Haarlem 1828), p. 240 vv. geven een belangrijk afwijkende tabel, gebaseerd op de relatieve hoorbaarheid der klanken. Hun beschouwingen over de syllabebouw houden zich aan de geijkte opvattingen.

minder van belang, daar bij betrekkelijk kleine verschillen in sonoriteitsgraad de taal deze verschillen wel eens negeert, ja zelfs in de praktijk van de aaneenrijging der klanken de schijnbaar natuurlijke volgorde omkeert. Zo zou, daar *s* een sonoorder klank is dan *p*, theoretisch een woord als *wesp* wel één lettergreep zijn, *rups* daarentegen, daar zowel *u* als *s* sonoorder zijn dan *p*, uit twee lettergrepen bestaan; en toch is *rups* één lettergreep: de grotere sonoriteit van *s* wordt niet gevoeld, o.a. daar de 'chest pulse', die de uitademing regelt,[1)] eerst aan het eind van de *s* uitgewerkt heeft. Er zijn dus compensatiemiddelen, die toestaan de volgorde enigszins te wijzigen; zo is Pools *krwi* (met stemloze *r* + f gesproken) één lettergreep, evenzo Angelsaksisch *heard, gréat*, in welke vormen niet de waarschijnlijk kort aangehouden *a*, maar de voorafgaande *e, é* het culminatiepunt van de lettergreep was. Zodanige uitzonderingen doen echter niets af aan de regel, dat in een lettergreep het sonoorste element domineert en dat zich hier omheen naar de graad van hun sonoriteit de andere klanken groeperen. Gelijk wij reeds zeiden, noemt men het phoneem, dat aldus domineert, wel de klinker van de lettergreep. Bevat dus een lettergreep een *a*-klank, dan is deze de 'klinker': ndl. *dat, daad, straks, aarts* (voorvoegsel of 't adj. *aards*), enz. In *het, geest, vorst*, enz., die geen *a*-klank, maar wel een middel-hoge vocaal bevatten, is deze de klinker; in *glimp, stuurs, zwoel* is het de hoge vocaal *i, uu* resp. *oe*; in *de* en in de tweede syllabe van *tovenaar* is het de $\hat{\partial}$; in Čechisch *vlk* xen *krk*, die geen sonoorder klanken bevatten dan liquidae, fungeren deze als klinker; in Indogermaans $^{*}podm$ en in Oostnederlandse vormen als $låtn$, $lōpm$ hebben de nasalen vocaalfunctie, althans wanneer zij met een nieuwe 'chest pulse' worden uitgesproken. Dat spiranten en occlusivae als vocalen optreden, komt, behalve wellicht in zeer ver verwijderde talen, hoogstens in interjecties als *pst* voor.

Wat is nu het standpunt van de phonologie tegenover deze twee definities? Laat zich een er van beter verenigen met de principes, waarop zij is opgebouwd, dan de andere?

Aanvankelijk werd de kwestie weinig besproken. N.S. Trubetskoj, die in het eerste deel van de *Travaux du Cercle Linguistique de Prague* zijn beroemd artikel over de vocaalsystemen publi-

1) Zie blz. 216 noot 1.

ceerde,[1] aanvaardt daar, zonder zijn opvatting nader toe te lichten, de physiologisch-akustische definitie; de liquidae en nasalen blijven buiten beschouwing, om van de spiranten en occlusivae niet te spreken. Twee jaar later verscheen het opstel: *Die phonologischen Systeme*,[2] waarin behalve de vocaalsystemen ook de consonantsystemen besproken worden; ook hier wordt de grens door Trubetskoj zo getrokken, dat liquidae en nasalen consonanten zijn; tegenover de andere opvatting, hierboven definitie Nr. 2 genoemd, wordt geen positie bepaald. In de postuum verschenen *Grundzüge der Phonologie* huldigt Trubetskoj nog steeds dezelfde opvatting, maar hij ziet thans de noodzakelijkheid in om, voordat hij over vocalische, consonantische en prosodische eigenschappen spreekt, bij de begrippen 'vocaal' en 'consonant' stil te staan.[3] In aansluiting aan P. Menzerath's formulering, volgens welke 'die konsonantische Artikulation stets eine Schliessungs-Öffnungsbewegung, mit einem artikulatorischen Maximum zwischen diesen beiden Phasen' is en 'die vokalische eine Öffnungs-Schliessungsbewegung, mit einem artikulatorischen Minimum in der "Fuge",'[4] beschouwt Trubetskoj als de kenmerkende eigenschap van een consonant 'die Herstellung eines Hindernisses und die Überwindung dieses Hindernisses', terwijl een vocaal door 'Unbehindertheit oder Hindernislosigkeit' gekarakteriseerd wordt.[5] Op een andere plaats van zijn boek wijst hij er op, dat eenzelfde phoneem in een taal wel eens zowel als 'Silbenträger' als ook 'in "unsilbischer" Funktion' kan optreden, maar hij vindt in dat feit geen aanleiding om van zijn eerste definitie van 'klinker' en 'medeklinker' af te wijken of hiernaast een tweede te stellen.[6] Tot deze conclusie komt Trubetskoj in een noot, die te gecomprimeerd is geredigeerd om een zo gewichtig probleem voldoende tot zijn recht te doen komen; men krijgt de indruk van een voorlopige afdoening ener kwestie, die den auteur was gaan interesseren en waarop hij zeker binnenkort zou zijn teruggekomen, wanneer een langer leven voor hem

1) *Zur allgemeinen Theorie der phonologischen Vokalsysteme, Travaux* I (Prague 1929), 39-67.
2) *Travaux* IV (Prague 1931), 96-116.
3) *t.a.p.* (*Travaux* VII, Prague 1939), p. 82 v.
4) *Proceedings of the second International Congress of Phonetic Sciences* (Cambridge 1936), p. 220.
5) *t.a.p.*, blz. 84.
6) *t.a.p.*, blz. 168 v., met de noot op blz. 169.

was weggelegd geweest. Reden te over, om op deze noot thans niet in te gaan.

Jakobson's opvatting is wezenlijk dezelfde als die van Trubetskoj. In zijn Gentse congresrede over de indeling van het consonantisme[1] rekent hij zonder voorbehoud ook de *r* en de *l* tot de consonanten, hoewel hij erkent, dat hun onderlinge verhouding en hun verhouding tot de andere medeklinkers niet ondubbelzinnig is vastgesteld. In een vroeger artikel had hij er op gewezen, dat in tegenstelling tot het Čechisch, waar 'de quantiteit een differentiërende eigenschap der klinkers is,' in het Slovaaks alle 'syllabevormende klanken' twee quantiteiten onderscheiden,[2] dus ook de *r, l* sonantes; deze twee sonanten noemt hij 'varianten' van de consonantische *r* en *l*; de phonemen *r, l* zijn dus tegenover de al-of-niet 'syllabe-vormende' functie indifferent, en de positie, waar zij als sonanten optreden, is voor hen 'de plaats der grootste phonematische onderscheiding'.[3] Daar is weinig tegen in te brengen: hetgeen anderen de vocaal ener syllabe zouden noemen, overeenkomstig de tweede der boven gegeven definities van het woord 'vocaal', noemt Jakobson een 'syllabevormende' klank, daartoe heeft hij het volle recht, en zelfs is er veel voor te zeggen, dat men termen als 'vocaal', 'consonant' slechts in één betekenis gebruikt; maar dat neemt niet weg, dat de dubbele quantiteit, die de 'syllabe-vormende' *r, l*, in tegenstelling tot hun 'consonantische' functie, er op na houden, aan deze 'varianten' van *r, l* een eigenschap verleent, die zij gemeen hebben met de klinkers in engere zin, een feit dat men bij de groepering der phonemen niet uit het oog mag verliezen en dat zonder twijfel in het onderbewustzijn der spraakmakende gemeente leeft.

Het hier aangehaalde opstel van Jakobson heeft, meer dan welk ander geschrift ook, mij indertijd de wenselijkheid doen inzien, om in mijn *Phonologie* als inleiding op de paragrafen over vocaal- en consonantsystemen een hoofdstuk op te nemen,

1) *Observations sur le classement phonologique des consonnes, Proceedings of the third Intern. Congress of Phonetic Sciences* (Ghent 1939), p. 34-41.
2) *Z fonologie spisovné slovenštiny* (in: *Slovenská miscellanea*, Bratislava 1931), p. 7.
3) *t.a.p.*, blz. 10. Behalve *r* - ¯*r, l* - ¯*l* heeft men de vocaalparen *a - ā, ä - ia, o - uo, e - ie, u - ū, i - ī* (*t.a.p.*, blz. 8).

getiteld: *De phonologische systemen. Vocalische en consonantische phonemen*,[1] waarin de moeilijkheden, waarop een rigoureuze onderscheiding tussen vocalen en consonanten stuit, in het licht werden gesteld. Ik wees hier o.a. op het Indogermaans, zoals dit in Meillet's *Introduction* beschreven wordt, in welke taal de *i, u, r, l, m, n* blijkbaar één klasse van phonemen vormden, die evenals $\breve{a}$, $\breve{e}$, $\breve{o}$ twee quantiteiten toelieten en die in de vier functies gebruikt konden worden, blijkend uit de voorbeelden **ple*$\breve{u}\breve{e}ti$, ***$pl\breve{e}us$-, ***pu-$plu(\breve{u})ai$, **plutos*.[2]

Onlangs is het probleem van de afgrenzing tussen klinkers en medeklinkers opnieuw aan de orde gesteld door A. Martinet. In het résumé van een voordracht, die deze over dit thema gehouden heeft,[3] lezen wij o.a. het volgende: ‘La question, en réalité, ne peut se poser qu'au moment du groupement, car toute tentative de classement repose sur les rapports des phonèmes entre eux. Il existe deux types de rapports, *structuraux* et *fonctionnels*, selon que l'on considère le système des phonèmes, ou la chaîne des phonèmes dans le discours. Il n'y a pas, phonologiquement, de limite nette entre les phonèmes ouverts et fermés; la distinction de consonnes et voyelles est commode, mais arbitraire.’ Hierna volgt een tabel van de openingsgraden, door het weglaten der nasalen en liquidae beknopter dan bij De Saussure, maar van diens tabel door niets essentiëels verschillend. Hij gaat dan voort: ‘Ces degrés d'ouverture ne sont évidemment pas les mêmes selon les langues, et il n'y a pas, le plus souvent, sur un même plan, correspondance entre sourdes et sonores. Dans la chaîne du discours, la classification est plus complexe encore, la valeur des phonèmes étant soumise à de multiples variations et les zones de chevauchement étant plus nombreuses encore. Phonologiquement, chaque langue atteste des rapports particuliers de phonèmes. Il est malaisé de partir d'une distinction des consonnes et des voyelles dans une langue.’

Terecht maakt Martinet een onderscheiding tussen de vocalen en consonanten enerzijds als elementen van een phonologisch systeem, anderzijds als de eenheden, waaruit de klankgroepen (lettergrepen, morphemen, semantemen, woordgroepen) bestaan,

1) *Phonologie. Een hoofdstuk uit de structurele taalwetenschap* ('s-Gravenhage 1939), p. 25 vv.
2) *t.a.p.*, p. 30.
3) *Bulletin de la Société de Linguistique* XL (Paris 1939), p. XXV.

welke in elke taal naar eigen regels worden gevormd. Iedere klank kan gedetermineerd worden naar zijn plaats in het phonologisch systeem en ook naar zijn plaats in de verschillende klankgroepen, en elke indeling van de phonemen ener taal dient dus met deze twee soorten van uit phonemen opgebouwde complexen rekening te houden. Dit deden trouwens ook reeds de ouderwetse taalkundigen, die van phonologie nog niets weten konden, wanneer zij voor de begrippen ‘klinker’ en ‘medeklinker’ een verschillende definitie gaven, al naar men uitging van de articulatorisch-akustische waarde der klanken dan wel van hun plaats in de lettergrepen.

Wanneer wij uit de klanken ener taal een zgn. phonologisch systeem willen opbouwen, dan geven ons de zgn. vocalen de minste moeilijkheid, wel te verstaan de vocalen in de zin der eerste definitie, welke zich baseert op de physiologisch-akustische eigenschappen der klanken. De klanken, die men naar deze definitie vocalen noemt, m.a.w. die klanken, bij welke de mondholte slechts als resonator fungeert, laten zich zonder veel moeite onderbrengen in een driehoekig of vierhoekig systeem, of in een paar van die systemen, terwijl het onmogelijk is, nog andere klanken hierin op te nemen. Ik denk, dat Trubetskoj, toen hij zijn boven aangehaalde opstel over de vocaalsystemen schreef, zozeer getroffen was door de regelmatige, symmetrische bouw dezer systemen, dat hij zich daarom niet meer de vraag heeft gesteld, of hij niet nog met een andere opvatting van het begrip ‘klinker’ had moeten rekening houden dan de geijkte articulatorisch-akustische, die hem tot de constructie van zo eenvoudige en regelmatige systemen in staat stelde. En hij had gelijk. Nemen wij als een voorbeeld het vocaalsysteem van het Nederlands! Dit bestaat uit de twee volgende driehoeken:[1)]

		daad					*dat*			
	deed	*heup*	*goot*			*zet*		*zòt*		
iep		*nu*		*goed*	*dik*		*kuch*		*bót*[2)]	

Hiernaast kunnen wij nog de zgn. schwa-vocaal ∂ (*de, hoogte* enz.) stellen, die echter wellicht veeleer als een onbetoonde realisatie van andere klinkers is op te vatten. In zulk een driehoek, en

1) Ik duid duidelijkheidshalve de klanken aan door woorden op te geven, waarin zij voorkomen.
2) De tweede figuur is wat anders voor hen, die ò en *ò* en *ó* niet onderscheiden. Zie mijn *Phonologie*, p. 39.

ook in veel klinker-vierhoeken, zijn dikwijls de hoge, gesloten klinkers talrijker dan de opener typen; dat zij minder talrijk zijn, komt bezwaarlijk voor. Van boven naar onder lezende, komt men van de wijde klinkers via een of meer tussentrappen tot de geslotenste klasse; verder kan men niet gaan: de nu volgende sonoriteitskategorieën, die der liquidae en nasalen, gehoorzamen niet meer aan het groeperingsprincipe, dat de klinkers tot en met de *i-oe-uu-* (*i-u-ü-*)klasse tot een regelmatig gebouwd systeem maakt. M.a.w.: de klinkers, in de zin der articulatorischakustische definitie, vormen een duidelijk omgrensd onderdeel van de phonologische systemen; aan dit feit heeft Martinet m.i. niet voldoende aandacht geschonken. De zgn. consonanten echter vormen in veel mindere mate een harmonisch geheel. Wel kan men ook deze althans voor een deel groeperen naar zekere correlaties, zodat men een betrekkelijk welgeordend systeem krijgt; zo heeft men in het Nederlands de klassen der occlusivae en spiranten, elk met stemtooncorrelatie:

p - b	*f - v*
t - d	*s - z*
k	*ch - g*[1)],

maar de liquidae *r, l*, de spiranten *j, w*, de nasalen *m, m, n* en de *h* staan buiten dit systeem. De nasalen, die zich van de stemhebbende occlusivae slechts onderscheiden door een plus, bestaande in de neusresonantie, staan toch door de grote rol, die deze laatste, in verhouding tot de explosie, speelt bij de samenstelling van het gehele klankcomplex, op een betrekkelijk grote afstand van de paren *p - b* enz. In zijn reeds geciteerde voordracht: *Observations sur le classement phonologique des consonnes* heeft Jakobson ook de naar de articulatieplaats onderscheiden consonant-typen: velaar, palataal, dentaal, labiaal, pogen te reduceren tot twee ‘oppositions de qualités vocaliques’ - ik ga hierop nu niet nader in -, verder heeft hij op het voorkomen van driehoekige en vierhoekige localisatiesystemen

gewezen (driehoekig $\overset{k}{p}\quad t$, vierhoekig, met een palataal er bij, $\overset{k\quad c}{p\quad t}$), hetgeen een overeenkomst met de vocaalgroepering zou betekenen, maar ook hij kan, al geeft hij ook aan de oppositie oraal: nasaal (*b : m*, enz.) een centralere plaats in het systeem dan ik geneigd

1) Ik gebruik de lettertekens zoals het Nederlands ze uitspreekt. Anders zou ik voor de velare spiranten de Griekse tekens *x*, γ bezigen.

ben te doen, de liquidae niet anders dan als een periphere klasse beschouwen, terwijl hij de *h* een 'consonne neutre' noemt, vergelijkbaar met de schwa, die hij met V. Brøndal[1] als een klinker zonder 'éléments définisseurs' opvat. En dan is nog niet eens rekening gehouden met de *j* en de *w*, zoals die bijvoorbeeld in het Nederlands voorkomen, waar zij geen varianten van *ie, oe* zijn en anderzijds essentiëel van de spiranten *v, z, g* verschillen door de afwezigheid van stemloze pendanten, zelfs aan het eind van het woord, waar de opposities *v : f, z : s, g : ch* ten gunste van de stemloze phonemen zijn opgeheven: *huif, huis, zach* (geschr. *zag*); geen sprake daarvan bij *haai, mooi, nieuw, eeuw* enz. Dat inderdaad de *j* en de *w* andere phonemen zijn dan *ie, oe*, blijkt uit het voorkomen van de groepen *jie* en *woe: faljiet* (ook *fajjiet* gesproken), *kompanjie, woest, zwoegen*, enz. In *faljiet, kompanjie* is de klànkgroep *jie* ingevoerd door een soort van vernederlandsing van vreemde klanken, waaruit wel blijkt, dat onze taal deze groep helemaal niet abnormaal vindt, al is er ook, nadat *ji* tot *jij* geworden was, in de diphthongerende dialekten en het beschaafde Nederlands enige eeuwen lang geen van huis uit Nederlands woord met *ji* of *jie*[2] geweest. *Ji* is nog Zeeuws en Westvlaams.

De geringe symmetrie van de zgn. consonantsystemen, vergeleken met de vocaalsystemen, laat zich m.i. zonder meer verklaren uit het heterogene karakter der verschillende sonoriteitsklassen, waartoe de zgn. consonantphonemen behoren. Terwijl de meest sonore phoneemsoorten, van de *a*-klasse tot de *i-u-ü*-klasse, met elkaar gemeen hebben, dat de mondholte alleen als resonator fungeert, staan er aan het andere uiteinde der sonoriteitstabel twee soorten van phonemen, occlusivae en spiranten, bij welke het in de mond voortgebrachte 'geruis' zozeer domineert, dat het al-of-niet-voorkomen van stemtoon voor correlatieve differentiëring binnen deze consonantklassen gebruikt kan worden, terwijl andere correlaties, als mouillerings- of labialisatie-correlaties, door het optreden van een bij-articulatie naast de hoofdarticulatie kunnen worden geschapen; deze laatste soort van correlaties komen ook bij liquidae en nasalen veel voor, bijvoorbeeld in Russisch en andere 'Eurazische' talen. Verder bestaat

1) Zie *Travaux* VI (Prague 1936), p. 65.
2) De *i* van *jicht* is een andere *i*-klank dan de hier bedoelde. Hij ligt meer naar *e* toe.

tussen occlusivae en spiranten een met de wijdte van het mondkanaal samenhangende correlatie (*p : f, t : s, k : ch; b : v, d : z*),[1] die met de verhouding van *ee* tot*ie, oo* tot *oe, eu* tot *uu*, in het vocaalsysteem, vergelijkbaar is. Vandaar bij deze consonantklassen een in hoge mate symmetrische structuur; maar de symmetrie is dikwijls minder volkomen dan bij de vocaalsystemen, doordat de articulatie der mondorganen, die een 'geruis' voortbrengen, sterk afhankelijk is van de bouw dezer organen,[2] terwijl bij de vocalen, die geen bepaalde articulatieplaats hebben, de mond gemakkelijker zodanige standen kan kiezen, die de realisatie van een symmetrisch phoneemsysteem toelaten. Tussen het vocaalsysteem en het systeem der occlusivae en spiranten ligt een gebied van tussenklanken, welker natuur o.a. bepaald wordt door de articulatorische mogelijkheden, door de spreekorganen geboden; in de meeste talen benutte men de beweeglijkheid van de huig, die neus-sluiting en neus-opening mogelijk maakt, en verder het trilvermogen der tong en de mogelijkheid van laterale luchtuitstroming. Welke plaats aan de *h* onder de consonanten toekomt[3] en waar wij precies klanken als de Nederlandse *j, w* moeten plaatsen (Grammont voegt tussen de liquidae en de *i-, u-, ü*-vocalen de 'semi-voyelles' *y, w, ¨w* in[4]), daarover wil ik mij vooralsnog mijn mening voorbehouden.

Zijn de voorafgaande beschouwingen juist, dan vormen in het klanksysteem der talen de vocalen, in de zin der articulatorischakustische definitie, een naar zekere structuurregels gebouwd geheel, dat men vocaalsysteem mag noemen; ook de phonemen met de geringste sonoriteit, occlusivae en spiranten, vormen een groep, waarbinnen een tot zekere hoogte symmetrische groepering

1) Bij elk dezer paren is de articulatieplaats van de spirans et de occlusiva enigszins verschillend. Toch meen ik van een correlatie te mogen spreken.
2) Zie A. Martinet, *Equilibre et instabilité des systèmes phonologiques, Proceedings of the third Intern. Congr. of Phon. Sciences* (Ghent 1939), p. 30 vv. Wat het ontbreken van een Nederlandse occlusieve *g* betreft, zie Martinet, *Travaux* VIII (Prague, 1939), p. 281 met noot.
3) Inzoverre deze niet, zoals de stemhebbende Čechische *h*, correlatief met *ch* of met een ander phoneem verbonden is.
4) *t.a.p.*, blz. 99. Grammont rekent hiertoe de *i-, u-, ü*-klanken van fra. *yeux, oie, nuit*. Deze zijn echter phonologisch identisch met de vocalen *i, u* (geschr. *ou*), *ü* (geschr. *u*).

veelal tot stand komt. Tussen deze beide uitersten in liggen een aantal klanken, die men tot de consonanten pleegt te rekenen, maar die, hoewel indeelbaar in verschillende kleine groepen (*l, r*; nasalen; *j, w*), geen structureel geheel vormen zoals de beide eerstgenoemde klassen. Zo moge het niet in alle talen zijn - de structurele regels variëren sterk -, maar zulk een indeling van het phonologisch systeem, volkomen begrijpelijk gezien de bouw en functionnering van het spreekapparaat, is zeer verbreid.
Een vocaalsysteem, omvattende de open en de gesloten klinkers en hetgeen daartussen ligt, moeten wij ook voor zulke talen aannemen, waar de meest gesloten klinkers functioneel op één lijn staan met *l, r, m, n*. Zo was het blijkbaar in het latere Indogermaans, zoals dat gepostuleerd wordt door de meeste Indogermaanse talen (Grieks, Latijn, Germaans, Oudindisch enz.); dit heeft blijkbaar een groep van zes phonemen bezeten, door Meillet 'sonantes' genoemd, welke in zgn. vocalische functie (tussen consonanten), in consonantische functie (tussen vocalen), als tweede lid van een diphthong en ten slotte tussen consonant en vocaal konden voorkomen (voorbeelden hierboven blz. 220)[1]; deze phonemen waren *i, u, r, l, m, n*. Meillet rekent geen dezer 'sonantes' tot de Indogermaanse vocalen; als zodanig noemt hij slechts *e, o, a; ē, ō, ā; ∂, ^{o}* (in lat. *quattuor*, hom. πίσυρες, enz.)[2]; zodoende negeert Meillet voor het Indogermaans de articulatorisch-akustische vocaalopvatting, m.i. ten onrechte: de aanwezigheid van *i, u; ī, ū* dwingt ons om, naast *∂* en misschien nog andere vocalen, de twee driehoeken:

a	*ā*
e o	*ē ō*
i u	*ī ū*

te plaatsen en ze als de hoofdgroepen van het vocaalsysteem te beschouwen. De *r, l, m, n*, waarnaast wellicht ook *$\breve{}$r, l, $\breve{}$m, $\breve{}$n* voorkwamen (door anderen als *$_{e}$r∂* enz. opgevat), kunnen in dat systeem niet worden ondergebracht, al konden zij dan ook in de Indogermaanse lettergreep als 'klinkers' in de zin der tweede, functionele definitie gebruikt worden. Men zou de laat-Indogermaanse klanken aldus kunnen groeperen:

1) Zie A. Meillet, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*[7] (Paris 1934), p. 105 vv.
2) A. Meillet, *t.a.p.*, p. 98 vv.

klinkers	*a* *ā* *e* *o* *ē* *ō* *ə* [1] *i* *u* *ī* *ū*	steeds als syllabe-centrum. [4]
medeklinkers	*l r* (*l̄ r̄*) *m n* (*m̄ n̄*) *s* [2]	o. a. als syllabe-centrum.
	occlusivae van verschillende wijze en plaats van articulatie [3]	nooit als syllabe-centrum.

1) Misschien nog andere ‘reductie-vocalen’? Deze kwestie is van geen belang voor ons; als zij bestaan hebben, behoorden zij tot het vocaalsysteem.
2) Andere idg. spiranten waren er niet; *z* was slechts een combinatorische variant van *s*.
3) Waarschijnlijk ook affricatae. Zie E. Benveniste, *Bulletin de la Société de Linguistique* XXXVIII (Paris 1937), p. 139 vv.
4) Ik gebruik deze term hier in de zin, waarin men ook ‘vocaal der syllabe’ zegt. Over de terminologie zie de voorlaatste en voorvoorlaatste alinea van dit opstel.

De tweeklanken worden niet apart genoemd, daar wij alleen phonemen opsommen en de tweeklanken, die zgn. ‘standdiphthongen’[5] waren, geen phonemen, maar groepen van twee phonemen waren.

Wij zijn door het Indogermaans reeds op het terrein der tweede definitie der begrippen ‘vocaal’ en ‘consonant’ gekomen; wat naar deze definitie ‘vocaal’ heet, duidde ik in de bovenstaande tabel aan als ‘syllabe-centrum’. Dit voorbeeld toont reeds, zoals ook Martinet opgemerkt heeft, dat het onmogelijk is, een voor alle talen geldende lijst te maken van wat naar deze functionele definitie ‘klinkers’ zijn; immers de klinker-functie van *r, l, m, n*, die voor het Indogermaans op goede gronden wordt aangenomen, komt lang niet in alle talen voor. Het is waar, dat men ook geen algemeen geldig systeem van vocalen in de articulatorisch-akustische zin kan opstellen, daar getal, aard en groepering der phonemen naar de talen verschillend zijn; maar hier kan men wel zonder enige moeite de grenzen aangeven, waarbinnen de vocalen noodzakelijk moeten vallen; deze grenzen omvatten het sonoriteitsgebied van de openste *a*-klank af tot en met de geslotenste typen van *i-, u-, ü*-klanken; en, wat niet

5) Zie mijn *Phonologie*, p. 41 v. en de daar genoemde literatuur.

minder belangrijk is, als een taal klanken bezit, die op het zo omgrensde terrein liggen, dan zijn dat per se allemaal klinkers en zij vormen samen een systeem met tendentie tot harmonische structuur. Daarentegen behoren tot de klinkers naar de tweede definitie in de ene taal alle phonemen vanaf de *a*-klasse tot de *n-, m-* (*n*-)klasse; zo was 't in het laat-Indogermaans; in andere talen laten *r* en *l* vocalische functie toe en *n* en *m* niet, hoewel zij wel degelijk in de taal voorkomen; zo is het in het Čechisch, waar men *trh, vlk* kan horen, terwijl *sedm sedum* uitgesproken wordt. Het Servokroaats heeft in consonantische functie *l, r, m, n*, van deze fungeert ook als vocaal alleen de *r*. En in menige taal, o.a. in het Nederlands - afgezien van oostelijke dialekten met *r, l, m, n* sonantes -, fungeren als vocalen der lettergrepen precies dezelfde klanken, die ook in articulatorisch-akustische zin vocalen zijn.

De dubbele betekenis van de woorden ‘vocaal’ (‘klinker’) en ‘consonant’ (‘medeklinker’) kan niet nalaten verbijsterend te werken, vooral op de nog weinig geschoolde beoefenaars der taalwetenschap, te meer daar dikwijls hun aandacht onvoldoende gevestigd wordt op het feit, dat inderdaad twee verschillende betekenissen aan deze termen gehecht worden. Wij zagen reeds, dat Meillet in zijn *Introduction* van de functionele definitie uitgaat, de phonologen Trubetskoj en Jakobson daarentegen van de articulatorisch-akustische. J. Marouzeau's *Lexique de la terminologie linguistique*[1] vat de termen *consonne* en *voyelle*, waarvoor als Duitse aequivalenten *Konsonant* en *Vokal* worden opgegeven, zonder meer articulatorisch-akustisch op; wanneer men in dit boek ook *sonante* (Duits *Sonant, Selbstlaut, Hauptlaut, Phon*) en *consonante* (Duits *Mitlaut, Nebenlaut, Symphon*) opzoekt, dan ziet men, dat deze termen voor de al of niet als syllabecentrum fungerende klanken gebruikt worden; wie De Saussure goed kent, herinnert zich dadelijk, dat ook hij deze terminologische onderscheiding maakte: ‘Les termes de voyelles et consonnes désignent.... des espèces différentes; sonantes et consonantes désignent au contraire des fonctions dans la syllabe.’[2] Ook Brugmann streefde er naar, dubbelzinnigheid te vermijden. In zijn *Kurze vergleichende Grammatik* gebruikt hij ‘Sonant’ en

1) Paris 1933.
2) *Cours de Linguistique générale* (1916), p. 90.

'Konsonant'[1], waarnaast hij de Duitse termen 'Selbstlauter' en 'Mitlauter' opgeeft, in dezelfde zin, die De Saussure aan deze woorden hechtte. Hij merkt uitdrukkelijk op, dat deze termen 'eine verschiedene Funktion bezüglich der Silbenbildung' aanduiden, en hij waarschuwt zijn lezers, dat 'in der vulgären Grammatik das Wort Konsonant auf den Charakter des Lautes geht', hetgeen een bron van misverstand kan zijn. Bij zijn indeling der klanken naar hun uitspraak bedient hij zich wel van de term 'Vokal', maar hij gebruikt geen samenvattende benaming, noch 'consonant' noch wat anders, voor de na de 'Vokale' genoemde 'Nasale, Liquidae, Verschlusslaute, Reibelaute'.[2] In dgl. zin schrijft Sievers in zijn *Grundzüge der Phonetik*[3], waar M. Thausing genoemd wordt als de eerste, die *Sonant* en *Con-sonant* in de functionele betekenis gebruikt heeft.[4]

Zo heeft men reeds lang een open oog gehad voor het verschil tussen de articulatorisch-akustische en de functionele waarde der klinkers en medeklinkers, en gestreefd naar een behoorlijke terminologie. Deze bleek gemakkelijker in het Frans te maken dan in het Duits en Nederlands, welke talen voor 'consonne' en 'consonante' slechts het ene woord 'consonant' hebben. Men kan ook bezwaarlijk de termen 'consonant' en 'medeklinker' ('Mitlauter') in verschillende zin gaan gebruiken; dit zou er nooit bij de mensen ingaan, die gewend zijn deze termen als synoniemen te beschouwen. Zwaardemaker en Eijkman, die 'klinker' en 'medeklinker' in de articulatorisch-akustische betekenis bezigen,[5] noemen de 'klinker' der lettergreep 'hoofdklank' of 'syllabevormer'.[6] Moet ik een keus uit alle termen doen, dan zou ik in deze laatste betekenis het liefst 'sonant' gebruiken, dat zowel in het Duits als het Frans door gezaghebbende geleerden wordt gebezigd, al kent ook Meillet aan dit

1) *t.a.p.* (Strassburg 1904), p. 35. De *Kurze vergleichende Grammatik* verscheen zeven jaar later dan de tweede en laatste druk van het aan de klankleer gewijde eerste deel van de *Grundriss*; daarom citeer ik liever het eerstgenoemde boek.
2) *t.a.p.*, p. 33.
3) 5. druk (Leipzig 1901), p. 38 vv.
4) M. Thausing, *Das natürliche Lautsystem der menschlichen Sprache* (Leipzig 1863), p. 97.
5) H. Zwaardemaker en L.P.H. Eijkman, *Leerboek der Phonetiek* (Haarlem 1928), p. 87 v.
6) *t.a.p.*, p. 244.

woord een geheel andere betekenis toe. Helaas deugt ‘consonant’ niet als pendant bij ‘sonant’; men zou aan ‘niet-sonant’, met het adjectivum ‘niet-sonantisch’, kunnen denken.

Stappen wij echter van deze terminologische kwestie af! De feiten zijn duidelijk, al zijn zekere termen dubbelzinnig. En - om het resultaat van onze beschouwingen in het kort te resumeren - tegenover deze feiten, inzoverre zij de ‘klinkers’ en ‘medeklinkers’ der lettergrepen - of hoe wij deze klanken ook noemen willen - raken, neemt de phonologie geen wezenlijk andere houding aan dan haar voorgangers. Maar, lettende op de klankwaarde der phonemen, moet zij de ‘klinkers’ als een afgerond systeem beschouwen, dat deel uitmaakt van het hele phonologische systeem; voor de overige klanken moge zij de term ‘consonanten’ behouden, zij moet erkennen, dat in vele talen slechts een deel er van, en wel de occlusivae (incl. affricatae) en spiranten, een betrekkelijk harmonisch systeem vormen, terwijl tussen deze groep en die der klinkers enige kleine groepen van phonemen staan, die bij geen der beide andere kunnen worden ingedeeld.

N. VAN WIJK.

Koop je geen glas? ik denk wel neen.

In de N. Tg. XXIX, 377 geeft Stoett een afdoende, door vele bewijsplaatsen gesteunde verklaring van de hierboven vermelde spreekwijze. Volledigheidshalve zou daar nog bij kunnen worden gevoegd de volgende passage uit de Warenar. Zij laat de voor de verklaring nodige (overigens voor de hand liggende) associatie zien tuśsen het visuele duidelijker-zien en het verstandelijke doorgronden, het innerlijk zien:

> Gans lyden men gheeft groot ghelt veur dese nuwe brillen,
> Maer ick gaffer mijn leste ghelt wel veur wist icker ien,
> Daer ick inde luy haer boesem of deur heur lenden kon sien,
> 'k Souwer mijn lijf na setten, gelijck de wayluy op het wilt loeren,
> En sien van stuckje tot beetje watse in heur schilt voeren.

(War., vs. 1278-1282).

A.A.V.

Boekbeoordelingen.

J.H. Brouwer: *Jan Jansz Starter* (Assen - Van Gorcum en Comp. N.V. - 1939, 146 blz. Prijs f 3,50).

Een degelijke samenvattende studie over het leven en het werk van deze avonturier behoorde nog tot de onvervulde wensen. Als Fries gevoelde Brouwer zich aangetrokken tot deze taak, die hij met sukses volbracht. Het eerst nodige was, zich los te maken van de vele overleveringen, berustend op onderstellingen (Eekhof), op novellistische fantasie (Ten Brink) of op naschrijven van voorgangers. Brouwer hield zich streng aan wat zorgvuldig opgespoorde archivalia, in Bijlagen afgedrukt, hem leerden. Dat daardoor allerlei op losse schroeven kwam te staan, is zijn schuld niet. Wij weten niet zeker of Starter geboren Engelsman of Amsterdammer is, of hij lid geweest is van de Eglentur, of hij intiem bevriend geweest is met Bredero, wat hem bewogen heeft naar Leeuwarden te vertrekken. Zijn leven te Amsterdam, Leeuwarden, Franeker en het treurige slotbedrijf als brooddichter, zijn dood in den vreemde, te midden van de legerbenden van de graaf Van Mansfeldt (1626) gaat langs ons heen ‘als een film.’ Verdienstelijk is de achtergrond getekend: het kulturele leven in de Friese hoofdstad en te Franeker in het begin van de zeventiende eeuw, op het gebied van letterkunde, toneel en muziek. De schrijver stelde zich daarbij de vraag: wat is Starter voor Friesland geweest, en wat was Friesland voor hem.[1)] Blijvende invloed op Friesland heeft hij niet uitgeoefend.

Het grootste deel van dit boek (blz. 46-121) is gewijd aan beschouwing en ontleding van Starter's werk, gesplitst in drie afdelingen: lyriek, epiek en dramatiek. Nadruk wordt er op gelegd dat zijn liederen vooral gezelschapsliederen zijn, bestemd om gezongen te worden: ‘een elegant spel met geijkte hoofsche vormen, waarbij het vaardige verstand ter dege, het hart nagenoeg niet betrokken was.’ Zijn bruiloftsdichten vertonen een vast type, overeenkomstig de mode van zijn tijd. De verhouding tot de melodie, tot de Engelse originelen, de regelmatige versbouw worden in den brede behandeld. Tot de epiek behoren o.a. vele bruiloftsgedichten, lofdichten, historische gedichten

1) De Friese taal-invloed op zijn Hollands werk heeft de Schr. m.i. overschat. Vele van de woorden, op blz. 41 opgesomd, zijn in het Amsterdams van die dagen overbekend.

en het proza ‘in den pronkenden, overladen, breedzwierenden stijl van de Renaissance’, met proeven toegelicht. Gelijk men weet, zijn de ‘twaalf boecken Mansfeldiados’ waarschijnlijk nooit tot stand gekomen.

Uitvoerig worden de twee tragicomedies, *Timbre de Cardone* en *Daraide* besproken. De eerste, bewerkt naar een novelle van Bandello, is een niet onverdienstelijk speelstuk, waarbij invloed van een oudere Engelse toneelbewerking dan die van Shakespeare, mogelijk is. De stof van de *Daraide* is ontleend aan de Amadis-roman. Bij nauwkeurige vergelijking blijkt de bewerking niet onverdienstelijk en in sommige opzichten beter en gelijkmatiger dan dergelijke stukken van Bredero. In opdracht van de uitgever voltooide hij ook Bredero's *Angeniet*. Voor de toegevoegde laatste bedrijven heeft Brouwer weinig lof: ‘men kan Starter's werk moeilijk als de harmonische ontplooiing van Bredero's opzet beschouwen’ (blz. 112).

De kluchten, die gemakkelijk uit de tragicomedies los te maken zijn, en ook afzonderlijk in druk verschenen, behoren tot zijn beste werk, al zijn ze niet geheel oorspronkelijk, en ‘onderscheiden ze zich in ruwheid en zinnelijkheid niet gunstig van de 17de-eeuwsche kluchten van anderen.’

Een verdienste van deze studie - die voor lange tijd als het definitieve werk over Starter beschouwd kan worden - is dat de schrijver de betekenis van zijn held niet overschat heeft. Starter blijft voor hem een figuur van het tweede plan: ‘virtuoos eerder dan een groot en oorspronkelijk talent, vermag hij op den duur onze aandacht veel minder te boeien dan een Bredero, een Hooft, een Vondel. Onze belangstelling voor hem is vooral historisch gericht.’ Immers, al leverde hij geen groot werk, ‘men vindt er talrijke facetten van de Renaissance in bijeen.’

C.D.V.

Anton van Duinkerken: *Dichters der emancipatie. Bloemlezing met inleiding*. (Deel III van ‘Katholieke Poëzie’) (Bilthoven - De Gemeenschap - 1939.

In plaats van ‘bloemlezing met inleiding’ zou men dit lijvige boekdeel kunnen noemen: litterair-historische studie met toelichtende teksten. Het hoofddoel van Van Duinkerken is immers geweest: te bepalen welk aandeel het Katholieke volksdeel gehad heeft aan de ontwikkeling van de poëzie in de Nederlanden.

De naam ‘emancipatie’ past dan eigenlijk beter voor het Noorden dan voor het Zuiden, waar van een ‘verdrukking’ nauwelijks sprake geweest is. De inleiding, die een derde gedeelte van dit werk beslaat (blz. 11-145), getuigt van ernstige studie en goede smaak. In tien hoofdstukjes verplaatst de schrijver ons beurtelings van het Noorden naar het Zuiden. Aanvankelijk gaat de reis door een woestijngebied met enkele oasen, door vroegere reizigers soms achteloos voorbij gegaan. Op het eerste achttiende-eeuwse trajekt waren inderdaad bij wellekens en Nanning enige ‘bloemen’ te plukken, maar het Zuiden leverde in dit tijdperk bijna niets van betekenis: ‘de individualiteit gaat schuil in de massa; de taal wordt traag en zeurig’ (blz. 38). Een uitzondering vormt een anoniem berijmd leven van Maria Magdalena, aantrekkelijk door Middeleeuwse naïveteit, maar toch moeielijk ‘grootsch’ te noemen (blz. 27; zie de proeven op blz. 182 vlg.). In het vierde en vijfde hoofdstuk, met de centrale figuren van Gezelle en Alberdingk Thijm, wordt de stof belangrijker en de belangstelling van schrijver en lezer meer gespannen. Aan deze voorgangers wordt ten volle recht gedaan; over hun volgelingen luidt het oordeel minder gunstig. Van Gezelle wordt gezegd: ‘School maakt hij niet, maar hij zuivert de atmosfeer’ - ‘Behalve bij Gezelle ontbreekt het onweerstaanbare der grootheid’ (blz. 66-67). En in 't algemeen: ‘het tijdperk boeit den geschiedkundige gedurig, maar verrukt hem zelden.’ Van Duinkerken's moderne smaak blijkt het duidelijkst in zijn gebrek aan waardering voor een soort retorische poëzie, die in Roomse kringen grote bewondering wekte, b.v. bij Broere (blz. 80), Schaepman (blz. 93), en later ook bij Verschaeve (blz. 100). Met een slagom-de-arm-stijl, die aan Busken Huet doet denken, tracht hij zijn innerlijke afkeer te bemantelen door het gebrek aan dichterlijkheid bij deze dichters te doen compenseren door hun aangeboren enthousiasme en oprechte geloofskracht.

De eigenlijke tijd van volle bloei begint voor de auteur met het zesde hoofdstuk, de beschrijving van de eigen tijd en wat daaraan onmiddellijk voorafgaat, zowel in Vlaanderen als in het Noorden. Zijn karakteristiek van personen en verschijnselen verdient de volle aandacht. Daarmee is niet gezegd dat in het eerste deel boeiende bladzijden en juiste opmerkingen zouden ontbreken. Menigeen zal de schrijver dankbaar zijn voor aardige vondsten in de te zeer verwaarloosde Katholieke dichtkunst van de achttiende eeuw, voor beschouwingen van Katholieke

negentiende-eeuwers door een geloofsgenoot. Daarbij wil ik echter één opmerking niet achterwege laten. Er schuilt, van litterair-historisch standpunt gezien, een gevaar in het isoleren van een 'herstelde katholieke cultuur'. Evenmin als men Vondel geheel los kan maken uit de overwegend niet-katholieke letterkunde van onze gouden eeuw, kan men Alberdingk Thijm scheiden van de typisch-Nederlandse liberaal-nationale romantiek, of Van de Woestijne van de kosmopolitische Van-Nu-en-Straksbeweging. Een geestelijk imperialisme van Katholieke of van Kalvinistische zijde zou even eenzijdig zijn als het liberale doctrinarisme van Jonckbloet of Te Winkel. De nationale letterkunde, waarin beurtelings allerlei geestesstromen zich openbaren, vertoont een wisselwerking die slechts tot schade van het geheel verwaarloosd kan worden.

De waarde van de 'bloemlezing' is zonder grondige studie van de werken waaruit gekozen werd, moeielijk vast te stellen. De goede smaak van de bloemlezer staat ons borg voor de juistheid van zijn greep. Dat er veel karakteristieks gekozen is, blijkt reeds bij eerste kennismaking: tekst en toelichtende verzen vullen elkaar op gelukkige wijze aan.

C.D.V.

Dr. F.E.J. Malherbe: *Aspekte van Afrikaanse Literatuur. Studies van belangrike werke*. (Kaapstad - Nationale Pers - 1940). Prijs 8/9 sh. N.P. van Wijk Louw: *Lojale verset* (Kaapstad - Nationale Pers - 1939).

Wie zich op de hoogte wil stellen van de Afrikaanse letterkunde, die zich in enige tientallen jaren zo rijk en veelzijdig ontwikkeld heeft, behoeft zich niet over gebrek aan hulp te beklagen. De proefschriften van Pienaar en van Schoonees, over de poëzie en het proza, zijn herhaaldelijk tot op onze tijd bijgewerkt. Bovendien schreef G. Dekker een uitstekende *Afrikaanse literatuurgeskiedenis*, een volledig overzicht met bibliografie, eveneens in een tweede druk tot 1937 bijgewerkt.[1)] Daarnaast is nu Malherbe's boek een welkome aanvulling, omdat het, van een ander beginsel uitgaande' 'begrip van die literêre

1) 253 blz. (Kaapstad-Nationale Pers).

kunswerk' op de voorgrond stellende, een reeks van werken typeert en rangschikt.

Bij de bespreking, meestal tevens inhoudsopgave, ruim met aanhalingen toegelicht, wordt op de aesthetische waardering de volle nadruk gelegd. De levendige voordracht en verzorgde stijl maakt dit boek tot boeiende lektuur, die tot nadere kennismaking met de besproken schrijvers zal ontlokken.

Het boek is verdeeld in twaalf hoofdstukken met de volgende opschriften: I *Er gaat geen liefde verloren* (over de 'Levenskuns van Langenhoven') II *'n Plattelands karakteristiek* (over de humor van Jochem van Bruggen) III *Natuur en Wêreld* (over Sangiro, Grosskopf en Leipoldt, in hun verschillende houding tegenover de natuur) IV *Calvinistiese Digkuns* (met een openhartige kritiek op Totius) V *Van visserleive en uit die bybel* (over de 'nasionale romantiek' van D.F. Malherbe, tegen wiens stijl ernstige bezwaren geopperd worden) VI *Romantiese verlange* (over de 'plaasromantiek' van C.M. van den Heever) VII *Aarde, geliefde vyandin* (over de 'nuwe saaklikheid' in het realistische proza van Abr. H. Jonker, die het realisme vernieuwde, evenals Van den Heever de romantiek) VIII *Kleurlinglewe* (over de beide romans Toiings en *Pelgrims* van *Mikro*, die zeer geprezen worden) IX *Nasionalisme, individualisme en gebrokenheid in ons nuwere poêsie* (over oudere en jongere dichters), X *Bekentenis-prosa: biegroman en nuwe saaklikheid* (over Hettie Smit, Karin en Holmer Johanssen) XI *Afrikaaanse drama* (waarbij Leipoldt, 'onse suiwerste en sterkste dramatis' genoemd wordt, naast veel middelmatigs en onbeduidends) XII *Vier vroulike debutante en die sosiale roman* (Sophie Roux, T.C. Pienaar, Helmüth Luttig en Ella Fischer).

In het biezonder vestigen wij de aandacht op een uitvoerige beschouwing over *Die vernuwing van ons digkuns na* 1930, in het negende hoofdstuk (blz. 104-155, dus een vierde gedeelte van de gehele bundel). De Nederlandse lezer, die de aard van de Afrikaanse letterkunde meende te kennen, zal hier verrassend nieuws vinden: een jonge dichtergeneratie, die bewust in verzet komt. Malherbe konstateert: 'Allerweë sien ons hoe 'n etiese, maatskaplike, ekonomiese, godsdienstige en algemeen kulturele ontwrigting sig voltrek by die snelle vervanging van 'n haas patriargale beskawing deur 'n modern Europese' (blz. 104). Hij gaat dan die vernieuwing: 'gebrokenheid en individualisme, die verlengde scala van gevoelens, die toon van fataliteit en die

vormverfijning' (blz. 107) na bij een aantal jongeren, die geïnspireerd zijn door Nederlandse dichters als Boutens, Leopold en Geerten Gossaert.

Met een van die jongeren, de strijdlustige dichter N.P. van Wijk Louw, kan men nader kennismaken, die een aantal grotendeels polemische opstellen uit de laatste jaren liet herdrukken in de bundel *Lojale verset*. Hij richt zijn 'kritiese gedagtes oor ons Afrikaanse kultuurstrewe en ons literêre beweging' tegen nationale zelfoverschatting en zelfgenoegzaamheid, beurtelings betogend en scherp hekelend, b.v. in de opstellen *Mooi prosa* en *Kritiese skole* (blz. 118-139), gepubliceerd onder het pseudoniem Pieter M. Steyn. Zulk verzet van idealistisch gestemde jongeren, dat uit de verte aan onze Nieuwe-Gids-beweging doet denken, kan heilzaam werken, en verdient de volle aandacht, te meer nu de auteur een voortreffelijk hartstochtelijk-levend Afrikaans schrijft. Of de verfrissende kracht van dit onweer duurzaam zal werken, hangt af van de weerklank die dit streven zal wekken, en van de talenten die de jongeren bij hun verdere ontwikkeling zullen doen blijken.

C.D.V.

Aankondigingen en mededelingen.

A Dictionary of the Low-Dutch element in the English vocabulary.

In 1939 verscheen de laatste aflevering van Dr. J.F. Bense's werk (The Hague - Mart. Nijhoff. Prijs geb. f 32), waaraan de auteur dertig jaren gewerkt heeft. Als inleiding diende zijn degelijk Amsterdams proefschrift over *The Anglo-Dutch relations from the earliest times to the death of William the third* (1924). Omdat ook rekening te houden is met invloeden van Noord-Duitsland, door de Hanse, beperkte de auteur zich niet tot Zuid- en Noord-Nederlands, maar bedoelde hij met de samenvattende term 'low dutch' ook Nederduits. Uit menige bladzijde van zijn woordenboek blijkt dat ook het Afrikaans, als loot van het Nederlands en als bemiddelaar een belangrijke rol toegekend werd.

Bij een zo verwante taal is het verre van gemakkelijk, met zekerheid ontlening vast te stellen. In een voorrede ontwikkelt de schrijver deze bezwaren, en wijst hij aan welke kenmerken de doorslag moesten geven, nl. inwendige (vorm, uitspraak en betekenis) en uitwendige (van historische of letterkundige aard). In elk beredeneerd artikel stelt hij de lezer in staat om zijn

argumenten aan de gegevens te toetsen. Een gedetailleerde bespreking zou in dit tijdschrift misplaatst zijn, maar wij wijzen er op, dat dit werk wegens de kijk die het geeft op de expansie van het Nederlands, ook voor neerlandici van belang is.

Keur uit Staring, ingeleid door A.J. Schneiders (Lochem - N.V. Uitg. Mij. 'De Tijdstroom' - 1940).

Honderd jaar geleden stierf de dichter Staring. De uitgave van deze 'keur', voortgekomen uit echte bewondering, is dus een daad van piëteit. Als de inleider meent dat Staring voor het tegenwoordige geslacht 'levend begraven, ongelezen geprezen' is, dan overdrijft hij. Populair zal de beminnelijke Geldersman nooit worden, maar wie zijn werk door de diepgaande toelichtingen van Van den Bosch heeft leren kennen, en zijn karakter door levensbeschrijvingen en brieven heeft leren waarderen, zal hem een blijvende plaats in zijn herinnering geven. Menig docent zal zich dus, mèt Schneiders, wachten voor een 'poëzie-moordend procedee', dat de jonge leerling van Staring vervreemdt. Dit alles neemt niet weg, dat de poging van Schneiders om de lezers-kring, ook buiten de school, te verruimen, waardering verdient. De *Inleiding* (blz. 7-18), met goed gekozen aanhalingen toegelicht, is inderdaad geschikt om de lezer van Staring's betekenis, van de schoonheid van deze echte en oprechte kunst te overtuigen; de keuze uit allerlei genres, ook uit de brieven, is geslaagd; de verklarende aantekeningen zijn in een losse bijlage gegeven, waarbij aan de voorganger Van den Bosch alle eer wordt bewezen.

Richting en doel der philologie.

Een zevental Groningse hoogleraren gaf als derde interfacultataire leergang, elk een voordracht over 'uitgangspunt, richting en doel' van zijn wetenschap. Gebundeld verschenen deze voordrachten met de titel *Wegen der Wetenschap* (Groningen - J.B. Wolters - 1940; prijs f 1,90). Daarbij werd de philologie besproken door J.M.N. Kapteyn, op degelijke en onderhoudende wijze, met grotendeels aan het Duits ontleende voorbeelden.

Kroniek en kritiek.

Interpunktie in teksten, bestemd om voorgedragen te worden.

Met ingenomenheid maakten wij kennis met het bundeltje *Los van de letter*, onlangs door Dr. J. Karsemeyer en Dr. G. Kaze-

mier uitgegeven. Zowel hun keuze als hun leiding is in veel opzichten te prijzen, en zal een levend onderwijs stellig ten goede komen. De volgende opmerking is dan ook voornamelijk bedoeld als wenk voor een herdruk, en voor de velen die - naar wij verwachten - nu reeds van dit boekje gebruik zullen maken. In de inleiding (blz. 9) lezen wij de volgende raad: ‘In de eerste plaats kun je rusten, waar de schrijver een leesteken heeft geplaatst. Niet over punten, komma's, komma-punten, dubbel punten heenlezen!’ Dit zou behartigenswaard zijn, als alle teksten zorgvuldig ritmisch geïnterpungeerd waren. De kritische lezer zal dadelijk opmerken dat dit niet het geval is. De bewerkers hebben n.l. alle stukken afgedrukt met de eigen interpunktie van de auteurs. Enkele blijken daaraan zorg besteed te hebben, hoewel vaak op grond van de redekundige schoolregels: geen komma vóór *en*; steeds een komma voor een relatief. De meeste auteurs plaatsten de leestekens slordig en stelselloos. Wie daar rusten neemt, leest slecht! Intussen weten de bewerkers zelf dit zeer goed. Zij hebben n.l. op eigen wijze, met schuine streepjes, de rusten aangegeven, die volstrekt niet samenvallen met de komma's. Bewijzen daarvoor vindt men op elke bladzijde. Of de lezers het met de aangegeven rusten overal eens zullen zijn, valt te betwijfelen. M.i. vereisen ze een nauwkeurige herziening. Bovendien moet men de leerling goed duidelijk maken, dat ze evenzeer ‘los van de streepjes’, als ‘los van de letter’ moeten zijn. Verzwaring of verlichting van het accent zal onmiddellijk wijziging brengen in de ritmische struktuur van de zin.

C.D.V.

Uit de tijdschriften.
(Mei-Juni).

De Gids. Mei. In de *Kroniek der Nederlandsche Letteren* schrijft A. van Duinkerken uitvoerig over *Van Eeden's Lyrische Gedichten*.

Juni. In de *Kroniek der Nederlandsche Letteren* oefent Anton van Duinkerken welwillende kritiek op de verschenen delen van de Bibliotheek der Ned. Letteren. Hij wijst op de moeielijkheid dat de redaktie rekening wilde houden zowel met aesthetische als met literatuurhistorische overwegingen, die reeds van verschillende zijden kritiek uitlokten. Straffe eenhoofdige leiding zou z.i. voorkomen hebben dat de opvattingen van de bewerkers te zeer uiteenliepen.

De Nieuwe Gids. Mei. L. van Deyssel geeft opnieuw een reeks losse *Opmerkingen en Beschouwingen*. - In de *Chroniek der Poëzie* beoordeelt M. Beversluis o.a.K.H. de Raaf's vertalingen van Euripides' *De Phoinikische Maagden* en de *Verzen* van J.D. Bierens de Haan.

Juni. L. van Deyssel vervolgt zijn *Opmerkingen en Beschouwingen*, o.a. over werken van jongere auteurs, waarin hij veel te prijzen vindt. - S.M. Noach herdenkt de verschijning van *Pallieter*, 25 jaar geleden. - J. van der Velden geeft een drietal Vondel-studies, getiteld: *Vondel en Christina van Zweden, De Faustidee bij Vondel* en *De dienaar der armen*.

De Stem. Mei. In het Critisch Bulletin worden twee werken aangekondigd, bij de Marnix-herdenking verschenen, nl. het grote *Gedenkboek* en een biografie door A.A. van Schelven.

Groot-Nederland. Mei. Met hoge lof schrijft Hendrik de Vries over *De dichter Van Eyck in zijn bundel 'Herwaarts'*, - N.P. van Wijk Louw behandeldt *Probleme van die intellektuele lewe in Suid-Afrika*. - Aan *De dichter N.P. van Wijk Louw* is een studie gewijd door H.A. Mulder. Het proza van dezelfde Afrikaner wordt besproken door Gerard van Eckeren, in de rubriek *Nederlandsch Proza*. - D.A.M. Binnendijk beoordeelt twee bundels poëzie van L. Th. Lehmann.

Opwaartse Wegen. Mei. J. Romijn geeft, als samenvatting van een radiolezing, een kort opstel over de romanschrijver *Willem Elsschot*.

Leuvensche Bijdragen. XXXI, afl. 1-3. C.G.N. de Vooys geeft *Kanttekeningen bij Dr. W. Couvreur's beschouwingen over 'De hervorming van spelling en schrijftaal van het Nederlandsch*', ter weerlegging van Dr. Couvreur's artikel in de voorafgaande aflevering. - B. van den Berg publiceert een studie over *Het verlies van n voor scherpe spirans in de Germaanse talen*. - J.L. Pauwels schrijft *Nog over Sinter-Klaas*. - J. Decroos verbetert *Een zin- en rijmschema-storende zetfout in een bekend sonnet van Jonker Jan van der Noot*.

Bijblad. L. Grootaers drukt de 31ste vragenlijst af voor het Zuidnederlandsch dialectonderzoek. - P.V. Verstegen beoordeelt A. van Loey's *Bijdrage tot de kennis van het Zuidwest-brabantsch in de XIIIe en XIVe eeuw*. - E. Rombauts beoordeelt o.a. de proefschriften van E. Ellerbroek-Fortuin en van P.E. Muller.

Roeping. Juni. G. Knuvelder beoordeelt het eerste deel van de nieuwe literatuurgeschiedenis. Over Frank Baur's inleidend hoofdstuk schrijft hij vrij uitvoerig, al wil hij later daarop terugkomen. De bezwaren tegen de stijl acht hij niet ongegrond, de behandeling van de stof ‘allesbehalve ideaal’. Wel waardeert hij dat hier interessante problemen voor het eerst in het Nederlands aan de orde gesteld zijn, en dat daarvoor belangrijk materiaal bijeengebracht is. Veel lof heeft de schr. voor Van Mierlo's zeer persoonlijke geschiedenis van de Mnl. letteren tot 1300 wegens de innerlijke waarde, de zelfstandigheid van oordeel en het ‘meesterschap over de synthese’.

De Vlaamsche Gids. Maart-April. Dit ‘speciaalnummer’, over *De nieuwe dichtersgeneratie in Vlaanderen* bevat ‘een autografische en geïllustreerde bloemlezing van 47 dichters en 122 gedichten, bezorgd en historiografisch ingeleid door Dr. Johan Daisne.’ Behalve alle portretten geeft de verzamelaar een eigenaardige statistische bewerking van de ingezamelde gegevens, op grond van een vragenlijst.

Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde LX, afl. I. C.G.N. de Vooys vestigt de aandacht op *De Middelnederlandse Boëthiusvertaling van Jacob Vilt*, een Brugse goudsmid, die in 1466 de bewerking van Jean de Meun in zijn West-Vlaams overbracht. Deze vertaling is slechts in één handschrift van 1470 bewaard, dat door Verdam niet geraadpleegd is, omdat hij het vereenzelvigde met een andere vertaling, in de Gentse inkunabel van 1485 bewaard. - D.C. Tinbergen maakt, in aansluiting bij Kloeke's vondst, *Opmerkingen over de strofen in Van den levene ons heren*, die hij in de bekende passage met de helle-beschrijving tracht te herstellen. - J.H. van Lessen schrijft *Over namen van munten, in het bijzonder over stuiver*. Zij bestrijdt de etymologie van stuiver, door E. Schröder voorgesteld, en levert bewijzen ter handhaving van de oudere afleiding. - P.J.J. Diermanse antwoordt ontkennend op de vraag *De ‘Kamper-uien’: import*? - J.W. Muller beoordeelt Overdiep's uitgave van *Een fragment van den roman der Lorreinen*; C. Kramer beoordeelt het proefschrift van C.L. Thijssen-Schoute over *Nicolaas Jarichides Wieringa*.

Onze Taaltuin. Mei. J. Pollmann vervolgt zijn opstel over *Volksliedstudie* met de uiteenzetting van zijn desiderata: een volledig tekstboek, een melodieboek met een uitgebreid register-

deel. Z.i. zou dit in een tiendelige uitgave een werk van tien jaren, met regeringssteun volbracht moeten worden. - J. Wils beoordeelt Baur's inleiding bij *De nicuwe groote Nederlandsche litteratuurgeschiedenis*. Hij betreurt de leemten in de litteratuuropgaven en somt op, welke Noord-Nederlandse werken z.i. vermeld hadden moeten worden. - P.J. Meertens ontwierp een *Taalkaart aardbei*. - E. de Fremery bespreekt V.E. van Vriesland's *Spiegel van de Nederlandsche poezie door alle eeuwen*; A. Weynen bespreekt A. van Loey's *Bijdrage tot de kennis van het Zuidwestbrabantsch in de* 13*de en* 14*de eeuw*.

Juni. Jac. van Ginneken prijst *De monumentale uitgave van onzen Nederlandschen vorstenspiegel*, n.l. Pater Daniëls uitgave van Dirc van Delf's werken. Als aanvulling bij de inleiding oppert hij de mening, dat deze auteur te verzelvigen zou zijn met Theodoricus de Delf, die van 1394-1396 te Parijs studeerde, en toen wellicht nog geen Dominicaan zou geweest zijn. - J. Wils geeft, op het voetspoor van de psycholoog O. Lipmann, een uitvoerige, leerzame studie over *Suggestieve ja- en neen-vragen*, waarbij ook veel materiaal uit niet-Indogermaanse talen ter sprake komt. Achtereenvolgens bespreekt hij, met voorbeelden *De verwachtingsvragen, De overredings- of verzetvragen, De reactie van den partner, De beteekenis en vorm der ja- en neen-indices*. - Jac. van Ginneken geeft een overzicht van een onlangs verschenen Rotterdamse studie: *Een vergelijkend onderzoek naar den kinderlijken woordenschat*. - P.J. Meertens ontwierp een *Taalkaart* voor het woord *moe* (*moede*). - Een *Boekbespreking* van E. de Fremery geldt een drietal boeken over tekstverklaring en voordracht bij het onderwijs.

Tijdschrift voor zielkunde en opvoedingsleer. Win. Roukens publiceert een voordracht over *Heemkunde en volkskunde*.

Maandblad Zuid-Afrika. Mei. D. Bax vervolgt zijn overzicht *Het Afrikaanse boek* met een opsomming van wat tussen 1 Mei en 1 Nov. 1939 verschenen is.

Den Gulden Winckel. April. Onder het opschrift *Romantick in de 'Camera Obscura'* wijst G.J. Geers op de merkwaardige psychologie van 'Teun de Jager'.

Museum. Mei. D.C. Tinbergen beoordeelt de nieuwe *Reinaert*-uitgave van J.W. Muller.

C.D.V.

De taaie levenskracht van het sterke werkwoord.

In de ontwikkeling van de germaanse talen is een duidelijke tendentie op te merken tot vereenvoudinging van het vormen-systeem, tot nivellering en afschaffing van overbodige onderscheidingen. Wij zien dat aan de sterke inperking van de buigingsklassen van de substantiva, aan het verval van de naamvals-vormen, en van de persoons- en modusvormen bij het werkwoord. De functie van de naamvallen is overgenomen door voorzetsel-constructies, door strengere woordschikking en andere middelen. Bij het verbum werden de persoonsvormen hoe langer hoe meer overbodig doordat hun functie overging op begeleidende pronomina of nomina; de modi werden in ruime mate vervangen door modale woordjes en omschreven werkwoordsvormen.

Dat betekent een geleidelijke overgang van het synthetische taaltype, dat de oudgermaanse talen vertoonden, tot het analytische van de moderne germaanse taal. Hoe verder de germaanse talen deze weg zijn opgegaan, hoe ingrijpender de vereenvoudiging in het algemeen is van wat wij de morphologie noemen: de grammatische middelen tot uitdrukking van betrekkingen en verhoudingen aan het woord zelf. Van de drie westgermaanse cultuurtalen is het Engels hierin het verst gegaan: in zijn germaanse bestanddelen is het bijna een monosyllabische taal geworden, terwijl de mogelijkheden van morphologische distinctieven aan het woord sterk zijn beperkt. Het conservatiefst is het Duits; het Nederlands vormt niet alleen geografisch, maar ook in zijn stadium van ontwikkeling het middenstuk. Men behoeft slechts een vluchtige blik te slaan op de verbale en nominale flexie, met alle bijzonderheden van modus, genus, casus enz., om zich van de globale juistheid dezer rangschikking te overtuigen.

Te midden van dit vereenvoudigde en op ‘efficiency’ berekende grammatisch systeem staat het sterke verbum in zijn wonderlijke grilligheid en onregelmatigheid als een zonderling anachronisme. Met recht mag het genoemd worden een ‘taaloudheid’, waarvan men zich verwonderen kan dat het nog niet is opgeborgen in het ‘museum van taaloudheden’, om met Verdam te spreken,

die weliswaar de term in andere zin bezigde [1] dan hier is bedoeld.

Na de zoëven beschreven ontwikkeling, die bijna omwenteling mag heten, is het morphologisch voorkomen van het verbum in de westgermaanse talen geworden als volgt. Eén voorname categorie, die van het tempus, is in stand gebleven, zelfs scherper gedifferentieerd: in de ene taal duidelijker dan de andere heeft zich een perfectum afgetekend tegenover een imperfectum, een onderscheiding waarvan de oudgermaanse dialecten nog slechts de eerste aanloop kenden. Het imperfectum, formeel het oude praeteritum, wordt op de oude 'synthetische' wijze gekenmerkt door een vormverandering aan het woord zelf; het perfectum op 'analytische' wijze door hulpwerkwoorden met het participium. Dit laatste is, met de infinitief, een vorm geworden van zeer groot belang. De gebruiksfeer van beide is sterk uitgebreid [2] in verband met de toeneming van de omschreven temporale en modale vormen. De infinitief heeft functioneel beschouwd generlei aanspraak meer op de oude aanduiding 'infinitivus praesentis'. Het is een op zich zelf neutrale werkwoordsvorm, die zijn nadere betekenis (futurum, imperatief, optatief, potentialis, vraag) eerst krijgt door de vergezellende hulpwerkwoorden: *ik zal eten; je moet eten; kun je niet eten?; je mag eten*, enz. Ook het participium, dat wij op historische gronden nog wel aanduiden als 'verleden' of 'voltooid deelwoord', is door die benamingen in zijn functie volstrekt niet gekarakteriseerd. Men denke slechts aan het gebruik in zinnen als: *een straatweg wordt aangelegd; terwijl de baan schoongeveegd werd; ingerukt*!

'Infinitief' en 'praesens' sluiten zich formeel nauw bij elkaar aan, zo zij nog onderscheiden zijn: in het Engels is de formele

1) In zijn rectorale rede *Een museum, van taaloudheden* (1909).

2) De grote frequentie van de infinitief blijkt op eigenaardige wijze in de kindertaal. Het is zeer gewoon dat de eerste verbale vorm die het kind verovert, de infinitief is: *slapen, eten, lopen* enz. gaan dikwijls, zij het in phonetisch nog onvolkomen vorm, aan de persoonsvormen vooraf. De reden hiervan is dat het kind, zolang het nog niet meer dan een of twee woorden achtereen spreekt, de infinitief het meest hoort en daardoor het eerst abstraheert uit de vele omschreven vormen (zie de voorbeelden met *eten* enige regels verder in het artikel). Om dezelfde reden hoort ook het participium tot de eerste werkwoordsvormen: min of meer geslaagde reproducties van *gedaan, gekregen, (op)gegeten* e.d. komen al vroeg voor vooral in het stadium van de uit twee woorden bestaande zinnen.

onderscheiding van bijna geen betekenis meer. Zo is dan morphologisch het verbum van een moderne germaanse taal, veel meer nog dan in het Oudgermaans, getypeerd door de vier vormen, waarvoor ik gemakshalve de oude benamingen behoud: 1. praesens + infinitief; 2. en 3. praeteritum enkel- en meervoud; 4. participium. Het oude viertal wordt, gelijk wij nog nader zullen zien, hoe langer hoe meer tot drie gereduceerd, doordat enkel- en meervoud van het praeteritum tot elkaar naderen; in het Engels, ook op dit punt het radicaalst van de drie westgermaanse cultuurtalen, is dit proces voltooid in de volkomen afschaffing van het verschil.

Ongedwongen laten zich deze drie of vier hoofdvormen in twee groepen verdelen: enerzijds de groep praesens-infinitief, die zich nauw aansluit bij de stam van het werkwoord, en anderzijds de groep praeteritum-participium, waarin die stam door suffigering of interne wijziging veranderd wordt. Hoe meer de verschrompeling van de uitgangen de infinitief en het praesens doet naderen tot formele identiteit met de stam, hoe scherper de twee groepen zich tegen elkaar aftekenen. Had het Engels niet nog de *-s* als uitgang van de derde persoon, dan zou voor die taal de indeling kunnen zijn: groep 1 = de stam, groep 2 = de gewijzigde stam.

Gemakshalve wil ik hier in 't vervolg de eerste groep aanduiden als de ‘primaire’ vormen tegenover de ‘secundaire’ van de tweede groep. ‘Primair’ en ‘secundair’ doelen hier dan niet op historische volgorde van het ontstaan der vormen - al zouden de benamingen bij het merendeel van de werkwoorden ook uit dit oogpunt niet geheel ongepast zijn -; ook zijn de termen geheel los te denken van de betekenis die in de vergelijkende grammatica er wel aan is gehecht: zij beogen alleen de verhouding weer te geven, zoals die zich aan het moderne morphologisch besef voordoet.

Sedert de oudgermaanse tijd zijn er, in het groot gesproken, twee manieren om deze hoofdvormen van het werkwoord formeel te markeren: de sterke flexie, die gekenmerkt was door een vrij grillige wisseling van het stamvocalisme, en de zwakke flexie, in het Gotisch naar klassen gedifferentieerd, waarvan de sporen ook in het Oudwestgermaans nog duidelijk te zien zijn. In de middelperiode echter zijn deze klassen samengevloeid. En zo hebben wij gekregen een uitermate praktische, eenvoudige

en evenmatige morphologische figuur: de onveranderde werk-woordstam in de primaire vormen, diezelfde stam met duidelijke en gemakkelijk te hanteren onderscheidingsmerken in de secundaire vormen. De groep van de aldus flecterende werkwoorden werd gestadig uitgebreid doordat bijna alle nieuw gevormde verba er zich bij aansloten. Zo kreeg de zwakke flexie, door haar eenvoud en gerieflijke hanteerbaarheid reeds aantrekkelijk, langzamerhand een overweldigende numerieke meerderheid.

Wie dit verloop aanzag b.v. in de vijftiende eeuw, en de algemene richting in de ontwikkeling der germaanse talen kende, zou de voorspelling hebben durven wagen dat omstreeks het jaar 2000 de doelloze en lastige verscheidenheid in de verbale flexie zou ongedaan gemaakt zijn door een algehele overwinning van het eenvoudige en regelmatige type. Maar het is anders gelopen. Wel zien wij ieder opkomend mensengeslacht het proberen met *slaapte, zingde* e.d. Telkens weer rammelt de jongste generatie aan de zware ketenen der traditie. Maar even grif staat en stond een ouder geslacht gereed om te verbeteren en weer vast te klinken wat los dreigde te raken. En heeft de kleine mens eenmaal ervaren dat zijn verstandige poging om naar redelijke analogie praeterita te vormen door de volwassenen als stumperigheid wordt gewaardeerd, dan worstelt hij nog lang, eer hij zeker is van de juiste vormen. Geen treffender demonstratie van het archaïstische in de sterke flexie dan het krampachtig tasten van een intelligenten zesjarige, die zijn taal phonologisch en phonetisch en syntactisch volkomen beheerst, maar bij gelegenheid verklaart dat het 's nachts *gevriesd* heeft of met cumulatievormen als *liepte* en *gingde* haspelt. Met dat al is de positie van de ‘sterke’ flexie nog zo onverzwakt, dat wij het in onze grammatica's nog niet aandurven - wat men in het Engels al doet - de kleine groep afwijkende en onderling zeer uiteenlopende sterke werkwoorden aan te duiden als de ‘onregelmatige’ tegenover de overgrote massa van regelmatige werkwoorden die wij hardnekkig ‘zwak’ blijven noemen.

Er zijn wel enkele successen behaald: een aantal sterke werkwoorden is inderdaad zwak geworden, geheel of gedeeltelijk: in het laatste geval is de regelmatige vorm alleen nog in het praeteritum doorgedrongen. Waarom het participium gewoonlijk vasthoudender was, komt straks ter sprake. In het Nederlands hebben vooral de sterke werkwoorden van de klasse *varen- voer-gevaren* een veer gelaten: *bakken, lachen, laden, schaven*,

waden, waken, wassen zijn grotendeels genormaliseerd, nadat *zij* in het oudere Nederlands veelal een *ie*-praeteritum naar de reduplicerende klasse hadden gehad. Overigens zijn de vanouds reduplicerende werkwoorden ook sterk aangetast. Laten wij *groeien* buiten beschouwing, dat al heel vroeg zwakke vormen heeft gekregen, dan blijven nog *heten, raden, scheiden, spannen, stoten, vouwen, vloeken, waaien, zaaien*, om maar de meest gebruikelijke van deze groep te noemen.

Wat de *a-oe*-klasse betreft, zal de normalisering voor een belangrijk deel daaraan zijn toe te schrijven, dat één van de secundaire vormen, het participium, in de meeste gevallen zich niet door klankwisseling van de primaire onderscheidde: naast *laden* stond *geladen*, naast *lachen: gelachen*. Het morphonologisch principe der klankwisseling werd verzwakt, doordat het niet meer op a l l e secundaire vormen van toepassing was: één stap in de richting van afschaffing van dit principe was al gedaan. Misschien is het dan ook niet toevallig, dat *scheppen* en *heffen*, die in de deelwoorden *geschapen* en *geheven* wel klankwisseling vertoonden, taaier zijn gebleken. Maar *beseffen-besief (besoef)- beseven*, dat in hetzelfde geval verkeerde, heeft het moeten afleggen.

Voor de reduplicerende werkwoorden gold ten dele hetzelfde motief (*spannen-gespannen; stoten-gestoten*); bovendien waren zij vanouds al zeer trefbaar door hun bijzonder afwijkend voorkomen, terwijl hun primaire vormen door een bonte afwisseling in vocalisme allerminst iets als een systeem vormden en zodoende elkaar in het geheel niet steunden.

Overeenstemming tussen de primaire vormen en het participium bestond ook bij de meeste werkwoorden van het type *geven-gaf- gegeven*, en inderdaad is ook van deze numeriek niet zeer sterke groep een groot gedeelte zwak geworden sedert de middeleeuwen: *kleven, kneden, leken* en *weven. Meten* is een goed eind op weg: het praeteritum *mat* moet in beschaafde omgangstaal hoe langer hoe meer wijken voor *meette*.

Wij mogen ons niet voorstellen met de aanwijzing van deze factor het gecompliceerde spel van analogie en herklassering geheel te hebben doorschouwd. Èn de gereduplicerende èn de *a-oe*-klasse hebben op hun terugtocht nog tactische voordelen behaald. Nemen wij als de grote tegenstelling ‘sterk’ en ‘zwak’, dan zijn de voordelen van de reduplicerende klasse het geringst: de praeteritumvocaal die hier thuishoorde is overgegaan op verba van andere ook reeds sterke klassen: *be-* en *verderven, helpen*,

sterven, werpen, zwerven, heffen, scheppen. [1)] Daarentegen heeft de groep van *varen* en *dragen* nog in betrekkelijk late tijd zoveel werfkracht gehad, dat bij een paar veel gebruikte zwakke werkwoorden het klankwisselend praeteritum van die klasse vaste voet heeft gekregen, nl. *jagen* en *vragen*.

Ook *waaien* is met *woei* in deze invloedsfeer getrokken.

Zoëven werd al vermeld dat bij de aanwinsten van het regelmatige flexietype in de laatste eeuwen dikwijls het participium de sterke vorm behield: *geladen* bleef naast *laadde* bestaan, *lachte* heeft nog niet tot *gelacht* geleid. Vermoedelijk is dit zó te verklaren, dat het sterke participium, sedert *ge-* het normale prefix van het participium was geworden, al één voornaam morphologisch merk met het regelmatige participium gemeen had: het was om zo te zeggen half regelmatig. De uitgang was, bij het prefix, vergeleken, wel niet indifferent, maar toch functioneel lang niet zo gewichtig als de klankwisseling in het praeteritum, die hèt afwijkende was geworden, hèt characteristicum van het sterke werkwoord. Op dit centrale punt richtte zich allereerst het streven tot normalisering; was dàt veroverd, dan kon het participium ook de regelmatige vorm krijgen, maar het volgde nog niet automatisch. Om dezelfde redenen verdraagt zich, bij het omgekeerde verloop, ook *vroeg* met *gevraagd* en *joeg* met *gejaagd*.

De grote uitzondering is *geweest* tegenover *was*. Nu was het verbum substantivum door de grilligheid van onverwante of niet meer als verwant herkende vormen (*ben, is, zijn, was*) van een zodanige onregelmatigheid, dat zelfs de groepering van primaire tegenover secundaire vormen hierin niet is terug te vinden. Dat zulk een zonderling paradigma in zijn ontwikkeling onberekenbaar is, behoeft niet te verwonderen, en men zal bij

1) Deze veroveringen zijn niet van zo grote betekenis als de officiële taal doet vermoeden. *Heffen* en *scheppen* en *werpen* zijn geen volks-taalwoorden. En voorzover de genoemde werkwoorden wel tot de volkstaal behoren (*bederven, helpen, sterven, zwerven*), is het *ie*-praeteritum dialectisch weinig verbreid. (Daarentegen is *wier*(*d*) bij *worden*, in litteraire taal als archaïstisch-statige vorm gewaardeerd, zeer gewoon in dialecten).
De *ie*, die in het praeteritum van de groep van *bakken* enz. indrong (zie boven blz. 245), is geen blijvend succes geweest, maar eerder mede oorzaak geworden dat *bakken-biek* e.d. losraakten van *varen-voer, dragen-droeg* en daardoor in weerstandsvermogen verminderden.

de verklaring van de ondergang van *gewezen* de homonymie met *gewezen*, deelwoord bij *wijzen*, ten hoogste als bijkomende factor laten gelden.

Buiten de overgangen in groepverband naar de regelmatige flexie, die hierboven zijn besproken, zijn er nog enkele geïsoleerde gevallen van normalisering, zoals *dorsen, barsten, kruien, spuwen* en (*ver-*)*helen*. Het is niet mijn bedoeling voor elk van die naar een oorzaak te zoeken. Voor de eerste vier, in het bijzonder voor *spuwen* zal isolering, declassering ten gevolge van apart klankverloop wel meegewerkt hebben tot verzwakking van het weerstandsvermogen.

Van meer belang is een andere, minder ingrijpende nivellering, die ingetreden is bij de sterk gebleven werkwoorden. De oude veelvormigheid is beperkt doordat veelal in het praeteritum de klinkers van enkel- en meervoud gelijk gemaakt zijn in de west-germaanse cultuurtalen, die nog enkel- en meervoud onderscheiden, nl. het Nederlands en het Duits. Al dadelijk is hierbij op te merken, dat door deze vereenvoudiging het morphonologisch principe van de klankwisseling verstevigd wordt. Het is duidelijk dat een stel vormen *binden-bond-bonden* of *binden-band-banden* de morphonologische scheidslijn tussen praesens en praeteritum scherper trekt dan het minder duidelijk antithetische oudere type *binden-band-bonden*. Verder blijkt terstond, dat het Nederlands de pinnen van de klankwisselende flexie nog steviger heeft ingeslagen dan het Duits, doordat het a l l e secundaire vormen onderling gelijk gemaakt heeft: ndl. *bond-bonden-gebonden* tegenover dui. *band-bunden-gebunden*. Juist als bij de zwakke of regelmatige werkwoorden staan nu in het Ndl. de primaire en secundaire vormen scherp afgetekend tegenover elkaar. Dat verhoogt de levensvatbaarheid van het systeem, en ook, zoals wij nader zullen zien, de expansieve kracht.

Deze vereenvoudiging valt het duidelijkst in het oog, en wordt daarom veelal het nadrukkelijkst geconstateerd, bij de werkwoorden van het type *binden*. Intussen heeft hetzelfde - waarschijnlijk al vrij vroeg - plaatsgehad bij de groep van *grijpen* en die van *bieden* en *buigen*: in ieder geval hebben tegenwoordig de dialecten, die *ê* en *ē, ô* en *ō* nog onderscheiden, meestal de *ē* en *ō* die oorspronkelijk in het meervoud thuishoorde. Het Algemeen Nederlands kent de differentiatie tussen de twee *ee*- en de twee *oo*-klanken niet meer, en zo geldt ook voor deze

klassen - die in het participium vanouds dezelfde klinker hadden als in het meervoud van het praeteritum - het beginsel: eenzelfde klinker in alle secundaire vormen.

Minder duidelijk spreekt de toenadering tussen enkel- en meervoud van het praeteritum in de groep van *eten* en *nemen*. *At* en *aten, nam* en *namen* hebben wel niet dezelfde klinker, maar toch de twee klinkers die in *dag* en *dagen, pad* en *paden* in vaste en nauwe onderlinge betrekking staan. Men mag zeggen dat bij *nam* en *namen* de gelijkheid is verkregen voorzover het phonologisch systeem van het Nederlands dat toeliet bij behoud van de bestaande groepering van vaste en losse aansluiting, of - wil men liever - van korte (d. w. z. niet verlengbare) en lange (d. w. z. verlengbare) klinker. Dat er inderdaad naar toenadering of gelijkmaking in deze zin is gestreefd, komt duidelijker uit in die oostelijke dialecten, die de vanouds lange *â* als een *å*-klank onderscheiden van de in open lettergreep verlengde korte *a*: men vindt daar nl. gewoonlijk in het meervoud de klinker die aan de verlengde *ā* beantwoordt, niet de ǫ́, die de regelmatige voortzetting is van *â*. Een stap verder heeft bv. het Roermonds gedaan, waar de *oo* uit *â* ook in het enkelvoud is gedrongen, zodat nu èn enkelvoud èn meervoud de lange klinker hebben. In andere richting, ten gunste van de vast aangesloten of korte klinker, hebben hollandse dialecten die verdere stap gedaan: daar treft men *nam-namme(n), zat - zatte(n)* aan. In deze werkwoordklassen houdt evenwel in het Hollands veelal en in het Alg. Ndl. steeds het participium zijn van het praeteritum afwijkende klinker, zodat de eenheid van alle secundaire vormen hier niet is bereikt.

Zonder verder op de nogal uiteenlopende en belangwekkende dialectische bijzonderheden in te gaan, wil ik hier alleen nog vermelden dat de door Mej. Hol bestudeerde sterke verba met umlaut in het participium deze umlaut niet zelden hebben doorgevoerd in alle secundaire vormen, zodat men bv. bij *gieten* dezelfde tegenstelling krijgt als in de algemene taal: *geut-geuten*- (*e*)*geuten*. Soms strekt deze uniformisering van de secundaire vormen zich ook uit over groepen die in de algemene taal een afwijkend participium hebben behouden, als bv. *steken-steuk-steuken-esteuken*. Bij Overdiep *Stil. Gr*. 305 staat een overzicht van de sterke buigingsklassen in het dialect van Huizen (N.-H.), dat laat zien hoever het streven naar gelijkmaking daar heeft doorgewerkt.

Hiermee is het overzicht vrijwel volledig van de regulering die in de loop der eeuwen de sterke flexie heeft ondergaan: een klein gedeelte is geheel of gedeeltelijk tot de regelmatige (zwakke) werkwoorden overgegaan, een -ander deel heeft door nivellering tussen de secundaire vormen een minder grillig uitzien gekregen.

Daartegenoyer staan echter veroveringen op de regelmatige flexie. Wij zagen boven al, dat de verba met klankwisseling *a-oe* op hun terugtocht nog voordelen behaalden. Van een terugtocht kan men in 't geheel niet spreken bij de klasse van *grijpen*: hier zien wij eerder een bescheiden, maar geregelde aanwinst. [1] Al spoedig na de ontlening wordt *prijzen* in het Hoogduits sterk; in het Nederlands handhaven de zwakke vormen zich wat langer, maar thans is het pleit beslecht, nu een zwak *prijzen*, nog als denominatief gevoeld, semantisch definitief van het sterke *prijzen* gescheiden is. *Kwijten* en *spijten* hebben in het Nederlands een geschiedenis die enigermate met die van *prijzen* te vergelijken is; ook zij zijn van uitheemse oorsprong. *Wijzen* bewaart in *gewijsde* nog de herinnering aan zijn zwak verleden. Van *(ge)lijken* zijn geen sporen van zwakke buiging meer over, behalve in de 2e en 3e pers. enkelvoud van het praesens in oostelijke dialecten (die *ie* hebben, en niet de verkorte klinker *i* als in *grip(s)* bij *grijpen*). Zelfs de langere dialectische vorm *lijkenen* heeft niettegenstaande zijn voor een sterk verbum ongewone primaire vorm geen zwakke flexie meer. [2] Met *schijnen* staat het evenzo als met *lijken. Belijden* is sterk geworden langs de merkwaardige omweg van de hypercorrect ingevoegde *d*. Voor *vrijen* aanvaardt de *Woordenlijst* van De Vries en Te Winkel, door Beets in de 7e druk bewerkt, sterke flexie naast de normale zwakke. Brill ging in 1870 in zijn *Nederlandsche Spraakkunst* (I, 327) al verder, toen hij *vrijen* onder de

1) Wanneer *schrijven* niet met lat *scrîbo* oerverwant, maar daaraan ontleend is, dan is de overgang van dit werkwoord wellicht de oudste annexatie van de klasse van *grijpen* in het Westgermaans. Want het zal dan aanvankelijk wel zwak geweest zijn, zoals oudnoords *skrifa* gebleven is. Maar dit is slechts een bijzonderheid, die geheel los staat van het latere verloop in het historische Nederlands en ten dele ook in het Duits.

2) Dat trouwens zo'n dactylische infinitief, en formele aansluiting bij de echt zwakke frequentativa, geen voldoend voorbehoedmiddel is, toont *twijfelen*, dat in hollandse dialecten veelal sterk is: *twefel- getwefelen*.

sterke werkwoorden opnam, en alleen voor een bepaalde betekenisnuance nog zwakke flexie liet gelden. Daarentegen zien wij sedert 1870 verdere voortgang van de sterke verbuiging, als Brill bij *hijsen* nog zwakke vormen naast de sterke erkent, evenals bij *mijden* en *vermijden* en het minder gebruikelijke *aantijgen*; bij deze werkwoorden, althans bij *hijsen* en (*ver*)*mijden*, is thans het proces voltooid. Anders staat het weer met *hijgen* en *krijsen*, die Brill als normaal sterk aangeeft met óok zwakke vormen. Een belangwekkend voorbeeld is voorts *stijven*, dat juist in de meest alledaagse, concrete betekenis sterk is geworden.

Het is te begrijpen dat ook werkwoorden met *ei* in deze sfeer worden getrokken. Een aardig geval is *uitscheiden*, gemeenzamer dan het simplex *scheiden*, en wellicht door velen niet meer als een compositum daarvan gevoeld: *schee uit* en *uitgescheeën* zijn wel als de gangbare beschaafde vormen aan te merken. Ook van *breien* hoor ik dikwijls vormen als *gebreeën jumpers*; zelfs meen ikzelf, die aan *gebreide* vasthoud, langzamerhand daarmee het odium van overdreven correctheid op mij te laden. In hollandse dialecten is ook *reizen* veelal sterk. In een meisjesboek, waarvan ik helaas titel en bladzijde niet kan terugvinden, vond ik *vrijgepleten* als participium bij *vrijpleiten*: een vorm die men zonder aarzeling als foutief zal brandmerken, maar intussen de kracht van de tendentie tot ver‘sterk’ing treffend illustreert.

De oorzaak van deze opmerkelijke expansieve kracht van het flexietype *ij-ee* moet wel voornamelijk gelegen zijn in de onderlinge gelijkmaking van de secundaire vormen, waardoor deze onregelmatige werkwoorden een zekere regelmaat verkregen, en in de scheiding tussen de hoofdvormen dezelfde systematiek vertoonden als de regelmatige zwakke verba. De consolidatie van het klankwisselend flexietype door deze logische groepering van de vormen heeft de aldus vereenvoudigde verba niet alleen sterker gemaakt in de strijd tegen de overmacht van de regelmatige verba, maar zelfs ze in staat gesteld op de regelmatige veroveringen van betekenis te maken.

Om dezelfde reden heeft het type *bergen, gelden* nog *schenden, schenken* en *zenden* kunnen annexeren; van *wenken* komen sterke vormen dialectisch voor, en litterair bij Gorter in de *Mei*; ook *erven, orf, georven* is dialectisch zeer gewoon, en uit beschaafde mond geenszins ongehoord. Bij *winden-wond* heeft zich *dingen* aangesloten. Het eveneens gereguleerde type *buigen-boog-bogen-gebogen* heeft succes gehad met *fluiten, pluizen* en *spuiten*,

terwijl de sterke flexie van *ruilen*, hoezeer in westelijke dialecten verbreid, evenals die van *juichen* en *wuiven* onder het niveau van het beschaafd is gebleven. *Fuiven-foof-gefoven* is zeker van oorsprong een opzettelijke, schertsende formatie, maar heeft opgang gemaakt doordat het zich kon aansluiten bij de gereguleerde en daardoor expansieve groep met *ui* in de primaire en *oo* in alle secundaire vormen. Dat de klasse van *grijpen* de sterkste werfkracht heeft betoond, zal wel liggen aan de grote getalsterkte van deze groep, alsook misschien aan de betrekkelijke talrijkheid van zwakke verba die hetzelfde stamvocalisme hadden en daardoor voor annexatie in aamerking kwamen.

Uit het voorgaande blijkt al voldoende, dat de klankwisselende verbale flexie in het Nederlands geenszins een fossiele rest is. Een uitlating als die van Meillet, *Caractères généraux des langues germaniques* 149: 'le groupe ne s'est enrichi de formes nouvelles que par exception' kan men nauwelijks voor het Nederlands toepasselijk achten, en zeker niet zal men er mee instemmen dat de sterke werkwoorden 'tendent à, sortir peu à, peu de l'usage'.

Bovendien is juist in de laatste eeuwen dit flexietype versterkt op een heel andere wijze dan totnogtoe werd besproken. Deze versterking hangt nauw samen met een germaanse eigenaardigheid, die bij uitstek tot de 'caractères gén´raux' behoort en de morphologische revolutie van de germaanse talen zeer heeft bevorderd: namelijk het zware initiale accent. Een late nawerking hiervan is de tendentie tot apocopering van de *ə* aan het einde van de ongeaccentueerde slotsyllabe [1], waardoor het Nederlands met een grote rubriek van woorden genaderd is tot de monosyllabische gedaante van het Engels, en zich verder verwijderd heeft van het Duits, dat hieraan lang niet in dezelfde mate heeft meegedaan.

Om licht doorzichtige redenen is de eindklinker van het zwakke praeteritum bij dit proces ontzien. Zodra echter het praeteritum, door welke oorzaak dan ook, een stamvorm vertoonde die van die van het praesens afweek, is de apocope doorgegaan. [2] Zo krijgen wij aanwinsten als *bracht*, *dacht*, *kocht*, *zocht*, *had*; ook *dorst*, *mocht* en *wist* zijn hiertoe te rekenen.

Misschien zal iemand er bezwaar tegen maken, dat het type

1) Zie hierover *N.T.* XXXI, 241 vlgg., 322 vlgg.
2) Vgl. *N.T.* XXXI, 243 vlg.

bracht, *kocht* enz. op één lijn gesteld wordt met de vanouds sterke praeterita, omdat er in *bracht* e.d. meer verandert dan de stamklinker. Dit bezwaar, voortkomend uit de historische beschouwing van moderne toestanden, is van hedendaags grammatisch standpunt ongegrond. Want niemand maakt er bezwaar tegen dat *vriezen-vroor*, *zien-zag*, *komen-kwam*, *houden-hield*, *slaan-sloeg* 'sterk' genoemd worden. En hierin is de verandering in het praeteritum even ingrijpend en even weinig tot de stamklinker beperkt als bij *brengen-bracht*. Het kenmerkende voor het huidige taalgevoel van de zwakke of regelmatige verba tegenover de andere is gelegen niet in de k l i n k e r wisseling, maar in de s t a m verandering. Bij de 'gewone' verba blijft de stam onveranderd, maar krijgt een verlengstuk dat het praeteritum in het enkelvoud tweesyllabig maakt. Bij de 'onregelmatige' verba wordt de stam zelf veranderd en het enkelvoud van het praeteritum blijft éénsyllabig. Vervangt men de tegenstelling k l a n k wisselende en niet-k l a n k wisselende verba door de ongetwijfeld juistere: s t a m wisselende en niet-s t a m wisselende verba, dan behoren *bracht*, *dacht* en *kocht* tot de stamwisselende groep. Dat de stamwisseling bij sommige verba tot klinkerwisseling beperkt blijft, bij andere, zoals *zien*, *houden*, *brengen*, *kopen*, meer ingrijpend is, doet niet af aan het feit, dat al deze verba gevoeld worden als te behoren tot dezelfde morphologische groep. De uitgang van het participium is, gelijk wij reeds zagen, tegenover de wisseling in het praeteritum van zeer ondergeschikt belang geworden sedert *ge-* het typerende prefix van het participium bij a l l e verba werd. De uitgang was trouwens allang weinig markant in *gezien* en bij de veelal in de grammatica's als 'onregelmatig' erkende werkwoorden *gaan, staan* en *doen (gegaan, gestaan* en *gedaan*). Het behoeft wel geen betoog, dat wij ook deze werkwoorden tot de stamwisselende klasse rekenen. Het praeteritum *dede* bij *doen* is dan ook volgens hetzelfde procédé behandeld als *brachte* enz.

Een andere weg is de meer gemeenzame vorm *dee* gegaan. Hier is de syncopering van intervocalische *d*, met syllabeverlies, dienstbaar gemaakt aan de inlijving van dit toch al onregelmatige werkwoord bij de stamwisselende groep. Het klankproces was hier te vergelijken met *vree* uit *vrede*, *kou* uit *koude*, *hei* uit *heide*. Zoals de apocope van slot-*e* bij werkwoorden met onveranderde stam in het praeteritum niet doorging, zo bleef ook de syncopering van *d* achterwege in gevallen als *vleien-vleide*,

bouwen-bouwde. Zodra echter het praeteritum, door welke oorzaak dan ook, in stamvorm van het praesens verschilde, kon de uitgang -*de* vervallen, en dit is dan ook geschied in *wou*. Weldra zal *zoude* het veld geheel geruimd hebben voor *zou*, terwijl *zeide* ook al archaïstisch begint te worden tegenover *zei*. En als *lei* bij *leggen* niet min of meer naar het hoekje van de vulgarismen gedrongen werd, zou het stellig weldra even gewoon zijn als *zei*. [1)]

Bij *konde* dat tot *kon* werd, is zelfs geen algemene klanktendentie aan te wijzen, die voor deze inlijving bij de stamwisselende groep aansprakelijk te stellen is. Sedert *konnen* als praesens vorm het afgelegd heeft tegen *kunnen*, was er blijkbaar geen reden meer om de overbodige uitgang -*de* in *konde* te handhaven. Men kan zich zelfs afvragen of het in onbruik raken van de vorm *konnen* in praesens en infinitief niet bevorderd is door de neiging om het praeteritum in stamvocaal tegenover het praesens te differentiëren.

Al de werkwoorden, die op deze wijze zich aansloten bij de stamwisselende groep, behoren tot de meest voorkomende. Enerzijds is dit een bewijs voor de expansie-kracht van de stamwisselende werkwoorden, anderzijds betekenen juist zulke veroveringen een machtige versterking van de positie dezer groep.

Het is verder de moeite waard op te merken dat vele van de hier besproken aanwinsten van het stamwisselende flexietype behoren tot de praeterito-praesentia. Deze werkwoorden van onverdacht sterken huize hadden in het Oudgermaans, ter

1) Waarom *lei* ongunstige vooruitzichten heeft, terwijl *zei* een roem-volle carrière maakt - het in Zuid-Nederland wel gebruikte *zegde* zal die carrière geen hindernis meer in de weg leggen - durf ik niet uitmaken. Ik vermoed dat het samenhangt met de in het laatste paar eeuwen streng getrokken scheiding tussen *leggen* en *liggen*, d.i. met de definitieve vonnissing van *leggen* ‘liggen’. De mensen nl. die op dit tere punt tot de onzekeren of tot de stelselmatige zondaars behoorden, gebruikten dikwijls *lei* = ‘lag’, trouwens ook wel *lag* = ‘legde’. Dit laatste is waarschijnlijk in de school weggewerkt door er op te hameren dat het bij *liggen* hoorde, terwijl *lei* afgeraden werd - ook in de toelaatbare betekenis ‘legde’ -, omdat het door zijn klankwisseling tegenover het praesens twijfel liet. De meest doelmatige bestrijding van een ongewenst *lei* bij *liggen* was het propageren van een regelmatig zwak *leggen-legde-gelegd* (zonder *lei*) tegenover een sterk *liggen-lag-gelegen*, waardoor alle onzekerheid werd opgeheven.

voorziening in de behoefte aan een verleden-tijdsvorm een zwak praeteritum gekregen: got. *kunpa, skulda* enz. Dit had de eerste stap kunnen zijn in de richting van verdere normalisering dezer buitenissige werkwoorden naar het regelmatige 'zwakke' type. Maar in het Nederlands heeft die ontwikkeling een scherpe bocht gemaakt: de werkwoorden zijn opnieuw stamwisselend geworden. [1)]

In het Duits hebben deze praeteritopraesentia wel heel wat onregelmatigs behouden, maar het algemene beeld gaat toch veel meer naar de zwakke verba toe dan in het Nederlands: *muss-musste, soll-sollte* vertonen al een heel wat regelmatiger aanzien dan hun nederlandse verwanten. Ook de andere factoren, die in het Ndl. meegewerkt hebben tot aansluiting van afwijkende zwakke werkwoorden bij de vanouds sterke, hebben in het Duits geen invloed in die richting uitgeoefend: *brachte* en *dachte* zijn wel niet geheel regelmatig, maar handhaven toch ongerept hun normale 'zwakke' praeteritumdistinctief; *habte-gehabt, sagte-gesagt, legte-gelegt* zijn onberispelijk.

Het Nederlands, dat in het algemeen verder is gegaan dan het Duits in het nivelleren van vroegere grammatische onderscheidingen, heeft dus de kloof tussen stamwisselende en regelmatige, d.i. zwakke, werkwoorden niet overbrugd, maar verdiept. En het Engels, het radicaalste van de drie in vereenvoudiging van het grammatisch systeem, heeft grosso modo de sterke flexie naast de zwakke behouden, en het totale beeld is er sedert het Oudengels niet veel regelmatiger op geworden. Bovendien zijn in het Engels veel talrijker dan in het Nederlands de zwakke werkwoorden, die door een bijzonder klankverloop tegenwoordig stamwisselend moeten heten: *keep-kept* (bij dit type hebben zich verschillende vanouds sterke verba als *Greep, sleep* aangesloten), *flee-fled, shoe-shod; mean-meant, feel-felt, kneel-knelt; bleed-bled, feed-fed, meet-met; have-had, make-made*; zelfs het oorspronkelijk franse *catch* heeft *caught* als praeteritum. Bij *think-thought, bring-brought, seek-sought*, die de nederlandse tegenhangers in intensiteit der stamverandering nog overtreffen, sluit zich *buy-bought* aan. Voorts dragen de oude praeterito-praesentia het hunne bij om het algemene beeld van de engelse verbale flexie verward en grillig te maken: *can-could*, *shall-should,*

1) Met uitzondering alleen van *deugen* en *gunnen*. Misschien volgt nog *durven*: het is zeer wel mogelijk, dat *dorst* het in de toekomst tegen *durfde* moet afleggen.

may-might, waarbij het ‘optatief-praesens’ *will-would* zich waardig aansluit. Een verwarring en grilligheid, die onweersprekelijk de taaie levenskracht toont van de stamwisselende flexie. Enigszins generaliserend mag men zeggen: hoe radicaler een westgermaanse taal het algemene proces van vereenvoudiging en systematisering heeft doorgemaakt, hoe vaster de onregelmatige stamwisselende flexie is komen te staan.

Wie deze toestand paradoxaal noemt, moet bedenken dat het verloop der taalontwikkeling door zo velerlei van te voren niet berekenbare factoren wordt bepaald, dat het altijd een waagstuk is, over de grote lijn in die ontwikkeling iets als een voorspelling te doen. Ten hoogste kan men achterna zulk een algemene lijn aanwijzen. Zo zouden wij er ons ook bij kunnen neerleggen, dat de algemene richting, die wij in de germaanse taalgeschiedenis kunnen opmerken, niet is te herkennen in de verbale flexie. En daarmee zouden wij ontheven zijn van de verplichting tot verklaring van de paradoxaal schijnende toestand.

Het is inderdaad niet nodig en niet gewenst, te zoeken naar een verklaring, die van alle feiten en bijzonderheden rekenschap geeft. Wel kunnen wij althans één belangrijke omstandigheid aanwijzen, die voor het behoud en de versterking van de stamwisselende flexie gunstig is geweest. Deze namelijk, dat de wisseling de beklemtoonde syllabe treft. Zo bleef die wisseling in het centrale punt van de aandacht, en een opkomende neiging tot opruiming vond geen steun in de tendentie tot verzwakking van de onbeklemtoonde syllaben, welke tendentie b.v. de aantasting van de casus- en persoonsvormen zozeer in het gevlij is gekomen. Diezelfde verzwakking heeft juist het besef van de verbale stam verlevendigd, en naarmate de verbale vormen werden gereduceerd tot de stam en niets meer, werd de morphologische wisseling van stam een steeds duidelijker sprekend onderscheidingsmerk. En zo vertoont de taal, die het hevigst de consequenties van het germaanse initiale accent heeft getrokken, het Engels, ten aanzien van de stamwisselende flexie juist een zeer archaïstisch beeld.

Den Haag, April 1940.

C.B. VAN HAERINGEN.

Een fonologische dialektgrammatika.

Habent sua fata libelli is een gezegde uit de tijd, dat er nog geen proefschriften geschreven werden, maar het geldt daar nu zelfs dubbel en dwars van. Er zijn dissertaties, en niet eens de slechtste, waarbij de promotor de promovendus volkomen vrij liet in keuze en behandeling van zijn onderwerp; er zijn er ook die geheel naar promotors recept met gebruiksaanwijzing tot stand kwamen - wat niet hetzelfde is als van promotorswege een waakzaam oog houden, een vingerwijzing geven, taalkundige blunders voorkomen, misvattingen en vergissingen retoucheren of laten opruimen, overtolligheden doen schrappen, leemtes doen aanvullen.

Dat: *Het phonologisch en morphonologisch systeem van het Roermondsch dialect*, door Dr. J. Kats (Roermond-Maaseik, 1939) een dissertatie is, blijkt al aanstonds in de inleiding (11), waar naar ‘stelling no. 1’ wordt verwezen, zonder dat de stellingen nochtans in de verkoopeksemplaren zijn bijgevoegd. Het blijkt o.m. ook op diezelfde plaats uit het korte ‘N. Trubetzkoy’ na het volledige ‘Prof. Dr. Jac. van Ginneken’, al zal men beter doen het andersom te formuleren. Dat het proefschriftelijke ook uit de stijl zou blijken zal ik niet beweren, aangezien er gepromoveerden zijn die tot aan hun dood stijlloos blijven - maar zó erg is het hier allerminst: het is alleen geen model-néderlands - terwijl er ook dissertaties het licht zien die prettig lezen, omdat taal en kompositie goed zijn verzorgd. In dit proefschrift worden de eenvoudigste dingen vaak in de meest exotische termen voorgedragen, en wat taalkundig-zakelijk bij elkaar hoort op allerlei wijzen uit elkaar gehaald. De uitermate bonte terminologie van dit werk - niets-zeggende lekenformuleringen steken merkwaardig af tegen hypergeleerde termen van fonologischen huize - die bontheid zonder zin is allerminst geschikt der fonologie ene joyeuse entrée te bereiden: de oningewijde valt van het ene terminologische raadsel in het andere.

Nu zegt de schrijver wel dat hij bij de opbouw ‘van het phonologisch systeem [van het Roermonds] bekendheid veronderstelt met de werkmethode en in het bijzonder met de diverse begrippen en definities, zooals die door Prof. van Ginneken zijn gegeven in ‘Onze Taaltuin’ dl. II.’ (63), maar het zou ongetwijfeld aan

zijn werk uitermate ten goede zijn gekomen, als de kern-termen met een enkel woord waren verklaard, al zou dan gebleken zijn dat menige uitheemse nieuwe naam geen vooruitgang betekende op de gangbare oude benamingen. Intussen nam deze late bekendmaking de twijfel weg waarin men almaar bleef dobberen, of dr. Kats zich nl. in zijn betoog tot taalkundigen richtte, dan wel tot dilettanten, althans beginnelingen. Immers waarschuwingen als: 'De *ng* is geen combinatie van *n* + *g*, maar is een nasaal met velare mondsluiting (vgl. Ndl. wang)' (31) - voor *nj* zie men dito blz. 32, voor *tj* blz. 34 - zulke wenken lijken tot de leek gericht. In aansluiting hierbij zou men wèl kunnen vragen, waarom de 'phonemen *ch, lj, ng* en *nj*, wier aanduiding uit twee letterteekens bestaat' (12), niet met één letterteken werden geschreven, juist als de palatale *š*, die terecht als eenheid wordt voorgesteld. Maar dan moest men ook weer bij de klinkers vragen, waarom hierbij een aantal fonemen met twee letters werden aangeduid, terwijl de auteur toch klaarblijkelijk zoveel mogelijk, en ook weer niet zoveel mogelijk 'bij de Nederlandsche schrijfwijze' (12) wilde aansluiten. De transkriptie werd nu juist als de termentechniek iets tweeslachtigs, al komt daar zelfs de vakman best overheen, terwijl de leek er maar half mee gediend is.

Waarom de auteur passim gewaagt van 'gutturale spirant' is me niet duidelijk. Bedoelt hij met dat 'gutturale' werkelijk gutturaal? Men is geneigd daar ja op te antwoorden, als men bijv. van de drie paren *f-v, s-z, ch-g* leest: 'Zijn dit telkens 2 phonemen of zijn het twee phonetische variaties van de labiodentale, resp. alveolare en gutturale spirant?' (18). Toch laat 'velare ploffer' elders (151)[1)] de mogelijkheid bestaan, dat gutturale telkens op een velare spirant doelt. Maar we zullen ons verder over gebruikte termen niet meer uitspreken, tenzij er een biezondere reden voor mocht zijn: qui tacet, consentire videtur gaat dus in ons geval niet op. - Van wijdere strekking is de vraag, die zich overal opdringt: stelde de schrijver zich enkel ten doel het hedendaagse Roermonds te beschrijven, zoals het nu eenmaal geworden is, of streefde hij er tevens naar - zij het dan met de nodige bescheidenheid - de roermondse vormeigenaardigheden van thans in hun wording te belichten? Ik heb de indruk dat Kats enkel een synchrone beschrijving wilde geven van zijn

1) De term 'media' (16) is een eenling, tegenover 'de stemhebbende en stemlooze medeklinkers' (66) op andere plaatsen.

moederdialekt, maar men is wel gedwongen daarbij aan te nemen, dat hij zich bij de samenstelling van ‘het phonologisch en morphonologisch systeem’ meer dan eens door de ‘historie’, zelfs door de ‘prehistorie’ liet op sleeptouw nemen. Passim blijkt hij dingen te weten, waarvan het huidige Roermonds geen weet kan hebben, en vermijdt hij uitleg waar een taalkundige die echt verwachtte. Slechts een hoogst enkele keer zou ‘een diepgaand historisch onderzoek [iets] kunnen uitwijzen’ (156), maar krijgt dat onderzoek geen kans - terwijl elders zonder diepgaand onderzoek onhistorische uitspraken worden gedaan, gelijk straks bij sommige kwesties zal blijken. Het is een werk vol verrassingen en teleurstellingen.

In hoofdstuk VII over de ‘derivatieve woordvorming’ moest de schrijver zich ‘wegens de groote verscheidenheid van de afzonderlijke gevallen.... beperken tot een korte bespreking van belangrijke categorieën’ (124), zoals diminutiva, comparativa en superlativa, ordinalia enz. Men zal over dat door ons gespatieerde ‘belangrijke’ niet vallen, als men al lezende bemerkt welke minimale woordgroepjes soms volgen - maar niettemin willen in twijfel trekken, of het wel nodig was tot het prehistorische terug te gaan, zoals bij de suffiksen: ‘*-l* en *-r* in bijvoorbeeld *bittə̂r* (bitter), *duustə̂r* (donker), *zoer* (zuur), *voel* (vuil), *kreupə̂l* (kreupel), *ón:neu:zə̂l* (onnoozel)’ (131), al erkent de auteur dan ook het volslagen-dood zijn van die achtervoegsels. Zo heeft het voor de histoire contemporaine van het Roermonds al even weinig zin te vermelden: ‘Niet meer als suffix gevoeld worden *-t* en *-s* in bijvoorbeeld: *štat* (stad), *vaart* (vaart), *zao:t* (zaad); *gə̂wichtə̂* (gewichten), *zuchtə̂* (zuchten); *kuns* (kunst), *win:s* (winst, *wórs* (worst); *doo:t* (dood); *beurt* (beurt), *buurt* (buurt)’ (136). We zouden van zulke gevalletjes geen melding maken - men kan ze in soorten met dozijnen leveren - wanneer dat hinken op twee ‘gedachten’ niet kenmerkend was voor deze studie: want op plaatsen waar juist een voor de hand liggende historische opmerking veel of alles kon verklaren, wat nu een raadsel of een wirwar blijft, is de auteur hinderlijk op z'n qui vive om historie historie te laten zijn.

Waar in datzelfde hoofdstuk ‘o n t l e e n d e s u f f i x e n ’ ter sprake komen, begrijpt men de schrijver niet. Het is natuurlijk in orde, om bij de woordvorming ook van uitheemse suffiksen te spreken, wanneer die ook in het Roermonds - althans in ‘het’ Nederlands - produktief werden, maar het feit dat allerlei

suffiksaal gevormde woorden uit het Frans of het Latijn met huid en haar zijn overgenomen, geeft nog geen recht van ontleende suffixen te spreken, zoals: ‘Van de ontleende suffixen geef ik slechts enkele voorbeelden: *-aa:l: liebb∂raal:l* (liberaal), *r[problem]:aa:l* (royaal), *gin:n∂raa:l* (generaal); *-aabel*: *miezzeraab∂l* (miserabel), *kóm:paab∂l* (capabel)’, en zo verder *-ant*, *-ent*, *-eu:s*, *-ieb∂l*, *-ie:f*, *-[problem]k*, *-uut*, *-ies* (130 v., vgl. 136, 139). Trouwens op andere plaatsen erkent Kats ‘dat wij in deze gevallen weer beter van ontleende woorden dan van ontleende suffixen kunnen spreken’ (134, vgl. 135, 127). Merkwaardigerwijze wordt ‘*-∂s* [l. *-es*]: *aptee:k∂res* (apothekeres), *meist∂res* (meesteres)’ (139) niet tot de ontleende suffiksen gerekend. Hoofdstuk VII (124-141) is wel zwaar historisch geladen, al staat het hierin allerminst alleen.

In bepaalde gevallen zou men van ‘grammatisch’ geladen kunnen spreken. Laat me bij een paar kenmerkende kwesties even stilstaan. Was het niet nodig geweest bij ‘gemeenslachtig’ (128) de lezer te waarschuwen, àls de auteur daar tenminste ‘zelfslachtig’ mee bedoelde? Gelijk men weet wordt ‘gemeenslachtig’ op naamwoorden toegepast, die afwisselend mannelijk en vrouwelijk heten te zijn, naar gelang men er een mannelijke of een vrouwelijke persoon onder verstaat - al bestaan zulke taal-hermafrodieten in Nederland nergens, ook niet in het Roermonds. Laat me de gehele passus overnemen, die over de produktiviteit van het ‘*-∂rt*-suffix’ handelt: ‘Ook dit suffix is productief: het vormt bijna uitsluitend deverbatieven, die in hoofdzaak gemeenslachtig zijn. Zij hebben 'n min of meer ongunstige beteekenis: *šree:v∂rt* (schreeuwer), *bui:z∂rt* (drinkebroer), *knoo:j∂rt* (knoeier), *nutt∂rt* (leelijkerd, valschaard), *šantj∂rt* (kwaadspreker), *j[problem]ts∂rt* (straatloopster), *druim∂rt* (droomer) e.a. *Bui:z∂rt* wordt alleen gebruikt voor mannen, *j[problem]ts∂rt* alleen voor vrouwen; de andere zijn g e m e e n s l a c h t i g ’ (128). En onmiddellijk daarna nog: ‘*-∂rik*, ter vorming van g e m e e n s l a c h t i g e persoonsnamen, vormt afleidingen van adjectieven: *štóm:m∂rik* (domoor), *lui:∂rik* (luiaard), *vals∂rik* (valschaard), *šlum:m∂rik* (slimmerd), *vie:z∂rik* (viezerd) e.a.’ Wie zuidelijke dialekten kent, begrijpt van die ‘gemeenslachtigheid’ niets. Want zo iemand weet maar al te goed, dat al zulke woorden uitsluitend mannelijk zijn, onverschillig of men ze ten aanzien van mannen of van vrouwen bezigt - al weet die dialektspreker bovendien, dat sommige van die woorden voor mannen, andere voor vrouwen ‘gereserveerd’ zijn. Dat weet Kats ook, aan wie even de ‘gangbare’

betekenis van ‘gemeenslachtig’ was ontschoten. Immers in de Index, waarin het genus van alle nomina staat opgegeven, worden al de 13 aangehaalde voorbeelden als mannelijk vermeld, ook *j[problem]ts∂rt* (195), al gebruikt de Roermondenaar dit enkel voor straatloop-s t e r s . - Maar ook elders is Kats inzake klassifikatie niet erg gelukkig.

Wat hij blz. 111 zegt over het ‘geslacht’ der naamwoorden, moet hij ondanks het herinneren aan Van Ginneken's *Grondbeginselen* om twee redenen grondig herzien. De uitspraak voor het Roermonds, ‘dat wij een substantief mannelijk, vrouwelijk of neutraal noemen, naar gelang men het door resp. *hae, zie, ∂t* kan vervangen’ (111), komt vooreerst in botsing met wat de auteur bij ‘gemeenslachtig’ mogelijk door het hoofd speelde: want die steeds-eenslachtige ‘gemeenslachtige’ nomina zijn pronominaal ‘dubbel’, d.w.z. *hae* of *zie* wisselen elkaar daarbij af, in overeenstemming met de omstandigheid of ze op een man of op een vrouw betrekking hebben. - Dan komt die uitspraak nog weer op een andere manier in tegenspraak met hetgeen Kats, die zijn Roermonds kent! bij de pronomina personalia opmerkt. Daar zijn treffende opmerking zelfs bovenmoerdijkers iets kan zeggen (in de saksische gebieden zal men lachen: is het anders niet?), neem ik ze met kursivering en al van de auteur letterlijk over: ‘b. De neutrale(!) vorm *het (∂t)* met den casus obliquus *hem: (∂m)* mag *enkel en alleen* gebruikt worden *voor een vrouw of meisje waarmee zoowel spreker als aangesprokene op vertrouwelijken en minstens op gelijken voet staan*, maar *moet* dan ook gebruikt worden: een man duidt zijn vrouw tegenover zijn ouders en goede kennissen aan met *het (∂t)* en *hem (∂m)*, maar tegenover de kinderen en vreemden met *zie (z∂)* en *häör (∂r)*. - c. Kinderen worden alleen als ze nog heel klein zijn met *∂t* aangeduid. Wel duidt men in den casus rectus meisjes aan met *∂t*, maar dit is het ‘neutrale’ *∂t* van [b.], want in den casus obliquus is het altijd *hem: (∂m)*. Voor jongetjes is het *hae* (casus rectus) en *hem: (∂m)* (casus obliquus)’ (118; vgl. nog voor de interrogativa blz. 119, en voor de possessiva blz. 122 Opm.). Aan de vervangende personalia zitten dus wel enkele haken en ogen; en het blijft veiliger zich voor de vaststelling der genera bijv. aan de demonstrativa te houden. Die liegen nooit: *deez∂, dee:s, dit* en *dae, d[problem]:, det* (118) geven genus-houvast, als men ze tenminste juist weet te hanteren, zoals Kats dat kan.

Jammer genoeg liet de schrijver zich bij de persoonlijke voor-

naamwoorden (116 vv.) de gelegenheid ontglippen, om eens nadrukkelijk uiteen te zetten, dat er naast de traditionele driedeling mannelijk: vrouwelijk: onzijdig, bij deze en andere pronomina ook een groepering p e r s o o n : z a a k (niet-persoon) bestaat. Weliswaar wijst Kats op gevallen die daarmee samenhangen, maar hij kon zich ook hier alweer niet voldoende verheffen boven grammatizerende leerstellingen, die in mindere of meerdere mate langs het Nederlands heengaan; die er zelfs lijnrecht tegen ingaan. - Wanneer hij konstateert, dat 'bij inversie.... *hae* de vormen *d∂r* en *t∂r*' heeft (117; 143 noot), mist men node nadere gegevens over die derde-persoonsenklitika. Ook had men gaarne iets naders vernomen van het interrogativum '*wae:m* (m. en v.)' (119), van *d∂r* in '*d∂r miene*' enz. (122). Het moge verder voor de schrijver heel gewoon zijn, dat zowel bij het pronomen personale (116), als bij het possessivum (122) het ene en enige *häör* algemeen-pluralisch is (tegenover het algemeennederlandse *hun*) - het feit dat het meervoud ook in het Roermonds geen genustegenstellingen kent, had toch even onderstreept kunnen worden, al was het alleen maar als 'tegengif(t)' tegenover de officiële fiktie, die het niet aan reklame ontbreekt.

Daarentegen is het weer taalkundig niet juist gezien, als de auteur het laat voorkomen alsof het naamwoordelijk genus zou blijken uit 'samenstellingen en staande uitdrukkingen' (111). Zo'n uitspraak rekent meer met de schijn, dan met de somwijlen gekompliceerde werkelijkheid. Daar nu ondeskundigen wel eens propagandistisch hout konden snijden uit de 'boom' die de auteur hierover opzet, is het nuttig in het kort aan te tonen, dat schrijvers redenering geen hout snijdt - wat ons te gemakkelijker valt, omdat Kats zelf elders de bewijzen levert dat hij blz. 111 over zijn houtje ging. Volgens de schrijver zou in s a m e n s t e l l i n g e n als *aet∂stiet* (etenstijd), *ambachsman* (ambachtsman); *aez∂lsfeul∂* (ezelsveulen, domoor), *bekk∂rsknech* (bakkersknecht), *doo:tshemp* (doodshemd, lijkkleed), enz. enz. de -*s*- het genus van de eerste komponent bepalen - zo althans meen ik de bedoeling van Kats te moeten uitleggen. En het is heus een feit, dat er bij de opgesomde komposita geen enkel exemplaar voorkomt, waarbij het eerste lid niet m a n n e l i j k .... *òf* o n z i j d i g is, voor de beslissing waarvan men toch nog bij de attributieve woordjes moet terechtkomen (*het* eten, *het* ambacht: *de* ezel, *de* bakker, *de* dood). Nu is echter het 'merkwaardige' bij dit soort samenstellingen, dat men die -*s*- ook na vrouwelijke kompositieleden aantreft.

Ik denk aan woorden als: *bruidsgeschenk, vrouwspersoon, moederskind, zonsverduistering, liefdesverklaring, verzekeringsbank* -ze zijn legio, ook in de dialekten van het zuiden. Mocht het Roermonds zulke samenstellingen niet kennen, dan was dat unieke feit alleszins vermeldenswaard geweest. Toevallig stelt de schrijver ons elders in de gelegenheid Roermond uit zijn isolatie te verlossen. Laat me er echter eerst nog op wijzen dat die -*s*- in bepaalde fonetische kondities stemhebbend (-*z*-) wordt: *kal:vzbórs* (kalfsborst), *man:zbóks* (mansbroek), *ou:gzappel* (oogappel) enz. (111), ook wel na feminina. Zo spreekt Kats in een ander verband van '*vrunšab-z-dee:ns* (vriendendienst [lett. vriendschapsdienst 146])....*g∂zóntjheit-s-maa:tras* (gezondheidsmatras)' (144); de Index verzekert ons ten overvloede dat *vrunšap* (219) en *g∂zóntjheit* (192) vrouwelijk zijn. En zo wilden wij maar zeggen, dat een kenmerk waarvan het kenmerkende juist is, dat het zonder onderscheid mannelijke èn vrouwelijke èn onzijdige woorden kan 'aankleven', bezwaarlijk als genus-exponent van betekenis kan zijn. Wil men in die -*s*- 'sporen van een c a s u s - c o r r e l a t i e ' (115) zien, dan is dat een vrij-onschuldige waarneming, al miskent ze dan ook het 'ware' karakter van die 'verbindende' -*s*-. - waar we nu niet op zullen ingaan.[1)]

Interessanter is - ook onschuldige dingen kunnen interessant zijn - even stil te staan bij des schrijvers tendens om alle n a a m v a l s r e s t e n op te diepen (111, 114 v., 116, 121, 122, 123, 158), waar veel taalhistorie bij te pas zou komen, wilde men die 'resten' stuk voor stuk zuiver determineren. Dat doet de schrijver evenwel niet; de lezer moet zelf maar weten, wat hij denkt van gevallen als: '*sang∂r∂ndaa:chs* ('s anderendaags), *sav∂s* ('s avonds), *šmao:ndaa:chs* ('s Maandags)' (111). Dat van zulke adverbiale gevallen wel ooit verkeerd werd 'gedacht', mag ik na mijn artikel: *De ongelukkige trits* (De. N. Taalgids

1) Nog zij opgemerkt, dat Kats de -*z*- van *vrunšab-z-dee:ns*, en de -*s*- van *g∂zóntjheit-s-maa:tras* niet 'verbindings morpheem' noemt, een over-het-paard-tillende distinktie, die de *s* ten deel valt bij het diminutieftype: 'vlee:ch (vlieg) - vlee:chsk∂' (125); de *t* bij superlatieven als: 'roe (ruw) - roe:-*t*-st∂' (126); de *d* bij komparatieven als: '[problem]maal (smal) - šmaa:l-*d*-∂r' (126), en bij vooral 'deverbatieve afleidingen' als: špaer*d∂*r (spaarder), v∂rštäö:n*d∂*r (verstaander), möl:*d∂*r (molenaar) (128): Ook -*∂*- heet verbindingsmorpheem: 'b∂greff∂nis naast b∂graaf∂nis (begrafenis)' (135); v∂ršteu:t∂ling. (verstooteling) (128); zelfs -*r∂*- in 'twee:*r∂*ing (tweeling)' (128). Intussen is met die term de zaak afgedaan!

XXXI 200-210) bekend onderstellen. Ik ken helaas geen Roermonds, maar wie uit zuidlimburgs *šnachs* ('s nachts) ook voor het Roermonds tot de mannelijkheid van 'nacht' zou besluiten, kan in de Index nagaan dat *nach* (203) vrouwelijk is. Zelfs de dubbelheid van de *s* in woorden als: *heelshuids, luidskeels, ondershands, binnenskerks*, driemaal *'s weeks*, enz. doet niets af aan de officiële vrouwelijkheid van: huid, keel, hand, kerk, week, en nog minder aan het dialektische genus van die woorden. Jammer genoeg laten de roermondse gegevens ons hier in de steek, en zeker raken wij daarmee diep in de diachronie verzeild, juist als Kats bij: '*aa:j∂rwéts* (ouderwetsch).... *nuuj:j∂rwéts* (nieuwerwetsch)' (114) de slot-*s* na de midden-*∂r*- alleen met veel historie zou kunnen ontraadselen (in '*liet∂rtie*' = later, op den duur 114 is mij de casus-correlatie niet duidelijk); hij hield die ontraadseling evenwel binnen. Maar de taal-historie schiet positief tekort als de auteur zonder reserve in de daarbij aansluitende zinsnede van 'genitief' blijft spreken: 'Bovendien komt nog een regelmatige genitief van alle mogelijke adjectieven voor na *get* (iets, wat) en *n[problem]ks* (niets): *get, n[problem]ks fei:ns, goo:ts, lekk∂rs, nuu:(j)ts, raa:rs, šoo:ns, šwarts, wits* enz. (iets, niets heerlijks, goeds, lekkers, nieuws, raars, moois, zwarts, wits)' (114). We mogen voor deze kwestie naar ons *Reïnterpretatie* verwijzen (Taal en Leven I 53-60), en er hier onze verbazing over uitspreken, dat in dit proefschrift oppervlakkigheden en onjuistheden elkaar almaardoor de loef trachten af te steken.

We komen echter ook opmerkingen inzake buiging tegen, die tiptop zijn. Zo bijv. over de befaamde m a s k u l i n i s c h e *-n*. Bij de bespreking van het lidwoord '*de*' (lees: *d∂*) wordt in een nootje blz. 112 op iets gewezen van uitermate groot belang: 'Dit lidwoord luidt in het sing. vóór een onmiddellijk volgend mannelijk substantief (of een bij een mannel. subst. behoorend adj. of ordinale), dat vocalisch of met *h-, d-, t-* begint: *d∂n*. Onder dezelfde condities krijgen ook het attrib. telwoord *ein∂* (een), het onbep. lidw. *∂n∂*, de adjectiva, de ordinalia en de bijvoegl. pronomina deze *-n*'. Waarom de auteur bij deze 'regel' van zo'n aktuele en fundamentele betekenis geen enkel voorbeeld geeft, is enigszins opmerkelijk. Gezien de domheden en onwaarheden die over die *-n* in zuidelijke dialekten, plegen gelanceerd te worden, zou het zelfs geen overtollige luxe zijn geweest, wanneer Kats daar een hele paragraaf aan had gewijd. Nu verneemt de lezer slechts heel terloops, wat men ook zo zou kunnen formuleren:

de -*n* is in het Roermonds, juist als in alle andere benedenmoerdijkse dialekten, nooit een kasusteken, maar uitsluitend een sandhi-variant van de attributieve woordvormen op -*ə* bij mannelijke substantieven. - Trouwens ook het onzijdige '*ə̃* (= een) kent *ə̃n* als sandhidoublet. Zo lezen we blz. 115, wederom in een noot, van het onbepaalde lidwoord in de n e u t r u m -vorm *ə̃n*: 'In dezen vorm slechts alleenstaand[1)] of vóór vocalisch of met *h*-anlautende woorden; in andere gevallen: *ei(ə̃)*'. Maar ook hier moet de oningewijde het wederom zonder enig voorbeeld stellen. Intussen zou het o.i. taalwetenschappelijk meer verantwoord zijn, de drie genera van het onbepaalde lidwoord als *ənə̃ : ən : ə̃* op te geven, met als sandhipendanten *ənə̃n : ən : ə̃n*. En evenzo van het telwoord 'een': mann. *einə̃(n)*: vrouw. *ein:n* : onz. *ei(n)*, al stelt Kats weer 'neutr. *ein*' (115) ten onrechte als normale vorm. Evenzo bij het pronomen indefinitum *gein* (geen): '*geine* (m. sing.), *gei:n* (v. sing.), *gein* (n. sing.)' (123), al is ook hierbij het normale neutrum *gei* (vgl. noot 41 blz. 122). En zeker is het, ondanks de verbeterende noot, misleidend bij de possessiva weer van '*mien, dien, zien*' (122) als hèt neutrum uit te gaan: de algemene onzijdige vormen zijn *mie, die, zie* (= mijn, dijn, zijn). Een noot zegt dit trouwens duidelijk: de -*n*-vormen komen: 'Slechts vóór vocalisch of met *h* anlautende adj. of subst. Anders hoort men de *n* niet' (122). Men kan dat 'kleinigheidjes' noemen, maar grammatisch inzicht staat of valt juist met zulke kleinigheidjes. De -*n* is èn bij het mannelijk, èn bij de genoemde neutra uitsluitend een sandhi-verschijnsel: bij de maskulina kontinueert de -*n*-vorm formeel de oude objektvorm (echter niet meer funktioneel!), bij de neutra zet die -*n* de oude stamvormen voort.

We wilden deze algemene opmerkingen bij speciale gevallen vooropsturen, om ons overzicht van deze roermondse spraakkunst niet al te veel te moeten onderbreken en verbrokkelen. We kwamen overigens hiermee nog lang niet aan het eind van onze desiderata. Vanwege de beschikbare plaatsruimte moeten wij een zeer groot aantal onjuistheden en onnauwkeurigheden geheel onvermeld laten, en ons in andere gevallen tot de simpele vermelding van tekorten beperken.

Daar deze dialektgrammatika de eerste is, die 'de phonologie als uitgangspunt' (11) nam - misschien was 'phonologie'

1) De onjuiste voorstelling die dit 'alleenstaand' suggereert, laten we onbesproken.

zonder ‘de’ juister geweest - kon men niet verwachten dat reeds bij die eerste poging ‘de vogel werd afgeschoten’ - om het eens op z'n limburgs te zeggen. Ik neem niet zonder grond aan, dat Kats de roermondse taalfeiten in zijn werk juist heeft weergegeven: de accuratesse in dezen is voorbeeldig. Voor dat rijke, betrouwbare feitenmateriaal moeten wij de schrijver zeer dankbaar zijn; de Index (183-222), die niet eens alle behandelde woorden bevat, telt er ver over de 2500. Bij de bewerking van dat materiaal toont de schrijver nochtans passim, in het klein en in het groot, dat hij taalkundig nog onvoldoende geschoold was. Door helemaal in ‘de’ fonologie op te gaan, vergat hij telkens en telkens zijn aandacht aan de ‘begeleidende’ fonetiek te schenken, al kon hij zich ook weer niet van de oude grammatika losmaken, vooral niet van haar wanbegrippen en waanvoorstellingen.

Het werk bestaat uit twee delen, elk van vijf hoofdstukken, nl. I. P h o n o l o g i e , II. M o r p h o n o l o g i e . Voor ons is het niet dè vraag, of de auteur zich trouw hield aan een bepaald schema c.a., maar of het resultaat van zijn werk taalwetenschappelijk verantwoord is. Ja en neen, vooral neen. Het werk verdiende te worden omgewerkt, maar dan door een Roermondenaar die taalkundig sterk staat, en dus in staat de ernstige lakunes aan te vullen, en bepaalde onderdelen van a tot z te herzien. Zó is het geen reklame geworden voor ‘de’ fonologie.

Het 1ste hoofdstuk houdt zich bezig met: ‘Het opsporen der consonant-phonemen’ (15-37), het tweede met: ‘Het opsporen der vocaal-phonemen’ (38-62). Het opgespoorde wordt dan in hoofdstuk III tot: ‘Het phonologisch systeem van het Roermondsch dialect’ (63-69) met diagrammen verwerkt. Het 5de hoofdstuk (90-100) houdt zich vooral bezig met de beperkte mogelijkheden van: ‘De phonologische regels’, die zeker moeten worden aangevuld met allerhande over kombinatorische mogelijkheden en onmogelijkheden van de fonemen. Het 4de hoofdstuk: ‘De polytonie’ (70-89) is het glorienummer, waarvan de echo evenwel in het tweede deel ontgloried klinkt. - Het ‘opsporen’ van de roermondse fonemen leverde voor de konsonanten op: ‘de *p*, de *k*, de *t*, de *tj*, de *b*, de *g*, de *d*, de *dj*, de labiodentale spir. *v-f*, de gutturale spir. *g-ch*, de *s*, de *š*, de *z*, de *m*, de *ng*, de *n*, de *nj*, de *r*, de *l*, de *lj* en de *h*, in totaal 21 phonemen’ (37); bij de vokalen was de buit: ‘de *aa, ao, äö, ae, oo, eu, ee, oe, uu, ie* (lange, tevens ongedekte, vocalen), de *ou, ui, ei* (uit één phoneem bestaande diphtongen), de *a, e, o, ö, é, ó, u, i* (gedekte, tevens

korte, vocalen), de [problem] (ongedekte korte vocalen), de ∂ en de halfvocalen *w* en *j*, te zamen 27 phonemen. Afgezien van de polytonie der lange vocalen (hfdst. IV) bezit het Roermondsch dus in totaal 21 + 27 = 48 phonemen' (62), die blz. 69 in driehoekjes geordend zijn.

Bij dat op-zoek naar de konsonanten wordt men door twee dingen getroffen: door een te-veel en door een te-weinig. Men kan er het nut van begrijpen - de 'eisch' op het recept was '10 parallelparen' (11) - om bij kontrasten als *pot : bot, toe : doe, bakk∂ : ba[problem]∂* afdoende aan te tonen, dat het 'stem'-verschil bij explosieven fonologisch relevant is. Maar als datzelfde procedee van 'tien stuks' daarna (16-18) met onvermoeide speurzin ook op de paren *p : t, t : k, d : b*, G : *d* - en later op nog andere 'paren' - wordt toegepast, doet die uitvoerigheid in de 'bewijsvoering' ietwat naïefjes aan; het geeft te veel van het goede. - Daarentegen zou ik bij het 'belangrijke probleem.... in verband met de spiranten *f-v, s-z* en *ch-g*' (18) van zelfs meer dan één tekort willen spreken. Ook als de bereikte konklusie zou vaststaan, laat het onderzoek ons in allerlei uitermate onvoldaan. Dat de auteur bij de o n t l e n i n g e n aan historie doet, is niet zo erg (het zou moeilijk zonder historie kunnen!); 'erger' is, dat de ontleningen - er zijn er bij van uit de romeinse tijd! - hier zonder onderscheid als buitenbeentjes moeten dienst doen, terwijl overal elders, bijv. bij de tegenstelling *p : b*, de ontleningen voor vol meetellen. Ook vernemen we alleen hier (19,21) van 'onomatopeeën' als buitenfonologisch en van 'psychische intensiteit', die de woorden vogelvrij maakt. Zeker heeft het er alle schijn van, dat het betoog een ander verloop, misschien zelfs een andere afloop zou gehad hebben, als de spiranten-pendanten in kwestie 'fonologisch' niet erfelijk belast waren. Laat me op enkele biezonderheden van het betoog wijzen.

Men begrijpt dat in verband met de *f-v* vanwege hun 'buitenissigheid' voorbeelden van romaanse leenwoorden worden aangehaald (19), maar men begrijpt niet zo gemakkelijk, waarom de auteur het laat bij de simpele vermelding dat het Roermonds de 'anlautende f' ook kant: '2. in Duitsche leenwoorden' (19), zonder daar ook maar één voorbeeld aan toe ts voegen. (Bij ds *s-z* blz. 21 is het met '1. in leenwoorden' uit en amen). Wel scheen het 'adj. *flot*' (18) de auteur toe 'een ontleening uit het Hgd.' te zijn, maar die eenling is wel wat weinig; hij wordt zelfs nul, wanneer men met mij schrijvers semantische 'argumentering'

verwerpt. - Wanneer dan verder de f van '*feertich* (veertig), *f[problem]ftich* (vijftig)' wordt afgedaan met: 'door assimilatie' (19; vgl. 115), had men graag vernomen hoe dat precies zit met die assimil∂tie; blz. 21 kan de ingewijde althans een enkel vermoeden hebben, als men van de *s-* leest: 'door assimilatie: *saam∂* (samen), *secr* (sedert), *seev∂tich* (zeventig), *séstich* (zestig), *sints* (sinds)'. Dat de schrijver zich herhaaldelijk op de bekende 'Grondbeginselen' beroept, kan men aanvaarden, al vindt elke ketter zelfs in het Boek der boeken zijn letter. - Dat het betoog over de *š* (26-30) ons niet bevredigde, behoeft Kats niet als een verwijt op te vatten: er is goed en beter.

Maar we vergaten zo juist bij de o n t l e n i n g e n een opmerking toe te voegen, die ten dele van weinig betekenis is, ten dele misschien van meer betekenis dan zo maar is te bewijzen. 'In de lijstjes en in de Index - zegt de Inleiding (13) - worden de ontleende woorden en de samenstellingen waarvan een der leden een leenwoord is met * aangeduid'. Men kan van een recensent niet verlangen, dat hij de herkomst van een kleine 3000 woorden nagaat. Alleen merkte ik, zonder daar ex professo op te letten, passim woorden op, die ondanks hun ontleend-zijn niet be-sterd waren, bijv. blz. 28 *gans∂, urzelinn∂*, blz. 32 *wan* (bis), *šan* (bis), *šang, Wanj*, blz. 82 *š[problem]st∂r*, die ook in de Index hun ster missen, enz. Blz. 77 kreeg *zöld∂r* (zolder) een ster, maar de pendant *möl:d∂r* (molenaar) niet (wel in de Index). Zulke oneffenheidjes zijn echter gemeenlijk van geen betekenis. Uitheems: inheems blijft niet ten eeuwigen dage van fonologisch belang! Van meer belang kunnen 'i n h e e m s e ' o n t l e n i n g e n zijn, d.w.z. ontleningen uit andere nederlandse streektalen, en ontleningen uit de algemene nederlandse 'kultuurtaal', langs welke weg ook wel uitheemse woorden in het Roermonds zijn geraakt[1]. Dat een en ander aan Kats niet ontgaan is, spreekt wel vanzelf (vgl. o.a. 47, 55, 136, 138). Toch blijft het de vraag, of hij daar wel overal voldoende rekening mee hield. Zo spreekt hij bijv. terecht

1) Bargoens komt nergens aan slag, behalve bij *fiets* (20), dat op andermans zo-is-het (zonder spoor van bewijs) 'uit het Bargoensch' zou zijn overgenomen. Ik heb dit, maar toch een beetje anders dan anderen dat deden, elders uit fr. vélocipède verklaard (Herstel 4 III 1937). Intussen lijken mij niet alleen streektalen van belang voor de onderscheiden 'Bargoensen', maar Bargoens ook van betekenis voor menige streektaal.

bij *eisə* (eischen) van ‘modern ‘Neerlandisme’’ (21, 27), wat ook geldt van ‘*heisə* (hijschen) in de beteekenis van zwaar drinken’ (27). In dit laatste geval is ook het vokalisme *ei* bewijskrachtig. Nu is mijn vraag deze: zou men de ‘verklaring’ van anderszins absoluut onbegrijpelijke uitzonderingen op onomstotelijke klankregels misschien niet meer dan eens in de richting van ‘Neerlandisme’ moeten zoeken? (Zie bijv. blz. 27 sub 2).

Laat me, enkel bij wijze van vraag, mijn suggestie op één geval toepassen (34 v.). Aangenomen dat ‘*kwant* (leuk, aardig)’ niet van uitheemse herkomst is - zie echter Frank van Wijk s.v. kwanselen - waarom wordt bij ‘*kwant* (leuk, aardig), *trant* (trant), *vent* (vent), *want* (want; conj.)’ (35), zelfs niet gerept van de mogelijkheid, dat deze opvallende ‘uitzonderingen’ van elders in het Roermonds binnendrongen? (al is dat bij het o n v e r b u i g b a r e ‘want’ niet zo heel waarschijnlijk). Dat zou dan tevens de korte ‘konstatering’ blz. 99; ‘*t* na *n* komt slechts in ontleeningen voor’ aan waarheid doen winnen. Woorden als ‘* *frónt* (overhemd; front), **int* (ent), **krant*’ enz. (35) zouden dan een ‘jonge’ groep vormen, tegenover de oudere ontleningen op -tj, zoals: ‘**kantj* (kant), **klantj* (klant), **muntj* (munt)’ enz. (34) - het onomatopoëtische ‘* *plontj* (plons)’ behoeft geen ontlening te zijn, al lijkt het zeer op ‘plons’. Het ene geval met ‘weifeling tusschen *t* en *tj*’ (35) nl. * *doupfónt, doupfóntj* (doopvont), is dan van jong aan het ouder worden. Intussen zijn we overtuigd, dat men zulke kwesties niet eventjes tussen neus en lippen kan oplossen. Aan de tegenstelling *-nt : -[problem]*, en al de andere met palatale ‘inslag’, zit meer vast - al schoot de auteur ongetwijfeld tekort door het passim bij de simpele feitenin ventarizering te laten. We voelen lust daar eens op terug te komen, maar beloven voorlopig niets. Misschien is een taalkundig Roermondenaar ons wel voor. Maar dan moet het iemand zijn, die er zich van bewust is, dat diachrone fonologie het niet zonder fonetika kan stellen.

Ik moge de bespreking van Deel I besluiten met de verklaring, dat er veel meer goeds inzit, dan onze bezwaren lieten vermoeden. Het 2de deel stelt dieper teleur, al is het niet goed mogelijk onze talrijke aanmerkingen van verschillend kaliber in een kort bestek samen te vatten en te motiveren. Het 8ste hoofdstuk over de: ‘Combinatorische morpheemveranderingen’ (142-153), is een prachtvoorbeeld hoe men goed-doorzichtige taalverschijnselen in zwaarwichtige termen kan wikkelen, en afgezien van

scheefheden en mistastingen, op nog ingewikkelder wijze kan te ‘aanschouwen’ geven. De laatste twee hoofdstukken: ‘Vocaalalternaties’ (154-173) en ‘Consonant-alternaties’ (174-181), getuigen ‘vanwege’ de zucht tot schematizeren van weinig zin voor kompositie: overzicht is niet identiek met inzicht. Wat in taalkundig opzicht volkomen gelijk is, wordt doelloos uit elkaar gerukt, terwijl het almaar ‘ontdekken’ van nieuwe alternaties op het idiote af verloopt (sit venia verbo). Voor zulke ‘fonologie’ bewaar ons Heer. Fonologie die de eenvoudigste processen van fonetische aard miskent of niet-kent, kan men moeilijk een vooruitgang noemen. Trouwens de inleidende overzichten ‘van de flexie’ (101-123) en ‘van de derivatieve woordvorming’ (124-141) schieten niet enkel in fonetisch, maar ook in ander opzicht zó schromelijk tekort, dat het niet denkbaar is dat daar werkelijke onkunde bij de schrijver aan ten grondslag zou gelegen hebben. Met dat al blijft veel een triestige vergissing: van prima deeg werd een slecht baksel ‘gekokereld’. Het heeft verder weinig zin nog op allerhande detail-vergissingen te wijzen.

Een paar ‘storende’ drukfouten uit Deel II zijn: blz. 105 r. 7 ‘bij dien van 2den pers. sing’ (lees: 3den); blz. 114 r. 9 ‘voetnoot 20’ (lees: 26?); blz. 146 r. 5 v.o. ‘in § 145’ (lees: 146). - De regelverschuiving in de noot blz. 80 is duidelijk te zien; met ‘*Máelbao:ch τ; máe:lwao:ch*, meelwaag’ (87, vgl. Index 201), weet ik geen weg. Waarom de auteur tegenover: ‘In intervocalische *e* inlaut’ (18 bis, 22 bis, 26) spreekt van ‘aan de*n* stamauslaut’ (105, 106) is niet duidelijk. Zijn voorkeur passim voor het pronomen *zij* (voor zaken), en voor het relatieve *wier* is merkwaardig voor iemand, die zijn eigen dialekt in dezen zo goed wist te observeren. - Meer dan eens verwijst de schrijver zonder nadere aanduiding naar de Index: daar is echter geen zoeken aan. Het is al tijdrovend genoeg, om bij de vele nauwkeurige verwijzingen naar andere paragrafen en voetnoten al zoekende te slagen: daar toch de paragrafen in lengte uiteenlopen van minder dan ⅓ bladzij tot meer dan een dozijn pagina's. Als de paragrafering op alle bladzijden was aangegeven, zou dat voor de lezer een niet-geringe tijdbesparing hebben opgeleverd.

Voor een algemene typering van dit proefschrift zij verwezen naar Museum XLVII kol. 303-305.

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

Hooft's Warenar en het attische spel van den Pot.

Dat het voor een goed en volledig begrip van Hooft's *Warenar* van belang is zijn Latijnsche voorbeeld, de *Aulularia* van Plautus, te kennen, heeft niemand ooit betwijfeld. Uitgevers van de *Warenar* schetsen dan ook den inhoud van het Latijnsche spel in hunne inleidingen en litterair-historici wijzen op interessante punten van overeenkomst en verschil. Maar dat de kennis van het verloren Grieksche origineel van Plautus' stuk ons inzicht in het werk van Hooft en zijn verdiensten zou verhelderen, heeft waarschijnlijk niemand ooit vermoed. Toch is dit naar mijn meening het geval en, nu het mij gelukt is, dat onbekende Attische model der *Aulularia*, wat compositie en inhoud aangaat, uit de Romeinsche navolging te herstellen[1)], schijnt het mij nuttig den lezers van de *Warenar* iets van de resultaten dezer studie mee te deelen. Want als mijn reconstructie der oorspronkelijke komedie juist is, dan staat het niet slechts vast, dat Plautus in het algemeen genomen sterk van zijn voorbeeld afwijkt, maar kan men ook nauwkeurig zeggen, welke gedeelten hij gewijzigd heeft en hoe hij die heeft gewijzigd. Daar hij nu deze wijzigingen meerendeels heeft aangebracht uit overwegingen, die met de dramatische kunst niets hadden uit te staan, zijn er noodzakelijkerwijs in Plautus' handeling talrijke tegenspraken, stoornissen en moeilijkheden ontstaan. Die ziet men duidelijker, nadat men zich bewust is geworden van haar oorzaak, en ieder lezer van de *Warenar* moet, schijnt het mij, getroffen worden, als hij constateert, dat Hooft zeer vele dezer stoornissen en onbegrijpelijkheden, ofschoon hij zich niet bewust was van haar oorzaak, niettemin heeft opgemerkt en naar vermogen weggenomen of verzacht.

Men kent de situatie, waar de handeling van de *Aulularia* op berust, en men kent de *dramatis personae*. Het zijn: de arme, schriele *Euclio*, die na het vinden van een schat een achterdochtige vrek is geworden; zijn oude dienstmeid *Staphyla*, vertrouwde van zijn dochter *Phaedra*, die een kind verwacht, maar niet weet

1) *The Greek Aulularia*, a study of the original of Plautus' masterpiece. Leiden 1940.

door wiens schuld, en het haar vader nog heeft weten te verhelen; de bejaarde buurman van Euclio, de rijke en vrijgevige *Megadorus*, die de hand van Phaedra zal vragen en haar bruigom worden zal; *Eunomia*, de zuster en trouwe raadsvrouw van dien buurman; haar zoon *Lyconides*, die in een donkeren nacht Phaedra heeft aangerand, zelf onbekend gebleven is, maar haar herkend heeft, en zijn schanddaad nog aan niemand heeft gebiecht; en dan, gezwegen van de koks en hun gevolg, de slaaf *Strobilus*, die in het eerste deel van het stuk de dienaar van Megadorus is en in het laatste deel van Lyconides. Men vindt in deze lijst de ‘Personagien’ van Hooft terug: Warnar, Reym, Klaertje, Rijkert, Geertruid, Ritsert en Lekker.

In het Grieksche stuk kwamen dezelfde personen voor als in de *Aulularia*, maar hun groepeering en omstandigheden waren niet geheel dezelfde. De plaats van handeling was niet de stad Athene, als bij Plautus, maar de een of andere buurtschap op het platteland van Attica. Daar woonden Euclio en Megadorus naast elkaar, zooals bij Plautus. Echter, Lyconides was niet de neef van Megadorus maar zijn zoon, en dus sinds zijn vroegste jeugd de naaste buur van Euclio en Phaedra. Toen in den nacht van het Demeterfeest hij zich in dronkenschap aan haar vergreep, had hij haar niet herkend, zoo min als het meisje hem herkend had. Het laat zich ook bewijzen, dat dit nachtelijk avontuur niet, als bij Plautus, negen maanden voor den tijd van het stuk lag, maar slechts een maand of zes, zoodat het Phaedra's zwangerschap, niet haar bevalling was, die zich in de intrige deed gelden. Strobilus was de slaaf van Megadorus en Lyconides, niet door de een of andere onbegrijpelijke schikking, maar omdat de eerste zijn oude meester was en de tweede zijn jonge meester. Bij Plautus is Strobilus een soort Janus met een dubbel aangezicht, waarom men dan ook twee Strobili pleegt te onderscheiden, Strobilus I, den slaaf van Megadorus, Strobilus II, den slaaf van Lyconides. Want bij zijn eerste optreden blijkt Strobilus volkomen vertrouwd met de plaats der handeling en met de menschen, die er wonen, maar naderhand is alles daar hem vreemd.

Het Grieksche voorbeeld van de *Aulularia* was een herkenningsstuk, waarvan de grondslag werd gevormd door twee verborgen en aan ieder onbekende feiten, het vaderschap van Lyconides en de afkomst van Phaedra. Die twee geheime feiten kwamen in de 4e acte aan het licht; een kostbare ring, die in Lyconides' bezit geraakt was bij zijn nachtelijk avontuur, deed als her-

kenningsmiddel dienst bij de ‘anagnorisis’. Uit dezen ring ontdekte Staphyla, dat Phaedra door Lyconides onteerd was; want Phaedra had den ring, een erfstuk van haar moeder, verloren, toen zij in den nacht van het Demeterfeest werd overvallen. Maar bij diezelfde anagnorisis herkende Eunomia in dienzelfden ring een vroeger eigendom van Megadorus en kreeg daardoor het heimelijk vermoeden, dat Megadorus zonder het te weten Phaedra's vader was. Een daarop volgend onderhoud van Megadorus met zijn zuster Eunomia toonde, dat deze mogelijkheid niet was uitgesloten. Het was in het Grieksche stuk dus allerminst een gedwongen fraaiigheid, dat Megadorus van zijn huwelijksplan afzag. Integendeel, hij mocht het genadige toeval bedanken, dat hem bewaard had voor een schendige verbintenis. En anderzijds kon hij een huwelijk van Lyconides en Phaedra met blijdschap aanvaarden, omdat het Attische recht een verbintenis van halfbroer en halfzuster toestond, indien zij niet dezelfde moeder hadden. Te Rome echter gold een dergelijk huwelijk, en elk verwantenhuwelijk, als incest. Plautus was dus gedwongen, het geheim van Phaedra's afkomst als grondslag en gegeven van zijn handeling te schrappen en dit bracht vele andere wijzigingen mee. Zoo liet hij het herkenningsmiddel van den ring vervallen en gaf, daar de anagnorisis nu door een bekentenis moest worden vervangen, Lyconides de algeheele en volledige kennis van zijn schuld. En aangezien men het onduldbaar moest achten, dat Megadorus' huwelijksplan, waartegen op zich zelf geen enkel bezwaar bestond, door zijn eigen zoon op grievende wijze zou worden verijdeld, maakte hij Lyconides tot Megadorus' neef en tot zoon van Eunomia. Die jonge man werd daardoor, terwijl hij in het Grieksche stuk de huisgenoot van Megadorus was, bij Plautus tot Eunomia's huisgenoot, zoodat in het laatste deel der *Aulularia* ook Strobilus, omdat hij daar Lyconides' slaaf was, van Megadorus werd losgemaakt. Maar Plautus geeft de woning van Eunomia niet met beslistheid aan en hoedt zich niet voor tegenstrijdigheden. Vandaar bij vele lezers van de *Aulularia* onzekerheid, waar deze drie personen, Lyconides, zijn moeder en zijn slaaf, hun woonplaats hebben. Wonen zij in bij Megadorus of ligt hun woning buiten het tooneel? De lezer van de *Warenar* zal bemerken, dat Hooft in het vage laat, waar Geertruid en Ritsert thuis zijn. Van Lekker heeft hij een ‘kassier’ gemaakt, een wisselloper, die werkt voor Rijkert en Ritsert beide. Daardoor is dus de tegenstelling geslecht, die in de *Aulularia* den slaaf van Megadorus

van den slaaf van Lyconides scheidt. En daar Lekker door den aard van zijn werkzaamheden twee heeren kan dienen, bestaat er niet de minste noodzaak Ritsert en zijn moeder als huisgenooten van Rijkert te beschouwen.[1)]

In drie gedeelten van de *Aulularia* is het storend effect der verschuiving, die ik boven heb geschetst, het duidelijkst zichtbaar, in de openingstoespraak van den ‘Lar familiaris’, den Romeinschen huisgod, in de 1e scène van het 2e bedrijf, gerekend naar de gangbare telling van den Plautustekst, en in IV 7, het tooneel dat de oude anagnorisis vervangt (vs. 682-700). Dat is geen wonder, want in dien proloog ontbreken juist de twee geheime feiten, die de opkomst van een goddelijk persoon noodzakelijk maakten, in II 1 heeft Plautus voor Lyconides Eunomia in de plaats gesteld, en het tooneel IV 7 is een armzalig surrogaat voor een uitvoerige herkenningsscène van het Grieksche stuk, een dialoog, waar Staphyla een groote rol had naast Lyconides en Eunomia. Er blijkt hieruit, dat de figuren van Lyconides en van Eunomia, om van Strobilus nu niet meer te spreken, het meest geschonden zijn door de Latijnsche bewerking. Daarom is het opmerkelijk, dat Hooft die twee figuren in zijn Ritsert en Geertruid als het ware opnieuw geschapen heeft, rasechte menschen naast de schimmen, die zij zijn in Plautus' spel, en dat hij de drie genoemde tooneelen sterk veranderd, essentiëel gewijzigd heeft, meer dan dit met één andere scène het geval is. Ik wil het hier gezegde verduidelijken en bewijzen door vergelijking van de drie bedoelde scènes in het oorspronkelijk, bij Plautus en bij Hooft.

Het Grieksche voorbeeld van de toespraak van den Lar was geen proloog, maar een door een goddelijk personage gegeven nadere verklaring aangaande zekere door de spelers reeds geopenbaarde feiten. Nadat eerst Euclio, vervolgens Staphyla en eindelijk Lyconides ieder zijn speciaal geheim aan het publiek verteld had, verscheen de godheid om door de onthulling der algeheele waarheid de strekking dier geheimen in het licht te stellen. Plautus heeft deze expositie tot proloog gemaakt, maar tegelijk 't geheimzinnige gegeven van den ring en dus het verhaal van Phaedra's afkomst en van haar avontuur bij het Demeterfeest geschrapt. Dientengevolge is de toespraak van zijn Lar een overbodig en

1) Dat beide Warnar als ‘Warnarbuur’ aanduiden, bewijst niet dat zij vlak naast hem wonen.

doelloos stuk geworden. Want deze god zegt vrijwel niets, wat later ook niet door de spelers wordt verteld. Dat Euclio een gierigaard is en een schat bezit, blijkt uit zijn eigen woorden in de eerste scènes van acte I; daar hoort men ook uit Staphyla's mond, welk ongeluk de jonge Phaedra heeft getroffen; ieder begrijpt, dat het kind, dat zij verwacht, door een onbekenden aanrander is verwekt. Die meldt zich naderhand vrijwillig aan voor een bekentenis, wanneer hij heeft vernomen, dat zijn oom Megadorus zich met Phaedra heeft verloofd. Al die ontboezemingen en gebeurtenissen zijn begrijpelijk zonder een proloog en daarom is de toespraak van den Lar bij Plautus een overbodige vertooning.

Hooft heeft den monoloog van den Romeinschen god vervangen door een, in kunstig rederijkersrijm geschreven, samenspraak van twee allegorische figuren, Miltheidt en Gierigheidt, waartoe hij mogelijk is geïnspireerd door Plautus' *Mostellaria*, die als proloog een samenspraak heeft van Luxuria en Inopia. De rol van Gierigheidt in Hooft's proloog is maar klein; zij doet niet anders hooren dan de klacht, dat zij wordt uitgedreven, en de bede, dat warenar haar niettemin de trouw zal bewaren. Het woord is dus voornamelijk aan Miltheidt, die na een korte introductie het doel van haar komst verkondigt, en daarmee van het spel, een zedelijk doel, daar zij ‘het huis van Warnar wil krijgen in haar gewout, 't welk haar doodtvyandin bezeten houdt, en zit te broen op het gout, 't welk daar in een pot leit begraven, dwingende den eigenaar te leven als de slaven’. Het stuk wordt door die woorden dus gekenschetst als een satire op de schrielheid en een verheerlijking van onbekrompen, levenslustige gulheid. Wat echter Miltheidt van den feitelijken inhoud meedeelt, is minder dan de Lar vertelt. Zij spreekt over Warnar's goud en de herkomst daarvan, over Warnar's dochter Klaertje en haar zwangerschap, maar wacht zich wel te zeggen, wie de aan Klaertje onbekende Jongman is, die haar onteerd heeft, en ze verzwijgt zorgvuldig, dat die jonkman zelf het meisje wèl kent. Toch zijn de mededeelingen van Miltheidt anderzijds volledíger dan die van Plautus' Lar, want Lar verzwijgt, dat Euclio zijn pot weer heeft begraven, en eveneens, dat het onteerde meisje zwanger is geworden, Miltheidt echter niet. Men mag dus, alles saamgenomen, zeggen, dat Hooft een werkelijken proloog gemaakt heeft uit een toespraak, die bij Plautus alleen door haar plaats een proloog was, niet door haar inhoud.

De tweede scène, die onder Hooft's handen een gedaante-

verwisseling heeft ondergaan, is het gesprek tusschen Geertruid en Rijkert, het 3e tooneel van het 1e bedrijf van de *Warenar* (vs. 183-242).[1)] Het Grieksche stuk had hier een dialoog van Megadorus en zijn zoon Lyconides, die door zijn vader werd verwittigd, dat hij het plan had Euclio's dochter ten huwelijk te vragen. Voor Plautus was, door zijn verandering in de substructie, Lyconides in dit tooneel geheel onbruikbaar. Daarom schoof hij Eunomia voor hem in de plaats. Zij komt hier tot haar broeder met den raad, dat hij nu eindelijk eens moet trouwen, maar het is Plautus niet gelukt 't oorspronkelijke feit, dat Megadorus reeds tot een huwelijk besloten had, behoorlijk te verhelen. Eunomia leidt haren raad in met een aanhef, die overvloeit van plechtige beschroomdheid en bedeesde geheimzinnigheid (vs. 120-134), wat niemand kan verwonderen, indien hij weet, dat Plautus deze 15 verzen heeft ontleend aan het tooneel in IV van het Grieksche stuk, waar Eunomia haar broeder heimelijk ging spreken over haar juist gerezen vermoeden, dat hij de vader van Phaedra was. Bij Plautus geeft Eunomia na dien plechtstatigen aanhef haar broer den dood-gemoedelijken raad een vrouw te zoeken. Hij protesteert, zij insisteert, maar zonder eenig argument, en zegt, dat zij een rijke vrouw van middelbaren leeftijd voor hem op het oog heeft. Tegen die keuze heeft de oude heer dit slecht te verifieeren bezwaar, dat een man op jaren, die een vrouw van middelbaren leeftijd trouwt, gewoonlijk juist sterft voor de vrouw bevalt! Maar bovendien, zoo zegt hij verder, hij kan, daar hij vermogend is, de weelde en rompslomp van een rijk huwelijk zeer goed missen en zal daarom de hand van Euclio's dochter vragen. Wanneer Eunomia dat verneemt, spreekt zij direct haar heilwensch uit en keert naar haar huis terug.

Hooft heeft de 15 verzen van den aanhef terug gebracht tot 8 en hij heeft deze ontdaan van hun plechtstatige en schroom-

1) Het Grieksche stuk bestond uit 5 bedrijven; I liep, gerekend naar den tekst der *Aulularia*, tot vs. 176, II tot vs. 280, III tot vs. 587, IV tot vs. 808. Plautus schreef zijn stuk zonder entre-actes, maar zijn uitgevers verdeelden het als volgt in 5 bedrijven: I tot vs. 120, II tot vs. 406, III tot vs. 587, IV tot vs. 808. Hooft's bedrijven eindigen, gerekend naar den tekst der *Aulularia*: I voor vs. 280, II voor vs. 406, III voor vs. 587, IV voor vs. 808. Merkwaardig is, dat de 2e en de 4e pauze, die in de *Aulularia* slecht mogelijk zijn, in de *Warenar* tengevolge van een kleine wijziging goed zijn verantwoord (zie *Warenar* vs. 573 en vs. 1216).

vallige geheimzinnigheid. Geertruid's inleiding is dus in harmonie met haar raad en deze raad wordt gesteund door argumenten. Zij houdt haar broeder voor, dat hij toch zorgen moet, dat de familienaam bewaard blijft, zij wijst hem op het gevaar, dat hij een dommigheid begaan zou en 'raken ergens aan een hoer vast, lichtvaerdigh en vals', zij spreekt de vrees uit, dat hij mogelijk tot een zondig leven zou vervallen. Rijkert probeert met grappen van haar af te komen, maar zij houdt vol en zegt nu duidelijk, wie ze op het oog heeft, 'een weeuw van veertigh jaeren...., die door een zeker getroggelt testament met temmen en lemmen van haren man heeft verworven, dat de beste plok van zijn goed op haer is verstorven.' Het is geen wonder, dat Rijkert deze dame met den naam van 'trijp' bestempelt en aanstonds ook begrijpt, wie er bedoeld is, 'de weeuw van Klaesje Klik', en dat hij voor de eer bedankt. Nadat aldus de broer en de zuster zijn gekenschetst, zij als een bijdehande vrouw, voor wie het geld de hoofdrol speelt en ruimschoots opweegt tegen velerlei ondeugd, hij als een toonbeeld van goedhartigheid en gulle vroolijkheid, neemt het gesprek een wending, die men had verwacht. Want het spreekt vanzelf, dat zijn gedachten vierkant tegen haar gedachten ingaan en dat hij zegt, als hij eens mal wil worden, ook terdege mal te willen zijn en met een jonge meid te willen trouwen, 'gelijk hier Warnarbuurs dochter'. Geertruid's bezwaar, dat zij te arm is, vaagt hij weg door te wijzen op haar schoonheid en haar eenvoud en daarmee eindigt het onderhoud, dat, naar ik meen te hebben aangetoond, de dramatische overtuigingskracht bezit, die Plautus niet bij machte is geweest aan zijn tooneel te geven, omdat hij zich niet volledig heeft kunnen losmaken van de strekking en onderstelling van zijn Grieksche voorbeeld.

Het derde stel van scènes, waar ik mijn betoog mee steun, vindt men in vs. 939-1029 van de *Warenar* en in vs. 682-700 van de *Aulularia*. Dit korte scènetje van Plautus - het eigenlijk gesprek van Eunomia met haar zoon, die bij zijn opkomst haar zijn zonde al heeft gebiecht, beslaat slechts 14 verzen (682-695) - dient als vervanging voor de Grieksche anagnorisis, een ongetwijfeld zeer uitvoerige herkenning in onderscheidene instanties. Dit brokje ter vervanging is geheel van Plautus' hand. Dat het volkomen onbevredigend en onvoldoende is, moet men nu dus niet wijten aan te groote afhankelijkheid van het oorspronkelijk, maar enkel en alleen aan Plautus' onverschilligheid voor dit deel van zijn stof. Naar Plautus' smaak en inzicht was de ge-

schiedenis van Euclio's schat - de diefstal van het goud en wat daarmee verband hield - het eigenlijke onderwerp der komedie. Dat uit dramatisch oogpunt de verbintenis der jongelui primair was en dat de schat en zijn geval slechts middel waren tot het in die verbintenis gelegen doel der handeling, heeft Plautus niet gezien of mogelijk niet willen zien. Hoe dat zij, de huwelijksaffaire is in zijn stuk bijzaak. In amper 15 verzen geeft hij de ontknooping; Lyconides bekent zijn schuld en die verklaring wordt door Phaedra's barenskreet, die juist op tijd uit huis klinkt, prompt bevestigd. Vlak voor dit armzalige scènetje heeft Plautus een tooneel van bijna 60 verzen ingevoegd (vs. 624-681), dat aan het thema van den schat en zijn roof een grooteren luister moest bijzetten.

Hooft heeft het evenwicht der themata met goeden tact en met groot talent hersteld. Alleen de cijfers reeds bewijzen, dat de huwelijkszaak haar rechten heeft herwonnen, want het tooneel van Ritsert's biecht aan Geertruid is meer dan 90 verzen lang. Maar Hooft heeft meer gedaan dan het tooneel verlengen. Ritsert's bekentenis is voor den toeschouwer een verrassing, terwijl Lyconides oud nieuws vertelt. Want in den proloog van de *Warenar* was Ritsert's naam of staat niet vermeld en bovendien was daar zorgvuldiglijk verzwegen, dat Klaertje aan den vader van haar kind bekend was - twee détails, die de Lar in zijn toespraak ijverig memoreert. Men mag het Hooft ook ten goede rekenen, dat hij de rol der jonge kraamvrouw heeft geschrapt, haar kreet uit huis als bevestiging van 's jonkmans bekentenis. De schrijver van de *Warenar* heeft gevoeld, dat Plautus door zijn Phaedra op dit punt van het spel te doen bevallen feitelijk de handeling afbreekt, omdat daardoor de mogelijkheid vervalt, dat zij nog als bruid zou fungeeren. Maar bovenal ligt Hooft's verdienste naar mijn meening hierin, dat hij den jongen minnaar van zijn lammenadigheid heeft ontdaan. Plautus' Lyconides heeft Phaedra lief, maar niettemin, ofschoon hij weet dat zij door zijn schuld zwanger is en dat haar tijd gekomen is, hij kijkt niet naar haar om, tot hij toevallig verneemt, dat zij de bruid is van zijn oom Megadorus. Ritsert heeft echter alle reden om te denken, dat het nog wel eenigen tijd zal duren voor Klaertje moeder wordt,[1)] er is bij hem naast plichtsgevoel geen tweede motief, dat hem kan drijven tot een spoedige bekentenis,

1) Zie vs. 1338, dat dus een preciseering is van vs. 983.

want van bijzonder innige genegenheid voor Klaertje is bij hem geen sprake, en in de derde plaats heeft hij geen goede, onbaatzuchtige Eunomia tot moeder, maar een bazige geldgrage Geertruid. Het is geen wonder, dat hij bij die moeder niet zoo dadelijk met het verzoek is aangekomen, de dochter van den armen Warnar te mogen trouwen. Zij laat dan ook, nu hij tenslotte dezen wensch, met zijn bekentenis, heeft uitgesproken, zich lang niet onbetuigd, maar protesteert vol spijtigheid en noemt drie rijke meisjes op, die zij hem had toegedacht, totdat zij eindelijk zwicht bij de overweging, dat Ritsert nu tenminste, als hij Rijkert's bruid trouwt, de erfenis van den rijken oom niet misloopt. En ondertusschen heeft de jonkman in een kleurig, levendig verhaal zijn pleit gevoerd, bekentenis van schuld met de verzachtende omstandigheden, de wijn, het schemeruur, de loszinnige feeststemming van een aangeschoten bruiloftsganger, en zijn vermomming, en de schoone aanminnigheid van Klaertje, en zijn verzekerdheid, dat zij niet zou wagen alarm te maken. Door dit relaas vol jeugdigen overmoed geeft Hooft vergoeding voor het verhaal van Phaedra's avontuur, zooals de Grieksche god dat in zijn toespraak aan het publiek had verteld, maar bovendien schetst hij den aard van Ritsert, nu hij hier voor de eerste maal optreedt, met al die trekken, die de harten der hoorders moeten winnen: zijn jolige levenslust, zijn guitigheid, zijn ondernemendheid, zijn openhartigheid, zijn gulheid.[1)] En deze eigenschappen spreken nog te meer in Ritsert's voordeel, nu ze gesteld zijn tegenover Geertruid's schrielheid en benepenheid en haar berekenende schijnheiligheid, die reeds bekend is uit haar onderhoud met Rijkert in het begin van het stuk.

Men kent het gunstig iudicium, dat Hugo de Groot over

1) Opmerkelijk is ook het volgende verschil tusschen Plautus en Hooft. Plautus doet, alsof Eunomia absoluut onmisbaar is, om Megadorus van zijn voorgenomen huwelijk af te brengen (vs. 687 et istuc confido a fratre me inpetrassere, vs. 695 ut istuc quod me oras inpetratum ab eo auferam). Hooft toont een nuchterder en juister kijk:

Geertruid.
Hoe zel hy willen consenteeren, dat ghy ze overnemt?

Ritsert.
Wat? dat doet hy lichtlijk, zoo hem 't verstand niet blind is.

Geertruid.
Hoe zoo?

Ritsert.
Vraegh je dat? om dat ze met kind is.

Geertruid.
Dat 's waer, waer zijn mijn zinnen? 't hooft is mijn ontstelt.

Hooft's *Warenar* heeft uitgesproken: ‘een translaat, 't welk, mijns oordeels, het origineel in veele deelen overtreft’. Van deze ‘veele deelen’ heb ik er enkele hier in het licht gesteld en, naar mij voorkomt, de belangrijkste. Volledigheid is onbereikbaar in een tijdschriftartikel, en tevens ongewenscht. Maar het zou zeker wel de moeite loonen, ook andere punten in dit vergelijkend onderzoek te betrekken en het ook uit te strekken naar andere bewerkingen van Plautus' *Aulularia*. De zwakke plekken van dit terecht vermaarde tooneelstuk liggen open en bloot; daarom is het stellig interessant zich te verdiepen in de remedie der latere bewerkers. Wat K. von Reinhardtstoettner[1)] in zijn beschouwing over Hooft's ‘verduitsching’ van de *Aulularia* heeft gezegd en uit ouderen bijeengegaard, kan zoowel worden aangevuld als verbeterd.

W.E.J. KUIPER.

Enige opmerkingen over composita van het type Jan-oom.

In zijn artikel over *Composita bestaande uit eigennaam + waarderingselement* in afl. 4 van dit tijdschrift behandelt Prof. Verdenius woordconstructies van het type *Jan-oom, Gijs-maat* enz. Het lijkt hem aannemelijk, althans voor de productieve vormen, het ontstaan van dergelijke woorden te verklaren uit het syntactisch verband. Ze zouden dan oorspronkelijk voorgekomen zijn als ‘eigennaam in de vocatief, met toegevoegde appositie’. Een gedeelte van dergelijke vormen is ongetwijfeld op deze manier ontstaan. Een andere mogelijkheid, door Dr. van Lessen reeds kort aangeduid, waarbij de eigennaam geen vocatief-positie heeft, behoeft echter volstrekt niet uitgesloten te zijn. Dit geldt in het bijzonder voor composita met als tweede lid een verwantschapsnaam.

Allereerst echter nog een paar woorden over de toestand in het Fries en Fries-getinte dialecten, waaraan ook Prof. Verdenius een gedeelte van zijn materiaal ontleende.

Zoals in bovengenoemd artikel reeds werd opgemerkt, ver-

1) Karl von Reinhardtstoettner, Die klassischen Schriftsteller des Altertums in ihrem Einflusse auf die späteren Litteraturen. I: Plautus, Spätere Bearbeitungen plautinischer Lustspiele, (1886) pp. 298-306.

liezen vormen als *Jan-om* in het Friese taalgebied sterk terrein, hoewel ze lang niet overal in dezelfde mate zijn teruggedrongen. Gewoon is de constructie nog, hoewel niet alleen heersend, voor de Wouden, terwijl in belangrijke gedeelten van het overige Friesland, en dit geldt in het bijzonder voor de kleistreek, de verwantschapsnaam niet meer in postpositie voorkomt. Zo wordt b.v. een vorm als *Jan-om* nog wel gebruikt in Uitwellingerga, maar in Scharnegoutum is de constructie al onbekend.

Bij het gebruik van *-man* als suffix in het Fries: *Oebleman* (volgens *Fr. Wdb.* soms zelfs bij dieren: *fôle-man*) sluit zich het Stadfriese *-man* in *seune-man* (met rhytmische *e*) aan, hoewel een dergelijke vorm in het Fries, en ook in het Bilts, niet voorkomt. De composita bestaande uit eigennaam + verwantschapsnaam zijn in de Stadfriese dialecten niet (meer) gebruikelijk. Wel waren deze b.v. in Sneek tegen het einde van de vorige eeuw nog vrij algemeen, maar werden toen al meer en meer vervangen door de 'Hollandse' constructie. Op het veel frequenter voorkomen van de verwantschapsnaam in postpositie in een vroeger stadium van deze dialecten wijst een mededeling van de reiziger Maaskamp[1)] uit het begin der vorige eeuw, die zegt, dat de Sneker schippers meestal '*Schipper Oom*' werden genoemd. (Vgl. de gegevens van Prof. Verdenius uit Starter en de *Rimen en teltsjes: Doctor-oom, Koster-oom, dokteromme, hospes-om*). Deze laatste soort vormen zijn in het Fries van tegenwoordig o.a. als gevolg van de gewijzigde sociale verhoudingen reeds zeldzaam geworden. (Uit *It Heitelân* IV, 1922, p. 58 noteerde ik nog *master-om*).

In een ander Fries-Hollands mengdialect, het Bilts, dat in sommige opzichten nog al wat van de Stadfriese tongvallen afwijkt, is ook nu nog het voorkomen van de verwantschapsnaam in postpositie heel gewoon. De vorm is hier zelfs productiever dan in het aangrenzende Friese taalgebied. Het verschil in dit opzicht tussen Stadfries en Bilts ligt o.a. hierin, dat in dit laatste dialect de Friese verwantschapsnamen nog voortleven, terwijl vooral in de grotere steden de Hollandse woorden gebruikt worden. Zo zegt men nu in Sneek: *fader, moeke, groatfader, groatmoeke, oom* (*ome*), *tante*, terwijl in het midden van de vorige eeuw, en in sommige kringen ook nog wel aanzienlijk

1) *Reis door Holland in de jaren* 1807-1812. (Waarschijnlijk door E. Maaskamp). Naar het Fransch. Amsterdam, z.j., p. 248.

later, woorden als *pa* (grootvader; vgl. Fr. *pake*), *oate*[1] (grootmoeder; Fr. *beppe*), *omke, moike* nog zeer algemeen waren.

Het Bilts evenwel heeft de Friese woorden tot nu toe bewaard, hoewel tegenwoordig ook hier sommige Hollandse benamingen terrein winnen. Zo zijn deze verwantschapsnamen hier: *hait* (Fr. *heit*), *mim* (Fr. *mem*), *pake*[2], *bep*[3], *omke, mòike*. Vormen als *Jan-om, Hissie-mòi* e.d. zijn in dit dialect dan ook zeer gebruikelijk. Men hoort hier zelfs constructies met -*bep* als tweede lid: 'Beter de maech bidurven as goed eten wech, saei ôns *Klaessy-Bep* altyd'[4]. De overeenkomstige constructie in het Fries met -*beppe* als tweede lid kwam mij eerst niet zeer gebruikelijk voor, maar bleek bij nadere informatie toch te bestaan, hoewel het natuurlijk voor de hand ligt, dat dergelijke vormen in vergelijking met -*om* en -*moi* veel zeldzamer zijn. Aangezien toch heel vaak maar één van de grootouders meer in leven is, is onderscheiding door naamtoevoeging hier lang

1) Vgl. Boekenoogen (*De Zaansche volkst.*) op *ootje*. Karsten (*Het dial. v. Drechterl.*), ter Laan (*Nieuw Gr. Wdb.*), ten Doornkaat Koolman (*Wörterb. d. Ostfr. Spr.*) vermelden het woord eveneens. De laatste zegt van *ôdje* = grootmoeder, dat het meest gebruikt wordt 'von Kindern im kosenden u. schmeichelnden Sinn'. Het woord blijkt in al deze dialecten verouderd te zijn.
2) Een verouderd woord grootvader is hier *bês*. Ter Laan vermeldt *b[problem]s, b[problem]zze* = grootvader. Het is blijkbaar hetzelfde woord als *bes, best* = grootmoeder, oude vrouw; zoals het *Wdb. d. Ned. taal* opmerkt 'eene verkorte uitdrukking voor *bestemoeder*'. Ten Doornkaat Koolman geeft *bess-fâr* = grootvader, *bess-môr* = grootmoeder. Het verschil in betekenis van de verkorting in de verschillende dialecten is misschien te verklaren uit het feit, dat niet beide samenstellingen dezelfde gebruiksfrequentie hadden, zodat de verkorting betrekking had op de meest gebruikte samenstelling. Zo kon dan b.v. in het Bilts *bês* = grootvader worden, omdat het meest gebruikte woord voor grootmoeder hier *bep* was. De verkorting leverde zo geen bezwaren op.
3) Karsten geeft *bep, bup* = grootvader, Boekenoogen *bebbe, bep, bappe, babbe, bup* met dezelfde betekenis. *Beppe* = oude man kwam nog voor te Zaandam. Ter Laan vermeldt *beppe, bep* = grootmoeder, ten Doornkaat Koolman *beppe* = grootmoeder, *babbe, bab* = vader, 'Väterchen'. Het oudere Leeuwarders kende *bap* voor oude man. Vgl. ook *Wdb. d. Ned. taal* op *beb, bappe, babbe*. Het karakter van 'Naturlaut' zou dan de betekenisschakering kunnen verklaren.
4) U. van Houten, *De sûnde fen Haitze Holwerda*, Ljouwert (Leeuwarden), 1938, p. 111.

niet in die mate vereist als bij de andere verwantschapswoorden. Het voorkomen van -*pake* in postpositie is mij in deze dialecten dan ook niet bekend. Het is misschien ook mogelijk, dat in deze laatste twee gevallen, aangezien men hier maar twee personen te onderscheiden had, de onderscheiding door naamtoevoeging gemakkelijk vermeden kon worden. Zo hoort men bijvoorbeeld in kindertaal, en dit is de taalsfeer waarin dergelijke woorden ontstaan, vaak plaatsbepalende adjectieven gebruiken: *diekster bep* (Bilts) = de grootmoeder, die aan de dijk woont etc. Ook de aanduiding door verwantschapsnaam + familienaam komt veel voor. Dit laatste is dan al een meer door de taal der volwassenen beïnvloede vorming.

De kwestie van de onderscheiding bij dergelijke verwantschapsnamen, en hierbij is van een vocatief-positie dan geen sprake, wijst al in de richting van een mogelijke verklaring van deze composita, die m.i. wel overweging verdient. We zien hier namelijk, dat de eigennaam dient als distinctief element bij de persoonsnaam: *Hissie-bep* diende, om maar bij de Biltse voorbeelden te blijven, ter onderscheiding van b.v. *Klasie-bep*, met sterke accentuering van de eigennaam. De verwantschapsnaam alleen was hier niet voldoende. Men kan echter opmerken, dat deze naamtoevoeging ook mogelijk is door de eigennaam als tweede lid van de woordgroep te doen optreden. We moeten evenwel in aanmerking nemen, dat, wanneer het onderscheidend karakter van de eigennaam op de voorgrond staat, hierop de grootste nadruk moet vallen (o.a. door sterk accent). De eigennaam heeft dan het karakter van een adjectief en komt in de gewone adjectief-positie te staan n.l. vóór de verwantschapsnaam. Dit is des te aannemelijker, omdat door het dominerend emotioneel karakter van het adjectief deze woordorde in de taal van het jonge kind de gewone is[1)], en zoals reeds opgemerkt zijn bovenstaande vormen uit de kindertaal afkomstig. Door de sterke accentuering van het eerste lid werd deze woordgroep tot een hechtere eenheid dan de groep verwantschapsnaam + persoonsnaam. Wat nu de verklaring van het feit betreft, dat het leenwoord niet in postpositie voorkomt, hierbij moet men in aanmerking nemen, dat ontleningen via wijdere taalkringen tot het meer intiem taalgebruik doordringen. Een woord als

1) Zie J. van Ginneken, *De roman van een kleuter*, Nijmegen, 1917, p. 91.

tante bijvoorbeeld heeft bij ontlening al de gebruikelijke verbinding met de eigennaam (*tante Hiske*) en behoudt deze. Voor de bovengegeven verklaring pleit ook het feit, dat deze composita, althans in de hierbesproken dialecten, een uiterst beperkt gebruik in de vocatief hebben.

Dat echter niet voor alle gevallen dezelfde verklaring behoeft te gelden, leren zinnen als deze: *Jan jonge*, ik scoe 't net dwaen as ik dy wier, *Sjouk bern*, wêz foarsichtich, waarin we een voorstadium kunnen zien van vormen als *Gijs-maat* etc.[1)] Het is duidelijk, dat analogiefactoren in sterke mate mede een rol hebben gespeeld. Deze maken het vooral moeilijk het taalgebeuren op de voet te volgen.

Leeuwarden.
U.S. TUINSTRA.

Boekbeoordelingen.

Dialect-atlas van Vlaamsch-Brabant door Dr. H. Vangassen, met 150 kaarten (nr. 4 der Reeks Nederlandsche Dialect-atlassen onder leiding van Dr. E. Blancquaert, Professor a.d. Universiteit te Gent). Antwerpen: De Sikkel [twee delen: één met teksten en één met 150 kaarten].

Sinds ik in 1927 het genoegen had nr. 1 dezer serie aan te kondigen (N.T. XXI, blz. 217-20) zijn, in 1931, nr. 2 (zie mijn rec. Nd. Jb. LVI-LVII, blz. 243-4) en in 1935 nr. 3 (aangek. door v. Haeringen in N.T. XXX, blz. 423-4) verschenen. Thans liggen de beide lijvige delen van nr. 4 op mijn schrijftafel.

De kritiek heeft de nrs. 1-3 met grote sympathie ontvangen; boven lof verheven is ook weer de uitvoering van deze beide delen. Schr. heeft er vijf jaar aan gewerkt en niet minder dan 189 plaatsen bezocht (in de eerste drie nummers bedroegen de getallen resp. 59, 102, 142). ‘In kleine landelijke gemeenten bleek het niet steeds mogelijk, ten gevolge van seizoenarbeid, over zegslieden van boven de twintig jaar te beschikken, en fungeerden, tot mijn volledige voldoening, in een aantal plaatsen, schooljongens van 12 tot 14 jaar als zegslieden.’ Schr. is misschien wat te veel geneigd dit gebrek van zijn rooskleurigste zijde te

1) Vgl. de woorden *Hinderkjong, Haarmjong*, die Prof. Verdenius uit ter Laan aanhaalt. Uit een stukje, dat de typische kenmerken draagt van ‘vrouwentaal’ noteerde ik nog *Jette-kind* (*Margriet*, 1940, no. 19).

bezien. Ieder die de mondelinge enquête heeft beoefend, weet, dat zegslieden van deze suggestibele leeftijd anders op vragen van taalkundige aard reageren dan volwassenen en vooral, dat zij steeds grote aarzeling betonen om den ondervragenden ‘meneer’ attent te maken op eventueel onjuist gehoorde en weergegeven taalvormen.

Van algemeen belang voor onze gehele neerlandistiek lijkt mij het feit, dat wij nu eindelijk een goed overzicht kunnen krijgen van de taalgeografische structuur van het hartje van Brabant en dat wij over gegevens beschikken ter bestudering van de invloed van Brussel: ‘Van Brussel uit straalt nog steeds de invloed van het Brusselsch dialect, dat onverwoestbaar voortleeft en door de drommen werklieden, die dagelijks naar Brussel komen, tot in de landelijke gemeenten doordringt!’. Enzelfde gang van zaken heb ik vroeger geconstateerd ten aanzien van plat-Amsterdamse eigenaardigheden, die in de rondom de hoofdstad gelegen dorpen en stadjes zienderogen of wel horenderoren veld winnen. Deze waarneming heeft mij indertijd min of meer verrast en mij ten slotte tot het inzicht gebracht dat de wetten der taalgeografie niet van toepassing geacht kunnen worden op leven en verspreiding van het zogenaamde A.B. Immers, van tweeën één: òf de beschaafde taal verovert het taallandschap door het vanuit een kerngebied voorwaartsschuiven der isoglossen, of wel een lagere milieutaal vervult deze rol. Constateert men nu voor een bepaalde streek, dat een zodanige lagere milieutaal zich, cartografisch gezien, als een olievlek om een bepaald centrum uitbreidt, dan is het zonneklaar, dat daarmee niet tegelijk een waarlijk veroverende (in de zin van: substituerende) invloed der beschaafde hogere taal op het terreinverliezende dialect gepaard kan gaan. Het leven der beschaafde taal speelt zich af in een geheel ander vlak en kan niet van de taalgeografische kant worden benaderd.

De Romaanse taalgrens, zoals die door Vangassen wordt getrokken, wijkt niet af van hetgeen tot dusver omtrent het beloop bekend was (zie de gehele taalgrens op mijn grondkaart in Grootaers-Kloeke, Handl.). Op een paar gemeenten, die òp de grens liggen en op een enkel menggebied wordt nog eens opzettelijk gewezen in de inleiding.

In het geheel zijn dus nu de volgende gebieden bewerkt: Klein-Brabant (door Blancquaert), Zuid-Oost-Vlaanderen (door Blancquaert en Vangassen), Noord-Oost-Vlaanderen en Zeeuwsch-Vlaanderen (Blancquaert), Vlaamsch-Brabant (Vangassen). Meer

dan bij welk ander filologisch seriewerk ook is de recensent geneigd deze nrs steeds te bezien als onderdelen van het geweldig geheel, dat door Blancquaert is geprojecteerd. Ik verneem, dat een atlas van Zeeland zo goed als voltooid is, terwijl ook de nodige voorbereidingen voor West-Vlaanderen reeds zijn getroffen. Wel een bewijs voor de doelbewustheid en energie waarmede deze gehele onderneming wordt aangepakt. Hoe meer delen er zijn verschenen, hoe beter zij dienstbaar kunnen worden gemaakt aan de studie. Nu een zo aanzienlijk deel van het continentale Vlaanderen en Brabant is bewerkt, wordt de honger naar materiaal voor het kustgebied des te groter. Vooral gegeven de tegenwoordige tijdsomstandigheden vraag ik mij af, of B. zijn houding van een naar mijn smaak wat al te ver doorgevoerd perfectionalisme niet, zij het ook tijdelijk, kan laten varen. Hij zou immers binnen betrekkelijk korte tijd tot een voorlopige afsluiting voor het Zuiden kunnen komen, wanneer hij ons althans de t e k s t e n voor Zeeland en West-(en Frans-) Vlaanderen verschafte. Dan wordt het ineens een lonend en betrekkelijk weinig tijdrovend werk om (mede met behulp van de rijke verzamelingen van Grootaers' dialectcentrale te Leuven) overzichtskaartjes van het gehele Zuidnederlandse taalgebied te maken. Zonder twijfel zal de gehele onderneming van B. dan ook op zeer veel intensiever wijze als tot dusver worden productief gemaakt en ingeschakeld in het linguistisch bedrijf.

De vraag, die B. in nr 3 stelde: ‘zou het niet mogelijk zijn in de Noordnederlandsche vragenlijsten nog méér gemeenschappelijk materiaal te verwerken?’ zal dan vanzelf haar positieve beantwoording vinden. Weet de taalgeograaf eenmaal dat hij voor één groot aaneensluitend Zuidnederlands gebied, soms haast van plaats tot plaats, over materiaal kan beschikken, dan zal hij stellig wel zo verstandig zijn om allereerst de in Zuid-Nederland geïnitieerde kaarten voor het Noorden ‘verder te breien’ en niet op eigen houtje een nieuwe lappendeken op touw te zetten, waarvoor hij voorlopig slechts hier een hap en daar een snap kan machtig worden. Door de enorme rijkdom van materiaal die zowel Blancquaert en zijn school als Grootaers op zo onbaatzuchtige wijze ter beschikking van de wetenschap stellen zal het Zuiden in de komende decenniën stellig zijn stempel zetten op het gehele Nederlandse taalonderzoek. Trouwens: zoals het Middelnederlands zich in hoofdzaak om het Zuiden kristalliseerde, zo kan het den modernen dialectgeograaf niet

lang verborgen blijven, dat talloze problemen die de huidige dialectkaarten aan de orde stellen, pas door een nauwkeurige kennis der zuidelijke feiten kunnen worden opgelost. Zonder nijd willen wij in het Noorden de zuidelijke suprematie op dialectologisch gebied erkennen en er ons over verheugen, dat Zuid-Nederland, waaraan wij in cultureel en taalkundig opzicht reeds zo veel te danken hebben, hiermee een mooie taak op zich heeft genomen, waarop het in meer dan een opzicht historische rechten kan doen gelden.

Leiden, Juli 1940.
G. KLOEKE.

Uit de tijdschriften. (Juli-Augustus).

De Gids. Juli. J.N. Bakhuizen van den Brink herdenkt *Philips van Marnix van Sint Aldegonde*. - E.J. Dijksterhuis bespreekt de uitgave van Simon Stevin's *Burgherlick Leven*, in de stichting 'Oude Letteren'. Hij stelt de vraag waarom niet liever zijn *Weeghconst* in de eerste plaats ter uitgave gekozen is. In de *Kroniek der Nederlandsche letteren* behandelt Anton van Duinkerken H. Marsman's bundel *Tempel en Kruis*, onder het opschrift *Een Dichterlijk levensverhaal*.

Aug. Een naamloze *Stem uit de redactie* spreekt een kort woord ter herdenking van Staring, dat niet vrij is van dubbelzinnigheid.

De Nieuwe Gids. Juli. W.J.L. van Es geeft een tot het verre verleden teruggaande beschouwing over *De ondergang van het Dietsch in Frankrijk*.

Aug. W.J.L. van Es besluit het bovengenoemde uitvoerige artikel. - L. van Deyssel geeft opnieuw fragmenten uit zijn *Gedenkschriften*. - Louis Knuvelder schrijft een *In memoriam H. Marsman*.

De Stem. Juni. S. Vestdijk publiceert een fragment van een studie *Albert Verwey en de Idee*, onder het opschrift *Plastiek en taalplastiek*, waarin hij een waarderende beschouwing geeft over het beeldend vermogen van Albert Verwey's taal.

In het *Critisch Bulletin* beoordeelt Anthonie Donker V.E. van Vriesland's *Spiegel van de Nederlandsche poëzie door alle eeuwen*, waarin 'de schatten der Nederlandsche poëzie' vergaard zijn. Een drietal onlangs gestorven letterkundigen worden her-

dacht: Menno ter Braak door Anton van Duinkerken, E. du Perron door C.J. Kelk, en J.F. Otten door R. Blijstra.

Juli-Aug. Fr. van Oldenburg Ermke overziet karakteriserend het werk van Arthur van Schendel en noemt zijn artikel *Arthur van Schendel of de kunst der verandering*. In het Critisch bulletin beoordeelt Anthonie Donker *Schilders en schrijvers* door W.L.M.E. van Leeuwen met medewerking van Marnix Gijsen.

Groot-Nederland. Juli. De redaktie herdenkt Menno ter Braak en E. du Perron als verdienstelijke en onvervangbare medewerkers. - G.H. 's-Gravesande noemt Stuiveling's publicatie van De briefwisseling Vosmaer-Kloos *Een belangrijke litterair-historische uitgave*. - In de rubriek *Nederlandsch Proza* beoordeelt Gerard van Eckeren Du Perron's *Schandaal in Holland*; in de rubriek *Over poëzie* bespreekt D.A.M. Binnendijk de dichtbundel *Tempel en Kruis* van H. Marsman.

Aug. S. Vestdijk geeft een inleiding *Bij een posthuum gedicht van E. du Perron*. - Gerard van Eckeren bespreekt als *Nederlandsch Proza* een *Essay van Gomperts*. - De rubriek *Over poëzie* van D.A.M. Binnendijk is gewijd aan *Het ongerijmde Leven* van H.G. Hoekstra.

Stemmen des tijds. Juni-Juli. C. Tazelaar bespreekt de ontworpen *Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden*, naar aanleiding van het verschenen eerste deel. Hij vreest gebrek aan eenheid van opvatting en ongelijksoortigheid van behandeling, al vindt hij in het plan veel te waarderen. Als titel koos hij *Naast en niet in plaats van*, om aan te geven dat de werken van Kalff en Te Winkel hun waarde zullen behouden.

Opwaartse Wegen. Juni. Een uitvoerig opstel van H. de Bruin, *Bekentenissen van een veertigjarige*, is geschreven naar aanleiding van H. Marsman: *Tempel en Kruis*.

Tijdschrift voor Taal en Letteren XXVIII, afl. 2. Jef Notermans publiceert nieuwe gegevens voor de geschiedenis van het *Toneel in de Maasgouw van ± 1100 tot ± 1800*. - G.W. Wolthuis toont aan, langs welke wegen *Een Mexicaanse oorlogsgod*, nl. *Vitzliputzli*, terecht komt *als duivel in de poppenkast*. - W. Gs. Hellinga geeft, naar aanleiding van Dr. Zwaan's proefschrift, een herziene uiteenzetting van *De strijd om de heldere aa* in de zestiende en zeventiende eeuw in Holland. - Pierre van Valkenhoff beoordeelt Tinbergen's *Reinaert*-uitgave; Jos. J. Gielen beoordeelt Van der Kun's proefschrift over *De handelings-aspecten in het drama*,

dat hij prijst als ‘een der voortreffelijkste werken die in jaren verschenen zijn.’

Levende Talen. Juli. J. Karsemeyer polemiseert met Prof. Jan de Vries, die in een artikel *De uitspraak van het Nederlands* het rapport van de Commissie van Levende Talen onvermeld liet. - W.H. Staverman hervat de gedachtenwisseling over *Moeilijk Nederlands*. - G.W. Wolthuis schrijft over de interpreratie van *De zee, de zee klotst voort*.... - W.G.J.A. Jacob geeft voorbeelden van taalbederf in *Onze radio*. - D. Bax klaagt over *Stiefmoederlijke behandeling van het Afrikaans in onze bloemlezingen*. - G.W. Wolthuis toont aan dat de vergelijking van *Goethe's Faust en Mariken van Nieumeghen* alle grond mist. - A. E. H. Swaen beoordeelt de monografie *Jan Jansz Starter* van J.H. Brouwer; G.W. Wolthuis beoordeelt de uitgave van *Het Wilhelmus* van S.S. Mensonides. Ten slotte worden ook een aantal leerboeken voor het Nederlands besproken en beoordeeld.

Onze Taaltuin. Juli. In een statistische bijdrage over *De Nederlandsche periodenbouw* trekt Jac. van Ginneken een parallel tussen de zinsbouw in het Limburgse Leven van Jezus enerzijds en romans van Jacob van Lennep en Anton Coolen anderzijds. - Ter inleiding van de hier gepubliceerde *Phonologische vragenlijst voor de dialekten in Nederland* schrijven N. van Wijk en K. Heeroma een korte inleiding. - Jac. van Ginneken bespreekt *De groote Vondeluitgave der Wereldbibliotheek*. - P.J. Meertens tekende een *Taalkaart* voor het woord *rug*.

Paedagogische Studiën. Aug. Deze gehele aflevering is gevuld met bijdragen over *De taak van de Lagere en de Middelbare school ten opzichte van het onderwijs in de Nederlandse Grammatica*. R. Kuitert behandelt de opleidingsscholen; A.J. de Jong, uitvoerig, het onderwijs in de spraakkunst van de Moedertaal, voornamelijk in de eerste klas der H.B.S. De eisen die de leraren in het Frans, Duits en Latijn zouden mogen stellen, worden beknopt geformuleerd door K.J. Riemens, J.C. de Buisonjé en P.C. Knook, terwijl K.J. Riemens, die zich met de leiding belastte een *Conclusie* trekt uit alle gegevens.

Vondelkroniek XI, nummer 3. Balthazar Verhagen publiceert zijn afscheidskollege aan de Toneelschool over *Vondels dramatische problemen*, met een *Naschrijft* van de redakteur. De aflevering wordt besloten met een aantal *Kantteekeningen*, o.a. verbeteringen bij de W.B.-uitgave van Vondel's werken.

C.D.V.

Potgieter als reizanger.

1. Potgieter verdeelde zijn *Lief en Leed in het Gooi* in zes hoofdstukjes en liet op elk dezer een dichtstukje volgen. Hij gaf een doorloopende nummering I-XII. Dat wekt de gedachte, dat de dichtstukjes geen op zich zelf staande en vrij willekeurig gekozen toevoegsels zijn, doch gedeelten der vertelling en voor het geheel wellicht even belangrijk als de prozahoofdstukken.

Enkel door het feit, dat ze 'spelen' in het Gooi, kunnen ze moeilijk zelf deelen der vertelling zijn. Zijn ze dit inderdaad, dan moet er een ander en nauwer verband bestaan met het prozaverhaal; dan moet er een bepaalde reden geweest zijn, waarom juist deze dichtstukjes werden opgenomen en geen andere; dan moet zelfs hun volgorde een bepaalde reden hebben en niet gewijzigd kunnen worden zonder schade voor het geheel.

Dàt ze het zijn, wordt waarschijnlijk gemaakt door een uiting van Potgieter zelf, die schreef: 'Ik wenschte dat ik een versjen had, om het leelijke De visscher van Huizen te vervangen'. (Editie-Staverman^2 blz. 117.) Een kleine romance ware immers licht te schrijven geweest, een beeld uit het Gooi niet moeilijk te phantaseeren. Het vervangen van een bepaald onderdeel eener vrij ingewikkelde vertelling, zonder dat daardoor het verband der deelen verbroken of gewijzigd en de architectuur van het geheel geschonden wordt, is echter een schier onmogelijke taak. Dat Potgieter blijkbaar geen 'versjen' heeft weten te maken, hetwelk voor het inderdaad verre van fraaie 'De visscher van Huizen' in de plaats kon treden, kan daarom moeilijk aan iets anders gelegen hebben dan aan de functie, die dit versje te vervullen had in het geheel. Heeft dit er een, dan hebben de andere vijf er allerwaarschijnlijkst ook een!

Van Potgieter iets anders verwachten, zou trouwens een onderschatting zijn van zijn bijzondere talenten. Hij, die den Romantischen stijl opdreef tot een barok, niet slechts door overlading met gedachteninhouden, maar vooral ook door een voorkeur voor zeer samengestelde structuren, was er bij uitstek de schrijver

voor, om een gestileerd mozaïek te scheppen van vernuftig dooreengesponnen gedachten en kunstig dooreengeweven vormen. Er is dan ook alleszins reden voor een onderzoek naar een mogelijk verband tusschen de gedichten en den prozatektst. Een dergelijk onderzoek schijnt nimmer te hebben plaats gehad; althans is nergens iets dienaangaande te vinden; zelfs Dr. *W.H. Staverman* - wien ik dank te brengen heb voor eenige opmerkingen, die mij dwongen, mij hier en daar nauwkeuriger en voorzichtiger uit te drukken - zwijgt er in zijn editie over.

2. Potgieters vertelling overzien we eerst, wanneer we de volgorde, waarin de in het verhaal geschetste gebeurtenissen door den auteur worden medegedeeld, hebben omgezet in die, waarin zij achtereenvolgens plaats vonden. Tot die gebeurtenissen behoort het vervaardigen der gedichten door een der vier ‘trekkers’, door Willem. Denken we ons hun vervaardiging op de juiste momenten in het verloop der gebeurtenissen, dan kunnen we nagaan: 1^0. inhoeverre zij ontstaan zijn onder invloed van die gebeurtenissen; 2^0. wat zij er mede te maken hebben.

3. Willem schrijft (of voltooit) zijn eerste gedichtje, ‘In het bosch van Soest’, als hij gezien heeft, hoe een wandelend echtpaar reageert op Alberts fluitspel. Ofschoon Mozarts aria dienst moest doen als signaal ‘Verzamelen!’ mogen we aannemen, dat Albert er bij dacht aan de schoone onbekende, die hij kort er voor ontmoet had. Van die onbekende wist Willem, toen hij zijn dichtregels opkrabbelde, nog niets, maar hij kende Alberts karakter en dàt maakt het begrijpelijk, dat hij, het fluitspel hoorende, direct veronderstelde, dat het mogelijk niet alleen voor hem, Willem, maar ook - daemonisch! - voor een dame bedoeld was. Dat kon de dame zijn, die hij met haar echtgenoot zag wandelen! Zoo ja, dan zou Albert geen succes hebben; haar vertrouwelijke blik en het somber staren van den eega getuigden hem dit. Het aanschouwde tooneeltje en de kennis van Alberts karakter gaven dus aanleiding tot het eerste dichtstukje. En werkelijk ‘klopt’ alles. Bij de *deern* uit het vers valt te denken aan de jonge vrouw, bij *Claesje* aan den echtgenoot, bij den *pronker van een jonker* aan den edelman Albert (jonkheer volgens den halsband van zijn hond, baron volgens den Baarnschen dienaar van Themis), bij den *flonkerring* aan het verleidelijke beloften inhoudende fluitspel. Het laatste couplet doet zelfs denken aan het toneeltje 's avonds laat in een gang van het hotel te Eemnes, alsof het met een vooruitzienden blik geschreven

werd. Wat Willem nog niet weten kon, was, dat het pogen van den *pronker van een jonker* een andere dame, de onbekende, gold. Niettemin zag hij goed vooruit: de edelman Albert zou evenmin succes hebben als die *jonker*.

4. Er is nog iets anders op te merken. - Drie der vier vrienden (Brammetje, Albert en Otto) worden één voor één uitvoerig geschetst. Willem wordt aan den lezer voorgesteld, alleen doordat Otto diens versje voorleest. Dat versje vertelt ons dus niet enkel, dat Willem de dichter van het gezelschap is, doch dient vooral, om hem ons te doen kennen, zooals de prozatekst ons de andere drie doet kennen. Inderdaad doet het dit. Willems karakter, vnl. blijkend uit zijn afkeuring van 's jonkers pogen, spreekt er uit. Willem toont zich, behalve dichter, een scherp en critisch waarnemer met meer belangstelling voor personen dan voor de natuur; hij beschouwt inzonderheid Albert en treedt op als censor morum. Anders dan Beets deed in de Camera Obscura, vermijdt hij in zijn prozatekst zooveel mogelijk het oordeelen. In het versje daarentegen plaatst hij *zijn* kijk op het geval, zij het in verhulden vorm, met kracht op den voorgrond en laat hij Albert een veroordeeling van diens gedragingen hooren, echter op een zoodanige wijze, dat deze zich niet gegriefd kan gevoelen en de goede verhouding dus bewaard blijft.

5. De functie van het eerste versje vertoont overeenkomst met die der *reien in een tragedie*, vooropgesteld een eenigszins simplistische opvatting van het karakter zulker reizangen, niet bevreemdend bij een niet-classicus. Willem heeft zich zelf de rol toegekend van den idealen toeschouwer, die na het eerste prozagedeelte, alsof dit een eerste bedrijf van een tragedie ware, in een vers uitspreekt, wat de lezer te denken heeft. Dat is hier: een afkeuring van Alberts gedrag en de verwachting, hoop of wensch, dat deze geen succes zal hebben.

Het is duidelijk, dat Potgieter, wanneer hij aan het eerste gedichtje een dergelijke functie heeft toegekend, aan de andere verzen een soortgelijke rol zal hebben gegeven, zoodat er alleszins reden is, ons onderzoek te vervolgen.

6. Als Willem zijn tweede gedicht, ‘Het grootje van Eemnes’, schrijft, weet hij, dat Albert er door een truc met zijn hond in geslaagd is, de onbekende te vergezellen, en Otto ergens achterbleef om er te teekenen, maar nog niet, dat de onbekende Albert zijn afscheid heeft weten te geven, met Otto in gesprek is geraakt en zelfs voor dezen heeft geposeerd. Zijn gedachten zijn op *dàt*

moment eensdeels bij de onvermoeide pogingen van Albert, anderdeels door een gesprek met een vrouw uit Eemnes bij den niet lang geleden gestorven landheer, wiens park de vrienden voor hun middagmaaltijd bezichtigd hebben. Blijkbaar heeft hij toen een tegenstelling gevoeld: een voorbeeldig landheer, weldoener zijner minderen, eenerzijds; de edelman Albert, ook landheer of toekomstig landheer, met zijn 'daemonisch' karakter, anderzijds. Het versje houdt een les in voor Albert: hij moge er naar streven een landheer te worden als de overledene; en een wenk voor den lezer: hij moge voor Albert een levenseinde wenschen als dat van dezen. Voor Willem schijnt in het proza Brammetje, in de verzen Albert zijn voornaamste waarnemingsobject. Toch is er niet één woord in 'Het grootje van Eemnes', dat het aangewezen verband met den prozatekst bewijst! Maar de volgende verzen bevestigen de hier gegeven beschouwing.

7. Na het souper te Baarn terug in het hotel te Eemnes, leert Otto Willem de natuur bij maanlicht bewonderen. Van de desillusies, die inmiddels Albert en Brammetje te beurt vallen, merken zij niets. Na zijn gesprek met Otto alleen zijnde op zijn kamer, dicht Willem tot besluit van den eersten dag van het tochtje zijn derde dichtstukje, 'Het klooster Mariënburg'.

Het Romantisch-sombere van dit vers verraadt den invloed van de beschouwing der natuur bij maanlicht. Er zou een echt-Romantisch schilderij te maken zijn van Wouters laatste euveldaad met de kloosterruïne op den achtergrond en aan den hemel jagende wolken met een volle maan. De eigenaardige stemming, waarin Willem is geraakt, zal er wel voor aansprakelijk gesteld moeten worden, dat hij voor Albert weinig goeds verwacht van diens onvermoeide pogingen. Men leze voor *Wouter* 'Albert', voor *nonnen* 'vrouwen', voor *buit* en *buidel* 'gunsten', en er blijkt een zeer duidelijke analogie. De tijd zal komen, denkt Willem en heeft de lezer dus te denken, dat Albert het slachtoffer wordt van zijn hartstochten en hij daarom de eerste vrouw, die hem niet weerstond, of den eersten man, die hem om zijn stand ontzag, zal vervloeken als de oorzaak van zijn losbandigheid en daardoor van zijn ondergang. Tot deze gedachte kan het voorval met den Baarnschen heer medegewerkt hebben. Ongetwijfeld was het niet naar Willems smaak, al werd hij geen spelbreker. In dit geval zouden er wel geen ernstige gevolgen zijn; voldoening was immers aangeboden, doch onnoodig gevonden. Maar in dien tijd, waarin duelleeren in adelijke kringen niet

ongewoon was, konden niet alleen te groote ‘vrijpostigheden’, maar zelfs al-te-ver-gaande ‘grappen’ een zeer te duchten nasleep hebben.

8. In het gesprek der vrienden te Muiderberg hooren wij een naklank van Willems sombere verwachtingen. Hij citeert dan verzen uit Hooft's Geeraert van Velsen en voegt tegen Albert er aan toe: ‘Het overige slaat ge wel eens tot uwe stichting na,’ daarmede zinspelend op den dood van Floris V als straf voor diens gewelddaad in Velsen's ‘slotelijn’. Van Albert mocht hij aannemen, dat deze de verholen waarschuwing zou begrijpen, al zal hij zich geen illusies gemaakt hebben over haar effect.

Opmerkelijk is vooral, dat het gedicht ontstaat op een moment, waarop het met Albert slecht had kunnen afloopen, zonder dat Willem wist, wat Albert gewaagd had en hoe dat verloopen was. Dit kan moeilijk een toevalligheidje zijn; daarvoor spelen voorgevoelens en medegevoelens-op-afstand een te groote rol in de litteratuur uit den tijd der Romantiek. Het bewijst ook, met welk een zorg Potgieter het schema van zijn vertelling construeerde, i.c. dat de afwijkingen van de tijdsvolgorde bij de keuze der volgorde van vermelding der feiten niet willekeurig geschiedden.

9. Op den ochtend van den tweeden dag alleen rondwandelend in Blaricum, na vooraf Otto's schets der somber starende onbekende gezien en de onstuimigheid der gevoelens van Albert waargenomen te hebben, dicht Willem ‘onder de oude linden om de kerk’ zijn vierde vers, ‘De meistreelbruid van Blaricum’. Het is blijkbaar bedoeld als tegenhanger van ‘Het klooster Mariënburg’. Dacht hij bij het laatste aan de mogelijke gevolgen voor Albert, bij het eerste gaat het om de waarschijnlijke gevolgen voor haar, die heur hart aan Albert schenkt. Haar geluk zal *een week* duren, al zou Albert, naar hij meent, de onbekende ‘eene maand willen vieren’ (t.a.p. blz. 50-51). Daarna zal de edelmanmeistreel verdwenen blijken.

Zien wij het gedicht op deze wijze, dan is het getal ‘*dertien*’ (t.a.p. blz. 67 en noot op blz. 112) volkomen duidelijk. Van *één week* na 25 Juli is het immers tot 15 Augustus welgeteld *dertien* dagen! We hebben hier een sterk sprekend voorbeeld van Potgieters buitengewoon groote securiteit, ook in de onbelangrijkste details, en bovendien in het ‘kloppen’ van de *week* uit den prozatekst met de *dertien dagen* uit het gedicht een ons door den auteur zelf geleverden ‘stillen getuige’ voor het reizangenkarakter der dichtstukjes, al gelijkt Potgieters vertelling in niets op een klassieke tragedie.

Iemand als Albert zal steeds, hoe vurig hij mint en hoe teeder hij bemind wordt, na korten tijd terugverlangen en terugkeeren naar de kringen, waarin hij behoort, evenals de meistreel naar de ridderscharen in de kasteelen der vorsten. Denken we het gedicht in zijn verband, dan spreekt er dus een verontschuldiging voor Albert uit, naast den wensch, dat de onbekende behoed zal worden voor het lot van 'mooi Maaike de Gooische'.

10. Er is reden, 'De meistreelbruid van Blaricum' nog in een ander opzicht als pendant van 'Het klooster Mariënburg' te beschouwen. Heeft het verhaal van Wilden Wouters leven zijn somberheid te danken aan een Romantischen maannacht, over Mooi Maaikes geschiedenis ligt de weemoed uitgespreid, gewekt door den niet minder Romantischen lindengeur op een mooien zomermorgen. Niet alleen staan zonde met straf en geluk met volgend leed tegenover elkaar, ook doen dit de sombere nacht met maanlicht en de stralende ochtend, vervuld van lindengeur. In dien wee-makenden lindengeur is de schepping van een Wouter, in het noodlotsvisioenen wekkende maanlicht die van een Maaike onmogelijk. De beide gedichten staan precies dààr, waar ze *moeten* staan, en hebben precies het karakter, dat ze *moeten* hebben.

11. Nadat Willem in het rijtuig, dat hem met Otto en Brammetje van Blaricum naar het Paviljoen brengt, vernomen heeft, wat den vorigen avond in het hotel te Eemnes is voorgevallen, doet de rit door Huizen hem 'De visscher van Huizen' dichten. Verband schijnt er slechts te zijn met het dorp Huizen, niet met het prozaverhaal. Maar, aangezien de andere dichtstukjes even zoovele argumenten zijn voor onze beschouwingswijze, mogen, ja moeten wij zelfs aannemen, dat Willem met zijn 'Visscher van Huizen' niet uit zijn rol viel en ook hier de zegger van een 'rei' is. Houden wij in het oog, dat de onmiddellijk voorafgaande prozabladzijde - met volledig afzien van de realiteit (het bekkesnijden enz.) - een idyllischen toon heeft en aan de bewoners der streek eenvoud, levensvreugde en gezondheid toedicht, benevens dat Willem voortdurend vervuld is van wat Albert doet en begeert, dan is het niet vreemd te achten, dat de eerste een tegenstelling zag tusschen de vrijerijen van een - geïdealiseerden! - eenvoudigen visscherman en de onstuimige jacht naar minnarij van den adellijken heer. Den lezer deze tegenstelling te doen gevoelen en in hem de voorkeur te wekken voor die liefde, welke Vondel noemde 'het krachtigste ciment, dat harten

bindt', schijnt het doel van het dichtstukje. Deze schijn wordt nog versterkt, doordat zoo'n tegenstelling als het ware ingeleid wordt in den prozatekst (t.a.p. blz. 73): Albert en Willem staan uit te kijken, de eerste naar de onbekende, en onmiddellijk laat de auteur volgen, dat men een dergelijk uitzicht genieten moet 'hand in hand met zijne allerliefste, om te kunnen wenschen, dat alles, wat wij aanschouwen, het onze ware, opdat wij het haar zouden mogen aanbieden'.

12. Van zekerheid betreffende 's dichters bedoeling mogen wij spreken na vergelijking met 'Het grootje van Eemnes'. Dit is er een pendant van, zooals 'De meistreelbruid van Blaricum' en 'Het klooster Mariënburg' elkaars tegenhangers zijn. Algemeene welwillendheid (in de door Van der Palm behandelde beteekenis) in het eene en huwelijkstrouw in het andere staan tegenover elkaar, maar behooren bijeen en vullen elkaar aan. Hetzelfde geldt voor de tegenstelling tusschen Albert en den overleden landheer in het eene en die tusschen Albert en den eenvoudigen visscher in het andere vers. Naast de twee-eenheid van het 3e en 4e dichtstukje staat er alzoo een van het 2e en 5e en mogen we er dus mede een verwachten van het 1e en 6e. Inderdaad vormen ook 'In het bosch van Soest' en 'De meermin van het huis te Muiden' een paar: zoowel de *pronker van een jonker* als *jonge Winfried* komt 'van een koude kermis thuis'; echter is in het eene vers de vrouw, in het andere de man de lokkende figuur, een verschil, analoog met dat tusschen het 3e en het 4e vers, waarin resp. Wilde Wouter en Mooi Maaike de lijdende figuur is. Schier volmaakt harmonisch is dus de constructie van het geheel. En zeldzaam moeilijk heeft Potgieter het zich gemaakt, toen hij de structuur van zijn schets ontwierp. De kunstigste rederijkersvormen schijnen er eenvoudige mozaïekjes bij en de vormanarchie van vele modernen lijkt kinderlijke naïeveteit op kunstgebied, als we daar Potgieters zelftucht tegenover stellen.

13. Toch mag niet verzwegen worden, dat bij het 5e gedicht de overeenstemming met den tegenhanger het minst goed getroffen is. Wel spreekt in het laatste een vrouw (het grootje) over de 'welwillendheid' van een man (den landheer) en in het andere een man (de visscher) over de 'trouw' van een vrouw (Anneke), zoodat Albert vergeleken zou dienen te worden, in het eene met den landheer, in het andere met Anneke, maar deze opzet - wanneer de opzet aldus ware - is niet geheel uit

de verf gekomen. ‘Het aardige kind op den Hoef’ vertroebelt de zaak, door in het gedicht een te groote plaats in te nemen, met het gevolg, dat een lezer onwillekeurig een tegenstelling gevoelt tusschen Alberts minnarij en 's visschers vrijerij. Het waarschijnlijkst lijkt nog, dat de vergelijking en de tegenstelling den dichter tegelijkertijd door het hoofd gespeeld hebben, ten nadeele van beide. - Dit alles kan mede een reden geweest zijn, waarom Potgieter dit vers, dat op zich zelf al niet fraai en bovendien àl te sentimenteel-idyllisch is, ‘leelijk’ vond. Voor zijn functie in het geheel is het niettemin bruikbaar en dàt maakt het begrijpelijk, dat hij - niets beters hebbende - het liet staan.

Evenmin mag verzwegen, dat de titelkeuze voor de prozahoofdstukken gelukkiger is uitgevallen dan die voor de verzen. De analogie der inhouden van de laatsten weerspiegelt zich niet in hun opschriften. Wel is dit het geval bij het 2e en 5e, maar niet bij de rest.

14. Het einde, het dichtstukje ‘De meermin van het huis te Muiden’, komt ietwat onverwacht, onmiddellijk voorafgegaan door een opmerking van den auteur tegen zijn lezers: ‘Voor heden zult gij hem’, d.i. Otto, ‘wel met mij goede reis willen wenschen.’

Wat zal Willem in dit geval een ‘goede’ reis geacht hebben? - Om deze vraag te beantwoorden hebben we op de ontstane situatie te letten! - Als in het Soester bosch Albert van de anderen eischt, niet zijn medeminnaar te worden, antwoordt Otto, die de onbekende dan nog niet gezien heeft, noch toestemmend, noch afwijzend. Zijn diplomatiek antwoord ‘Laat hooren!’ doet hem vrij-man blijven en ons denken aan het voorgevoelmotief der Romantici. In Eemnes heeft hij een gesprek met de schoone, waarvoor het initiatief van hààr uitgaat, niet van hem; zij aanvaardt een teekening als geschenk en poseert zelfs, op *zijn* verzoek, voor hem. In de calèche, die de vrienden op den avond van den eersten dag van Baarn naar Eemnes terugbrengt, doet een zucht van Otto den jurist ‘gelooven, dat hij een medeminnaar had’ (t.a.p. blz. 51), zonder dat de laatste er in slaagt, zich daarvan te overtuigen: Otto laat daarvoor te weinig los over zijn onderhoud met de onbekende. Eerst den volgenden ochtend bij het ontbijt toont hij zijn schets en vertelt, hoe het tot poseeren gekomen was (t.a.p. blz. 56-57). De spaarzame mededeelingen 's middags te Muiderberg (t.a.p. blz. 86) completeeren als het ware zijn verslag van het onderhoud. Dan pas

laat hij uitkomen, dat zij hem opgewekt heeft, naar Sint-Petersburg te gaan, waar hij waardeering zijner kunst zal ervaren, en deelt hij zijn vrienden mede, dat hij aan dien raad gehoor zal geven. Wat hem daartoe beweegt? Liefde of verlangen naar waardeering zijner kunst? De auteur laat het in het midden. Dat hij ontloken liefde niet onmogelijk acht, blijkt uit wat hij een mogelijk gevolg acht en de lezer dus mede een mogelijk gevolg te achten heeft, namelijk dat de reis voor Otto weleens geen ‘goede’ reis zou kunnen blijken, dat ze noodlottige gevolgen zou kunnen hebben. Dit verraadt ons ‘De meermin van het huis te Muiden’.

Zooals de onbekende Otto successen belooft te Sint-Petersburg en hij daarheen gaat, zoo belooft de meermin aan Winfried een kroon en geluk in het diep der zee en geeft deze zich ‘overheerd door minnekoortse aan de golven op.’ De overeenkomst is te treffend, om niet opzettelijk gewild te zijn. Willem wil blijkbaar Otto waarschuwen, zooals hij in zijn eerste gedicht Albert een toekomstbeeld waarschuwend voorhield. Otto's reis zal een goede reis zijn, wanneer hij aan de (eventueele!) verlokkingen door de onbekende ontkomt. De reizanger, de onbekende een Russische actrice wanend en haar mogelijk een vrouwelijke Albert duchtend - een combinatie, welke de lezeressen in 1839 niet vreemd gevonden zullen hebben! - bezingt in verhulden vorm, welk lot Otto's deel zou kunnen worden.

15. Toch blijft de onbekende een onbekende! Geen enkel gegeven stelt den lezer in staat, haar te beoordeelen; slechts blijkt zij schoon, beschaafd en intelligent. Er is dan ook niet uit te maken, welke beteekenis te hechten valt aan het somber staren op een medaillon (t.a.p. blz. 57): het leed van een ‘meistreel-bruid’ of een lok-truc van een ‘meermin’. Zelfs haar geestige bespotting van Albert met behulp van de echo (t.a.p. blz. 85-86) is zoodanig medegedeeld, dat men er van maken kan, wat men wil: prikkeling of (en) spot. Alleen is het opmerkelijk, dat zij, de echo beproevend, begint met *Constance*! en eerst daarna de logisch geordende trits *Des gants! Souvenir! Constance*! ‘afwerkt’; tevens, dat Otto, nadat Willem en Brammetje Albert reeds geplaagd hebben, met zijn: ‘Zoo het waar is, dat zij zich wreekt’, twijfel toont aan de juistheid van de gedachte zijner vrienden.

Een redelijk verband ontstaat tusschen het laatste vers en het proza-verhaal, wanneer Willem, na Otto's reisplan vernomen te hebben, een der ‘Constance!'s’ opeens als voor den schilder

bedoeld en diens besluit bepalend interpreteert en daarmede zijn voorstelling van een ‘meistreel-bruid’, 's ochtends gevormd, nadat hij aan het ontbijt de schets der somber starende gezien had, omzet in het beeld van een lokkende ‘meermin’, mede onder den invloed van de plaats, waar hij zich dàn bevindt: het terrein van Timon den Toovenaar. Wijst men een dergelijk verband af, op grond van te weinig gegevens, dan zou men het laatste vers voor een los toevoegsel moeten houden, wat het toch al héél moeilijk kan zijn.

16. Wat we vonden, toont, dat Willem vrijwel uitsluitend op zoek was naar sujetten voor zijn critische talenten. Hooft zocht hij niet, al kon hij dien in het Gooi moeilijk misloopen. Van den dennetak in het Soester bosch tot de echo in Muiderberg is zijn geest vervuld van Alberts hartstocht, zelfs als hij verzen van Hooft citeert. Daarna is hij tevens een en al aandacht voor wat in Otto omgaat. De gedichten bewijzen dit! Al heel weinig lijkt Willem op een ‘beminnelijk idealist’ (t.a.p. blz. 11). Als het ware voortdurend zijn hoofd schuddend over de dwaasheden der menschen en voor hen herhaaldelijk de schromelijste gevolgen duchtend, trekt hij door het Gooi. Slechts schijnbaar houdt hij zich zooveel mogelijk op den achtergrond; in en door de gedichten dringt hij zich zelf telkens met kracht naar voren, om den lezer zijn waardeeringsoordeelen op te dringen.

Te beginnen met het ‘daemonisch’ uit den eersten zin, is het geheel overvol van gedachten aan niet zeer nobele liefdesverhoudingen. De zon mocht schijnen uit een wolkenloozen hemel, Venus zweefde voortdurend boven de tochtgenooten, tronend op een dik wolkenpak, waaruit elk oogenblik een zwaar onweder kon losbarsten. Deze geest van het geheel, eerst duidelijk blijkende, wanneer men de gedichten als reizangen leest, maakt, dat het wrang-bittere, bijna naar blasphemie riekende gesprek tusschen Jasmin en Supkroptf (t.a.p. blz. 41) geen misbare uitweiding, doch een passend onderdeel vormt.

17. De intense belangstelling voor amoureuse perikelen, gepaard met een zwakkere voor het gastronomische en een nog zwakkere voor het aesthetische, terwijl de natuur voor niet veel meer dan plaats der handeling en prikkel voor litteraire herinneringen dient, doet de vraag stellen: Was er iets daemonisch, zoowel in de keuze als in de uitwerking van het onderwerp, dat Potgieter voor de lezeressen van Tesselschade verkoor? Haar, die geen interesse konden hebben voor de artikelen uit De Gids,

moet ‘de schalk’ een belangstellingskring hebben toegekend, waarin de grootste plaats werd ingenomen door het amoureuse en het gastronomische of culinaire, die damesschaar aldus vrij laag taxeerend, terwijl hij haar intelligentie daarentegen buitengewoon hoog aansloeg, toen hij zijn uitwerkingswijze koos en de structuur van zijn vertelling ontwierp. De combinatie van het een met het ander werpt een schel licht op Potgieters oordeel over het genus ‘vrouw’. Op gansch andere wijze doet dit de groote distinctie, waarmede het geheel geschreven, veel in halflicht, een en ander zelfs in het duister gelaten werd. Tot de middelen, die deze distinctie deden bereiken, kan men gevoeglijk rekenen het prefereeren van gedichten met het karakter van reizangen boven meer directe uitingen van goed- en afkeuring anderer handelingen.

18. Dat de verzen epische gedichten en geen lierzangen zijn, behoeft geen reden te wezen, tegen de vergelijking met *reien* te opponeeren. In elk hunner speelt het verhaal immers een *dienende* rol. Het treedt telkens op als *middel* ter expressie van Willems emoties, gewekt door zijn impressies van de gebeurtenissen, zoodat het wezen der verzen lyrisch is en het epische slechts het costuum vormt, waarin de aandoeningen voor het voetlicht gebracht worden.

Merken we nog op, dat de dichtstukjes niet zonder schade voor het geheel weggelaten kunnen worden, dat zij met den prozatekst zijn samengeweven en, uit het verband gelicht, hun ware beteekenis kwijt zijn, benevens dat de dichter handelend persoon is, ook met en door zijn verzen, dan valt zelfs te constateeren - al blijft het een open vraag, of Potgieter zich dit doel gesteld heeft - dat zijn verzen, als reizangen beschouwd, voldoen aan den Aristotelischen ‘eisch’ μὴ ὥσπερ εὐριπίδη ἀλλ' ὥσπερ Σοφοχλεῖ.

Leeuwarden.
B.H. PETERI.

Van Leeuwenhoek's brieven en de Nederlandse schrijftaal in de zeventiende eeuw.

Voor mij ligt ter ‘taalkundige’ bespreking het eerste deel van *Alle de brieven van Antoni van Leeuwenhoek*.[1] Zowel de door de Koninklijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen met de volledige uitgave van Van Leeuwenhoek's brieven belaste commissie als de Uitgeversmaatschappij Swets & Zeitlinger, welke dit keurige, royale boekwerk in het licht deed zien, komt alle lof toe voor dit eremonument ‘door Nederlandse geleerden opgericht ter nagedachtenis van den groten Nederlander Leeuwenhoek.’ Diens vaak zo merkwaardig juiste en meermalen geniale observaties en veronderstellingen worden in deze uitgave door uitstekende vakkundige annotaties en photographieën verlucht. De beoefenaars der biologische wetenschappen zullen dan ook stellig in deze volledige collectie van Leeuwenhoek's brieven gaan grasduinen. Maar niet alleen de ‘botanici, zoölogen, chemici, cristallographen, bacteriologen, histologen, physiologen en geneeskundigen van alle richtingen en alle landaard’ zullen hier veel vinden wat hen interesseert, ook voor den philoloog - inzonderheid voor den linguist - is in deze brieven overvloed van materiaal aanwezig voor de studie van het Nederlands uit het eind van de 17e het begin van de 18e eeuw.

Jaren geleden heeft Prof. De Vooys in dit tijdschrift in een opstel, getiteld *Wensen en Wenken voor een ‘Geschiedenis van de Nederlandse Taal’*, gewezen op de wenselijkheid in het onderzoek van de ontwikkeling der algemene Nederlandse schrijftaal ook geschriften te betrekken die tot nu toe meestal buiten de taalkundige sfeer bleven. ‘Bestond er,’ zo vraagt De Vooys, ‘in de zeventiende eeuw een konventionele taal, waarvan de geleerden: theologen, rechtsgeleerden, natuurgeleerden zich bij het schrijven van hun boeken bedienden?’[2] Terecht merkt

1) *Alle de brieven van Antoni van Leeuwenhoek*, uitgegeven, geïllustreerd en van aanteekeningen voorzien door een Commissie van Nederlandsche geleerden, Dl. I, N.V. Swets & Zeitlinger, Amsterdam 1939.
2) *De Nieuwe Taalgids* VII, p. 123.

De Vooys op, dat men niet met een loutere ontkenning kan volstaan. Alleen door bestudering van de taal van geleerden als den ingenieur Leeghwater, de medici Johan van Beverwijck, Nicolaas Tulp en Boerhaave, den jurist Hugo de Groot en de historieschrijvers Bor, Van Meteren en Hooft, van de geschriften onzer zeventiende-eeuwse theologen en piëtisten zal men kunnen nagaan 'hoe ver de verscheidenheid ging, langs welke wegen een streven naar meerdere eenheid werkt, dat tot de achttiendeeeuwse eenvormigheid zal leiden.'[1)]

Schrijver geeft ons dan een kleine proeven van een dergelijk onderzoek door een vergelijking van de schrijftaal van den autodidact Van Leeuwenhoek en die van den academisch gevormden Jan Swammerdam. Hij gebruikte daarvoor een in 1906 te Amsterdam uitgegeven bundel *Opuscula selecta Neerlandicorum de arte medica*, waarin naast elkaar afgedrukt waren Van Leeuwenhoek's verhandeling *Den Waeragtigen Omloop des Bloeds* en Swammerdam's *Proefnemingen van de particuliere beweeging der Spieren in de Kikvorsch*. De bestudering van Van Leeuwenhoek's brieven deed mij hetzelfde constateren als De Vooys naar aanleiding van zijn vergelijkend onderzoek èn voor Van Leeuwenhoek èn voor Swammerdam vaststelde: de grammatische 'correctheid' van Moonen is inderdaad nog ver te zoeken en het eigen idioom heeft Van Leeuwenhoek's 'schrijftaal' sterk beïnvloed, ook al wemelen de brieven van uit onderwijs of lectuur hem bijgebleven 'schrijftaal' vormen.

Toch is er een kennelijk onderscheid tussen de uit 1688 daterende verhandeling, door De Vooys als uitgangspunt genomen, en de in dit eerste deel gepubliceerde brieven uit het tijdvak 1673-1676, die alle gericht zijn aan den secretaris der Royal Society te Londen of aan Constantijn Huygens. Zo op het eerste gezicht stemt hetgeen Prof. Van Rijnberk in zijn 'Algemeene Inleiding' tot de brieven over Van Leeuwenhoek's taal en stijl zegt, wonderwel overeen met de door De Vooys in 1913 daarover reeds gemaakte opmerkingen. Van Rijnberk wijst er op, dat Van Leeuwenhoek geen 'gestudeerd' maar een 'self made' man was: 'een autodidact in de volste beteekenis des woords. Hij schreef min of meer zooals hij sprak met opmerkelijke idiotismen.' Maar in de waardering van Van Leeuwenhoek's syntactische kwaliteiten wijkt het oordeel van De Vooys vrij sterk van dat van Van

1) Ibidem, p. 124.

Rijnberk af. Deze vervolgt namelijk: ‘Zijn volzinnen in welke hij dikwijls zooveel mogelijk wil mededeelen, zijn met tal van tusschenzinnen, welker onderling verband hij soms zelf vergeet en verliest, volgestopt, zoodat ze syntactisch onontwarbaar zijn. De geest sleept hen vaak sneller mede dan zijn pen kan volgen en hij wordt onduidelijk.’[1] De Vooys daarentegen constateert juist een opvallend onderscheid tussen de e e n v o u d i g e zinsbouw van Van Leeuwenhoek, ‘den hartstochtelijken dilettant’, een zinsbouw waarin ‘overal de taal van den uitlegger doorklinkt, die zich van het gesproken woord bedient om zijn ervaringen mee te delen’ en die van den geleerde, Swammerdam, ‘die een boek schrijft met i n g e w i k k e l d e r zinnen en g e l e e r d e woorden’[2] Beiden stemmen dus hierin overeen, dat zij Van Leeuwenhoek's zinsbouw door zijn spreektaal beïnvloed achten. Hoe dan echter die vele ingewikkelde, soms onontwarbare volzinnen en de talrijke vreemde woorden in Van Leeuwenhoek's b r i e v e n te verklaren? Wij zullen wel moeten aannemen, dat. de autodidact Van Leeuwenhoek in zijn brieven aan den geleerden secretaris der Royal Society en den zeker niet minder geleerden Huygens krampachtig zijn best heeft gedaan om in statige schrijftaal-zinnen zijn observaties en veronderstellingen zo nauwkeurig mogelijk weer te geven. Van Leeuwenhoek was er zelf heel erg van overtuigd, dat hij ‘geen stijl, ofte pen’ bezat, die zijn gedachten ‘na behooren’ konden uitdrukken.[3] Hij was nu eenmaal niet ‘opgevoet in talen ofte konsten, maer in coopmanschappen.’[4] Vooral met de interpunctie stond hij op zeer gespannen voet en dit euvel maakt zijn toch al langademige zinnen vaak nog onleesbaarder. Mej. J.I.H. Mendels, die de tekst op verdienstelijke wijze met taalkundige aantekeningen heeft voorzien (waarbij zij gehouden was elke zuiver vakkundige discussie te vermijden), heeft enkele van de meest zin-storende gevallen gesignaleerd, maar zij had er nog ettelijke aan toe kunnen voegen. Zo zal bijv. wel geen lezer de bladzijdenlange zinnen op p. 54, 84 en 360 zonder deraillementen ten einde brengen. Zinsconstructies die meer speciaal aan de schrijftaal zijn ontleend, vinden wij vooral in de aanhef en soms ook in de slotpassages der brieven, o.a. op p. 74, 138 en 166.

1) *Alle de brieven van Antoni van Leeuwenhoek*, Dl. I, p. 12.
2) *De Nieuwe Taalgids* VII, p. 124. Spat. van mij.
3) *Alle de brieven*, p. 42.
4) Ibidem.

Wat het gebruik van v r e e m d e woorden in deze brieven betreft: de zuiver wetenschappelijke vaktermen buiten beschouwing latend, telde ik in het geheel een kleine 800 vreemde (merendeels Franse) woorden, waarvan omstreeks 360 in de eerste helft van het aantal pagina's (d.w.z. in 13 van de 21 brieven). In de tweede helft komen er ruim 30 nog niet door hem gebezigde vreemde woorden bij, terwijl het t o t a a l aantal v a r i ë r e n d e vreemde woorden ruim 120 is. Daarbij valt op, dat in de beschrijvingen behalve de technische termen weinig ‘vreemdelingen’ voorkomen. 't Zou natuurlijk gewaagd zijn aan een en ander veel waarde voor het trekken van conclusies toe te kennen, daar wij in dit deel nog slechts met de brieven uit enkele jaren te doen hebben. Op enkele bijzonderheden wil ik hier echter vast wijzen. In de eerste plaats maakt Van Leeuwenhoek regelmatig gebruik van de toentertijd in zwang zijnde schrijftaaluitdrukkingen als: saluijt, memorie, missive, copie, communiceren, communicatien, extract (uit een brief), insereren, naer advenant, bij provisie, ad(d)resseren,adverteren, ter (of tot) advertentie, obligeren, zijn devoir acquiteren, zich genecessiteert vinden, occasie, in recommandatie nemen, in consideratie van gedane recommandatie, naer presentatie van (zijn) geringen Dienst, in consideratie nemen, consideren (in de betekenis van *bedenken*), ijtwes van consideratie, uijt consideratie dat (*opdat*), naer alle apparatie, communicatie geven, remarqueren, spetialijcken, met de ordinary (of: ordinaris) post, extraordinair, van den 20e passado, op dato deses, ditto, in poincte staen, door dit couvert, uijt de effecten bespeuren, continueren, refereren, met permissie, importeren (door Van Leeuwenhoek evenals *imagineren* vrijwel regelmatig met aanvangsletter j gespeld; Mej. Mendels veronderstelt, dat Van Leeuwenhoek op p. 138 ‘importuneren’ = ‘lastig vallen’ bedoelde), meriteren, particulier voordeel, aparent (waarschijnlijk), na alle aparentie, abuijsen, ter. perentese voor: inter perentese), in confidentie, geanimeert, gedestineert, gedisponeert, geconditioneert, gementioneert, supersideren (wachten), verobligeerde Dienaer, notificeren, comptoir, adviseren (berichten), het seriues versoeck, distincte (verschillende), regulier, irregulier, estimeren, authuer, pertinent, permitteren, commanderen, contentement geven, gedistraheert sijn door, affaires, assistentie, spetificeren (naast: specificeren), menagie, occasie hebben, imploieren, notule.

Daarbij komen dan een aantal woorden, die - ofschoon geen

vaktermen - toch meer in speciaal verband staan met de door Van Leeuwenhoek behandelde onderwerpen. Deze woorden zullen ongetwijfeld tot de ‘geleerden-taal’ van die tijd behoord hebben, maar ze getuigen toch ook van een al sterk doordringende ‘verfransing’ van de schrijftaal en de ‘deftige’ spreektaal. Ik bedoel uitdrukkingen als het regelmatig gebruikte observeren en observatien (met daarnaast de spellingsvariant: opservatien), structuur, proportie, uijt curiuesheijt (of: curiositeit), curiues, passeren, continuele (bewegingh), subtijl, couleur, distantie, spatie, perspectijff, exponeren, superficie (ook: superfitie), regart nemen, demonstreren, demonstratie, consideratien, bij Exempel, immagineren,[1] substantiele materie, quantiteijt, parti(e), speculatien,[2] gemanqueert hebben (mislukt zijn van een proef), inventeren (bedenken, uitdenken van instrumenten voor het nemen van proeven), separeren, inperfecte begintselen (onvolmaakte, nog gebrekkige aanvangsproeven), practiseren (gebruiken), contrarie, presupponeren,[3] linien, conos- en piramidaelsgewijse, penetreren, circumferentie, inde eerste instantie, examineren, animale geesten, subject ofte voorwerp, de natuerl. texture van het breijn, altereren en corrumperen, methode, separaet, pericul lijden (nl. bij het nemen van een proef) in forma van, niet noterens waerdich, circulatie, mancqueren, aen en in malcanderen responderen (gezegd van de nerven in de bladeren), niet wel gedisponeert sijn (van het lichaam gezegd), toucheren (aanraken), extraordinair (zeer, bijzonder sterk), assaij (essaai, van ‘essayeren’ = onderzoeken op gehalte), de circulare rondicheijt.

Heeft Van Leeuwenhoek zich dus in zijn correspondentie met de mannen der wetenschap door het veelvuldig gebruik van v r e e m d e woorden aan de schrijftaal-usances van zijn tijd aangepast, de schrijftaalwoorden en -vormen van e i g e n b o d e m zijn bij hem vrij schaars. De Vooys constateerde reeds, dat in

1) Een heel enkele maal wisselt V.L. uit stijlgevoel het juist door hem gebruikte ‘ick jmagineerde(n) *mijn selven*’ (in latere brieven vervangen door *mij*) af met ‘ick verbeelt mij’.
2) *Speculatien* heeft bij V.L. de variërende betekenissen van: *waarnemingen* (door Mej. M. dan vertaald met *onderzoekingen*, zo p. 102, 134 en 334), *vermoedens, ideeën* (op p. 112) en *beschouwingen* (op p. 114 en 128).
3) Mej. M. vertaalt dit ‘presupponere ick’ in noot 13, p. 142 met: ‘neem ik voor’; bedoeld zal wel zijn: ‘houd ik voor’.

Van Leeuwenhoek's verhandeling over de bloedsomloop de schrijftaalvormen *der, des* (behalve dan in de titel '*des* bloeds'), *mijns, eener, onzer* geheel ontbreken, terwijl *den* volkomen willekeurig naast het o v e r h e e r s e n d e *de* gebruikt wordt.[1] De vormen *der, des, mijns, eener, onzer* komen ook in de hier besproken brieven niet voor met uitzondering van *des* in de uitdrukking 'onder des' (in de slotformule van brief 10) en in de genitief van *de selve* en *hrt selve*: 'desselffs persoon' (p. 80), 'desselfs versoeck' (p. 122), 'desselffs gront' (oppervlak, nl. van het door V.L. onderzochte zaad, p. 280) en van *mijns* in de uitdrukking 'mijns bedunkens'. Ook een schrijftaalvorm als de genitief van *dese* in 'brenger deses' vinden wij op p. 74. Wat het gebruik van *de* en *den* betreft: naast een enkele juist gebruikte *de*-vorm in de nominatief staan verscheidene foutieve *den*-vormen in de eerste naamval ('den diameter is ontrent 1/10 van een duijm', p. 58; vgl. ook p. 200 en 202), terwijl naast juiste vormen als 'door den drucker' (p. 48), 'inden boom' (p. 50), 'inden darm' (p. 54), 'na den uijtgangh' (p. 56) *de*-vormen voorkomen, waar eveneens de schrijftaal *den* zou vereist hebben: 'door de drucker' (p. 58), 'met de drucker' (ibid.), 'inde nagel' (p. 68), 'inde wortel' (p. 74) enz. Ook in de derde en vierde naamval manlijk enkelvoud wisselen de *de*- en *den*-vormen elkaar af. Hetzelfde kan men opmerken over de verbuigings-n bij *dese*: 'desen dient omme UEdt te adverteren' (p. 118), 'desen is dienende' (p. 134).

Andere reminiscenties aan genoten onderwijs en waarschijnlijk vooral aan lectuur zijn de vrij zeldzame diminutiva op *-ke* naast de regelmatig voorkomende op *-je* en *-jen*, die tot Van Leeuwenhoek's spreektaal behoorden, vooral bij het woord 'bandeken'; verder bij 'letterken', in een slotformule van een brief op p. 134, in 'ledekens' op p. 42, naast 'ledematgens', en 'bladerkens' op p. 282. Het laatste voorbeeld staat in een brief welke hij met Swammerdam samen schijnt geschreven te hebben blijkens een opmerking op p. 298. Deze gebruikte met zekere voorliefde

1) De Vooys wijst er op, dat men bij Swammerdam op de eerste bladzijde al dadelijk achtmaal *der* vindt en verder vormen als 'de reeden *dewelke*', '*des* Harts', enz. Ook treft men bij hem veel vaker *den* aan, terwijl die vorm toch stellig niet tot zijn idioom behoorde blijkens de in zijn werk gesignaleerde gevallen: van *de* Heer, in *de* Eendvogel, in *de* hals, van *de* omtrek (naast weer geheel willekeurig: *den* omloop), enz.

schrijftaalwoorden als *sig*, diminutiva op *-ken* en genitieven als *welkers*.[1)] Talrijker zijn bij Van Leeuwenhoek de deftige terugwijzende pronomina *deselve* en *de selvige, het selve* en *het selvige*, terwijl eenmaal i.p.v. *het selve* de vorm *t selffde* voorkomt (op p. 84). *Sig* (ook gespeld *sich*) i.p.v. *haer* trof ik ongeveer tien keer aan; de vorm *welkers* vond ik niet, wel eenmaal *dewelke* (op p. 98).

Veelvuldig zijn in deze brieven de ook door De Vooys in de genoemde verhandeling geconstateerde i d i o m a t i s c h e vormen. Op het gebied van de klankleer vond ik regelmatig *ei* i.p.v. *ee* in woorden als 'teikenen' en '(af)teickeningh', maar tegenover verscheidene *a*-vormen, waar de 'algemeen beschaafde' spreeken schrijftaal *e* eist ('starck', 'onstarck', 'scharp') telde ik slechts éénmaal *e* i.p.v. *a*, nl. in 'smert'. Ook vond ik éénmaal 'vorders' i.p.v. 'verder'. De tot Van Leeuwenhoek's spreektaal behorende *n-loze* vormen schrijft hij regelmatig: 'glase, blicke, copere, tinne, ijsere'; 'geslage, gesmede, ingeboge, gemale, geslepe' ('gegote*n* coper' naast 'geslage coper' op p. 178); 'same gevoeghde', 'verscheijde malen', 'verheve'. Vrij algemeen komt bij hem het *d-'infix'* voor in woorden en vormen als 'cleijnder', 'fijnder', 'schoonder', 'dunder' en 'alder-'. Overal schrijft Van Leeuwenhoek het 'dialectische' *leggen* in stee van de schrijftaalvorm *liggen*, maar hij volgde daarmee, zoals wij weten, een algemene usance der 17e eeuw. De vormen *seit* (éénmaal door mij geconstateerd), *leit* (tienmaal), *geseit* (regelmatig, d.w.z. ruim dertig keer) en *geleit* (eveneens geregeld door V.L. gebruikt) zijn waarschijnlijk evenmin door hem als 'onbeschaafd' gevoeld. Bij de werkwoordsvormen troffen mijnog de volgende idiomata: *wert* in de o.t.t. (soms onmiddellijk afgewisseld door *wort* als bijv. op p. 160 en 320), *wierd* en *wierden* in de o.v.t. en 'ick bevond*e*' en 'begond*e*'. Naast het idiomatische *connen* en *cannen*, die in één zin gebruikt worden (bijv. op p. 84/86: 'hier uijt beelde ick mijn selven in, dat.... de roode klootgens.... door eenige subtijle aderkens *connen* doorgaen, en dit soo sijnde en *kannen* de roode Clootgens geen roode couluer aen ons oogh verbeelde'), staat op p. 134 in een kort, zakelijk schrijven, dat geen mededelingen over waarnemingen bevat en dat daardoor meer in de statige schrijftaal gehouden is, de vorm *cunnen*, die ik overigens niet gevonden heb.

1) *De Nieuwe Taalgids* VII, p. 124, noot 2.

Idiomata in Van Leeuwenhoek's woordgebruik zijn *na* i.p.v. *naer* (d.e.t. ‘naerlaten’ voor ‘nalaten’), *inne, omme* (ook in de composita ‘daerinne’, ‘daeromme’, ‘waeromme’ en in ‘omme dat’) en de ontkenning *en*, die zelfs in bovengenoemde deftige schrijftaal-brief (op p. 134) voorkomt. Naast het vaak gebruikte *ofte* trof ik echter verscheidene malen de schrijftaalvorm *of* aan, zo vlak onder elkaar op p. 76: ‘het haer van menschen *off* andere beesten’ en ‘de Elder *ofte* Uijer van een Koebeest’. En ofschoon Van Leeuwenhoek in de vergelijking meestal het idiomatische *als* gebruikt, vinden wij eveneens weer onmiddellijk onder elkaar op p. 160: ‘cleijnder.... *als* een gemeen sant correltge’, ‘hondert mael grooter *als* de axe’ en ‘een weijnich kleijnder... *dan* de Clootgens’.

Dat de autodidact Van Leeuwenhoek met de hier door mij gesignaleerde idiomata niet zo heel sterk van de schrijftaal van sommigen zijner academisch gevormde confraters afweek, mogen wij wel aannemen, wanneer wij eens de idiomatische vormen bij Swammerdam vergelijken. De Vooys constateerde bij dezen evenzeer *n-loze* vormen als ‘glase’ en ‘ope’ en vormen met *d-infix* als ‘alder-’. Ook idiomata als: ik *most, vereystens, wierden, saft, na, verdurven* vond hij. Maar Swammerdam vermijdt bijna overal de ontkenning *en* (De Vooys vond slechts éénmaal ‘niet en siet’), *inne, omme* en *ofte*, terwijl hij met zekere voorliefde, zoals ik boven reeds opmerkte, schrijftaalwoorden als *sig* (naast haer!), diminutiva op *-ken* en genitieven als *welkers* gebruikt.

Men hoopt de uitgave der brieven, in weerwil van de moeilijke omstandigheden, te kunnen voltooien: het tweede deel zal binnenkort verschijnen. Ik raad de beoefenaars der Nederlandse taalstudie aan deze mooie en rijke bron van gegevens vooral niet onbenut te laten!

Baarn.
E. JONGEJAN.

Over de faktor *cliché-werking* bij het gebruik van het voornaamwoord *het*.

Zoals de geschriften ‘Hij of Zij of Het’ van Ph. J. Simons, opgenomen in ‘Nederlandse spelling, geslacht en verbuiging’, en ‘Pronominale problemen in het Nederlands’ van Dr. G. Royen O.F.M. (resp. aan te halen als S en Rp met bladzijnummer) leren, is de pronominale aanduiding in onze koinê de resultante van een groot aantal psychiese faktoren, onberekenbaar in hun onderlinge sterkte: vandaar de moeilikheid om die aanduiding in regels te vangen. Wij menen nochtans dat één faktor, die o.i. dikwels de keuze van het pronomen *het* (*et, 't*) of *dat* bij een nietonzijdig naamwoord meehelpt bepalen, nog niet vermeld is. We zeggen uitdrukkelik ‘*meehelpt* bepalen’, want we bedoelen niet te beweren dat die faktor in de hierna te noemen voorbeelden de enig werkende is. Bovendien kunnen, bij gelegenheid, andere faktoren zodanig de overhand hebben dat de keuze niet op het pronomen *het* valt, maar op *hij* (*ie*), *hem* (*'m*), *ze, die*.

Er zijn talloze cliché-zinnetjes waarin het pronomen *het* op grammaties (ook ouderwets-grammaties) normale wijze funktioneert, hetzij als rechtstreekse aanduiding van een zelfstandigheid die op andere wijze dan door een substantief aan spreker, hoorder of lezer kenbaar geworden is, hetzij als aanduiding van een werking, van de inhoud van een volzin, enz. Dergelijke zinnetjes worden *in hun geheel* in het geheugen vastgelegd, en komen dus weer gemakkelik *in hun geheel* daaruit te voorschijn, ook dan als ‘*het*’ daarbij een door een *niet onzijdig* substantief kenbaar geworden zelfstandigheid aanduidt.

Iemand kan aan een kennis vragen: ‘Hoe vond je *'t* gisteravond?’ De tijdsbepaling ‘gisteravond’ is dan voor de hoorder een voldoende aanwijzing wat met *'t* bedoeld is: een toneelvoorstelling, een lezing, enz. Natuurlik wordt op de zó gestelde vraag eveneens met *het* geantwoord: ‘Ik vond *het* mooi, matig,’ e.d. Maar een oordeelvelling als ‘*Ik vond het mooi*’ legt zich *als stereotiep geheel* in het geheugen vast, en het is dus begrijpelik

dat die ook weer *in zijn geheel* tot uiting komt, als de vraag een andere keer luidt: ‘Hoe vond je *de lezing* gisteravond?’

De oordeelvelling kan ook een *besproken* maar niet *benoemde* handeling, houding of karaktertrek van een niet tot de aanwezigen behorend persoon betreffen, en de woordvoerder kan aan 't eind zeggen: *a. ‘Ik mag het niet erg, dat iemand zo'n overdreven goedzak is.’* Maar een andere keer zal iemand naar analogie hiervan zeggen: ‘*Die* overdreven *goedheid, ik mag het niet erg*.’ Zo ook *a*. ‘Ik vind het heel aardig *dat jullie me wilt bejubelen*, maar *ik heb het liever niet*.’ *b*. Al *de officiele toespraken, ik heb het liever niet* meer (Rp 96).

*Doordat oordeelswerkwoorden als **vinden, mogen**, enz. honderden malen op grammaties normale wijze met het pronomen ‘**het**’ verbonden worden, sleept zo'n werkwoord dit pronomen ook gemakkelik mee als aanduiding bij een **niet-onzijdig** substantief*.

Of nu dit laatste naar de oude schrijftaalgrammatica bepaaldelik *fout* is, weet ik niet. Zeker was het vroeger geen ‘bon ton’, aldus te schrijven: het persoonlik voornaamwoord behoorde in genus overeentestemmen met het korresponderende naamwoord (behoudens mogelike prevalering van de sexe). Dus: ‘Hoe vondt gij *de voorstelling* van gisterenavond?’ ‘Ik vond *haar* zeer schoon.’

Tegenwoordig schrikken ook veel Te Winkelaars voor dergelijke potsierlike taal terug: ze durven te schrijven *je* i.p.v. *gij, heel mooi* i.p.v. *zeer schoon* en ze verzachten het plechtstatige *haar* tot *ze*. Voor een Benedenmoerdijker is dit *ze* hier vermoedelik ook wel natuurlike taal. Maar voor een ‘Hollander’ is het uitsluitend *het* (niet *'m*).

We geven nu een voorbeeld van een andere kategorie van stereotiepe uitingen met ‘*het*’: de *gewaarwordings-*, algemener de *belevings-* en *kennisnemingsuitingen*.

Iemand is naar bed gegaan met erge hoofdpijn. Na een uurtje komt een huisgenoot vragen: ‘Hoe is *het* er mee?’ De patient kan dan antwoorden: ‘*Ik voel het* nog wel,’ omdat volkomen duidelik is dat hij met ‘*het*’ de *zaak* ‘pijn’ bedoelt, ook zonder het *woord* te noemen. Maar als de vraag nu geluid had: ‘Hoe is het met *de pijn*?’, dan is het natuurlik dat de patient een clichézinnetje als ‘*ik voel het nog wel*’ evengoed tot uiting brengt. (Vgl. S 222).

We geven nog enkele voorbeelden.

a. ‘Hoorde je *dat*? (*dat* = een *knal*). Neen, *ik hoorde het niet*.’

b. ‘Nu en dan slaakt een gewonde een *kreet*. Niemand *hoort*

het nog' (S 222). Het staat intussen voor mij niet vast dat '*het*' hier diskongruerend met het niet-onzijdige woord *kreet* gebruikt is; het kan ook de inhoud van de hele volzin: 'Nu en dan enz.' aanduiden.

a. 'Zag je *die ster daar vallen*?' 'Neen, ik *zag het* niet.' *b*. 'Zag je *die* vallende *ster*?' 'Neen, ik *zag het* niet.' 't Kan echter zijn, omdat niet de ster op zichzelf, maar het vallen hoofdzaak is, dat de antwoordgever, al luidde ook de vraag: 'Zag je die vallende ster?' niettemin *reageert* op de vraag 'Zag je die ster vallen?' In dat geval is de hoofdfaktor die '*et*' in het antwoord bepaalt: de aanduiding van de inhoud van de *gedachte* zin 'die ster vallen' = 'dat die ster viel'. Men zou dit *latente kongruentie met de inhoud van een zin* kunnen noemen (vgl. Rp 35 vv.).

a. 'Hoe smaakt *het*?' (vraag van de huisvrouw, waarbij *het* bv. het middagmaal of de soep beduidt). *b*. 'en at *den aardappel* op (nl. in margarine gedoopt). Hoe *smaakt dat*? vroeg Kokkie' (Rp 97).

a. 'Het walgt me, aldoor zijn lof te horen zingen.' b. 'Soms *walgt het me, die geur* van de ribes' (S 222).

a. Hij zal *het* niet meer *beleven, dat zijn kinderen groot woorden*. *b*. 'dat ie *'t* misschien niet meer zou *beleven, dien massaopstand*' (Rp 96).

a. 'In die tijd *voer de trekschuit nog*.' 'Ik *heb dat* nog *gekend*.' *b. 'onze maatschappelike organisatie*, die in de orde waarin we *het* van onze geboorte *gekend hebben*, een produkt is van de Franse Revolutie.' (S 216).

Een andere kategorie van cliché-uitingen met *het* of *dat* zijn die, die betrekking hebben op het *ontstaan*, het *bestaan*, het *verloop*, het *aflopen* van toestanden en gebeurtenissen, de *uitvoering* en het *effekt* van handelingen.

Iemand komt haastig de schouwburg binnen en vraagt aan de vestiairejuffrouw: 'Is *het* al begonnen?' De juffrouw antwoordt: 'Ja mijnheer, *'t is* net *aan de gang*.' Of, ironies: 'Maar mijnheer, *'t is* al bijna weer *afgelopen*.' Beide, de mijnheer en de juffrouw, weten dat met *'t* de voorstelling van die avond bedoeld is. Maar een andere keer, als de vraag luidt: 'Is *de voorstelling* al begonnen?' zal het zinnetje '*'t Is* net *aan de* gang' even gemakkelik geantwoord worden.

Iemand verkeert in onaangename omstandigheden en vertelt daarvan aan een vriend. Deze troost: 'O, *dat kan* nog best *terecht-*

komen.' Met '*dat*' wordt dan duidelik de besproken (maar niet *benoemde*) toestand bedoeld. Maar het stereotiepe zinnetje '*dat kan terechtkomen*' zal even gemakkelik opkomen in: '*De finantiële kant* van de ramp, *dat kan nog terechtkomen*'. Andere voorbeelden van deze rubriek zijn:

a. 'Dan bestaat de mogelikheid dat de patient *bewusteloos wordt*, maar gewoonlik *treedt dit niet op*.' *b*. 'Dan ontstaat de ziekelike toestand die wij *bewusteloosheid* noemen. Gewoonlik *treedt dit niet op*' (S 253).

a. 'In iedere maatschappij zullen *arme mensen voorkomen. Dat krijg je nooit weg.' b. 'Armoe, dat krijg je nooit weg'* (S 250).

a. 'De staten zullen zich nu verenigen, om oorlogen in 't vervolg te voorkomen. Dat komt, dat gebeurt stellig.' b. 'Nu krijgen we *de volkenbond! Dat komt, dat is er'* (S 217).

a. '*Eet* nu maar *lekker* (*Drink* nu eerst eens). *Dat zal je opknappen*.' *b*. 'Hij had trek in een *borrel. Dat zou 'm wat opkikkeren*' (Rp 97).

Tot deze rubriek behoren ook uitdrukkingen als *'dat is netjes in elkaar gezet'; ''t is in elkaar gezakt, gevallen, gestort'; ''t ligt op zijn oor, in duigen'* enz. Dit alles wordt gezegd van stoffelike en geestelike bouwsels: een *brug*, een *toren*, enz. die de spreker *met de vinger aanwijst*, zonder ze te *noemen*; een *maatschappelik stelsel*, een *verdedigingsisteem*, dat *besproken*, maar niet *benoemd* is. Vandaar nu ook zinnen als: 'We kunnen zien dat er van *die oude orde* niets meer over is; *'t is in elkaar gezakt*.' (S 216). 'We zouden naar Gulpen gaan om daar *de brug* te bezichtigen. *Dit was prachtig in elkaar gezet*.' (Rp 36).

De hier besproken faktor is misschien minder van *psychiese* dan van *verstandelike* aard; immers hij berust op *geheugenwerking*. Intussen zou men ook kunnen staande houden dat er bij het bezigen van de bedoelde cliché-zinnetjes *sleur* in 't spel is, en dit is dan weer een psychies element, gevolg van de geestestraagheid, waaraan een mens dikwijls laboreert.

Ten slotte merken we op dat Royen op één plaats ook rekening houdt met de mogelikheid van een cliché-faktor. Als hij (Rp 97) het voorbeeld geeft: 'Och ja, *liefdadigheid* gaat zo ver als *'t* voeten heeft,' voegt hij daaraan toe: 'Men lette intussen op de staande uitdrukking.'

H.B.A. BOCKWINKEL.

Congruerende imperatieven.

Ik ga uit van het feit dat onze beschaafde omgangstaal - bijzondere gevallen daargelaten - slechts één imperatiefvorm kent, de stam van het werkwoord.[1)] Geïsoleerde wendingen als *geeft acht*, die de in onbruik geraakte *t*-vormen van de imperatief nog vertonen, doen aan het feit natuurlijk niets af. Wil men er iets tegen inbrengen, dan zou men er eerder op kunnen wijzen, dat in verschillende streken van Noord en Zuid, waar het dialect *t*-vormen kent, A.B.-sprekers zullen voorkomen, die op dat punt nog niet geheel dialectvrij zijn en zullen zeggen: *gaat zitten* (ik ken dat o.a. uit Saksische gewesten). Maar voor de kern en ook de haard van het gebied der algemene omgangstaal gaat de stelling ongetwijfeld op.

Voor aansporingen, òf bedoeld voor de spreker zelf, òf gericht tegen derden, hebben we uitsluitend wendingen, die liggen buiten het *formele* imperatiefsysteem - als men bij één vorm van een systeem mag spreken. Ik heb hier o.a. op het oog wendingen als: scharen we ons om het vaandel, beginnen we met de tent op te zetten.[2)]

Deze éne, enige imperatiefvorm is dus gereserveerd voor die talrijke imperatiefnuances en -schakeringen, van vriendelijk of beleefd verzoek tot streng en nadrukkelijk gebod toe, die de spreker richt tot de toegesprokene of de toegesprokenen. - Hoe gevarieerd, hoe delicaat dikwijls is de verhouding tussen spreker en hoorder; onze talrijke aanspreekpronomina reflecteren die wisselingen van verhouding: naast enkelvouds- en meervoudspronomina hebben we beleefdheids- en vertrouwelijksvnw. Wij gebruiken *jij* en *u*, en ook *gij*, elk met zijn bijzondere gevoelssfeer. En in die éne imperatiefvorm zit niets van dit alles. Men zou

1) Zie daarvoor Van Haeringen, *'Spelling Pronunciations' in het Nederlands*, N. Tg. XXXI, blz. 99-100.

2) Omschreven imperatieven (ik moet, mag wel oppassen) laat ik hier buiten bespreking; ook de interessante wendingen met *laten*: laat hem (hij maar gaan enz. (zie o.a. *Onze Taaltuin*, III, blz. 31.)

zich kunnen voorstellen dat bij de imperatief een soortgelijk proces had plaatsgevonden als bij bepaalde tweede-persoonspronomina: dat de oorspronkelijke twee imperatiefvormen: stam voor 't enkelv., stam + *t* voor 't meerv. zich hadden ontwikkeld tot twee verschillende waarderingsimperatieven: een vertrouwelijkheids- en een beleefdheidsimperatief. Dat is niet gebeurd. De taal heeft naar andere middelen gegrepen om het defectieve van onze éne directe imperatiefvorm te verhelpen.

Afgezien van tal van wendingen die formeel geen imperatief zijn, bezitten we allerlei middelen om het gebod te versterken of te verzachten, om verhouding en numerus uit te drukken of te accentueren. Het is begrijpelijk dat ze ontstaan zijn. Mogelijk zou op dit gebied nog wel een aardige samenvattende studie te schrijven zijn; ik kan mij beperken tot één van die middelen: toegevoegde 2de-persoonspronomina. Deze vnw. kunnen, als vocatieven, vooraan staan of achteraan (kom es hier jij! jij daar, kom es hier), maar ook *in* de zin hun plaats krijgen, vlak achter de imperatief: *kom jij es hier*! Deze wending zal ons bezig houden; het is een syntactisch merkwaardige constructie, die door Overdiep in zijn Zeventiende-Eeuwsche Syntaxis, § 174 ‘imperatiefzin met verzwaring door middel van een pronominaal subject’ wordt genoemd. De term *subject* is hier misschien niet geheel verantwoord; maar het gaat toch ook niet aan om dit pronomen *jij* een vocatief (of nòg een vocatief) te noemen. Het mist immers de vocativische kenmerken - intonatie, het afgescheiden zijn door pauzes - geheel, kenmerken die in een zin als: *en jij, kom es hier*, wel duidelijk aan de dag treden.

Behalve *jij* komen *jullie* en *u* (*u* zelfs bij voorkeur) in de positie onmiddellijk na de imperatief voor, en alle kunnen daar wisselende klemtoon hebben. Naast sterk emphatisch accent komt voor neutrale, men zou haast willen zeggen normale subjectsklem. Een zin als: kom jij maar eens hier, Jan, kan op beide wijzen worden uitgesproken; de situatie beslist hier. Over die accentuatie wil ik straks een opmerking maken. In de eerste plaats vragen onze aandacht de wisselende vormen die de imperatief bij twee der drie genoemde steunpronomina kan aannemen. Het A.B. kent naast elkaar *loop* en *lopen* jullie maar door; *denk* en *denkt* u daar es over. Hoe zijn de vormen *lopen* en *denkt* hier te beoordelen? Wat daarover tot dusver is geschreven, bevredigt mij niet. Zo vindt ik in de *Proeve van een Nederlandse Spraakleer* door Talen, Kollewijn en Buitenrust Hettema, § 283: De (imperatieve en

adhortatieve) modaliteit kan ook nog zò worden uitgedrukt: (I) door de onv. tegw. tijd met omgekeerde woordvolging: '*komt u nu toch eens zien. Zwijgt u nu maar. Hoort u e's. Houden jullie je daar wat stil. Trekken jullie wat harder*.' - Ik laat hierop aanstonds volgen een aanhaling uit een opstel van W. de Vries (Losse opmerkingen over het werkwoord, *N. Tg.* XX, 243): Imperat. naar de bet., ind. naar de vorm is b.v. Wezen jullie voorzichtig met mijn bont (Sinclair).... trekken jullie wat 'harder.' Ook zinnen als: kijkt u maar, komt u hier es zitten, worden als 'indicatieven' beoordeeld, 'met de woordorde van imperatief en adhortatief'. De Vries bedoelt dit louter als constatering, geeft niet een verklaring van het wezen der constructie; maar het schijnt mij een constatering die verwarrend kan werken, die meen ik, verwarrend héèft gewerkt. Immers, onder verwijzing naar deze woorden van De Vries, acht Overdiep (in zijn *Stil. Gramm.*, blz. 464) het mogelijk dat een wending als: gaat u maar zitten in oorsprong '*een vragende indicatief*' is. Maar de zin: ga jij maar zitten - een toch volkomen gelijkvormige constructie, meen ik - noemt hij een verzwaarde *imperatiefvorm* (verzwaard door een pronominaal subject); zie Zeventiende-Eeuwsche Synt., § 174. - Nadere beschouwing schijnt mij, op grond van bovenstaande citaten, niet ongewenst. Ik begin dan met: *wezen jullie voorzichtig*.

Dit is natuurlijk niet een van ouds bekende imperatief*vorm*, maar - een indicatiefvorm is het evenmin. In het indicatiefsysteem hebben we: ben jullie en zijn jullie; wezen jullie, jullie wezen is geen Nederlands, geen indicatief en ook geen conjunctief. Ik weet dat onze Mnl. en 16de-eeuwse grammatica's vbb. geven van *wi* (*si*) *wesen*, betrekkelijk zeldzame vbb., maar ter verklaring van de vrij jonge wendingen die ons hier bezig houden, kan men ze niet gebruiken. Voor een formele beoordeling van dit *wezen* laten alle zoëven aangehaalde constateringen en beschouwingen ons in de steek. Zij falen ook ten opzichte van *weest u* maar kalm, *wees jij* maar kalm, waar men met 'onvolt. tegw. tijd met omgekeerde woordvolging', indicatieven naar de vorm, 'vragende indicatieven' (zie hierboven) niets beginnen kan.

Alvorens een poging tot verklaring te doen wil ik eerst nog enkele aanvullende opmerkingen maken over de aan imperatieven toegevoegde woorden, die verhouding of numerus accentueren: de verhouding tussen spreker en hoorder; het feit, dat het gebod (of verzoek) gericht is tot één, of tot een aantal hoorders. Wij

zullen daarmee het wezen der hier besproken constructie nader komen.

Wanneer het dienstmeisje voor een bezoeker de deur opent, zegt ze niet: kom binnen! Dat zou onbeleefd zijn. Ze zegt: kom binnen meneer en eigenlijk is dat nog maar zo-zo, en dus zegt ze nog liever: komt u binnen meneer (mevrouw). Het is duidelijk dat *u* en *meneer* hier vrijwel gelijke functie hebben: beide woorden zijn noodzakelijke beleefdheidsformules, ze willen de verhouding tussen spreker en toegesprokene markeren, ze modifiëren het gebod (verzoek). Alleen als de verhouding er een is van gelijkheid en vertrouwelijkheid, kan men met een onvergezelde imperatief volstaan: zet het daar maar neer, zegt de dienstmaagd tegen de groenteboer of slager, of: wacht maar even. En in de huiskamer zeggen we tegen een vriend des huizes: *steek es op*. - Ik mag hier terloops even de opmerking plaatsen, dat ook dit geen onvergezelde imperatieven, geen imperatieven *tout court* zijn. Immers de woordjes *es* (steek es op) en *maar* dienen als verzachtings- of beleefdheidswoordjes. De imperatief-alleen past in tal van situaties niet.[1)] Ik mag hier zwijgen over variaties van intonatie en verschillende andere middelen om het gebod te moduleren en kan mij hier beperken tot de steunpronomina van de 2de persoon: *jij, jullie* en *u*, die, daargelaten de verdere waarde die ze in de imperatiefzin hebben of kunnen hebben, ook de functie kunnen vervullen, moeten vervullen van getal- en verhoudingsindicatie. Wat het laatste betreft, kan ik verwijzen naar de hierboven gegeven vbb.; wat numerus betreft: in *kom jullie es hier* kan *jullie* de bedoeling hebben om te voorkomen, dat slechts één van een groep aan die uitnodiging gehoor geeft; verder: kom jij maar mee en blijf jullie (of jij) wachten. Gebaren kunnen daarbij steunen.

De syntactische verhouding tussen imperatief en *onmiddellijk* volgend steunpronomen is natuurlijk van huis uit een andere dan die tussen een verbale indicatiefvorm en onmiddellijk volgend subjectspronomen; anders dus tussen: kom jij hier! Kom u hier! (gebod) en: hoe kom jij hier; hoe komt u hier (geïnverteerde indicatiefvorm). In het laatste geval congrueert het werkwoord met zijn subject; in het eerste is grammatisch normaal dat de imperatiefvorm onveranderd blijft, dus in het A.B. de blote

1) Overdiep drukt het in zijn Stil. Gramm., § 292 zò uit: ‘Het loutere gebod (verbod) komt zelden voor; het klinkt te positief’.

stamvorm vertoont, welk steunpronomen ook moge volgen.

Laar ik beginnen met enkele gevallen te behandelen, waar dit verschil tussen imp. + steunpronomen en congruerende indicatiefvorm + subjectspronomen bestaat en blijft standhouden, waar dus de oorspronkelijke syntactische verhoudingen ook in formele zin gescheiden blijven.

Het Fries kent nog het enkelvoudspronomen *dou*. De verbaalvorm indicatief praesens krijft hier de uitgang *st*: dou komst let (laat) en bij inversie: hwat *komstou* let! De imperatief met volgend *dou* luidt steeds kom: *kom dou* mar ris by heit (vader). De imperatief van *lizze* (leggen) is *liz*; de indicatiefvorm 2de pers.: *dou leist*. Dus naast elkaar staan: *liz dou* dat der mal del (neer), imp.; *leist dou* dat der del? (indic. vraagzin). Ook in het Duits blijft de imperatief bij onmiddellijk volgend *du* zijn oorspronkelijke vorm steeds behouden en zijn overeenkomstige verschillen tussen imperatieve zin en geïnverteerde indicativische zin te constateren.

Ik weet niet, of elders in Noord of Zuid ook een in oorsprong 3de-persoonspron. e. (*hy, sy*) als aanspreekvorm met bijzondere waarde voorkomt. Het Fries kent: *kom hy mar ris by heit jonkje*, waar *hy* een beschermend-vriendelijk accent heeft. Vooral wordt dit *hy* (met de betekenis van jij, dou) gebruikt in de vertrouwelijke sfeer van de familiekring, tegen kleine kinderen en ook wel tussen familieleden. Maar de *t*-uitgang van de indicativische wending *komt hij* (*zij*) krijgt de imperatief nooit.

Niemand zal dus in deze wendingen iets anders kunnen zien dan imperatieven + steunpronomen. Zo wordt het dan wel hachelijk om zinnen als: *trek*(*ken*) *jullie* wat harder! *kijk*(*t*) u eens! terug te brengen tot vragende indicatief-zinnen. Zij moeten wel op dezelfde wijze beoordeeld worden als de pas besproken constructies; ze verschillen er alleen van in dit opzicht, dat de imperatief in dit laatste type van zinnen bepaalde uitgangen *kan* aannemen, uitgangen die we ook uit de indicativische vervoeging kennen. Deze uitgangen (*en, t*) bewijzen dat tussen imperatief en steunpronomen door attractie een soortgelijke relatie kan ontstaan, als in de indicativische zin bestaat tussen het subjectspronomen en bijbehorende verbaalvorm. In dit laatste geval spreken we van *congruentie*, in het eerste zou men de naam *vormverandering door attractie*, of *secundaire congruentie* kunnen gebruiken. Dat voor ons taalgevoel de combinatie: imp. + steunpron. niet van dezelfde syntactische orde is als de groep: verbale indicatiefvorm + subjectspron., wordt ge-

illustreerd door het feit dat de congruentie in de indicativische zin steeds voorkomt, *dwingend* is, en de imperativische vormveranderingen *facultatief* zijn.

Het is begrijpelijk dat er rapport ontstaat tussen imp. en steunpronomen. Zij volgen onmiddellijk op elkaar, evenals indicativische verbaalvorm en subjectspronomen; èn - er is nog een omstandigheid die voor ons taalgevoel de twee constructies tot gelijkwaardige kan maken. Een imperatiefzin als: (toe) loop(t) u een eindje met me mee! en een ind. vraag: loopt u (soms) een eindje met me mee? verschillen duidelijk in zinsmelodie, in intonatie, maar overigens ìs er eigenlijk geen verschil. Men kan beide wendingen door elkaar gebruiken en wederzijdse invloed is dus aannemelijk. Grammatisch normaal is in de vraagzin *loopt u* met *t*; bij de imp. zin heeft men uit te gaan van de éénheidsimperatief: *loop*, die ook voorkomt in zinnen zonder steunpronomen: loop een eindje met me mee (collega, collega's)! Dat nu bij toegevoegd u *loop u*, mede onder invloed van de concurrerende vraagzin, tot *loopt u* kan worden, ligt voor de hand. De hier bepleite imperatiefcongruentie door attractie wordt dus begunstigd door het feit, dat naast de imperatiefwending met steunpronomen een indicativische vraagzin staat van nagenoeg gelijke vorm en betekenis, waar die congruentie in ons taalgevoel ligt, grammatisch normaal is.

Ik wil nu de drie steunpronomina, waar het hier over gaat, bijlangs gaan. Over *jij* kan ik kort zijn. Als dit pronomen aan de imp. wordt toegevoegd (kom jij maar hier), kan er geen neiging tot imperatief-verandering zijn, immers ook in de indicatief vertoont het vervoegde werkwoord vóór jij de stamvorm (kom jij ook hier?). Er is hier steeds vormgelijkheid, behalve bij *zijn: wees jij* maar stil! naast: wat *ben jij* stil? Hier kan men verwachten een secundaire imperatief: ben jij maar stil! ben jij maar zoet, jonge! Komt die voor? Vbb. uit geschreven taal heb ik niet. Bij een kleine excursie naar 17de-eeuws Hollands kom ik op *jij* terug.

Bij *jullie* zitten de zaken zò: In de indicatief kennen we naast: *ga jullie* morgen weg? ook, als jongere vorm *gaan jullie* morgen weg, een *n*-vorm die analogisch is ontstaan naar de oorspronkelijke *n*-vormen in de 1ste en 3de pers. meerv.: gaan wij (zij). Als regelmatige imperatief is te beschouwen *ga jullie* maar weg (naast ga maar weg, jongens). Door secundaire aansluiting heeft zich ontwikkeld *gaan jullie* maar weg, *lopen jullie* maar door. Hier

wordt dus door achtervoeging van het meervoudsteken *en (n)* formele gelijkheid met de indicatiefvormen bij jullie bereikt. Maar ik mag nu nog eens terugkeren tot *wezen jullie* voorzichtig. Hier zien we dat de imperatief-verandering door attractie ook tot vormen kan leiden buiten het bestaande indicatief-systeem: Onder invloed van 't meervoudige jullie neemt *wees* de bekende verbale meervoudsuitgang -*en* aan, wees + meervoudsindicatie -*en* wordt *wezen*. Dit lijkt mij de enig mogelijke verklaring van de vorm. Op grond van voorgaande beschouwingen is begrijpelijk dat zich daarnaast (en jonger) heeft ontwikkeld een imperatief: *zijn jullie* maar voorzichtig. Hier is dan volkomen gelijkheid met de indicativische wendingen (zijn jullie wel voorzichtig?) ontstaan, een gelijkheid die bij alle overige werkwoorden regel is. Beide imperatieven: *wezen jullie*.... en *zijn jullie* komen in gesproken en geschreven taal voor, een derde zou nog mogelijk zijn: ben jullie maar voorzichtig (naast: ben jullie wel voorzichtig?); ik weet niet zeker, of die in gebruik is.

Ik kom nu tot *u*. Over de wending *gaat u zitten* vindt men enkele opmerkingen in Schönfeld's *Hist. Gramm.*, § 120 en in Overdiep's *Stil. Gramm.* § 260 (blz. 464). Schönfeld zegt, bij de behandeling van de imperatief: ‘Zou er een hiaat ontstaan, dan bezigt men in 't A.B. uitsluitend *de pluralisvorm* van de imp.’ (curs. van mij). Als vb. volgt dan: *gaat u nou maar zitten*[1)]; als toevoeging: ‘onder invloed van de praesensvorm’, een toevoeging, die enigszins past in mijn beschouwing. Overdiep heeft bezwaren tegen Schönfeld's zienswijze; hij verklaart: het is nl. *geen eigenlijke imperatief*, maar òf oorspronkelijk *een vragende indicatief* (en dan volgt de reeds genoemde verwijzing naar het artikel van W. de Vries in N. Tg. XX), ‘of het is een imperatief met toegevoegd *u*, en dan nòg *een van die reeds in de M.E. meervoudige beleefdheidsvormen*’. De bezwaren die ik tegen beide zienswijzen heb, zijn reeds ten dele gebleken en zullen nog nader blijken. Ik vervolg daartoe mijn betoog. Hoe ik de *t* in *gaat u* zitten beoordeel, is na het voorafgaande duidelijk. Die hierin een oorspronkelijke pluralisvorm van de imperatief wil zien, dient aannemelijk te maken, waarom die hier juist is bewaard gebleven. Overal elders is die *t* verdwenen; we zeggen: *kom binnen* heren, *doe uw jas uit* en *ga zitten* of *neem plaats*, alles zonder *t*. De heden-

1) Waarom *nou maar*? Deze toevoeging wekt, ten onrechte, de indruk, alsof de wending (uitsluitend) burgerlijk-familiaar zou zijn.

daagse taalfeiten uit het A.B. geven aan de mening van Overdiep en Schönfeld niet de minste steun. Dat in bepaalde gevallen de hiaat een rol speelt, wil ik niet ontkennen, maar - niet een beslissende, niet de enige. Bezwaar tegen hiaat blijkt niet te bestaan in: ga aanstonds (onmiddellijk) naar huis, jongens en dgl. zinnen. Verder kan men tegen Overdiep aanvoeren dat een veelgebruikte imperatief als *wees(t)* u kalm onmogelijk op een vragende indicatief kan teruggaan (zie blz. 3).

Ik zou dèze formuleringen willen voorstellen: Het A.B. kent bij volgend *u* imperatieven met en zonder *t*. Deze *t* is veroorzaakt door attractie, is secundaire congruentie. Men zegt dus: *blijf* of *blijft* u zitten, *pas* of *past* u op, *denk* of *denkt* u er om (deze vbb. stammen uit moderne Nederl. literatuur). De *t*-vormen zijn meer in trek dan de oorspronkelijke vormen zonder *t*. Er is enig begrijpelijk stijlverschil: de wendingen met *t*, waar de beleefdheidsverhouding in zekere zin dubbel is uitgedrukt: èn in toegevoegd *u*, èn in de *t*, klinken het meest verzorgd. Verder kunnen zich bijkomstige factoren van phonetische aard doen gelden en treedt de -*t* het eerst op in die posities, waar hij het gemakkelijkst te realiseren is; dus bijv. in *ziet u eens, gaat u zitten* enz.

De hier besproken attractie manifesteert zich in ons A.B. door toevoeging van *t* of *en* aan de imperatief. Mogelijk is natuurlijk ook dat de beoogde gelijkheid van imperatief aan de geïnverteerde 2de pers. praes. ind. slechts kan worden bereikt door weglating van een element. Ik meen dat te kunnen constateren in 17de-eeuwse Hollandse volkstaal. In onze kluchtentaal wordt meestal gebruikt de imperatief op *t*, de in oorsprong meervoudige dus, ook bij enkelvoudsfunctie. Ook in het meer verzorgde Hollands van die tijd heeft de *t*-vorm de voorkeur. Verschillende 17de-eeuwse grammatici, o.a. Samuel Ampzing geven zich moeite om een nieuw kunstmatig numerus-onderscheid bij de imperatief te scheppen. Ampzing wil: *geeft* voor het enkelvoud, *gevet* voor het meerv. Dit bewijst dat ook in verzorgde Hollandse schrijftaal de vorm zonder *t* in onbruik was, althans zwak was komen te staan. Maar ik wil mij verder buiten de geschiedenis van de imperatiefvormen houden en keer terug tot onze Hollandse, Amsterdamse kluchten.

Het viel mij op dat daar imperatieven met toegevoegd *jij* - toen reeds een zeer gewone constructie - in de regel *geen t*- uitgang hebben. Ik geef slechts enkele vbb.; ze komen uit de bekende bloemlezing van Van Moerkerken en zijn zò gekozen,

dat naast een *t*-imperatief een door *jy* versterkte imperatief zonder *t* staat: blz. 166, vs. 282: *sie jyt* eens Marry Moer; vs. 297 *gaet heen* (enkelv.) - blz. 167, vs. 3: *doe jey* dat; vs. 117 *gaet* lello (praatjesmaker) - blz. 119, vs. 144: *seght* mijn het geen jou deert; vs. 148: *draech jy* daer gien sorch voor. Het schijnt mij niet te gewaagd het vrij constante ontbreken van *t* in de imperatief met *jy* toe te schrijven aan de neiging om deze imperatieven in vorm gelijk te maken aan de geïnverteerde indicativische wendingen; hier is dus *t*-afval door secundaire congruentie (of althans vermijding van *t*).

Misschien verheldert deze opmerking onze kijk op diè gevallen, waar deze *congruentie* niet tot stand komt. Een aansporing als Teuntje richt tegen de vertrekkende Gooszen: ey lieve loopt, *maect jy* het maer slechs wel (zorg dat je je zaken goed doet), Van Moerk. 161, vs. 138, bevat een voor ons taalgevoel vreemde imperatief *maakt jij*, die intussen volkomen in de grammatische haak is, evenals bijv.: *weest jy* gerust waer kind[1)] (413, vs. 30). Het is de normale 17de-eeuwse meervoudsimperatief (met enkelvoudsfunctie), die ook het voorafgaande: *ey lieve loopt* vertoont; nog zònder de congruentie, de *t*-afval door attractie, die men gewoonlijk in 17de-eeuwse taal bij volgend *jij* aantreft.

De toegevoegde pronomina waarmee ik mij heb beziggehouden, zijn *jij, jullie* en *u. Je* komt, meen ik, in onze algemene omgangstaal niet voor als steunpronomen achter de imperatief. Ik maakte hiervóór reeds de opmerking dat *jij* in deze positie neutrale (subjects-) klem kan krijgen; b.v. in een zin: ga jij daar maar zitten, jongen; ga jij maar even uitrusten. Hoe weinig nadruk *jij* hier mag hebben, tot volkomen verzwakking, tot een enclitisch *je*, zoals we dat in indicatief-constructies kennen, komt het pronomen bij ons niet in deze positie. Ik ken althans geen vbb. uit geschreven taal. Maar in 17de-eeuwse kluchtentaal vindt men herhaaldelijk *je* geschreven: *tel je maar voort* wordt in Asselijn's Kraambed van Zaartje Jans, vs. 22 tegen de eierenboer gezegd; *gaje* maer voor heen, Teeuwis 1222; ick gae iens anden Dam, *pasje* op je sticken, Warenar 390; *segje* nou op watje schort, Warenar 1473. In verschillende kluchten trof ik: *weesje* maer te vreen; *gae je* in vreeden heen, enz. Uit de context (soms ook uit de variant *jy* in latere drukken) blijkt afdoende dat men

1) Dit *waer* (lief, waard?) is mij niet duidelijk; men ontmoet het meer in 17de eeuwse taal; ook de verbogen vorm: *warre*.

in deze gevallen niet aan een andere (indicativische) constructie mag denken.

Hoe oud de hier besproken imperatieven met toegevoegde pronomina zijn, weet ik niet. Een opzettelijk onderzoek zal misschien Mnl. en 16de-eeuws materiaal aan het licht brengen; misschien, waarschijnlijk acht ik dit niet; ik heb geen voorbeelden. Wel weet ik dat in het Engels, waar de wending tegenwoordig nog slechts weinig voorkomt (*look you here, mind you*; vooral in zinnen met het negatieve don't: *don't you worry* enz.), de constructie reeds vroeg gevonden wordt; in het Oud-Engels vóór 1200, bij Chaucer, bij Shakespeare enz. (zie o.a.O. Jespersen, A modern English Grammar, III, blz. 222 vlg.). Maar een bespreking in ruimer verband, waarbij mogelijk nog andere Germaanse talen dan Duits en Engels kunnen worden betrokken, ligt niet in mijn bedoeling.

Amsterdam.
A.A. VERDENIUS.

Het moedertaalonderwijs op de opleidingsschool van koers veranderd.

Het Koninklijk Besluit van 19 Maart 1938 tot vaststelling van de eisen voor toelating tot de openbare en de krachtens artikel 45 bis der middelbare-onderwijswet gesubsidieerde bijzondere hogere burgerscholen met vijfjarige cursus, Staatsblad 365, schrijft belangrijke veranderingen in het onderzoek naar Moedertaalvaardigheid voor, waardoor het noodzakelijk is geworden, dat de lagere school haar standpunt ten opzichte van het examen opnieuw gaat bepalen. Het lijkt een overwonnen inzicht, dat de lagere school zich ten opzichte van de middelbare een splendid isolation zou kunnen veroorloven, evenals omgekeerd, en meer en meer raakt men ervan overtuigd, dat - wil het onderwijs in al zijn takken zo efficient mogelijk beoefend worden - de veelheid van soorten een organische eenheid moet vormen. Daarom zal een ‘examen’ voor toelating tot de hogere burgerscholen in wezen slechts een doorlaat op gelijke waterstand mogen zijn. Of dat in de vorm en met de duur van het huidige examen mogelijk is doet hier niet ter zake, taak van het onderwijs is voorlopig binnen de grenzen van het voorgeschrevene de hoogst mogelijke graad van homogeniteit te bereiken. Het lager onderwijs

zal de grondslag van het middelbaar en dit de voortzetting van het eerste moeten zijn met als ‘brug’ het examen, een schakel, welke zo weinig mogelijk dient te verschillen van alle schakels, die te zamen de totale methode voor Moedertaalonderwijs vormen.

Het lager onderwijs zal derhalve in de methodische gang moeten aanduwen naar de wettelijke koppeling, opdat deze een uiterst gering vertragen of schokken te weeg brengt en zich moeten bezinnen op de vraag, welke veranderingen de moedertaalopleiding voor het schriftelijk en het mondeling gedeelte zal dienen te ondergaan.

Wat het laatste betreft, dit blijft of komt onder stiefmoederlijke behandeling te staan. K.B. 365 toch staat slechts een mondeling examen toe ingeval van twijfel omtrent de geschiktheid van de candidaat, zodat de opleiding het hoofdaccent zal moeten leggen op de schriftelijke taaluiting. Dit is wel een zeer merkwaardig geval: de overheid erkent de rechtvaardigheid der klachten over de slechte mondelinge taaluiting der Nederlanders - ze zou trouwens wel horende doof moeten zijn indien ze het niet deed - er worden de school velerlei verwijten aangaande verwaarlozing van het spreekonderwijs gedaan, men theoretiseert van boven af over verbetering van spreken en voordracht, en dit alles manifesteert zich in examenvoorschriften, die het gewenste spreektaalonderwijs vrijwel volkomen verwaarlozen. Intussen hebben wij ons op het standpunt van de onderwijzer aan de opleidingsschool te plaatsen, die als ambtenaar zal mogen redeneren:

‘Mijn opgave is zoveel mogelijk leerlingen voor het examen te doen slagen, ik ben dat verplicht aan de overheid en de ouders van mijn leerlingen, het is het voordeel van mijn school en het behoud van mijn betrekking. Ik zal dus het zwaartepunt bij de opleiding leggen op de schriftelijke taaluiting, de rest gaat me maar occasioneel aan. Slaag ik erin mijn leerlingen door het schriftelijk gedeelte van het examen te halen, dan krijgt mijn school een goede naam en mijn leerlingen zijn van het mondelinge gedeelte af. De ouders geven de lof van de school, die ervoor weet zorg te dragen dat hun kinderen ‘vrijstelling’ krijgen, van mond tot mond door, mijn school zal spoedig bekend staan als een eersteklasopleidingsinstituut. De weinige procenten die geen vrijstelling krijgen - als oude rot heb ik in de loop van het jaar wel in de gaten, wie dat worden - geef ik extra leesbeurten, onderwijl

de anderen nog eens extra schriftelijk examenwerk maken. De beschaafde uitspraak, ademtechniek, leestoon enz. gaan mij alleen maar aan voorzover mijn leerlingen zwakke “schrijvers” zijn; immers, breng ik hen zover dat zij het schriftelijk examengedeelte halen, dan is er geen enkel bezwaar tegen dat zij dialectisch en stuntelig blijven spreken; integendeel de ministeriële voorschriften verbieden mij aan deze zaken in de eerste plaats aandacht te wijden.’

Het voorafgaande noopt ons beschouwingen over doelmatig mondeling taalonderwijs achterwege te laten en onze gedachten te doen gaan over de schriftelijke taalopleiding, die met zijn eis van concentratie op een gesloten verhaal inderdaad een nieuwe periode inluidt. Tot nog toe werden vragen gedaan naar expres daarvoor geconstrueerde zinnen, welke met elkaar in geen enkel verband stonden, zij het door de zucht naar krentjes-pikken van de samensteller.

We zullen ons dus nu met de kinderen moeten wennen aan het verwerken van taalgehelen; dat houdt in: het zich leren concentreren op een bepaald onderwerp. Nodig daarvoor is een lange en voortdurende training, die reeds in de eerste klasse der lagere school een aanvang zal moeten nemen. In verband met de nauwe samenhang tussen belangstelling en aandachtsconcentratie diene men uit te gaan van verhaaltjes die niet buiten de interessesfeer van de leerlingen liggen en zal het taalonderwijs dus moeten beginnen bij onderwerpen, waarmee het kind door de natuur verbonden is: omgeving, verzorging, bezigheden (spel). Zeer geleidelijk zal men de belangstelling der leerlingen - maar altijd in nauw contact met de groei der kinderlijke geest - moeten buigen naar onderwerpen, die het algemeen maatschappelijk leven aangaan. Het kind zal mee door de taallessen in sociale richting moeten worden geleid, terwijl daarin de leerstof der andere vakken zal kunnen worden ingelijfd. Het taalonderwijs krijgt op deze wijze het gewenste karakter: Moedertaalopvoeding. Elk stuk werk dat de leerlingen - bij welk vak ook - onder de ogen komt, zal als ‘gesloten’ taalgeheel moeten worden opgediend, wil het opvoeden naar het gewenste resultaat. Op deze wijze wordt alle onderwijs dienstbaar gemaakt aan denk- en taalvormopvoeding. Het laatste volgens K.B. 365 alleen in schriftelijke manifestatie. Hieruit volgt dat de leerboekjes der lagere school, afgezien van de leerstof die ze behandelen, taalformeel hebben

te voldoen aan de eisen van: taalhelderheid en taaljuistheid, geformuleerd binnen de kring van het kinderlijk taalbezit, terwijl de gedachtebouw dusdanig moet zijn, dat het kind zonder veel inspanning daarin de structuur vermag te herkennen, zodat de eis van het vinden van zelfstandige gegevens naar recht en rede gesteld mag worden. - Het is, uitgaande van een gedeelte der taalstof voor de lagere school en de tot nog toe geldende voor de toelatingsexamens, niet geheel overbodig de aandacht erop te vestigen, dat de denksfeer of, wil men liever, de kinderlijke gevoelssfeer in disorde wordt gebracht door verhaaltjes met een ongezonde, laffe moraal. Het kind is in de regel eerlijk en consequent en wordt van de wijs gebracht door de slappe zedenprekerij en geniepige onwaarachtigheid, zoals men die in leesboekjes en examenverhaaltjes kan aantreffen.

Om tot een gewenste methode te komen zal het nodig zijn een nauwkeurig onderzoek te doen naar de woordenschat der kinderen in de verschillende schoolstadia, gepaard gaande met de mogelijkheid van woordgebruik in de zin, aansluitend bij een algemeen woordbezit en de zinsbouw van de volwassene, zodat elke subjectieve maatstaf, die weliswaar een zekere bekoring heeft, maar ook een zékere dwaling insluit, voor een objectieve, waarop het gehele Moedertaalonderwijs zal moeten steunen, plaats make. Dit is voorwaarde voor de rustige taalarbeid van de lagere school met als einddoel de geleidelijke overgang naar het middelbaar onderwijs, aangezien alleen op deze grondslag zekerheid wordt verkregen, dat deze aansluiting geen kortsluiting meebrengt, welke zou kunnen worden veroorzaakt door persoonlijke voorkeur van zeer originele of zeer imitatieve examinatoren.

De training in denkconcentratie aan de hand van het gesloten verhaal moet van stonde aan gecombineerd worden met de eis zelfstandig gegevens te kunnen vinden. De L.S. kan hiermee een mooie sprong vooruit maken. Veelal wordt tot heden de leesles - want deze oefeningen kunnen natuurlijk alleen uitgaan van een behoorlijke leespropaedeuse - te veel tot terrein van individuele zwerftochten naar persoonlijk gewenste vondsten. De wezenlijke bedoeling van de leesles: opnemen en verwerken van een gedachtentotaliteit, blijft te veel beperkt tot toevalligheden. De leesles werd daarnaast vaak gemaakt tot een estafettenloperij, waarbij ‘die volgt’ de overgave van mond tot mond ordonneerde, terwijl hoogstens bij de finale een cacophonie van

wat-is-accoorden werd ten beste gegeven. Kenmerkend voor de leesopvattingen mag o.a. dienen, dat kwekelingen als eerste oefening dikwijls een leesles wordt opgegeven, omdat die ‘zo gemakkelijk is’. De nieuwe exameneisen zullen een goede wending in dit ‘lezen’, dat met lezen weinig te maken heeft, bevorderen.

Waarneembaar en beklijvend resultaat zal met deze leesoefeningen alleen te boeken zijn, wanneer zodanig taalopnemen tot denkgewoonte wordt. Daarom moet er in de eerste leerjaren bereids een aanvang mee worden gemaakt, aangezien vroeg gewend oud gedaan is, of, om in termen te spreken, die in onze dagen wellicht beter aanslaan: we dienen de gevoelige perioden hiervoor te exploiteren, teneinde deze leesoefeningen tot leesgewoonte te maken. Om behoorlijke uitslag te kunnen boeken zullen hierbij de uitkomsten omtrent het kinderlijk denken niet genegeerd mogen worden, integendeel deze zullen ons moeten wijzen wat we in opeenvolgende perioden kunnen eisen en de basis vormen van een wetenschappelijk verantwoord stel examenvragen. Veel van wat tot nu toe op dit terrein is geleverd echter riekt te veel naar de studeerkamer. De L.S. zal dan ook goed doen voorlopig een scherpe selectie toe te passen en alleen dat te aanvaarden wat inderdaad blijkt overeen te stemmen met hetgeen de kinderlijke geest vraagt en als oefenstof te vermijden, wat uit boekenstudie en goede wil is voortgekomen, maar waarbij de practische toepassing geen rol heeft gespeeld. Psychologen, onderwijzers en leraren zullen met elkaar moeten samenwerken om tot het gewenste doel te geraken.

Mag in dezen grote voorzichtigheid geboden zijn, wijl een objectieve maatstaf niet kan worden aangelegd, zolang het desbetreffende materiaal nog niet voldoende is onderzocht en verwerkt, voorzichtigheid klemt te meer bij de beoefening van het met elkaar in verband brengen der gegevens teneinde daaruit een juiste conclusie te trekken. (K.B. 365, art. 4, 1e lid 6). Hier is langdurige en geleidelijke oefening eerste vereiste, waarbij het tweede element nog zwaarder weegt dan het eerste. Wil men het kinderlijk intellect hierin trainen, dan zal voor dit gedeelte een weloverwogen leergang, die stapje voor stapje vordert, noodzakelijk zijn, tenzij men als enig resultaat wenst te kunnen noteren, dat leerlingen op bekende testfoefjes zijn voorbereid en getraind, zodat niet denkvaardigheid maar denkhandigheid de poorten voor het middelbaar onderwijs weet te ontsluiten. Alles

zal hier aankomen op de wijze waarop de denktestuitkomsten worden verwerkt. Gezien het examenwerk van 1939 wijst veel erop, dat gezond verstand en wijze schoolmeesterservaring het voorlopig nog winnen van modegril en theoretische hypothese; de resultaten van testonderzoek zullen op voorzichtige en vakkundige wijze moeten worden onderzocht, willen ze tot het gewenste gevolg leiden - tenzij de wetgever blijkt bedoeld te hebben de gestelde vragen enkel tot voertuigen van testonderzoek te maken. Van sommige zijden wordt deze opvatting gehuldigd, zonder voldoende grond, lijkt me: het onderzoek is n.l. ingelijfd bij het hoofd *Nederlandse Taal* en zal dus door de neerlandici ingesteld moeten worden. Het zal derhalve natuurlijk wel op de aard, maar niet minder op de vorm van het antwoord aankomen, zoals de leidraad van het Centraal schriftelijk Werk 1939 trouwens duidelijk laat zien. Indien van hogerhand niet anders wordt aangegeven heeft de lagere school uit het eerste examen als opgave te analyseren: een bepaalde graad van intelligentie moet zich via het vinden en combineren van bepaalde gegevens uit een afgeronde examenstof manifesteren in behoorlijke taal. De methodische gang voert hier dus door de schriftelijke beoefening van juiste en duidelijke zinnen. Om tot een voldoende resultaat te komen zal van meetaan het taalgeweten van het kind moeten worden wakker gemaakt en gehouden: een ietwat formeel taalgesprek eist een andere, wil men, een vollediger vorm dan het dagelijks taalgesprek via de spraakklank. Het kind zal dus reeds vroeg moeten worden duidelijk gemaakt, dat de geschreven taal aan andere wetten gebonden is dan de gesproken of geprate taal.

Tenslotte vordert het K.B. 365 in art. 4, I-c, een onderzoek naar de juiste opvatting omtrent bepaalde woorden en uitdrukkingen, die in het gegeven stuk voorkomen. Deze redactie behoeft geen twijfel te wekken: de wetgever gaat uit van het standpunt, dat het losse-woordensysteem geen taalcontrôlemiddel is en het kind een woord in de tekst moet kunnen plaatsen. Hierdoor wordt de L.S. erop gewezen, dat ze voortaan woordkleur naast woordbetekenis zal moeten onderwijzen. De beoefening zal haar kracht moeten zoeken in het hanteren van woorden en uitdrukkingen in context en de bewustwording zal dienen te worden gestimuleerd door het gebruik van synoniemen en/of tegenstellingen, die de woorden in hun functioneel leven prikkelen en daardoor duidelijk waarneembaar maken. De z.g., ‘verklaring’

of etymologische voorlichting, welke tot nog toe veel te veel en te lichtzinnig werd beoefend, zal van het programma moeten worden geschrapt, aangezien ze ons niet nader tot ons doel brengt.

K.B. 365, art. 4, punt 2a gelast een onderzoek naar de woordenschat van de candidaat, waarbij afzonderlijke aandacht wordt geschonken aan werkwoorden, zelfstandige naamwoorden, bijvoeglijke naamwoorden en voorzetsels. Merkwaardig is dat daarna onder b een afzonderlijk onderzoek naar de zinsverbindingen wordt geboden. Hem, die met de details der wordingsgeschiedenis van dit K.B. op de hoogte is, zal dit niet zoveel verwondering geven. Ten behoeve van de L.S. dient opgemerkt te worden, dat er aan deze eigenaardige afzonderlijke positie der zinsverbindingen in het K.B. wel niets anders ten grondslag zal liggen dan toevallige onderzoekingen in deze materie. Het zal zonder meer duidelijk zijn, dat de aard van het verbindingswoord der zinnen geen andere wezensvarianten kent dan die der syntactische groepen en elke vakman weet, dat de laatste minstens zoveel practische moeilijkheden opleveren als de eerste. Mag dus deze separatie een belangrijk element van toevalligheid hebben, ze is zonder meer niet van gevaar ontbloot: het in 1939 opgegeven werk vertoont hier en daar tekenen van overschatting en uitbuiting van het zinsverbindingswoord. Niet alleen heeft de oude lust tot het demonstreren van onkinderlijke en dus ongeschikte schrijftaalvoegwoorden zich niet volkomen in toom kunnen houden, maar ook werden in voegwoordenijver voorbeelden geconstrueerd, die zonder context tot twijfel d.i.i.c. tot verwarring aanleiding dreigen te geven.

Wanneer ik b.v. de zin:.... *het slechte weer waren honderden bezoekers uit andere plaatsen overgekomen*[1)] zou moeten invullen, kan ik zonder meer niet weten of hier *wegens* dan wel *ondanks* op zijn plaats is.

Natuurlijk behoeft de L.S. met dergelijke vergissingen geen rekening te houden. Zij dient haar leerlingen te oefenen in het juiste gebruik van bovengenoemde woorden (voegwoorden ingesloten) binnen de kring van de kinderlijke woordenschat, de door schoolkennis geëiste, daaraan toegevoegde woorden inbegrepen,

1) Deze en andere voorbeelden zijn genomen uit verschillend examenwerk van 1939.

en zal verstandig doen zich niet in te stellen op examinatoren, die bij 11- en 12-jarigen informeren naar *renegaat* of *conclave*: bevoegde instanties zullen trouwens deze heren wel voor hun onbetamelijke nieuwsgierigheid tot de orde roepen. Het zal ook voor deze materie, wil men tot een objectieve maatstaf komen, noodzakelijk zijn, dat er wordt vastgesteld binnen welke grenzen zich het onderzoek behoort te bewegen en op welke wijze het zal moeten worden ingesteld. Een onderzoek bijv. dat zich beweegt over het invullen van voorzetsels in vaste uitdrukkingen als: *voet.... stuk houden, vlot.... stapel lopen, zich.... koud water branden*, enz., lijkt me zeer weinig met de woordenschat der candidaatjes te maken te hebben, tenzij men daaronder alleen de passieve wenst te verstaan. Erger wordt het, wanneer het in te vullen stukje zoiets als een kruiswoordraadsel is:

't Was in December. Buiten.... en.... weer;.... vielen van de.... daken met een.... geluid in de regenton of op de keurig.... steentjes. En binnen was het ook niet erg....; de kamer, een.... pijpenla, was in tweeën gedeeld door een.... gordijn en ze stond vol.... meubelen. De L.S. zal goed doen over dergelijk werk te bevoegder plaatse haar bezwaren in te dienen. Taalvaardigheid kan het kind worden bijgebracht indien vanaf de eerste klas de methodische opzet van het onderwijs daarop is ingesteld, maar geen opleider zal in staat zijn te drillen op taalverrassingen, zoals het werk hier en daar heeft gebracht.

Evenwel dient in aanmerking genomen te worden, dat de toepassing der nieuwe exameneisen ettelijke jaren zal nodig hebben ter oriëntatie en de L.S. zich volkomen veilig kan instellen op een taalproef, die een einde zal hebben gemaakt aan de overheersing van spelling- en ontledingsdictatuur. We zullen ons bewust moeten worden, dat dit een totale omkeer van ons Moedertaalonderwijs betekent en het K.B. niet alleen de elementen spelling en ontleding tot haar natuurlijke proporties heeft teruggebracht, maar dat in de toekomst een voldoende resultaat slechts te bereiken valt, wanneer de L.S. bewust en verantwoord methodisch de taalopvoeding ter hand gaat nemen. Geen willekeurig stel taaloefeningen-naar-nieuw-model, doch een leergang die taalkundig, psychologisch en didactisch verantwoord is vanaf het eerste leerjaar tot voorbij het examen zal tot de nieuwe orde kunnen voeren.

R. KUITERT.

Partij als onbepaald telwoord.

In het Wb. der Ned. Taal, XII, 1, 559 wordt het gebruik behandeld van het znw. *partij*, gevolg door een znw., en niet voorafgegaan door een lidwoord of andere attributieve bepaling, waar de betekenis ‘nagenoeg gelijk ging staan met een onbepaald telwoord’. Daarbij wordt opgemerkt, dat dit gebruik nog in verschillende dialecten, en ook in het Fries en in het Zuidafrikaans, bekend is. Bij de in het Wb. genoemde dialecten kan men nog het Katwijks voegen, waarover Prof. Overdiep spreekt op blz. 160 van zijn Stilistische Grammatica, ofschoon uit de voorbeelden, die daar worden gegeven, niet blijkt of het woord ook in dit dialect zonder attributieve bepaling kan voorkomen: Overdiep schrijft nl. *'n pártie, 'n háel pərtíj*. Merkwaardig is hier het klemtoonverschil, gepaard gaande met al of niet optreden van diftongering in de tweede syllabe, een verschil dat secundair tot een betekenisdifferentiatie geleid heeft, waarop ik hier niet verder behoef in te gaan; men zie Overdiep t.a.p. Opmerkelijk is evenwel, dat juist hetzelfde verschijnsel optreedt in het Fries, zoals de heer J.H. Brouwer te Leeuwarden zo vriendelijk was mij mede te delen.

Terloops nog een enkele opmerking over het gebruik in het Zuidafrikaans. Het Wb. wijst op het gebruik van *partij maal* (*partij keer*) in de betekenis van ‘menigmaal’, en haalt uit een ‘Transvaalsche brief’ uit het Alg. Hbl. uit 1894 een in vernederlandst Afrikaans gesteld voorbeeld van dit gebruik aan: ‘Partij menschen zijn op jacht en allen zijn wel’. De verbinding *party mense* is in het Zafr. zeer gewoon, evenals bijv. *party keer*; dit laatste syntagma is zelfs reeds hier en daar tot een koppeling *partykeer* overgegaan: ‘Ons wil hier terloops daarop wys dat die Afrikaanse romans niet Franse “pièces de thèse” is nie, maar dat *partykeer* meer as één tema daarin behandel word, en *partykeer* selfs om die voorrang strij’ (P.J. Nienaber, Die Afrikaanse roman-tematologie, 153).

Het beslissende kenmerk voor dit gebruik als onbepaald telwoord lijkt de afwezigheid van een attributieve bepaling. In hetzelfde deel van het Wb., kol. 571 sub 4, wordt gesproken

over *partij* in de betekenis van ‘iemands tegenstander, tegenpartij’. Onder de aangehaalde plaatsen bevindt zich de volgende uit Vondel: ‘Het zijn bykans de leste woorden, de doodtsnicken van.... den vromen Heer Hugo de Groot....; niet uyt staetsucht of ghenots halve, ghelijck *party* roept....; maer *enz*.’ Het wil mij voorkomen, dat deze plaats hier niet thuis hoort - in alle andere citaten, die deze betekenis moeten toelichten, gaat aan *partij* een attributieve bepaling vooraf - maar beter gerangschikt kan worden onder de paragraaf, die *partij* behandelt als onbepaald telwoord. Men zal hier moeten interpreteren: ‘zoals menigeen met zoveel nadruk zegt’.

Er is nog een plaats uit Vondel, die in dit verband vermeld moet worden, en die reeds tot zekere commentaar aanleiding heeft gegeven. Ik bedoel Harpoen vs. 132 (W.-B.-uitgave III, 313); Vondel fulmineert daar tegen de theologen die de praedestinatie verdedigen, en zich het recht aanmatigen zelf een vonnis te vellen:

> De naemen van *party* wt 's levens boeck te veegen
> .....
> Waer billijck hun genoegh. nu maeckt die waen hen stout,
> Om sulck een' balling van den aerdboôm noch te weeren.

Onder verwijzing naar *Ned. Wb.* XII, 571 wordt in genoemde editie *party* verklaard als: de tegenpartij, zoals vroeger reeds geschied was in de Pantheon-uitgave der Hekeldichten van Dr. J. Bergsma. In een uitvoerige studie over de Harpoen in Tschr. LV, 97 v.v. behandelt de heer P.H. Griener ook deze plaats enigszins uitvoerig (136 v.v.), en hij meent dat *party* hier liever moet worden weergegeven met *tegenstander*, aangezien het woord antecedent is van de in vs. 135 staande woorden ‘sulck een' balling’. Ik geloof niet, dat men zo behoeft te redeneren. Wanneer men *party* ook hier opvat als een onbepaald telwoord (immers ook hier ontbreekt elk attribuut), dan kan men deze omstreden regels aldus weergeven: ‘De namen van velen (van menigeen) uit het levensboek te vegen (vgl. voor de verklaring daarvan Greiner t.a.p.) moest hun toch eigenlijk genoeg zijn, maar nu geeft hun inbeelding hun bovendien nog de euvele moed om zo iemand ook nog het verblijf op aarde te ontzeggen.’

Leeuwarden.

TH. H. D'ANGREMOND.

Boekbeoordelingen.

Dr. C.C. de Bruin, *Middelnederlands Geestelijk Proza*, ingeleid door Prof. Dr. C.G.N. de Vooys. Zutphen, W.J. Thieme en Cie, MCMXL.

Voor de lezers van De Nieuwe Taalgids behoeft het geen betoog, dat Verwijs' bekende ‘Bloemlezing van Middelnederlandsche Dichters’, voor het eerst in 1873 en sedert viermaal verschenen, geen volledig beeld geeft van onze letterkundige ontwikkeling in de middeleeuwen. Het epitheton ‘stichtelijk’ immers, dat op verreweg de meeste prozageschriften uit die periode toepasselijk is, was destijds voldoende om deze in de algemene schatting buiten het eigenlijke litteratuurgebied te sluiten. Alleen scheen de uiterlijke vorm een voldoende verontschuldiging om in die dichterwereld ook een plaats te gunnen aan berijmde geschiedverhalen en didactiek, hoe betwijfelbaar daarvan soms ook de poëtische waarde mocht zijn. Van Vloten's voor zijn tijd (1851) verdienstelijke verzameling had over de betekenis van althans een deel van het proza anders kunnen inlichten. Bezorgde ook David de eerste grote Ruusbroec-uitgave, het waren vooral theologen en taalkundigen die oog voor het proza hadden. Na het Leven van Jezus verrezen Brugman en sommige geschriften van de Moderne Devotie uit de vergetelheid; Verdam en Van Helten bestudeerden de taalmonumenten als zodanig. Weliswaar had Franck in de ‘Lesestücke’ achter zijn ‘Mittelniederländische Grammatik’ aan de 50 blzz. poëzie een 17-tal proza toegevoegd, maar toch duurde het tot het laatst van de 19de en tot de 20ste eeuw eer dit proza de belangstelling ook van litteratuurhistorici gaande maakte. De kentering kwam ten dele van R.-Katholieke zijde, zowel door begrijpelijke aandacht voor de zakelijke inhoud als door de opleving der litteraire studiën in die kringen, die b.v. Hadewijch en onlangs Mr. Dirc van Delf tot hun recht deden komen. Anderzijds werden al sedert 1900 in een reeks proefschriften, eerst onder de auspiciën van Verdam, later van De Vooys, en in een aantal tijdschriftartikelen, vooral van den laatste, heel wat teksten door de druk toegankelijk gemaakt. Behalve litteraire belangstelling waren het de aandacht voor de geschiedenis der Bijbelvertaling en die voor de zich ontwikkelende dialectgeografie, die er toe noopten telkens weer geschriften uit deze lang stiefmoederlijk bedeelde groep te voorschijn te brengen.

Wat nog ontbrak, was een samenvattende bundel die een over-

zicht in vogelvlucht over deze merkwaardige litteratuur kon geven. Het is de verdienste van Dr. de Bruin, dat hij door zijn ‘Middelnederlands Geestelijk Proza’ althans voor dit gedeelte er van de lang verbeide tegenhanger heeft geschonken van Verwijs' (in weerwil van uit hedendaags oogpunt op te merken leemten) nog altijd representatieve Bloemlezing. Bovendien mogen we van de verzamelaar een ‘eventueel volgend, minder omvattend deel’ tegemoetzien, waarin hij ook aan de wereldlijke prozalitteratuur recht hoopt te doem.

Dat het bijeenbrengen van zo'n verzameling bij Dr. de Bruin in goede handen was, daarvoor staat zijn ‘Middelnederlandse Vertalingen van het Nieuwe Testament’ borg. Groter waarde nog kreeg zijn bundel door gelukkige samenwerking met zijn promotor De Vooys, die immers voor en sedert de verschijning van zijn Middelnederlandse Legenden en Exempelen het hele gebied van de Middelnederlandse prozalitteratuur in allerlei richtingen heeft verkend en die nu niet alleen zijn rijk materiaal ter beschikking stelde, maar ook de Bloemlezing door een Overzicht deed voorafgaan. Van praktisch belang is het dat inleiding en bloemlezing gelijkelijk in zes afdelingen zijn opgebouwd en dat zowel de aantekeningen bij de eerste als die bij de Bronnenlijst achter in het werk overvloed geven van aanwijzingen voor dieper gaand onderzoek. Dergelijke boeken toch winnen aan bruikbaarheid als ze niet alleen een afsluiting maar tevens een nieuw begin vormen. Dat er geen woordenlijst volgt zoals bij Verwijs is begrijpelijk, nu, anders dan in 1873, het Mnl. Woordenboek en het Handwoordenboek ter beschikking staan. Toch zou een klein weinig toelichting bij sommige moeilijke (de mystieke!) teksten en bij sommige door gebrekkige overlevering lastige plaatsen, in de trant van (sommige) aantekeningen bij Verwijs, niet onwelkom zijn geweest. Het enige van dien aard vormen nu vrijwel enkele uitroeptekens en vraagtekens tussen haakjes, waardoor de uitgever de aandacht op blijkbare of vermoedelijke verschrijvingen en dgl. vestigt;[1] voor de niet in deze litteratuur

1) Het uitroepteken had m.i. kunnen wegblijven bij blz. 164 r. 11 *verbar* (vgl. Mnl. Wdb.), bij blz. 67 r. 10 *heilegeest*, bij blz. 256 r. 7 *de hert* (het m. geslacht is gewoon; vgl. overigens blz. 70 r. 13), misschien ook bij blz. 150 r. 17 *af* (vgl. Mnl. Wdb. en voor het nevenschikkende *of* blz. 150 r. 2 v.o.) en bij blz. 237 r. 18 v.o. *vethede* (smeuigheid, weekheid, tederheid, vgl. blz. 62 r. 10 v.o. en misschien de plaatsen uit Ruusbroec in het Mnl. Wdb. op vetheit).

geoefende lezer blijft er nog menige plaats over waar hij dankbaar voor een kleine vingerwijzing zou zijn.

Dat de wijze van uitgeven gunstig afsteekt bij die van Van Vloten, die nogal sterk door slordigheden en drukfouten werd ontsierd, hoeft nauwelijks te worden gezegd. Een deel van de teksten is aan verschillende publicaties ontleend; waren deze onvoldoende verzorgd, dan heeft de uitgever de moeite niet ontzien, handschrift of incunabel opnieuw te raadplegen; in verscheidene gevallen legt hij ons een andere dan een reeds vroeger bekende redactie voor[1)]. Een vluchtig inzien van de bronnenlijst doet al bemerken, hoeveel teksten hier voor het eerst wereldkundig worden gemaakt; *Dat boek der minnen*, een exempel *Vander Molenarinne*, de legende *van Sinte Christinen* (uit de Gulden legende) zijn hiervan maar een paar voorbeelden.

Naar de straks genoemde indeling passeren achtereenvolgens de revue: 1. Bijbelvertalingen en uitbreidingen van bijbelse stof; 2. Mystiek proza; 3. Eschatologie en catechese; 4. Verhalend proza: heiligenlegenden en exempelen; 5. Andere stichtelijke tractaten en sermoenen en ten slotte 6. Geschriften van de ‘moderne devotie’. Voor wie de jongere litteratuurgeschiedenissen heeft geraadpleegd is het geen nieuws, maar toch treft het, door een verzameling als deze als in concrete vorm te zien bevestigd hoe zeer het proza, anders dan men wel heeft gemeend, een belangrijk aandeel heeft reeds in onze oudste letterkunde. Lang niet alles van het hier bijeengebrachte ontleent zijn bijzonder belang

1) Enkele, deels voor iedere lezer blijkbare, misschien deels slechts schijnbare drukfouten, eventueel in de originelen voorkomende verschrijvingen die ik signaleerde: blz. 3 r. 10 v.o. *ghegheilegt* 1. *gheheilegt*; blz. 4 r. 11 *conien* 1. *conen* of *connen*; blz. 6 r. 14 *valmmen* 1. *vlammen*; blz. 11 r. 7 *ben* 1. *een*; blz. 17 r. 7 *heute* 1. *hente*, r. 6 v.o. *in* 1. *iu*; blz. 57 r. 18 *werdene* 1. *werden* (tenzij men hier een soort inertie wil aannemen); blz. 66 r. 12 v.o. *erdsescher* 1. *erdescher*; blz. 67 r. 5 v.o. *livee* 1. *li(c)ve*; blz. 68 r. 10 v.o. *niderde* 1. *nederde*; blz. 81 r. 12 *doot* 1. *doet* (naar de variant); blz. 83 r. 7 *solt* 1. *scilt* of *sce(e)lt*; blz. 141 r. 5 *hantwere* 1. *hantwerc*; blz. 191 r. 17 *ondierwijf* 1. *ondier wijf*; blz. 194 r. 21 v.o. *bestoten* 1. *bescoten*?, r. 12 v.o. *haddenne* 1. *haddense*, r. 4 v.o. *sonde* 1. *soude*; blz. 208 r. 14 v.o. *naer* 1. *maer*; blz. 252 r. 7 v.o. *verscoven* 1. *versconen*. Op blz. 80 r. 14 v.o. staat de zinsnede *so si meer ende meer minnen ofenen* tweemaal; op blz. 100 r. 4 v.o. hetzelfde met *wesen der zielen ende dese minne wort ghescepen*. Op blz. 33 r. 4 v.o. is misschien te lezen *van die haren haers hoofts*; blz. 286 r. 2 *voloncomen* 1. *onvolcomen*.

aan zuiver aesthetisch waarderingspeil, maar juist de vroegste tijden zijn door uitblinkende werken vertegenwoordigd. Ik denk aan auteurs die in tijdsorde nog aan Ruusbroec voorafgaan: aan Beatrijs van Nazareth, aan Hadewijch in haar visioenen en brieven, aan den dichter van het Leven van Sinte Lutgart als waarschijnlijk vertaler van dat Leven van Jezus, waarvan Plooy het grote belang zelfs voor de Europese bijbellitteratuur heeft aangetoond, maar dat ook terecht om zijn buitengewone stilistische kwaliteiten wordt bewonderd.

Dat in een bloemlezing als deze, die niet minder dan 119 titels bevat, van de meeste werken slechts een klein gedeelte kon worden opgenomen, spreekt vanzelf. Het bovenstaande zal genoeg zijn om de overtuiging te vestigen, dat wij er een werk rijker door zijn geworden, dat door zijn grootst bereikbare volledigheid en niet minder door uitnemende verzorging een betrouwbare oriënterende gids voor het betrokken gedeelte van onze litteratuur mag worden genoemd.

D.C. TINBERGEN.

Uit de tijdschriften.
(Slot van de rubriek in de vorige aflevering.)

Roeping. Juli. In de *Kroniek der poëzie* onderscheidt Jos. Panhuysen *Legende en werkelijkheid* in het jongste werk van Pater Jac. Schreurs, S. Vestdijk en L. Th. Lehmann. - Wouter Paap's *Kroniek van het proza* bevat een beoordeling van Herman de Man's jongste romans.

Museum. Juli. Gerlach Royen beoordeelt het Nijmeegse proefschrift van J. Kats over *Het phonologisch en morphonologisch systeem van het Roermondsch dialect*.

Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis XXXII, afl. 1. C.G.N. de Vooys vestigt de aandacht op een weinig bekend handschrift met *schriftuurlijke refereynan*, in het British Museum bewaard, en afkomstig van Noord-Brabantse rederijkers ('s Hertogenbosch, Breda).

C.D.V.

Aankondigingen en mededelingen.

Nieuw Handboek tot de Nederlandsche Letterkundige Geschiedenis.

Het bekende handboek van Prof. Dr. J. Prinsen is in 1928 het laatst herdrukt. In plaats van een herdruk droeg de uitgever Mart. Nijhoff aan Prof. Dr. J.L. Walch op, een 'Nieuw Handboek' te schrijven, eveneens bedoeld als 'een aangenaam leesbaar overzicht', waarvan onlangs de eerste aflevering (112 blz.) verschenen is. Na de voltooiing komen wij op dit werk terug.

Register op De Werken van Vondel.

De grote Vondel-uitgave van de W.B. is nu aangevuld met een afzonderlijk verschenen, zorgvuldig bewerkt register, bevattende een alphabetische inhoudsopgave van de tien delen. (Amsterdam - Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur - 1940; 75 blz.)

Huldegarve voor Prof. Dr. J. van Mierlo S.J.

Als naklank van de huldiging op zijn zestigste verjaardag, stelde de 'Vereeniging van Kempische schrijvers' een lijvig boekdeel samen, grotendeels bestaande uit een zeer uitvoerige bibliografie van zijn geschriften, bewerkt door de bekende bibliograaf Dr. Rob. Roemans. Daaraan gaat vooraf een *Inleidende studie*, van dezelfde hand, waarin het leven en de 'wetenschappelijke bedrijvigheid' van de gehuldigde beschreven worden (blz. 1-30). De *Analytische bibliographie* volgt op blz. 31-132). Het laatste gedeelte bevat, als herinnering, de redevoeringen bij de huldiging, 22 Juli 1938 uitgesproken.

Een studie over Nederlands 'slang'.

In de reeks Mededeelingen der Koninklijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde verscheen een voordracht van Dr. C.G.N. de Vooys, getiteld: *Oorsprong, eigenaardigheden en verbreiding van Nederlands 'slang'* (Uitgave van de N.V. Noord-Hollandsche Uitg. Maatschappij - Amsterdam, 1940. Prijs f 0,50).

Joris Eeckhout's Litteraire profielen.

De vruchtbare Vlaamse essayist heeft de goede gewoonte, zijn studiën gebundeld in ruimer kring verkrijgbaar te stellen. Van zijn *Litteraire profielen* verscheen in 1940 bij de N.V. Standaard-Boekhandel reeds een negende deel, met een zevental

bijdragen, over: Herman Teirlinck, Jan Eeckhout, Jan van Nylen, Filip de Pillecijn, Karel van de Woestijne, August Vermeylen en Rudolf Schröder.

Termen van het boerenbedrijf fn Drente.

De uitvoerige studie van Dr. C.C.W.J. Hyszeler over *Boerenvoortvaring in de oude landschap*. (Assen - Van Gorcum en Comp. - 1940), hoofdzakelijk kultureel en folkloristisch, is ook voor de taalstudie van belang, omdat alle benamingen van wat met het landbouwbedrijf, volgens de oudste gewoonten, samenhangt, nauwkeurig opgesomd worden, en de grenzen vastgesteld worden waarbinnen een bepaald woord of bepaalde term wordt gebruikt. Volgens de juiste methode is hier dus een nauw verband gelegd tussen woorden en zaken.

Bibliotheek der Nederlandse Letteren.

In de loop van 1940 verschenen in deze reeks weer een drietal delen: een nieuwe uitgave van Gorter's *Mei*, met een voortreffelijke inleiding van Prof. Dr. P.N. van Eyck, een bundel *Ridderverhalen uit de Middeleeuwen*, in nieuwe spelling overgebracht, ingeleid en toegelicht door Dr. J.A.N. Knuttel, en *Vijf portretten van Nederlanders* (nl. Erasmus, P.C. Hooft, Jacob Cats, De Genestet en Potgieter) door Cd. Busken Huet, met een uitvoerige en degelijke inleiding van Dr. W.H. Staverman.

Nieuwe boeken voor het onderwijs.

Voor het taalonderwijs op het Gymnasium en H.B.S. verschenen o.a.:

Bij de firma W.J. Thieme en Cie: *Spraakkunst en oefeningen* door Dr. Em. Schets van Kloosterhuis en W. ten Kate. *Taal en Stijl*, I en II, door J. Walda. *Novellen*, verzameld en ingeleid door Dr. P.J.C. de Boer, 2 dln.

Bij de firma G.B. van Goor Zonen: *Actief lezen* door H. Godthelp, I en II. *Belevend lezen* door H. Godthelp, I en II. *Taalbouw* door H. Godthelp, C. de Jong, M. de Leve. *Kristallen* door H. Godthelp, C. de Jong, M. de Leve.

Bij de firma J.M. Meulenhoff: *Een bundel verzen*, verzameld door J.M. Acket, herzien en vermeerderd door Dr. F.C. Dominicus.

Bij de firma J.B. Wolters: *Los van de letter*. Proza en poëzie met aanwijzingen voor goede voordracht door Dr. J. Karsemeyer en Dr. G. Kazemier.

Uit de geschiedenis van de Nederlandse spelling.[1)]

In onze tijd van spellingstrijd en spellingwisseling is een terugblik in de geschiedenis van onze spelling van belang. Samenhangend is deze nooit beschreven. Al vindt men verspreide gegevens in boek en tijdschrift, voor een volledig samenstel valt nog vrijwat te onderzoeken. Het volgende is dan ook slechts bedoeld als een overzicht in vogelvlucht, met verwijzing naar behandeling van onderdelen elders, en met beperking tot de spelling in engere zin.

Schriftelijke aanduiding van een nooit geschreven taal levert schier onoverkomelijke moeilijkheden. Een geschoold foneticus zou met een fonetisch alfabet de klankenrijen kunnen benaderen, maar als hij de taal niet grondig kent, en het fonologisch systeem niet begrepen heeft, zal van een eigenlijke spelling nog geen sprake zijn. Bovendien is zo'n aanduiding voor oningewijden onpraktisch. Gewoonlijk zal men trachten de onbekende taal te benaderen met het alfabet van de vertrouwde eigen taal. Meer dan een benadering is dat niet: het alfabet zal blijken enerzijds te veel, anderzijds te weinig tekens te hebben. Dan moet het alfabet zo goed mogelijk pasklaar gemaakt worden voor de nieuwe klanken. Het is bekend voor welke bezwaren Wulfila stond bij het schrijven van het Gotisch. Het Latijnse schrift zal het eerst op Germaanse woorden toegepast zijn, toen Romeinse geschiedschrijvers Germaanse eigennamen in hun teksten moesten inlassen.[2)] Eerst veel later kwam men tot het optekenen van volledige Germaanse teksten. Aangezien voor het Nederlands zulke oudere dokumenten niet bestaan vóór de dertiende eeuw, missen wij bijna alle stellige gegevens omtrent de voorgeschiedenis van onze spelling. Alleen voor de eigennamen bezitten we de scherpzinnige studie van

1) Uitwerking van het eerste gedeelte van een voordracht, op het Vlaamse Philologenkongres (1938) te Leuven gehouden.
2) Zie daarover het proefschrift van M. Schönfeld en het daarop gevolgde woordenboek.

J. Mansion: *Oud-Gentsche Naamkunde*, die tot de tiende eeuw teruggaat, en glossaria waarvan de ouderdom moeilijk te bepalen is.

Ongetwijfeld gaat de oudste Middelnederlandse schrijfwijze op oudere traditie terug. Daaromtrent is uit verwante oud-Germaanse dialekten lering te trekken: zoekend en tastend is men tot vastere traditie gekomen. W. Braune[1] wees er op, dat reeds Otfrid zich beklaagde over de moeilijkheid om het Oudhoogduits op te tekenen, dat b.v. de aanduiding van lange vokalen òf niet geschiedde, òf op verschillende manieren beproefd werd. Uitvoeriger besprak J. Franck dit onderwerp in zijn *Altfränkische Grammatik* (blz. 10-14). De Oud-Germaanse orthografie - betoogt hij - heeft een eigen geschiedenis, waarbij met de klankwaarde van de Romaanse klanken rekening gehouden dient te worden. Ook de praktijk van het Middelhoogduits is voor de wording van de Middelnederlandse spelling waarschijnlijk niet zonder belang[2], maar zal hier niet in biezonderheden besproken worden.

In de Middeleeuwen bestond er in de Nederlandse gewesten nòch eenheid van taal, nòch eenheid van spelling. Dat staat niet gelijk met chaotische vcrwarring! Wanneer Franck (*Mnl. Gramm.* § 6 Anm.) er op wijst dat de tekens *o, oe, ue* velerlei klankwaarde hebben, dan betekent dit natuurlijk niet dat een Middeleeuwse schrijver willekeurig met die tekens omsprong. Hij volgde een bepaald gebruik van zijn streek, zijn klooster, zijn kanselarij. Het is bekend dat sommige schrijfwijzen uit de dertiende eeuw berusten op reeds gewijzigde taalvormen: *secgen* b.v. is moeilijk te verklaren als cg niet terugging op een explosieve *g; sc* moet eerst aanduiding van *sk* geweest zijn.

De meest primitieve spelvormen zijn bewaard in autentieke dertiende-eeuwse oorkonden.[3] Daar vindt men b.v. nog telkens de lange-klinkerspelling met één teken in gesloten lettergrepen

1) *Althochdeutsche Grammatik: Einleitung: die Schrift*.
2) Het Middelhoogduits heeft nog een zeer gebrekkige klinkerspelling (zie H. Paul: *Mhd. Gramm*., blz. 5-7). maakt geen schending tussen i en j, u en v, de *h* kan de klanken h en oh aanduiden, de *z* = ts of s; de *ph* = pf. A. Lasch: (*Mnd. Gramm*) behandelt de'orthografie in § 18-23.
3) Zie daarvoor *De oudste Middelnederlandsche Oorkonden*, met taalkundige toelichting uitgegeven door H. Obreen en A. van Loey (*Versl. en Meded. Kon. Vl. Acad.* April 1934).

(*us* = huus, *dar* = daar, *sin* = sijn, *heft* = heeft), de wisseling van u, v, w (*tuist* = twist, *wl* = vul), van *s* en *z*, die men ook in de oudste handschriften van litteraire teksten en later nog sporadisch aantreft. Ook schrijfwijzen die later geen navolging vinden, als de slot-*d*, die in *goed, hoefd* door analogie te verklaren is, maar in *staed* zonderling blijft.[1)]

In de veertiende eeuw zijn er herhaaldelijk pogingen gedaan om de spelling te verduidelijken en dus te verbeteren, gelijk A. van Loey aangetoond heeft in zijn grondige studie over het Zuidwestbrabants.[2)] vooral door regelmatige verdubbeling van de vokaal in gesloten lettergreep, waarbij ook reeds de verdubbeling van *a* beproefd werd. Toch is de Middelnederlandse spelling, hoewel meer fonetisch dan de moderne, allesbehalve ideaal. Terwijl de 19de-eeuwse spelling bezwaard was met etymologische ballast, kende de Middeleeuwse onnodige Latijnse ballast. De kopiïsten, die dagelijks Latijn schreven, waren te zeer vertrouwd met de Latijnse *c, x, qu* (*c*omen, el*x*, *qu*am) om daarvan afstand te doen, terwijl ze toch beschikten over het teken *k*, en meer fonetisch *ks* en *kw* hadden kunnen kiezen. Dat ze met de vokaal-spelling last hadden, valt niet te verwonderen: met de vijf of zes Latijnse lettertekens moesten ze, door middel van verdubbeling of koppeling, meer dan het dubbele aantal klinkers, voor een groot deel van de Latijnse afwijkende, in schrift onderscheiden. De trouwe fonetische weergave had trouwens ook ernstige bezwaren; de samengetrokken vormen, als *boef, baghel* voor *behoef* en *behagel*, waren niet even duidelijk als de volle, rustiger gesproken vormen. Sandhi en enklise, in de gesproken taal niet storend, schaadden in schrift de duidelijkheid (b.v. *en = et en; in = ic en*), of belemmerde het vlugge verstaan.

In de loop van de vijftiende eeuw werd dat steeds beter begrepen, vooral toen de boekdrukkers meer belang begonnen te stellen in vastere normen. Hoewel ze in hoofdzaak de spelling gevolgd zullen hebben van hun handschriftelijk voorbeeld - even als de lettersnijders de geschreven letter nabootsten - geven de inkunabels de indruk dat de verscheidenheid afneemt. Men gaat prijs stellen op de onderscheiding van *oe* en *oo*, van *ue* en *uy*, van *g* vóór a en o, *gh* vóór e en i enz.; het koppelen van enklitische

1) Zie een dokument van 1260 in bovengenoemde uitgave.
2) *Bijdrage tot de kennis van het Zuidwestbrabantsch in de 13de en 14de eeuw* (Tongeren - 1937).

woorden neemt af. Daarentegen getuigt van gehechtheid aan de traditie het gebruik van *c* = k, *s* = z, *sc* = sch, *qu* = kw, terwijl de verdubbeling bij *ck* (ick), bij *dt* (hardt, stadt, radt), in handschriften reeds gebruikelijk, eer toeneemt dan als overbodig vermeden wordt. In biezonderheden is echter de spelling van inkunabeldrukkers nog niet onderzocht, evenmin de vraag beantwoord welke drukkerscentra op dit gebied als toongevend beschouwd moeten worden.

In de zestiende eeuw handhaaft zich de laat-Middeleeuwse traditie. De spelling van de Zuid-Nederlander Colijn van Rijsele of van de Amsterdammer Roemer Visscher verschilt maar weinig van de inkunabelenspelling. Roemer Visscher b.v. behoudt de overbodige konsonantenkoppeling *gh, ck, dt* (broodt, eyndt), zelfs *th* in achtthien; *qu* = kw (quaet), *sch* = s (maar ook weer Franse). Daarentegen acht hij een enkele *t* voldoende in: hij wor*t*, vin*t*, hou*t*. Van een eigen systeem, van zich rekenschap geven van eigen gebruik is nog geen sprake: de schrijvers zijn voldaan als hun schrift begrepen wordt.

Versteviging van de traditie zal vooral in de hand gewerkt zijn door toongevende woordenboeken, als die van Plantijn en Kiliaen, de laatste ook wegens het in het Noorden verworven gezag. Daarnaast werkte, voor breder Protestantse kringen, het gezag van de Nederlandse bijbels en godsdienstige geschriften. Vergeleken bij de Middeleeuwse spelling is er zeker winst te boeken: de *oo* en *oe* blijven gescheiden, evenals de *eu* en *ue* (= uu), de spelling van tweeklanken heeft vastheid verkregen (*ey, aey, oy, uy*), de *v* en *u* worden onderscheiden, de *k* heeft in Nederlandse woorden het gehele terrein gewonnen. Daartegen behoudt de *s* nog de dubbele funktie van *s* en z.

De renaissance-taalkultuur verlevendigde de aandacht en de zorg voor grammatica en spelling van de moedertaal. Franse voorgangers vonden hier navolging: de merkwaardige opeenvolgende pogingen van Joos Lambrechts (1550), Ant. Sexagius (1567) en Pontus de Heuiter (1581), die vroeger reeds uitvoerig besproken zijn[1)], stuitten af op de behoudzucht van de tijdgenoten. Niet veel meer invloed had Spieghel met zijn *Twespraack* (1584), waarin gematigder voorstellen tot verbetering

1) Door J.W. Muller, L. Goemans en door mij (zie het artikel *Pontus de Heuiter* in mijn *Verz. Taalk. Opstellen* I, 255).

gedaan werden. Daaromtrent heeft K. Kooiman, in zijn proefschrift (1913) ons uitvoerig ingelicht.[1)]

Wat de klinkerspelling betreft, ging Spieghel uit van twee grondregels, waarop ook de moderne spelling berust: in open lettergrepen steeds één klinker; in gesloten lettergrepen voor de lange klinker verdubbeling van teken, dus *aa, ee, oo, uu*, maar inplaats van *ii* het teken *y*, dat - inkonsekwent - ook in open lettergrepen terecht komt. Dat hij de enkele klanken *ae* (gerekte è), *ie, oe* en *ue* (onze *eu*) wegens het dubbele teken tweeklanken noemt, is een vergissing die hij met alle tijdgenoten gemeen heeft. Spieghel kende nog in eigen taal als fonemen tweeërlei oo en o, die hij dus van zijn standpunt terecht in het schrift onderscheidde als *óó* en *oo, ó* en *o*.

Bij de medeklinkerspelling was voor de tijdgenoten een nieuw beginsel: de toepassing van de analogie-regel voor de slotkonsonant *d* (kind, hand, overvloed e.d.), al beroept Spieghel zich op het voorbeeld van ‘den Gentschen Boëthius’ (d.w.z. de Vlaamse vertaling, in een inkunabel van 1485). Een verbetering was ook, dat *v, w* en *z* voortaan alleen konsonanten zouden aanduiden, dat *s* en *z* gescheiden worden, en de *c* voor de klanken s of k vermeden zou worden. Om niet te ver te gaan verwerpt hij niet, en handhaaft hij zelfs in eigen gebruik, de *sch* = s, *gh* = *g*, *qu* = *kw* (quel, quets, quaad) en *x* (zullix, Griex, iet doodlix enz.).

Eigenaardig is, dat deze spellinghervormer in eigen geschriften ook de hoofdregels niet altijd toepast. Kooiman gaf daar vele voorbeelden van, die door A.C. de Jong in zijn uitgave van de *Hertspiegel* (blz. 40-42) bevestigd en vermeerderd werden.

Spieghel's tijdgenoten in de Amsterdamse Kamer waren te zeer gehecht aan de traditie om het goede voorbeeld te volgen: alleen in zijn vriend Coornhert vond hij een trouwe bondgenoot, al volgde deze na 1584 niet in alle opzichten zijn voorbeeld: in plaats van de slot-*d* b.v. verkoos hij de dubbele aanduiding met *dt*. Onder de jongere generatie waren Hooft en Bredero, in hun vroege geschriften, zijn volgelingen: zij schrijven de ongewone *aa* en de geaccentueerde *óó* (b.v. in Hooft's *Granida*).

In het eerste kwart van de zeventiende eeuw worden de pogingen tot spellinghervorming - niet altijd op gelukkige wijze - voortgezet. De ‘Haarlemse Liefhebbers’, d.w.z. Jacob van der

1) In het vijfde hoofdstuk: *Spelling*, blz. 102-156.

Schuere en zijn Vlaamse kring, doen in 1612 opnieuw een poging om de tweeërlei e's en o's door accenten te onderscheiden, en de gelijkvormigheidsregel voor de slot-*d* toe te passen.[1)] Anthonis de Hubert (1624) vindt deze onderscheiding weer overbodig, maar wil de analogie-spelling uitbreiden in gevallen waar dat geheel overbodig is (*voll* naar *volle*; ik *beminn* naar *beminnen*) of waar het nodeloze last geeft (*schooven* met dubbele *oo* wegens *schoof*)[2)]. Samuel Ampzing (1628) heeft weer afwijkende meningen over de klinkerspelling. De gelijkvormigheid wil hij wel toepassen bij klinkers in open lettergrepen (*naemen* naar *naem*), maar weer niet door verdubbeling van de slotmedeklinkers.[3)]

Deze uiteenlopende pogingen verwierven nòch gezag nòch praktische toepassing in brede kring. Wellicht hebben de tijdgenoten iets beters verwacht van de 'letterkunstige vergadering', waaraan Hooft, Reael en Vondel deelnamen[4)], maar weldra volgden Hooft en Vondel omtrent de spelling hun eigen inzichten.

Gezag en invloed vielen in ruime mate ten deel aan de Statenvertaling van de bijbel (1637). Evenals in de taalvorm werd in de spelling gezocht naar een compromis, in behoudende richting.[5)] Al wilde men 'veelheid van letters' vermijden, de *ck, gh, sch* bevatten er te veel. Ouderwetse spelling met *c* = *k*, *qu* = kw, *s* = z werd gehandhaafd. De gelijkvormigheidsregel werd weer grotendeels verworpen: men schreef als in de Middeleeuwen: *heylich, hant, gesont*. De spelling van *e* of *ee*, o of *oo* in open lettergrepen liet men berusten op klankverschillen, die slechts nog in bepaalde dialekten waargenomen werden, terwijl Spieghel reeds de eenvoudiger aanduiding bepleit had. Van spellingverbetering was dus geen sprake: in weerwil van de renaissancepogingen is dus in kerkelijke kring voor lange tijd een in wezen middeleeuwse spelling in stand gehouden.

De spelling van de Kalvinistische bijbeltaal werd nòch door de individualistische Hooft, nòch door de Katholieke Vondel als

1) Zie mijn artikel: *Uit de jeugd van onze spraakkunst*, in *Verz. Taalk. Opst.* I, 279.
2) Zie over zijn spelling Dr. F.L. Zwaan: *Uit de geschiedenis der Nederlandsche Spraakkunst* (1939), blz. 15-16.
3) Zie Dr. F.L. Zwaan, a.w. blz. 30-34.
4) Zie mijn artikel over *De invloed van de renaissance-spraakkunst in de zeventiende eeuw* (*Verz. Taalk. Opst.* I, 317.
5) Zie over deze spellingregeling het vorengenoemde proefschrift van F.L. Zwaan, blz. 98-101.

gezaghebbend beschouwd. Hooft volgt in zijn *Historiën* voor de klinkerspelling een eigen, konsekwent toegepaste regel door verdubbeling van de klinkers *aa, ee, oo, uu* ook in open lettergrepen. Terwijl hij de *ck* vereenvoudigde, en *z* en *s* onderscheidde, heeft hij vereenvoudiging van de *gh, sch* zelden aangedurfd; aan het einde vertoont zich regelloos de fonetische *t* of de verdubbeling *dt*; de *qu* en *x* zijn nog niet uitgebannen. Een afgerond stelsel treft men dus ook bij deze ordelievende kunstenaar niet aan.

Vondel was niet zo onverschillig voor zijn spelling, als soms wel aangenomen werd op grond van een uitspraak in zijn *Palamedes*. Hij zegt daar in de Voorrede dat hij de gemene sleur gevolgd heeft, ‘overmits wij tot noch toe noyt ons selven daer in hebben konnen voldoen, oock achtende datter so veel niet aen gelegen is, als, met verlof, sich sommige wel inbeelden’. Maar door een uitlating in de tweede druk van dit drama blijkt - gelijk H.W.E. Moller overtuigend aangetoond heeft[1] - dat Vondel wel degelijk belangstelde in de spellingregeling. Terwijl hij aanvankelijk voor eigen gebruik geen aannemelijke oplossing kon vinden, kwam hij tot een stelsel ‘dat omstreeks 1645 geheel voltooid werd’. Voor de biezonderheden verwijzen wij naar Moller's bovengenoemde studie: wat schijnbaar willekeur is, berust in werkelijkheid op bewuste gelijkvormigheid (b.v. bij de enkele of dubbele klinkerspelling in open lettergrepen, als *schoolier* naast *school, uuren* naast *uur*, maar *spelen* naast *spel, bladen* naast *bladt*) of op het streven om homoniemen te onderscheiden (b.v. *leken* = druppelen, naast *leeken* = schenen), al ontbreken inkonsekwenties niet. Dat hij zich verzet tegen de ‘walgende verdubbelinge’ van alle vokalen in open lettergrepen, weet men uit de bekende *Narede* bij de *Lucifer* (1654), waar hij Ds. Leupenius te lijf gaat, maar over het hoofd van deze tegenstander heen eigenlijk het systeem van zijn overleden voormalige vriend Hooft treft. Nog in 1666 brengt Vondel een verbetering aan in zijn spelling, als hij *ck* midden in het woord door *kk* vervangt.

Vondel's spelling heeft bij zijn bewonderaars tot diep in de achttiende eeuw invloed behouden. Een ideale verbetering bracht deze in hoofdzaak behoudende spelling, naar onvaste regels

1) In zijn grondig artikel over *Vondel's spelling* (*Ts. v.N.T. en Letterk.* XXVII, blz. 106 vlg.

'verbeterd', allerminst. De navolgers van Hooft, als Geraert Brandt, vonden in diens konsekwente dubbele-klinkerspelling een vaster leiding.

C. Huygens en Jacob Cats hebben nooit de eerzucht gehad, door hun spelling aan tijdgenoten tot voorbeeld te strekken, al zijn ze, in eigen gebruik, volstrekt niet anarchistisch. Die van Huygens is in hoofdzaak ouderwets en omslachtig: *gh, dt, ck, qu, x, s* = z komen veelvuldig voor, evenals de oude enklisis (o.a. vaak van *er* en *se*); het zwakbetoonde suffix *lijk* spelt hij, evenals de Statenvertalers, met *i* (-*lick*). Individueel is zijn voorkeur voor de overbodige dubbele konsonantspelling aan het slot (*webb, gladd, still, overlegg, popp, nett*, deels wegens analogie), waarbij hij het voorbeeld van De Hubert volgt, en de geaccentueerde *e* in *mé*, ick *tré* enz.

Bij Cats behoeven wij evenmin veel nieuws te zoeken: ambtelijke en kerkelijke voorbeelden zullen in hoofdzaak zijn spelling bepaald hebben. Evenals Huygens weigert hij de *aa* van Spieghel en Hooft te aanvaarden. Op een Zeeuws klankverschil berust zijn *ou* voor gutturalen (*ghenough, clouck, plough, voughen*); bij de spelling van enkele en dubbele *e* en *o* kon Cats nog rekening houden met klankverschil, dat in zijn eigen taal duidelijk hoorbaar geweest zal, zijn, gelijk A. Opprel uit de zuiverheid van zijn rijmen bewees.[1)]

Schrijvers van minder betekenis, en inzichten van latere spraakkunstenaars[2)], gaan wij voorbij, om nog de aandacht te vestigen op de bewuste poging tot spellinghervorming, die op het einde van deze eeuw uitging van het genootschap *Nil Volentibus Arduum*. De meeste tijdgenoten hebben er de spot mee gedreven, en de voorstellen als te radikaal verworpen, maar voor praktijk en onderwijs bevatten ze inderdaad vereenvoudigingen van betekenis;[3)] de uitbanning van veel overbodige letters, van de vreemde *c, q, x* was een verbetering die eerst veel later algemeen doorwerkt. Eenvoudig was ook de algemene regel: in open letter-

1) *De zachte en scherpe e en o bij Cats* (*Ts. v.N.T. en Letterk*, XIV, blz. 154 vlg.).
2) Daarvoor kan men raadplegen: *Uit en over oude spraakkunsten*, in mijn *Verz. Taalk. Opstellen* I, 332 vlg.
3) Vgl. A.J. Kronenberg: *Het kunstgenootschap Nil Volentibus Arduum* (1875), blz. 78-80, en voor hun praktijk de vele uitgaven van het Genootschap.

greep verdubbeling van het klinkerteken - als bij Hooft - behalve aan het einde van een woord (*zo, twe, me*). Naar Frans voorbeeld, en theoretisch verdedigbaar, was het, het enkele teken e te beperken tot de onduidelijke vokaal ∂ en de *è*-klank (b.v. in mét, én) een accent te geven. Maar juist die ongewone accenten wekten onweerstaanbare tegenstand, en vonden alleen nog in later Vlaamse orthografie en bij een enkele grammaticus, n.l. E. Zeydelaer, instemming.

Terugziende op de zeventiende eeuw, bemerken wij dus een verscheidenheid van spelling, veel bonter dan in de nu afgelopen halve eeuw: voor onze behoudende tijdgenoten, die daarop zo licht het woord 'spelling-anarchie' toepassen, en dit vereenzelvigen met 'taalbederf', schuilt daarin een les. Immers, diezelfde tijd vertoont een karaktervolle verscheidenheid van stijl, een voortreffelijk taalgebruik, waartegen de 'netheid' van de achttiende-eeuwse stijl, de slapheid van de Siegenbeek-periode ongunstig afsteekt!

In de achttiende-eeuwse schrijftaal-periode, voor de taalkunde terecht een 'schrale weide' genoemd, werden ijverig uitgevochten spellinggeschillen opgeblazen tot taalkwesties. De geniale Lambert ten Kate, die zich levendig interesseerde voor het 'verheven deel' van de taalkunde, achtte 'spelkunst' slechts 'quelkunst', en hield zich aan de traditie. Hij wist, blijkens zijn ontwerp voor een analfabetische fonetische spelling[1)], zeer goed het onderscheid tussen taal en taalaanduiding, terwijl zijn tijdgenoten de *taal* meenden te beschaven en te verrijken door de *spelling* te kultiveren, en b.v. homoniemen te splitsen als *regt* en *recht, digt* en *dicht*; 'Wij *zagen* hen steen *zaagen*', of: 'Wij *laken* het *laaken*'. Terecht schreef Mr. Alewijn tegen het einde van de eeuw: 'Velen kunnen over een enkele letter redekavelen alsof er het welzijn van gantsch Euroop aan hinge.'

In het algemeen ziet men in de achttiende eeuw, die zoveel gezag toekende aan onze 'klassieken', twee stromingen: de volgelingen van Hooft, waaronder invloedrijke prozaschrijvers als G. Brandt en de historicus Wagenaar, bepleitten de dubbele vokaalspelling in open lettergrepen; de volgelingen van Vondel en zijn dichterschool waren ten dele voor de enkele klinkerspelling: de *o* en *oo, e* en *ee* bleven ze onderscheiden, òf op grond

1) Vgl. *De taalbeschouwing van Lambert ten Kate* in mijn *Verz. Taalk. Opstellen* I, 377.

van de traditie, òf op grond van waargenomen klankverschil, òf - met Lambert ten Kate mede op taal-historische gronden. Op het einde van de eeuw eiste het streven naar een ‘geregelde spelkunde’ een beslissende keuze. Het liep uit op een bemiddeling: de *a* en *u* zouden voortaan in open lettergreep steeds enkel, de *e* en *o* wisselend enkel en dubbel geschreven worden; de *ae* moest wijken voor *aa*. Deze beslissing, aanvankelijk genomen door de historicus Adriaan Kluit, in 1777, werd overgenomen door Siegenbeek, toen hij, in opdracht van het Staatsbestuur, in 1804, de eerste officiële, zelfs wettelijke spellingregeling ontwierp.[1)] Deze spellingregelaars hebben de lessen van het verleden ter harte genomen. Aan accenten hebben zij zich niet meer gewaagd; de dubbele *aa* en *uu* in open lettergrepen, door Vondel reeds verworpen, zouden volgens veler mening ‘het schrijven met een overtollige last bezwaren’. Dat ze deze gedragslijn niet durfden volgen voor de *e* en *o*, werd veroorzaakt door het gezag van Ten Kate. Vreemd klinkt ons nu, dat ze ‘een verbastering der uitspraak’ verwachtten als het spelling-onderscheid opgeheven werd, maar we moeten bedenken dat de dialektisch gekleurde uitspraak van de ‘Maaslanders’ omstreeks 1800, ondanks het gezag van Amsterdam, nog ruim verspreid geweest zal zijn, en niet als minder beschaafd beschouwd werd. De achterlijkheid van Siegenbeek op taalkundig gebied heeft niet verhinderd dat hij bij de spellingregeling overigens van praktische en gezonde denkbeelden uitging. Duidelijk worden in zijn uitvoerige *Verhandeling over de spelling* de drie hoofdregels uiteengezet: die van de beschaafde uitspraak (‘Schrijf zoo als gij spreekt’), van de gelijkvormigheid en van de afleiding. Met nadruk wordt het stokpaardje van de achttiende-eeuwse taalkundigen: het verschillend spellen van homoniemen, afgewezen: ‘Hoe zelden toch zal het gevaar loopen, dat twee woorden van gelijke spelling, doch verschillende beteekenis, bij het lezen, met elkanderen verwisseld, en hierdoor de meening eens schrijvers verkeerdelijk, of geheel niet begrepen worde?’[2)] Onderscheiding van talloze homoniemen, waarvan een groot aantal opgesomd worden,

1) Vgl. - *Uit de geschiedenis van de Nederlandse taalkunde: van Ten Kate tot Siegenbeek* (*De Nieuwe Taalgids* XXII, blz. 22-23) en *De Taalbeschouwing van Siegenbeek-Weiland en van Bilderdijk* in *De Nieuwe Taalgids* XXV, blz. 21 vlg.

2) *Verhandeling* blz. 52.

zou onuitvoerbaar zijn, maar bovendien in strijd met ‘de beginselen eener gezonde Taalkunde’[1]. Die ‘gezonde taalkunde’ zou er ook toe hebben moeten leiden, de onderscheiding van *e-ee, o-oo*, die niet meer op de beschaafde uitspraak berustte, te laten varen. Daarop werd reeds in 1805 door M. Roelofswaert gewezen, die in 1806 steun vond bij Mr. J. Meerman, met een beroep op het Middelnederlands.[2] Op dezelfde gronden bepleitte nog in 1856 W.F. Carlebur[3] afschaffing van de dubbele *ee* en *oo*.

Weinig bekend is, dat de regel van de enkele *e* en *o* in open lettergrepen reeds in 1832 toegepast werd door Mr. M. Hettema, toen hij de *Friesche Spraakleer* van R. Rask uit het Deens vertaalde.

Een hardnekkig tegenstander van Siegenbeek's spelling was de dichter en taalkundige Bilderdijk, die er zich niet aan onderwierp, en zijn aanhangers tot verzet aanspoorde. In wer kelijkheid uitte zich hier meer antipathie tegen de persoon van de Leidse hoogleraar dan tegen zijn spellingregeling, want Bilderdijk paste geen enkel nieuw beginsel toe, en de afwijkingen waren van weinig betekenis (b.v. *maaien, macht, lachen*, terwijl Siegenbeek *maaijen, magt, lagchen* spelde); het meest opvallend was de uitgang *-eeren*, die Siegenbeek, konsekwent, als *-eren* spelde.[4]

Ook de jonge J.A. Alberdingk Thijm, bewonderaar van Bilderdijk, had bezwaren tegen de nieuwe spelling. Al prees hij Siegenbeek, ‘wegens de uitroeiïng van de spelling met verdubbelden klinker’, vooral in de spelling van de bastaardwoorden was deze z.i. lang niet ver genoeg gegaan in de vernederlandsing.[5] In eigen praktijk veroorloofde hij zich ook allerlei afwijkingen (b.v. *gezach, iemant, bastaart, sints*; later ook de uitgang *-iesch*), die tot op onze tijd voortleefden in de spelling van zijn zoon Lodewijk van Deyssel.

1) a.w. blz. 54.
2) Zie de aanhalingen uit hun geschriften in het bovengenoemde artikel uit *De Nieuwe Taalgids* XXV, blz. 27.
3) *Het spelling- en taalstelsel van Bilderdijk, Siegenbeek, Weiland* (Amsterdam 1856). Zie de aanhaling in Kollewijn's *Opstellen* 3e druk, blz. 39 noot.
4) Een volledige lijst van de afwijkingen vindt men in Kollewijn's *Bilderdijk* deel II, blz. 261 noot.
5) Onder het pseudoniem M. gaf hij in 1843 uit: *Over de spelling van de bastaardwoorden in 't Nederduitsch* (Amsterdam - Nayler en Co).

Al was de orde, vergeleken met de toestand in de vorige eeuw, belangrijk toegenomen, volstrekte eenheid had de wettelijke spelling van Siegenbeek nog niet gebracht. Er was dus reden voor een herziening die in nog breder kring bevrediging zou schenken. Toch was dit niet de hoofdreden voor de herziening die L.A. te Winkel en M. de Vries, op eigen gezag, in 1865 tot stand brachten: ten bate van het grote Woordenboek moest een wetenschappelijk gefundeerde spelling aangenomen worden, met duidelijk geformuleerde en toegelichte grondregels en, voorzover nodig, op grond van wetenschappelijk-verantwoorde etymologie. Ongetwijfeld is het boek van de schrandere en degelijke L.A. te Winkel: *De grondbeginselen der Nederlandsche spelling* een knap stuk werk, dat hij zelf niet als volmaakt beschouwde: volstrekte konsekwentie is op dit gebied onbereikbaar en te diep ingrijpende verandering oninvoerbaar. Van takt getuigde ook de bemiddelende oplossing, waardoor aan de Bilderdijkianen concessies gedaan werden: hun spelling maaien, recht, lachen e.d. en de uitgang *-eeren* werden aanvaard.

De etymologische spelling van de *e* en *o*, die ook in de vorige periode afkeuring gevonden had, lokte weldra opnieuw kritiek uit. Taco Roorda[1)], Beckering Vinckers[2)] en J.P.N. Land[3)] pleitten reeds voor vereenvoudiging van de te geleerde en nodeloos inkonsekwente regels. De etymologische spelling van de *sch*, die sedert Pontus de Heuiter weinig opzettelijke bestrijding gevonden had, werd in 1862 aangevallen door Multatuli, die aanvankelijk ook de spelling met *s* (*mens* e.d.) in praktijk bracht.[4)] Oudere tijdgenoten bleven in partikulier gebruik de spelling-Siegenbeek trouw, meer krachtens gewoonte dan uit beginsel. Busken Huet b.v. schreef tot zijn dood in 1886 in de Siegenbeekse spelling.

1) *De Gids* 1862, II, 38.
2) *Een Orthografiale E-legie* (1864). Vgl. de aanhaling in Kollewijn's *Opstellen over spelling en verbuiging*, blz. 38-39.
3) *Over uitspraak en spelling* (1870).
4) Spieghel heeft deze vereenvoudiging, door Pontus de Heuiter voorgestaan, niet aangedurfd, maar sporadisch vindt men sinds de 16de eeuw vormen zonder de *ch*: bij Roemer Visscher v.b. *Franse*; bij Huygens, als rijm voor het oog: *vissen*: missen, maar ook *as* = asch, *boss* = bosch. Omgekeerd, hyperkorrekt: *gewasch, mischen* = missen. In volkseigen proza van de 17de en 18de eeuw zijn zulke spellingen (b.v. *Hollandse*) lang niet ongewoon.

De instemming die de herziene spelling in brede kringen vond, was boven verwachting: de aanvaarding door het onderwijs geschiedde vrijwillig en vorderde slechts een overgangstijd van vijf jaren (1865-1870). De ministeries gingen er slechts met ambtelijke traagheid toe over, de rechtsgeleerden eerst veel later. De mening dat in Nederland gedurende de periode 1865-1891 spellingeenheid heerste, en algemene tevredenheid bestond met de spelling De Vries en Te Winkel, berust dus op een vergissing. Het streven van R.A. Kollewijn en zijn medestanders, door behoudende tijdgenoten vaak beschouwd als een revolutionaire aanslag op een overoude spellingtraditie, blijkt bij een historische beschouwing veeleer een voortzetting van herhaalde maatregelen om de spelling, ten dienste van het gehele volk, praktisch te verbeteren, zonder te grote schokken. Dat dit niet zonder strijd tegen een taai conservatisme mogelijk is, blijkt eveneens uit de geschiedenis.

Een volledig overzicht te geven van de spellingstrijd in de laatste veertig jaren, waarvoor in tal van geschriften overvloed van materiaal aanwezig is, ligt nu niet in mijn bedoeling. Dat kan beter geschieden als de strijd - naar wij hopen, spoedig! - volstreden zal zijn. Evenmin hebben wij een van de voornaamste strijdpunten, het grammatisch geslacht en de verbuiging, ter sprake gebracht, omdat de deskundige weet waar hij dit elders uitvoerig besproken kan vinden.

Een terugblik op de denkbeelden omtrent spelling blijkt in verschillende opzichten leerzaam. De vereenvoudiging die sinds 1891 bepleit werd, heeft dus in bijna alle biezonderheden aanknopingspunten in het verleden. De traditie waarop de tegenstanders zich beroepen, in niet zo oud en zo eerbiedwaardig, dat men ter wille daarvan af zou moeten zien van verbetering. De ontwerpers van de nieuwe spelling hebben wel degelijk rekening gehouden met de lessen van het verleden: noch de onderscheiding door accenten, noch de konsekwentie klinkerverdubbeling hebben ze in overweging genomen, al scheen theoretisch de beste oplossing daarmede te bereiken.

C.G.N. DE VOOYS.

Naar aanleiding van de vocaalphonemen van het dialect van 's-Gravendeel.

Het dialect van 's-Gravendeel kent scherp en zwak gesneden vocalen. Een aantal dezer vocalen vindt men ook in het A.B., zodat het mogelijk is, in die gevallen de gewone tekens er voor te gebruiken. Andere vindt men niet terug in het A.B.; ter aanduiding daarvan gebruik ik de diacritische tekens van het Kopenhaagse systeem (1925), d.w.z. een punt achter het teken ter aanduiding van de lengte, een punt daar onder ter aanduiding van de geslotenheid. Met [e·] wordt dus aangegeven de vocaal, die men krijgt door een [e] gerekt uit te spreken (overeenkomend met die van fr. *père*), terwijl [e·] de vocaal van A.B. *nemen* is. De spelling der consonanten laat ik ongewijzigd.

Onder de scherp gesneden vocalen kan men de [a], [e], [i], en [u] zonder moeite als phonemen onderscheiden. Het zou hier te veel ruimte vergen om in den brede aan te tonen, dat ze als betekenisdifferentiërende elementen optreden. Het volgende rijtje moge volstaan om de phonologische waarde toe te lichten: (ik) *val: vel: vil: vul*.

Minder gemakkelijk is het, de phonologische waarde van de [o] en de [ə] aan te tonen. Ik ken maar één voorbeeld, waarin het klankverschil tussen deze vocalen een functie heeft. De componenten van het voorbeeld zijn: *bot* (vissoort) en *bəd* (bij 'bieden'). Op zichzelf is het winig bevredigend, daar het woord 'bot' slechts zelden gebruikt wordt en dus een weinig levend dialectwoord is. Aan de andere kant echter komen vergissingen in het gebruik van de twee vocalen nooit voor. De substitutie van de een voor de ander wordt door den dialectspreker als een fout gevoeld. Bovendien kan men de ene vocaal niet als een combinatorische (dus extra-phonologische) variant van de andere beschouwen. Dit blijkt uit het feit, dat voor dezelfde consonant beide vocalen mogelijk zijn. Hier volgt een overzicht van de verschillende woorden. Opgave van de betekenis is gewoonlijk niet noodzakelijk, daar die meestal dezelfde is als in het A.B.

Voor labialen: dəbber, təbbe[1)], ləbbes, rəbbedoes; dəp, drəp, kləp, knəp, kəp, krəp, məp, məppere, prəp, səppe (zuigen), stəppe, strəp; bobbel, hobbele; schop, pop.

Voor l a b i o d e n t a a l : grəf, həf, stəf, witləf; bof, dof, mof, moffele, plof, pof, trof (praet. evenals andere).

Voor d e n t a l e n : həsse, kəste, ləs, pəst, rəssig, trəs, uitgedəst, vəs; bəd, dət, kət (hok), kətse (braken), knət, krət, lət, pət, rət, schət, spət, strət, tət, vlət, zət; klodder, modder, vodde (pl.); bot, mot; bos, mos (mus).

Voor g u t t u r a l e n : dəchter, kəch (kocht), nəg, rəch (raakte), təch, trəg, zəch (zocht), zəg (zeug), dəkke, fəkke, gəkke, hək, klək, nək, pəkke, rək, schək, sək, stək; bocht, moch (mocht), poche, rochel, vochtig; bok, klokke (het geluid dat de kloek maakt), knok (knokkel), mokkel (meisje), plokke (plukken), trok (praet.).

Voor *l*: bəl, həl, kəl (bles, aan het hoofd van een paard), ləl, məl, sælle, təl, vælge, vælk, zælder. dol, pols, rol, vol, wol.

Voor *r* + cons. vindt men uitsluitend [ə]: bərst, bərste (barsten), bərstel, dər, dərst, kərst, kərt, schərt, spərt, stərte, tərtelduif, vərdere, wərtel.

Voor *m* en *n* vindt men uitsluitend [o]: bromme, dom, dompele, domper, donker, dons, pont (veerpont), pond, sommig, stronk, ton, zon, zonder; verder in de conjugatie: begon, begonnen enz.

Uit dit materiaal blijkt wel, dat [ə] en [o] in het dialect van 's-Gravendeel verschillende phonemen zijn, ondanks het feit, dat de functionnele belasting van de oppositie practisch gelijk nul is. Dat men voor nasalen slechts [o] vindt is een gevolg van het feit, dat het West-Germ. in die positie alleen *u* had.

Voor *r* + cons. echter is de opposite geneutraliseerd in de richting van [ə]. Dit is niet het enige geval van neutralisatie voor *r* + cons. De oppositie [e]: [a] werd er geneutraliseerd in de richting [a] (art = erwt, varte = verte, starven = sterven, enz.), terwijl dezelfde oppositie bij rekking geneutraliseerd werd in de richting [e·] (be·rd = baard, ve·rt = vaart, enz.).

Onder de zwak gesneden vocalen komen ook een aantal phonemen voor, die het A.B. ook kent. Ik geef ze met de gewone tekens aan, zonder hun phonologische waarde te demonstreren,

1) (tobben). De infinitief eindigt in het dialect op *e* (= ə), evenals de n. pl.

althans voor zo ver ik ze niet bij het aantonen van de andere phonemen nodig heb. Het zijn de *eu, ie, uu* en *oe*. Daarnaast kent het 's-Gravendeels echter een aantal klanken, die dicht bij elkaar liggen en toch verschillende phonemen zijn.
In de eerste plaats de [i·], [e·] en [e·]. Dat we hier met verschillende phonemen te doen hebben, blijkt uit de volgende woorden, welker betekenisverschil berust op dit klankverschil:

de·ke (daken)	: dẹ·ke (deken)
de·gie (daagje)	: di·gie (deegje, diminutief van ‘deeg’)
ve·rtie (vadertje)	: vi·rtie (veertje)
e·r (ader)	: i·r (eer)
he·r (haar)	: hi·r (heer)
me·l (maal)	: mẹ·1 (meel)
ne· (nabij)	: ni· (neen)
re·d (raad)	: rẹ·t (reet)
sche·pe (schapen)	: schẹ·pe (schepen)
sle·pe (slapen)	: slẹ·pe (slepen)
zwe·r (zwaar)	: zwi·r (zweer)

Uit dit rijtje blijkt, dat de [e·] een ander phoneem is dan de [i·] en [e·]. De oppositie [i·]: [e·] blijkt echter slechts op zeer onbevredigende wijze uit het volgende rijtje:

wẹ·k (week, subst.)	: wi·k (week, adj.)
dẹ·l (plank)	: di·l (gedeelte)
rẹ·t (reet)	: ri·d (praet.)
ẹ·t (1. praes)	: i·d (eed)

In drie van de vier gevallen behoren de voorbeelden hier tot een andere woordsoort. Toch zal geen dialectspreker zich ooit met de [i·] en de [ẹ·] vergissen. Ook kan men ze niet als combinatorische varianten beschouwen, daar ze onder dezelfde omstandigheden (vóór en na dezelfde consonant) voorkomen, zoals blijkt uit de volgende voorbeelden.

hẹ·de (heden)	: bri·d (breed)
nẹ·ge (negen)	: di·g (deeg)
kwẹ·ke (kweken)	: spi·k (spaak)
dẹ·l (plank)	: hi·l (heel)
dẹ·mstig (schemerig)	: fli·me (flemen)
hẹ·ne (heen)	: bi·n (been
pẹ·s (pees)	: vri·s (vrees)
rẹ·t (reet)	: hi·t (heet)

Dat ik onder mijn materiaal voor *f, p* en *v* alleen voorbeelden met [ẹ·] heb, is toevallig, daar Wg *ai* in die positie niet veel voorkomt, als ik het wel heb. Gevallen als *bleef* (praet.) hebben in het 's-Gravendeels een [ẹ·] naar analogie van het plurale en het participium.

Voor *r* komt slechts één klank voor, nl. [i·]. Hier doet zich dus het geval voor, dat de combinatorische variant van het ene phoneem ([ẹ·]) samenvalt met een er dicht bij staand phoneem [i·].

Aan het phoneem [e·] beantwoordt in het A.B. een [ạ·]. In een groot aantal woorden is deze beschaafde [ạ·] in het 's-Gravendeels overgenomen. Dat wil dus zeggen, dat de rechtgeaarde 's-Gravendelenaar een groep woorden *steeds* met [ạ·] en een andere groep *steeds* met [e·] spreekt, zonder dat er voor deze verdeling een phonetische aanleiding bestaat. Ik zou gemakelijk kunnen aantonen, dat deze klanken voor dezelfde consonanten voorkomen, maar ik zie er van af, omdat het verschijnsel zo voor de hand ligt. Even begrijpelijk is het, dat de substitutie van [e·] door [ạ·] veld wint. Niet alleen komt het voor, dat de een nog [e·] spreekt waar de ander al [ạ·] gebruikt, maar ook kan men van hetzelfde woord nu eens de vorm met [e·], dan weer die met [ạ·] horen bij denzelfden persoon. Moet men nu de [ạ·] als een phoneem van het 's-Gravendeelse dialect beschouwen? Zeer zeker, want de klank is zonder twijfel phonologisch relevant. Een paar voorbeelden mogen hier een plaats vinden.

hạ·le (halen)	: hẹ·le (helen)
lạ·g (laag)	: lẹ·g (leeg)
mạ·ne (aanmanen)	: mi·ne (menen)
rạ·pe (rapen)	: ri·pe (repelen)
wạ·ge (wagen)	: wẹ·ge (wegen) enz.

In de woorden waarin iedere dialectspreker een [ạ·] spreekt, is deze een phoneem van het dialect, maar het is een vreemd phoneem, dat gesubstitueerd is voor het autochthone phoneem [e·]. Toen ik enkele jaren geleden het materiaal, waarop deze beschouwingen gebaseerd zijn, verzamelde, bleken de gevallen met [e·] reeds in de minderheid te zijn. Als het proces in deze richting doorgaat, zal men deze klank misschien spoedig niet meer als een phoneem, maar als een dialectische variant van de [ạ·] voelen. Is het eenmaal zo ver, dan zal, bij genoegzame inkrimping van zijn terrein, dit oude phoneem nog een tijd lang als individuele variatie voorkomen, om op die wijze wellicht geheel te verdwijnen.

Er is nog een klank, die in de verhouding van [ạ·] tot [e·] moet worden betrokken. Het is de [ə·]. Deze klank komt in het 's-Gravendeels voor eveneens in woorden waarin het A.B. een [ạ·] heeft, en wel in één geval, n.l. voor oude of uit *d* ontstane *j*. Ik heb de volgende voorbeelden: bə·je (baden), drə·je (draaien), kə·j (kade), krə·je (kraaien), lə·je (laden), mə·je (maaien), tə·j (taai), wə·je (waaien), zə·je (zaaien).

De [ə·] komt dus alleen voor *j* voor en kan hier niet in opposition staan tot [ạ·]. Wie in 's-Gravendeel 'bạ·je' zegt, drukt precies hetzelfde uit als degene die 'bə·je' zegt. In het eerste geval drukt men zich alleen netter uit. Deze feiten stempelen de [ə·] tot een c o m b i n a t o r i s c h e v a r i a n t van de [ạ·]. Het is echter zeer opmerkelijk, dat een combinatorische variant als deze, zo ver af ligt van het phoneem en er zo duidelijk van te onderscheiden is. Men kan zich daarom met recht afvragen, of deze voorstelling niet te eenvoudig is. Het lijdt geen twijfel, dat de vocaal der bedoelde woorden aanvankelijk een extraphonologische variant, een enigszins van de gewone afwijkende phonetische realisatie van de [ạ·] is geweest. Daartegenover staat echter, dat deze realisatie zo ver van de gewone is komen af te liggen, dat men haar er niet mee zou verbinden, als niet de vormen van het A.B. voortdurend het verband met de [ạ·] levend hielden. Bestonden deze vormen niet, dan zou het geboden zijn, ondanks de weinige voorbeelden en het geconditionneerde voorkomen, de [ə·] als een phoneem te beschouwen. Hij zou als zodanig volkomen passen in het correlatiesysteem. Immers tussen de [ə] en de [ə·] zou dezelfde correlatie bestaan als tussen de [i] en de [i·], de [e] en de [e·] en de nog te behandelen [o] en [o·]. Bovendien zou het phoneem in hetzelfde horizontale vlak liggen als de [e·]. Nu de vormen van het A.B. wel bestaan, blijft het onzeker of we met een tot phoneem geworden combinatorische variant, of alleen met de laatste te doen hebben.

De kwestie van de verhouding tussen [ạ·], [e·] en [ə·] in het dialect van 's-Gravendeel is een mooi voorbeeld van de invloed, die een A.B. op de bouw van het phonologisch systeem van een dialect kan hebben. In dit geval schept het vreemde phoneem ([ạ·]) een onzekere toestand, die wel zal leiden tot de ondergang van één [e·] of twee (?; [e·] en [ə·]) phonemen.

Zoals de [i·] staat tot de [ạ·], staat de [o·] tot de [ọ·]. De gevallen waarin het klankverschil phonologisch relevant is, zijn talrijker dan bij de [i·] en de [ẹ·], maar even onbevredigend,

daar de componenten van de oppositie, met uitzondering van twee gevallen, niet tot dezelfde woordsoort behoren. Men heeft:

dro·g (droog, adj.)	: drọ·g (droeg, praet.)
ho·pe (hopen, subst.)	: họ·pe (hopen, verb.)
klo·ve (kloven, verb. inf.)	: klQ̄·ve (praet. van kluiven)
ko·l (kool, Lat. caulis)	: kQ̄·l (steenkool)
po·te (poten, subst.)	: pQ̄·te (poten, verb.)
scho·f (garve)	: schQ̄·f (schoof, praet.)
slo·p (sloop, subst.)	: slQ̄·p (sloop, praet.)
slo·t (sloot, subst.)	: slQ̄·t (sloot, praet.)
zo· (zo, adv.)	: zQ̄· (zootje, subst.)

Neemt men in aanmerking, dat geen dialectspreker zich ooit in het gebruik der twee vocalen vergist en bovendien, dat men de ene niet als combinatorische variant van de andere kan beschouwen, daar ze, blijkens de voorbeelden, voor dezelfde consonanten worden gebruikt, dan moet men ze als twee phonemen beschouwen.

Aan de hier besproken en zonder meer genoemde vocaalphonemen moet nog worden toegevoegd de [ə], die bij zwakke betoning als neutralisatieproduct van verschillende vocalen optreedt, evenals dat in het A.B. het geval is. In de voorbeelden heb ik dit teken niet gebruikt, doch *e* geschreven.

Van deze vocaalphonemen kan men de volgende correlatieschema's opstellen:

Scherp gesneden				Zwak gesneden			
	a						
					a·		
e		ɔ		e·		(ɔ·?)	
i	u		o	i·			o·
			ẹ·		eu		ọ·
		ie			uu		oe

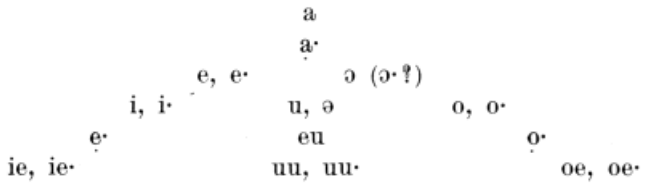
Er zijn in het dialect van 's-Gravendeel blijkens bovenstaande schema's dus vocaalphonemen waartussen slechts een verschil in ‘snede’ bestaat. De woorden, waarin dit verschil phonologisch relevant is, zijn niet talrijk. Hier volgen de gevallen waarover ik beschik:

dregge (dreggen)	: dre·ge (dragen)
el (lengtemaat)	: e·l (aal)
lette (letten)	: le·te (laten)
vette (vetten, pl.)	: ve·te (vaten)
in (voorz.)	: i·n (één)
hit (klein paard)	: hi·t (heet)
kit (kolenbak)	: ki·t (keet)
bin (ben, praes.)	: bi·n (been)
mist (mest)	: mi·st (meest)
bos (bos)	: bo·s (boos)
dom (dom)	: do·m (nevel)
ton (ton)	: to·n (toon)
kon (kon, praet.)	: ko·n (wang)
stom (stom)	: sto·m (stoom)

De dialectspreker voelt deze correlatie niet als s c h e r p en z w a k gesneden, maar als k o r t : l a n g . Tenminste, als hij de correlatie inderdaad voelt, wat voor mij de vraag is. Slechts de eerste vier voorbeelden en het zevende en twaalfde geven vormen, die direct naast elkaar geplaatst kunnen worden. In de andere gevallen behoren de woorden tot een andere woordsoort, zodat er voor het taalgevoel eigenlijk geen aanleiding is, ze ooit naast of tegenover elkaar te stellen, waardoor de correlatie geen gelegenheid krijgt om tot bewustwording te geraken. Daarom behoeft de correlatie nog geenszins te worden ontkend. Immers met de correlatieschema's, die op grond van articulatorische eigenaardigheden worden opgesteld, komt men op het gebied der ‘parole’, der p h o n e t i e k , waarin het al of niet bewustzijn van het vormingsproces geen rol speelt.

Dat [e] en [e·], [i] en [i·], [o] en [o·] zeer nauw verwante phonemen zijn, lijdt geen twijfel. Het wordt bevestigd door het feit, dat er van een functionnele belasting van de oppositie tussen deze phonemen nauwelijks sprake kan zijn. Zou het daarom niet juister zijn de [e] en [e·] enz. als één phoneem te beschouwen, dat scherp en zwak gesneden voorkomt? Te meer, daar de [ie], [uu] en [oe] toch eigenlijk in dezelfde omstandigheid verkeren? Voor mij althans bestaat er tussen de vocalen van *rat, red, rit, riet, minuut* en *roet* geen enkel verschil in quantiteit, intensiteit of intonatie. Daarbij komt nog, dat ook de [u] (scherp) en de [ə] (zwak gesneden) als partners in dit systeem zouden passen. Ik zie er geen bezwaar in, deze phonemen te identificeren. Welk

verschil kan er, afgezien van de betoning, bestaan tussen de vocalen van *mus* (muts) en *dreum∂s* (tweede lettergreep), tussen die van *dun* en wil*den* enz.? Zo zou er alleen het rijtje [ạ·]: [eu]: [o·] als eenzame zwak gesneden phonemen overblijven, met de [ạ·], die eigenlijk een inkomeling is. Daartegenover zou alleen de [a] een eenzaam sterk gesneden phoneem zijn. Als we nu de zwak gesneden [ie], [uu] en [oe] ter wille van de uniformiteit ook van een diakritisch teken voorzien, zou het correlatieschema er als volgt uit zien:

Het spreekt vanzelf, dat dit schema slechts een aanschouwelijke voorstelling is van de vragen, die in het laatste gedeelte van dit artikel werden aangeroerd; een vraag op zichzelf, maar misschien ook een stap in de richting van een antwoord.

Rotterdam.
B. VAN DEN BERG.

Wenszinnen in elliptisch-hypothetische vorm, beginnend met een veralgemenend relatief die.

Laat ik ter inleiding de eerste twee regels van een (vroeger) bekend schoolversje aanhalen: O jongens, *als 'k rijk was*, ik wist wat ik dee. Hier volgt op de hypothetische bijzin een hoofdzin. Wij kennen daarnaast: *als ik eens rijk was! als 't maar achter de rug was*! uitingen die naar de vorm ellipsen zijn. Meer veralgemenend, ook elliptisch naar de grammaticale vorm, is: *o rijk te zijn*! (wat zou dat heerlijk zijn), *o vleugels te hebben* enz. - Een dergelijke veralgemening, een (althans formele) vermijding van het direct-persoonlijke levert de spreekwijze: *die wist die won*. Hier hebben we in het eerste lid weer een hypothetische bijzin naar de functie, maar naar de vorm is *die wist* een door een relatief (zonder antecedent) ingeleide bijzin. Ook door het betr. vnw. *die* ingeleide bijzinnen met hypothetische functie

kan men zich denken zonder een volgende (of voorafgaande) hoofdzin: *die dat eens wist! die dat eens mocht beleven*! (wat zou die enz.). En hiermee ben ik genaderd tot zinsconstructies, die o.a. in het 17de-eeuwse Hollands, niet alleen in meer gestileerde taal, maar ook in de volkstaal herhaaldelijk voorkomen. Dat ze niet beperkt zijn tot het Hollands zal nader blijken.

Naast het reeds genoemde formele kenmerk dat ze ingeleid worden door een relatief *die*, dikwijls voorafgegaan door de interjectie *o* of *och*, mag worden opgemerkt dat het werkwoord steeds staat in de verleden tijdsvorm (onvolt. of volt. verl. tijd), de irrealis, en de modaliteit kan worden aangeduid, behalve door de toon, door het hulpwerkwoord *mogen*. Het zijn wensen in algemene vorm gehouden, die willen suggereren: ik, spreker, heb dit, die gewenste toestand, helaas! niet bereikt, mijn verlangen moet een verlangen blijven. De aanstonds volgende vbb. mogen dit nader verduidelijken.

Literatuur over deze wendingen, die toch een korte bespreking verdienen, is mij niet bekend; ik meen dat Overdiep ze in zijn 17de-eeuwse syntaxis niet noemt. Wel vindt men enig materiaal in Stoett's uitgaven van het Moortje en Teeuwis de Boer (zie de aant. resp. bij vs. 3158 en 417)[1)]. Uit de behandeling van enkele vbb. zal blijken dat voor ons modern taalgevoel deze constructies minder gewoon zijn geworden, en enige commentaar niet ongewenst is.

Coster's Polyxena begint met de volgende verzuchting van Andromache:

> Mijn Hector! *die toch zo gheluckich waar gheweest*
> *Als ghy*, als ghy, die daar u lichaam en u gheest
> Voor Troyens vrydom hebt gheoffert....

Men kan in vrije vertaling zeggen: och, Hector, was ik maar (waren wij maar) als gij gevallen in de strijd voor de vrijheid van Troie.

In Vondels Verovering van Grol klaagt Amalia van Solms, met de kleine Willem op de schoot (vs. 686-688):

> .... onnoosel wicht, hoe luttel denckt ghe het naer:
> *Och die eens weten moght hoe 't met uw' vader waar*:
> 'K heb jonge tijding, dan de jongste is niet geboren.

1) De meeste van de daar genoemde vbb. heb ik indertijd aan Prof. Stoett verstrekt.

Die eens weten moght met de betekenis: wist ik maar, vindt men ook in Coster's Isabella, vs. 344; in Teeuwis de Boer, vs. 417. Verdere vbb. uit Vondel vindt men in de Adam in Ballingschap, vs. 1188 en in een grafschrift, dat men op goede gronden aan Vondel mag toeschrijven. Het is te vinden in de W.B.-uitg. X, 724; de versregel: *ach, die den adem mocht herhalen* aldaar moet men weergeven met de woorden: wanneer men (ik) toch eens het verloren leven kon herwinnen[1)].

Als voorbeeld uit onze 17de-eeuwse kluchtentaal neem ik het volgende, een paar versregels uit de klucht van Dronkken Hansje door M. Fockens (zie Van Moerkerken, blz. 352, vs. 153-154):

.... ik ben nu wel gezeeten,
O! die nu een lijf had als een Olijfant, 'k vrees 'k zal niet genoeg konnen eeten.

Voor verdere vbb. kan ik verwijzen naar het materiaal dat Stoett in zijn uitgaven van het Moortje en Teeuwis noemt.

Ook in het 17de-eeuws Fries ontmoet men herhaaldelijk deze constructie (navolging van het Hollands komt mij niet waarschijnlijk voor). Ik geef één voorbeeld: In de samenspraak van *Ansck in Houck*[2)] klaagt het jonge meisje Houck:

.... ick ken it naet uyt-sprecke
Ho droevich dat ick bin: *Dy ijne Himmel wier* (vs. 9).

Dat is: die in de hemel ware (was ik maar dood)[3)].

In Middelnederlandse taal kan de wending niet frequent zijn geweest; Stoett vermeldt ze niet in zijn Mnl. Synt. Ik trof ze aan in Saksische taal uit de kringen der moderne devotie. In het door Dr. D. de Man uitgegeven hs. G (Hier beginnen sommige stichtige punten van onsen oelden zusteren) noteerde ik: Eenre

1) Dr. J.D. Meerwaldt die in het tiende deel van de Vondel-uitgave een aantal (deels anonieme) lofdichten en bijschriften heeft uitgegeven en besproken, wees mij op deze plaats.
2) Deze is kort geleden uitgegeven door J.H. Brouwer en W.G. Hellinga in de *Magnus-Rige* (Teksten út de Fryske Skriftekennisse ûnder redaksje fen P. Sipma en G. Gosses); men vindt mijn vb. op blz. 21.
3) Voor verdere vbb. zie men *Ansck in Houck*, vs. 81 en *Paden fen Fryslân* I door Dr. G.A. Wumkes, blz. 243. Daaraan kan nog worden toegevoegd Gysbert Japicx, *Friescke Rijmlerye* I, 65 (uitgave E. Epkema): Ick hab wol tuwzen-reys oertocht, *o dy so sillig wenje môcht*, in dwaene' in binne-huwscke neering enz.

suster wert toegeseget: '*Och, die u, duvel, in dat water mochte werpen* ende verdrencken u!' Doe antwoerde si eenvoldelike weder ende segede: 'Here God, wolde *gi* dat doch doen....'[1]. - Laat ik hieraan vastklampen de korte opmerking die Paul (*D. Gramm*. IV, § 504) aan dit soort zinnen wijdt: 'Seltener und *erst in neuerer Sprache* (curs. van mij) dienen zum Ausdruck eines Wunsches Sätze, die mit dem verallgemeinernden Rel.-Pron. eingeleitet sind', en dan volgen enkele vbb. uit Lessing en Schiller (o.a. het bekende: Eilende Wolken, Segler der Lüfte! *Wer mit euch wanderte, mit euch schiffte*).[2]

Vbb. uit moderne literatuur heb ik niet; maar wendingen als: die dat nog eens mocht beleven! schijnen mij tot het hedendaags taalgebruik te behoren. In Overdiep's *Stil. Gramm.* vond ik ze niet.

Eén punt rest nog. De hier besproken relatieve bijzin (naar de vorm) hangt natuurlijk grammatisch gesproken in de lucht, op dezelfde wijze als zinnen van het type: als hij maar eerst weer beter was!, die door niemand als elliptisch worden gevoeld, maar - het historisch kunnen zijn, waarnaast althans ook grammatisch-normale, 'volledige' zinnen kunnen verwacht worden. Zo vond ik in de Warenar mijn wensconstructie, voorafgegaan door een hoofdzin. In vs. 86 zegt Reym, de meid:

> Hoe wel waermen' er an *die salich waer ghehanghen*.[3]

Aan het formeel onbepaalde antecedent *men* (dat ook hier in de eerste plaats betekent *ik*), hangt hier de *relatieve* bijzin, die naar zijn beteken is een *conditionele* bijzin is. Uit dergelijke zinnen kan, door sterk affect, onze (verkorte) relatieve wensconstructie zijn ontstaan, die hoop ik, hiermee voldoende is toegelicht.

Amsterdam, Mei 1940.
A.A. VERDENIUS.

1) Zie De Man, blz 78. Op dezelfde pagina nog een dergelijke wensconstructie, meer in *algemene* zin.

2) Vgl. ook Hermann Wunderlich und Hans Reis, *Der Deutsche Satzbau* I^3, blz. 369, waar men, evenmin als bij Paul, een geheel bevredigende behandeling vindt.

3) Daarnaast in indicatiefvorm: *Ach! hoe saaligh is die der an, die 't broot wel ontbeeren kan* (zie Van Moerkerken, blz. 189). Ook dit zal wel betekenen: gelukkig hij die gestorven is; vgl. de spreekwijze: is hij dood, zoo eet hij geen brood meer (vgl. Harreb. I, 97).

Allegorie als litterair stijlprincipe.

De allegorie is het stiefkind van de moderne poëtiek. Sinds de vroeg-romantiek geldt het symbool als de enig werkelijk levende vorm, *het* organisme van de dichterlijke verbeelding. Het symbool, intuïtieve eenheid van idee en beeld; het zinnelijk verschijnsel verdiept tot verschijning van het innerlijk en van de idee d.i. de levens- en wereldvisie van de dichter. Een eenheid als van lichaam en ziel, waarvan de laatste onbestaanbaar is buiten het eerste; eenheid, zo innig en noodzakelijk dat, naar de omschrijving van Goethe, ‘die Idee im Bild immer unendlich und unerreichbar bleibt, und selbst in allen Sprachen ausgesprochen, doch unaussprechlich bliebe’. Tegenover deze intuïtieve eenheid staat de discursieve tweeledigheid van de allegorie: de gedachte *zoekt* haar spiegel in het zinnelijk verschijnsel, vormt dit, maakt het dienstbaar tot haar beeld, in het speuren en interpreteren van analogieën tussen twee die in wezen gescheiden blijven. Om het bewuste, rationele karakter van de allegorie acht de moderne poëtiek, waarvoor de spontane, organische eenheid van beeld en zin imperatief is, ze onvolwaardige kunstvorm.

Met deze afwijzende houding tegenover de allegorie kan de literatuur-historicus geen vrede nemen, gezien de brede, allesbeheersende plaats die deze in zekere tijdperken, in 't bizonder in de middeleeuws-christelijke kunst en in de Barok-literatuur, inneemt. De literatuurgeschiedenis heeft de verschijnselen van een zeker tijdperk niet te beoordelen naar de aesthetische maatstaf van eigen tijd. Daarmee zou ze zich schuldig maken aan een onwetenschappelijk anachronisme. Ze moet in het land van de dichter zelf gaan, d.w.z. zich verplaatsen in de levenshouding van de dichter en van zijn tijd, in zijn kunstbeschouwing, kortom de bodem waaruit zijn streven en werken ontsproot en alleen te verklaren en te waarderen is. Zo heeft ze ook verbeeldingsvormen als allegorie en symbool te beschouwen als levensverschijnselen van hun tijd, door te dringen tot hun geestelijke grond, het stijlprincipe waaruit ze oorsprong nemen.

Daarom hebben verschillende onderzoekers van de laatste tijd zich verdiept in een studie van het wezen en de geschiedenis

in 't bizonder van de veelgesmade allegorie[1]. Hun bevindingen moeten ons uitgangspunt vormen van een beschouwing van de allegorie in onze eigen literatuur, waartoe dit opstel zich wil bepalen.

Uit de bovengenoemde omschrijving volgt, dat we het begrip ‘allegorie’ niet, als in de meeste poëtieken het geval is, alleen opvatten in de engere zin van personificatie van abstracte begrippen, maar in de ruimere, die Goethe reeds gaf als ‘jede Art Dichtung, die vom Gedanken (Begriff) ausgeht oder vom Gedanken beherrscht ist’.

Als personificatie is de allegorie een verschijnsel van de natuurlijke anthropomorphiserende behoefte van de menselijke geest in alle tijden en bij alle volken. Ze openbaart zich bij de Grieken als vergoddelijking van de natuurkrachten, in de personifiëring van de physieke en psychische krachten en verschijnselen: van instinctieve gewaarwordingen en behoeften, als de honger, de slaap, het erotisch verlangen; van de voornaamste gevoelens en kenmerken van de menselijke geest. Verschillende goden van de Olympus, als Pallas, Themis, Ares, Mnemosyne, de Muzen, de Gratiën, zijn in wezen gepersonifiëerde abstracties. Talrijk zijn de allegorieën reeds bij Homerus, Hesiodus, Pindarus, Aeschylus[2], en hun aantal neemt toe naarmate de godsdienst zich spiritualiseert en de psychologie zich ontwikkelt.

Even gewoon is de personifiërende allegorie in de Hebreeuwse literatuur. Genade en Trouw ontmoeten elkander, Gerechtigheid en Vrede kussen elkander, en Gerechtigheid ziet van de hemel neder (in de 85ste Psalm); in het Boek der Spreuken wordt de Wijsheid sprekende ingevoerd en de Wijsheid en de Dwaasheid worden voorgesteld als gastvrouwen, die om strijd de gasten nodigen in hun huis en aan hun tafel (Spr. VIII en IX).

Vooral de Romeinen met hun, wat Prof. Huizinga noemt,

1) Als de voornaamste studies noemen wij:
J. Huizinga, *Herfsttij der Middeleeuwen* (1919); *Homo ludens* ('38); G.S. Lewis, *The allegory of love* (London '36); H.H. Glunz, *Die Literaturästhetik d. Europ. Mittelalters* (Bochum-Langendreer '37); E.C. Knowlton, *Notes on early allegory* (Journ. of Engl. a. Germ. Philol. XXIX '30); L. Beriger, *Die literarische Wertung* (Halle/Saale '38); G. Fricke, *Die Bildlichkeit i.d. Dichtung d. Andr. Gryphius* (Berlin '33).

2) Zie over het wezen en voor voorbeelden van deze allegorieën: Huizinga, *Homo ludens*, blz. 80 vlg.

‘opmerkelijk archaïstisch godsdienstig bewustzijn’, tonen de primitieve functie van het direct verbeelden van voorstellingen die wij abstracties zouden noemen, in het scheppen van nieuwe godenfiguren. Zij bouwen tempels voor Salus, Virtus, Mens, Fides, Concordia, en vereren die als godheden naast de oude uit het Griekse pantheon, die echter van karakter veranderd zijn: ze zijn niet meer beheersers, maar uitvoerders van het lot. Een degradatie, die zich voortzet naarmate het polytheïsme rijpt tot monotheïsme. Dit proces was trouwens reeds ingezet bij de Stoïcijnen, voor wie de volksgoden aspecten, personificaties waren der eigenschappen van de *ene* Macht, hetzij God, de Natuur of de Kosmos. Godenschemering, waarin de beheersers en leiders van het menselijk lot ontledigd worden tot poëtisch decoratief en waarmee gepaard gaat een interpreteren van de mythe als allegorie: Saturnus, die zijn kinderen verslond, wordt de allesverterende Tijd.

Om echter de grote bloei van de personifiërende allegorie in de volgende eeuwen te begrijpen, moet vooral de aandacht worden gewijd aan een andere ontwikkeling in het geestelijk leven der Oudheid, ditmaal op moreel gebied[1)]. Het is een zedelijke revolutie, die zich openbaart bij de moralisten van de Romeinse keizertijd, Epictetus, Seneca, Marcus Aurelius, en die een kernpunt vormt in de geschriften van de christen-schrijvers van het Nieuwe Testament, n.l. de levenseis van het ‘strijd de goede strijd’, de *bellum intestinum* tussen goed en kwaad, die de Grieken niet kenden, die leidt tot inkeer in zichzelf, tot ontdekking van het zelf, als een arena, waarin passies en emoties een kamp voeren op leven en dood tegen de eis van het ‘wees volmaakt’. Hoezeer deze machten voor de christen in 't bizonder geen abstracties, maar levende werkelijkheden waren, tonen ons de Confessies van Augustinus op verschillende plaatsen. Een enkel voorbeeld: Terug hielden mij de nietigheden der nietigheden en de ijdelheden der ijdelheden, mijn oude vriendinnen, en schudden mijn vleselijk omhulsel en murmelden daaronder: ‘Laat gij ons varen en zullen wij van dit ogenblik niet meer met u zijn in der eeuwigheid? en van dit ogenblik af zal dat en dat u niet meer geoorloofd zijn in der eeuwigheid?’ En wat fluisterden zij in dit ‘dat

1) Ik volg hier in hoofdlijnen de uitnemende uiteenzetting van de ontwikkelingsgeschiedenis der allegorie in de vroeg-christelijke tijd, door C.S. Lewis in zijn boek ‘*The allegory of Love*’.

en dat', wat ik zeide, wat fluisterden zij, mijn God? Dat uw barmhartigheid afwende van de ziel van uw dienaar de vuilnis die zij fluisterden, en de schande. En reeds hoorde ik ze veel minder dan de helft, niet meer vrij mij tegensprekend en komend tegemoet, maar als mompelend achter mijn rug en de weglopende knijpend, opdat ik om zou kijken. Toch hielden zij mij op en ik aarzelde mij er af te trekken en ze van mij af te schudden en te gaan waarheen ik geroepen werd, terwijl de hevige gewoonte sprak: 'Denkt gij te kunnen leven zonder hen?' (Bk. VIII, Hst. 9).

In deze wereld wordt de allegorie de natuurlijke wijze van expressie, taal van een psychologie die de worstelende machten niet kan beschrijven dan in de personificatie. Typisch voorbeeld van deze allegorie is Prudentius' *Psychomachie* uit de IVde eeuw, waarin de machten van goed en kwaad botsen en strijden als Homerische helden[1)]. Het is het prototype voor de vele middeleeuwse didactische en psychologische allegorieën, die de conflicten van het innerlijke leven tekenen, niet alleen de religieuze, maar ook die op het gebied der wereldse liefde.

Vooraan staat hier de *Roman de la Rose*, het klassieke poëem van de 13de eeuw, dat zovele dichters in Middeleeuwen en latere tijd inspireerde en beïnvloedde. Het klassieke poëem, want hierin verenigden zich alle stromingen en tendenties van de tijd: motieven en leringen uit de hoofse romans en de erotische cultuur der 12de eeuw versmolten er met die, ontleend aan de klassiekheidense literatuur, in 't bizonder van Ovidius; mythologische figuren bewogen zich er tussen de vele verpersoonlijkingen van gevoelens en drijfveren, en heel de avontuurlijke wereld van de roman had ten slotte, naar de middeleeuws-christelijke traditie, een diepere allegorische zin: de handeling was, naar het getuigenis van Guillaume de Lorris zelf, een teken voor de liefde tot God en voor de weg tot dit doel.

Op het, naar klassiek voorbeeld, gangbare thema van de droom, de vorm der hogere inspiratie en de weg van het directe verkeer van de goddelijke schoonheid met de aarde, wordt de minnaar gevoerd langs de muur van de tuin der liefde, met de beeltenissen van de gepersonifiëerde anti-hoofse eigenschappen, naar de ingang van de weelderige lusthof, waar bij de fontein de rozelaar der liefde bloeit. In de strijd met de vijandige machten, die hem

1) Editie-Elsevier van *Nicolaes Heinsius*. Amsterdam 1667.

trachten te beletten de begeerde roos te plukken, voltrekt zich het gehele drama der liefde. Een brede allegorie, die naar de behoeften van de Middeleeuwse verbeelding en in de lijn der laat-klassieke en middeleeuws-christelijke traditie, de sensaties en sentimenten projecteert in de onmiddellijke voorstelling der verpersoonlijking.

Van de belangstelling voor het Franse werk ook in deze landen getuigen twee vertalingen, waarvan de bekendste is die van Hein van Aken (± 1300); van z'n invloed o.a. het vaak voorkomen van de dichterlijke droom in de vergier of het priëel, waar aan de dichter verschillende allegorische peronen verschijnen en hun bespiegelend of moraliserend gesprek beginnen[1)].

Een hoogtepunt, tevens een verschraalde nabloei, bereikt de personifiërende allegorie in de moraliteit en het zinnespel van de rederijkers. Een hoogtepunt, want in deze bespiegelende en onderwijzende disputen over godsdienstige, zedelijke en maatschappelijke vraagstukken worden alle geestelijke begrippen (de goedertierenheid Gods, geloof, hoop en liefde), menselijke eigenschappen en drijfveren (menselijk verstand, wille, bedriegelijke koopmanschap, eigen oorboor), maatschappelijke en economische toestanden (respublica, libertas, gemeen profijt, magere tijd), enz. tot sprekende en handelende personen. Een schrale nabloei, want deze personen zijn niet, als bij Augustinus, wezens, uit het diep geestelijk beleven geboren en bezield, machten zó werkelijk als voor Luther de duivel, wie hij in heftige zielestrijd de inktpot naar de kop slingerde, maar koel bedachte en daarom levenloze figuren van het verstandelijk begrip, zonder psychologische waarheid en daarom zonder warme bewogenheid. Zelfs waar concrete personen optreden, verschralen deze tot typen van objectieve algemeenheid (de Mens, Elckerlijc). Zo verstarde de allegorie onder de handen van de rederijkers, die sterker waren in het redeneren dan in het levensvol verbeelden, tot cliché.

Maar daarmee is de stilistische vorm, die een geheel tijdperk beheerst en daarvoor even noodzakelijk was als het bezielde symbool voor een nieuwere tijd, niet verklaard. De kunst der rederijkers, de ars rhetorica, de poëtria, de kunst van het zeggen in gebonden vorm, was zaak van het praktisch verstand, gericht

1) Nog in de 16de eeuw bij Jan van den Dale (*De Ure vander Doot*), Ant de Roovere (*Van Pays ende Oorloghe*), in het Gentse Sinnespel '*Den Boom der Schriftueren*'.

op de eloquente, d.i. voor het volk verstaanbare formulering van een didactisch materiaal, van religieuze, filosofische of zedelijke waarheden. Als zodanig stond ze oorspronkelijk in dienst van de theologie der scholastieken, de wetenschap der openbaring, waarvan ze de geheimenissen voor het volk verstaanbaar had te maken. De rederijker richtte zich daarbij naar de behoefte van zijn publiek, dat de gedachte, het begrip slechts kon vatten in de zinnelijke voorstelling. Hij belichaamde de verschillende begrippen in menselijke gedaante. Dat deze figuren geen personen werden, is niet alleen te wijten aan het onvermogen van de dichter, maar ligt geheel in de lijn van het middeleeuwse theologische realisme, dat in de rederijkerskunst voortleeft. Dit had geen oog voor het individuele en subjectieve, als het voorbijgaande en bijkomstige, maar hechtte slechts waarde aan de bovenpersoonlijke, eeuwige eigenschapsbegrippen. Zo was de mens hier niet een innerlijke eenheid, een karakter, maar de som van boven-individuele eigenschappen. Deze eigenschappen emancipeerden zich, werden autonoom en traden als belichaamd begrip op het toneel. Daarom is het onjuist, moraliteit en zinnespel te beoordelen naar de nieuwere maatstaf van psychologische ontwikkeling en bezielende verbeelding.

De middeleeuwse traditie zet zich voort in de renaissanceliteratuur. In Van der Noot's '*Cort begrijp der XII boeken Olympiados*' spreekt sterk de invloed van de Roman de la Rose. Men zie in 't bizonder de eerste gravure in het werk[1)], voorstellende in drie opeenvolgende taferelen: de dromende dichter, de verschijning van Mercurius, die hem wijst naar het beeld van Olympia in de wolken; de dichter die vijf edele jonkvrouwen ontmoet, Rede, Voorzichtigheid, Wijsheid, Wil en Wereldse, waarvan de eerste vier hem zullen vergezellen naar 'Eleusterie ryke', het Rijk van de vrijheid. Klassiek-mythologische figuren, die zich reeds mengden onder de allegorisch personen in de Roman van de Roos, verdringen deze in de werken der vroegrenaissance, maar het is slechts een verandering van namen, mode-decoratief, waaronder de oude middeleeuws-christelijke geest voortleeft.[2)]

Zo zien we ook bij Hooft in zijn eerste periode nog allegorische

1) Opgenomen en togelicht in de *Platenatlas b.d. Lit. gesch.* v. Poelhekke en de Vooys.
2) Zie R. Jacobsen, *Carel van Mander*. R'dam 1906.

figuren naar Rederijkerstrant optreden, echter door de dichter getekend met meer verbeeldingslust: vaak vergenoegt hij zich niet met hun naam, maar beschrijft hun fysionomie, hun kleding, hun gevolg. In zijn Rijmbrief ‘Aen de Camer in Liefde Bloeyende, wt Fiorenza 1600’ ziet hij Italia, omstuwd door haar jonkmans en jonge vrouwen, in die droomstemming waarin hij ‘nau conde schijn van waerheyt onderscheiden’: een vorstelijke verschijning, die hij ten voeten uit tekent. In het spel ‘Mommerij’ treden Wanhopende, Hopende, Genietende, drie minnaars met ketenen aan de benen, als gezellen van de Min ten tonele. Twist, Ghewelt, Bedroch, Eendracht, Trouw, spelen hun rollen in ‘Geraert van Velzen’. Miltheyt en Gierichеyt spreken de voorrede in ‘Warenar’. Maar ze wijken weldra terug voor hun klassieke soortgenooten die als wondere anachronistische verschijningen optreden in het Hollandse burgerlijke leven en het Hollandse landschap bevolken. Hymen, dragende de bruiloftsfakkel, komt te gast op het huwelijksfeest van Adriaen Wouterszoon Verhee, en Venus zelf ‘vlijt zich t' zeet op 't sierlijck bruiloftsbedt, het kostel laken van haer schoot, en lange bouwen, bevloeyt de gantsche sprey, met al zijn' rijke vouwen, die kraecken van het goudt’. De godinnen ‘slibbergladt’ van d'Amstel sturen het schip waarop de geliefde heenvaart, of benijden haar schoonheden, die zelfs de Watergoden bekoren. De ‘Haylicheidtjens’, die in bloemen en kruiden zich legeren en de Vecht bezwemmen, worden opgeroepen tot huldebetoon aan Mithra Granida. De grijze stroomgod van de Vecht rijst uit het ‘silververwich nat, ghemytert met het riedt’, om Amsterdams toekomst te voorspellen....

Niemand denkt er aan, ook de dichter niet, deze mythische figuren au serieux te nemen. Hier is geen sprake van werkelijke natuurbezieling. Het is een aesthetisch spel met imposantgeleerde omschrijvingen, die immers de poëzie naar de opvatting van de Renaissance-dichter onderscheidden van het nuchtere proza der alledaagse mededeling. Venus, Hymen, de stroomgoden, het zijn slechts dichterlijke synoniemen voor de gewone benamingen de min, het huwelijk, de rivier. Benamingen, die bovendien het voordeel hebben, de zaken als menselijk handelende en gevoelende subjecten in te voeren en daardoor de verbeelding breder vlucht te lenen, waardoor de nuchtere werkelijkheid op hoger plan gevoerd wordt. Aesthetisch formalisme, bij een dichter als Hooft gedragen en doorspeeld van een fris natuurgevoel

en rijke, genietende levensvisie; formalisme, dat door conventionele verering van het klassieke z'n biologerende macht uitoefent tot in de a c htttiende eeuw, waar het als holle, wezenloze rhetoriek z'n eigen dood sterft.

II.

De minderwaardigheid van de allegorie als poëtisch beeld ligt voor de moderne poëtiek, als we reeds zeiden, in haar bewust, rationeel karakter, ‘de opzettelijke uitwerking, daarmee de uitputting, van een symbool, het overbrengen van een hartstochtelijke kreet tot een grammatisch correcte zin’, als Huizinga het uitdrukt.

Bij dit waarde-oordeel kan het nieuwere onderzoek, gezien de grote allegorieën uit ouder tijd (Dante's Paradiso, b.v.) en de levenskracht van deze kunstvorm bij nieuwere schrijvers (Schiller, Ibsen, Spitteler), zich niet neerleggen. Het beschouwt symbool en allegorie als twee essentiëel verscheiden verschijnselen, noodzakelijk verschillend, als verbeeldingsvormen van verschillende wereldbeschouwingen.

Het symbool is de uitdrukkingsvorm der *immanentie*, hetzij van een naïef natuurgevoel of noodlotsgeloof bij de Ouden, hetzij van een modern pantheïsme of van een individualisme, dat het eigen zieleleven weerspiegeld ziet in de omringende wereld. De allegorie in hoogste verschijning is de uitdrukkingsvorm der *transcendentie*, van het geloof en de overgave aan het volstrekte, in religieuze of in idealistische zin, ver verheven boven het tijdelijke en onvolmaakte heden, dat slechts dient tot spiegel, tot beeld van het in wezen onvatbare.

Zo was voor de christelijke Middeleeuwen de allegorie de enig mogelijke uitdrukkingsvorm, de Bijbel de allegorie bij uitnemendheid. God heeft, naar de uiteenzetting van Thomas van Aquino, aan de mens de Waarheid willen openbaren. De ideële weg daartoe was de onmiddellijke mededeling van geest tot geest. Deze was echter onmogelijk, daar de mens niet zuiver geest is en het geestelijke slechts door het medium van het zinnelijke kan opnemen. Zo is de Bijbel dualistisch van structuur: achter de ‘expositio historica’, voor de gewone lezer vatbaar, staat een ‘expositio allegorica seu mystica’, de diepere zin der goddelijke openbaring, slechts voor de kerkvaders en de op hun commentaren gebouwde theologie der scholastieken toegankelijk. Ook de natuur is zulk een allegorie Gods. Al het zichtbare en stoffe-

lijke is het voor de mens, alleen door openbaring, vatbare kleed van diepere, geestelijke realia. Wegwijzers daartoe waren de twaalfde- en dertiendeëuwse encyclopedieën, als de *Physiologus*, waarin de dieren (*Bestiarius*), de stenen (*Lapidarius*) en de planten (*Herbarius*) die in de Bijbel genoemd worden, allegorisch verklaard werden ten dienste van het leven der ziel.

Naast de theologie, die de allegorieën Gods interpreteerde, was er plaats voor een kunst der Rhetorica, die tot taak had, de geopenbaarde wijsheid Gods in een voor de leek verstaanbare taal te vertolken. Als zodanig was ze een dienende kunst, een nadichten, een verder dragen van wat de theologie, de koningin der wetenschappen, onthuld had. Dit was haar roem, bemiddelaarster te zijn tussen de goddelijke wijsheid en het zwakke menselijke verstand; een afschijn op te vangen van de goddelijke Waarheid, de *splendor veri*, en te verbeelden in menselijk vatbare verschijning: 'le resplendissement de la forme (de l'Intelligence) sur les parties proportionnées de la matière'[1]), de taak van alle kunst.

Dat deze ars rhetorica slechts zelden steeg tot de hoogte van een originele, persoonlijke kunst als die van Dante, is bekend. Te vaak daalde ze af tot zaak van het praktisch verstand, werd schoolse handwerkkunst, waaraan helderheid als eerste, want didactische eis gesteld werd. Trouwens, de scholastici stonden wantrouwend tegenover z.g.n. scheppende kunst. Scheppen kan alleen God, de mens kan slechts de gedachten Gods nadenken. Met de neoplatonische symbooltheorie van Eriugena verwierpen zij als ketters de symbolische kunst. Volgens Eriugena dragen de dingen der natuur en de voortbrengselen van de menselijke geest meer of minder sterk het teken van de objectieve Geest, waaraan de mens met de geestelijke zijde van zijn wezen deel heeft en die in zuivere absolute gestalte God is. Dit merkteken maakt ze tot deeltjes van de absolute Realiteit, tot beelden (imagines) daarvan. De menselijke natuur in zijn geestelijk-lichamelijk wezen staande tussen de zuivere intelligiblia en het stoffelijke, is niet in staat het Absolute of maar een deel daarvan rechtstreeks waar te nemen of te schouwen. Daarom behoeft ze zekere media, die zowel aan het geestelijk-reële rijk als aan het stoffelijk-lichamelijke toebehoren. Zulke tussendingen zijn symbolen. De gehele wereld is afschijnsel, beeld en symbool, waardoor aan

1) Jacques Maritain, *Art et Scolastique*. Paris '27 p. 38.

de mens iets van de intelligibele Geest, een aspect van God verschijnt. Ze is een reeks van treden, waarop de mens voortschrijdende steeds meer van de zuivere Idee, de Substantie of Werkelijkheid ervaart, het beginsel, het Summum bonum, waarheen hij eindelijk moet terugkeren. Naast de symbolen, de figuren en vormen in de natuur gegeven, staan die welke de mens geschapen heeft. Want het is de taak van de mens, deze symbolen, waar mogelijk, door eigen scheppingen te vermeerderen. Hier nu ligt de roeping der poëzie, immers ook een weg van het zinnelijk-aardse tot het reële en de transcendente Waarheid. Het grote voorbeeld is haar gegeven in de Bijbel, die ‘in diversis symbolis atque doctrinis contexta est’ en de mens voert ‘fictis imaginationibus ad consultum nostri animi et reductionem corporalibus sensibus exterioribus in rerum intelligibilium perfectam cognitionem’. Maar ook de werken van de Klassieken zijn, ondanks hun heidense intentie, voor de dichter nuttige voorbeelden om hun vaak diepe zin en voorbeeldige vorm. Daarom achtte de ‘Karolingische renaissance’ het de taak van de dichters, deze werken te herdichten, de sophia der Ouden te vernieuwen in christelijk-ethische zin, en in eigen proeven er mee te concurreren. Deze Latijnse, maar ook de in de volkstaal geschreven poëzie was zuiver symbolisch, omdat de zinnelijkkleurige fabel een hogere, geestelijke realiteit bevatte en door z'n vormen uitstraalde. Daarom was het ook om het even, of de fabel aan de werkelijkheid ontleend of gefantaseerd was, want de symbolische zin verhief ook de fictie tot hogere werkelijkheid[1)].

In deze sfeer verkreeg de wereldlijke hoofse dichtkunst hoger wijding, waar ze de heidense amor, de sexus van de ridder, tot ‘minne’ adelde, die slechts in het edele hart kon wonen, waar de zinnelijke drift werd gesublimeerd tot het verlangen naar het Summum bonum.

Die symbolische doorlichting merken we reeds in de Britse romans, in 't bizonder onze Walewein en Ferguut, maar ze toont zich in volle kracht in Wolfram's Parcifal, waarin het graal symbool is van de levensweg waarop de held door de reeks van avonturen trap voor trap de wereld achter zich laat en tot de contemplatie van het zuivere begrip en de absolute Idee opstijgt. Dit menselijk streven nu, langs een trapsgewijze anabasis door het medium van het aardse in te dringen in het rijk der Waar-

1) Naar de uiteenzetting van Glunz. t.a.p.

heid, achtte de scholastieke theologie dwaas en zondig. Daarmee was de symbolosche dichtkunst geoordeeld.

Stijlvorm bij uitnemendheid werd de allegorie ook voor de mystici, met hun behoefte, het geestelijke te verzinnelijken. De mysticus leeft in de verbeelding, beleeft het ideële in het zinnelijke, in het concrete, en omgekeerd wordt elke waarneming hem tot teken, tot beeld. ‘La force unique qui féconde le vaste champ du mysticisme, c'est l'analogie. L'un des caractères de ces auteurs, c'est de pousser à bout les allégories’, zo tekent Ribot de grondtrek van de ‘imagination mystique’[1)].

Een voorbeeld van hun praktijk geven ons de werken van Jacob van Maerlant. Zijn *Rijmbijbel* wemelt van allegorische verklaringen van oud-testamentische verhalen, toegepast op Maria en de bovennatuurlijke geboorte van Jezus. En ook de schepping, de grote lekenbijbel, was hem onuitputtelijke bron voor allegorische bespiegeling. Hoezeer hij er in zijn *Naturen Bloeme* naar streefde, de natuurkennis van zijn dagen te populariseren, niet minder diende de stof hem tot religieuze en moralistische lering. Talrijk zijn er de zinnebeelden van Christus, de duivel, de kerk, of van de mens in betrekking tot zijn medemensen. Zo verbeelden de fenix, de pelikaan en de eenhoorn zovele aspecten van Christus' leven en sterven[2)].

> Fenix dese eneghe voghel bediet
> Jesum Christum, diet wel siet;
> Fenix en hevet vader no moeder,
> Ende Jesus, onse soete broeder,
> Es, na der menschelicheit, sonder vader,
> Ende na der godlicheit algader
> Sonder moeder in hemelrike.

De hoge, schone boom bij een bron, waarop de fenix als hij gaat sterven zich neerzet, betekent het kruis met het doopvont, dat onze zonden afwast. De fenix maakt zich een welriekend altaar, zo is het ook met Jezus' kruishout, menigvuldig gebenedijd; en het vuur waarin de vogel verbrandt, gelijkt het vuur der liefde waardoor Jezus stierf. De fenix verrijst uit de as, Jezus staat lichamelijk op uit het graf.

1) Th. Ribot, *Essai sur l'imagination créatrice*, Paris '21. p. 188-189.
2) J. te Winkel, *Maerlant's werken als spiegel der 13de eeuw*. 's-Gravenhage 1892.

Met het ‘dit bediet’ der religieuze bespiegeling neemt de geest de leiding in het ontledend verbeelden, dat in alles analogieën speurt. Vlak vernuftspel voor onze verwende verbeelding, maar voor de Middeleeuwer spraak van een contemplatief verzinken in de diepten der geheimenissen Gods, een schouwen van het mysterie in de alledaagse schijn der dingen. Tot welk een ijdel spel het toomloos allegoriseren kon vervallen, waar de mystieke drang van het hart ging verkouden en de allegorie afvloeide van het zuiver godsdienstig gebied naar dat der oppervlakkige moralisatie, leert ons de praktijk der volgende eeuwen. Want als zuiver conventionele techniek, meestal zonder enige dichterlijke bezieling, zet de allegorie zich voort vooral als homiletisch, catechetisch en didactisch procédé, in de moraliserende dierfabel, in het geestelijk en wereldlijk gedicht van sprooksprekers, in de blazoenen en emblemen, refereinen en spelen der rederijkers.

Maar daarnaast staat haar rijke bloei in het geestelijk lied en het geestelijk proza van de 15de en 16de eeuw. Liederen van innig gemoedsleven, dat spreekt van de vrome omgang met de hemelse Bruidegom en van de voorsmaak der hemelse zaligheid, verbeeld in motieven van de aardse minne of van een ontluikend natuurgevoel. Kennis van en liefde voor de natuur weeft het kleurige kleed der geestelijke bespiegeling en onderwijzing in de tractaten van Ruusbroec en zovele andere mystieken. Nu eens is het de gelijkenis van de arend, ontleend aan de profetieën van Ezechiël, breder uitgewerkt met gegevens uit de lectuur van de schrijver en toegepast op de persoon van Christus en het leven van de christen, dan een subtiel vergeestelijkte gelijkenis van het leven van bij of mier, of wel de aansporing, het hart aan God te wijden tot enen edelen boemgaert met groenen gaerse daer Hi hem in meie: Ghedinkenisse der sterfelicheit planter in, planter in die violette der verduldecheit, planter in die lielye der suverheit, planter in die rose der martelien, planter in die goutblome der brueder minne, planter in die nockerbloem der harder penitencien daerop wassen daer crachteghe kerren, planter in die prumegernate der verculnesse der erdsescher hitten, planter in den edelen vigeboem der gedinkenissen der goedheit gods, planter in den roeden wijngaert ende in der witten der gedinkenessen der passien gods, planter in den palmboem der verwennessen van allen lichameleken dinghen....[1)].

1) Zie C.C. de Bruin, *Middelnederlands geestelijk proza*. Zutfen '40, blz. 141, 72, 73.

Zo wordt elke geestelijke les en elk begrip getransponeerd in de taal der zinnelijke ervaring. Is dit te verklaren uit de aard van het mystieke leven en ook uit het voorbeeld van de Bijbel, van Augustinus, Bernard van Clairvaux, Hugo van St-Victor en zovele theologen, die de allegorie aanwendden om het geestelijke te vertolken, we moeten de rijke cultuur van deze uitdrukkingsvorm ook zien in het licht van z'n tijd. 'L'esprit du visuel', de behoefte 'de voir des lignes, des profils, des couleurs, des formes', is genoemd een kenmerk van de laat-middeleeuwer[1]. Ze tekent zich af in de toenemende veruiterlijking van de godsdienst, blijkbaar in de uitbreiding van het kerkelijk ritueel, de toenemende verering voor reliquieën en heiligenbeelden; in de zucht naar praal en smuk van het wereldlijke leven; in de bloeiende picturale kunst met haar zin voor kleurige, rijke gewaden en uiterst verzorgde detailtekening[2]. Ze verklaart ook de allesoverwoekerende allegorie in de literatuur.

III.

Ars rhetorica blijft de litteraire kunst ook in de 17de eeuw, kunst van het woord, de kunst om een stof of gedachte die ook in prozaïsche vorm kan worden uitgedrukt, in het ongewone, hogere, kunstige kleed van de poëtische stijl te kleden. Zoals reeds voor de scholastieke literatoren uit de 12de eeuw de klassieke dichters en rhetorici de voorbeelden waren geweest, naar wier motieven en regels, in handboeken bijeengebracht, zij hun kunstig apparaat vormden, zo was ook voor de renaissancedichters de laat-Romeinse rhetoriek en poëtiek richtsnoer tot vorming van een nieuwe kunsttaal, rijk aan metaphoren, vergelijkingen omschrijvingen, zinnebeelden en andere vernuftige vindingen, om de gedachte sierlijk, geleerd, verrassend nieuw uit te drukken, waardoor ze verheven werd in hogere, poëtische sfeer.

Deze renaissancistisch-klassicistische kunst was allegorisch in de zin die Goethe omschreef als 'Dichtung, die vom Gedanken (Begriff) ausgeht oder vom Gedanken beherrscht ist'. Die gedachte was de stoïsch-klassieke levensleer, of de middeleeuwsdan wel reformatorisch-christelijke levens- en wereldbeschouwing.

1) Niceforo, *Le Génie de l'Argot*, aangeh. in Spitzer, *Stilstudiën II*, München '28. S. 125.
2) Zie Huizinga, *Herfsttij der Middeleeuwen*. Hst. *XIII*.

De drama's van Hooft en zelfs zijn groot historiewerk zijn allegorieën, brede verbeeldingen, beheerst en geleid door de idealistische levensleer van de stoïsche dichter-filosoof. Koopmans heeft van deze werken de uitnemende karakteristiek gegeven: *Granida*, het allegorisch-pastorale spel naar Italiaans-renaissancistische trant, verbeeldt de vlucht uit de eigen tijd naar het droomland van 't rein geluk, waar Liefde en Waarheid heersen; *Baeto* de humanistische staats-idee: het Germaanse volk wordt er gestileerd tot symbool van Vrede en Rust; in *Gerard van Velzen* wordt een vorst gespiegeld aan *de* vorst en getoetst aan die abstractie. Nog in zijn *Nederlandsche Historiën* gaf hij het Nederlandse volk niet alleen het tafereel van een groots tijdperk uit z'n geschiedenis, maar tegelijk een pragmatische dramatischepische allegorie, z'n spiegel historiaal.[1)]

Want Hooft is niet de moderne historicus, die de ontwikkelingsgang der geschiedenis beschrijft, maar geschiedenis-filosoof. Het historische feit is hem niet schakel in een ontwikkelingsketen, maar exempel van eeuwige waarheden en levenswetten. Het was, met een beeld van Fricke[2)], 'nur das durchsichtige und flüchtige Gewölk vor dem unbewegten Himmel der Bedeutung, Illustrationsmaterial für die Begriffe, Casus und Gesetze der moralistischen Welt'. Het is nog altijd de Middeleeuwse objectivistische wereldbeschouwing, waarvoor de dingen der natuur en de feiten der geschiedenis slechts spiegels zijn van een objectieve, eeuwige wezenlijkheid. Voor deze moralistische didactiek is de allegorie het orgaan, de allegorie als verbeterd zinnespel, als historisch exempel, als leerdicht. Hier ligt, bij alle verscheidenheid van geest tussen Hooft, de humanist voor wie de Ouden, en Vondel, de Middeleeuwse christen, voor wie de Bijbel en de kerkvaders de autoriteit zijn. Het is de objectivistische wereldbeschouwing, waaruit ook de gemeenschappelijke grondtrek van beider stijl, de allegorische, te verklaren is.

Voor Vondel is de natuur, blijkens zijn *Vorstelijke Warande der Dieren*, spiegel, schatkamer van exempelen van het Reële in Middeleeuws theologische zin. De hemelen en het geringste aarde-schepsel vertellen Gods eer, en door het gehele verloop der gewijde en ongewijde geschiedenis voltrekt zich de ontwikkeling van het grote Godsplan, dat z'n voleinding en bekroning vindt

1) *Letterk. Studiën*. A'dam '06.
2) Fricke, *Die Bildlichkeit*, enz. S. 261

in de komst van Christus. Niet alleen het heiligdom des Bijbels is behangen met taferelen die Messias hooggewijd uitbeelden en gemoeten met verlangen, tot Hij verschijnt als offer op zijn tijd, maar ook in de feiten der wereldgeschiedenis, in de lotgevallen van volken en individuen tekent zich het werken Gods in strijd en zegepraal. Zo gezien, zijn ze alle leerzame spiegels en schaduwen voor de christen. Zelfs in de fabels en verhalen der klassieke literatuur, in de uitspraken van heidense wijsgeren, schuilt een diepe waarheidskern, duister vermoede christelijke waarheid, die de dichter moet opdiepen en doen spreken tot lering van zijn tijdgenoten. Zo heeft Vondel Ovidius' *Metamorphosen* vertaald, opdat ze mochten strekken 'tot cieraet en opbouwinge des geloofs' van hen die 'het pit ende kerne', het besloten Woord, wisten te smaken, en heeft hij de fabels van oude poëten bijeengebracht en stichtelijk of moraliserend geïnterpreteerd tot een '*Gulden Winckel der konstlievende Nederlanders*'. Hier herleeft de oud-christelijke en middeleeuwse allegorese, die niet alleen in de Bijbel, maar ook in de schriftelijke bronnen der Oudheid en in het gehele geestelijke en culturele leven der mensheid de openbaring Gods speurt en aantoont.[1)] Hier zijn allegorie en middeleeuws symbolisme, hoezeer verscheiden van oorsprong en karakter, als zo vaak 'closely intertwined', als Lewis het uitdrukt.[2)]

Maar *de grote* allegorieën van Vondel zijn z'n drama's, gefundeerd in diepe studie van de Bijbel en Bijbelcommentaren, bezield door een innig geloof en de behoefte, de christelijke levenswet in het 'sprekend schilderij' te veraanschouwelijken en sensitief te verbeelden. Die innerlijke drang verleent aan zijn reien een lyrische gloed, die vreemd is aan de redenerende reien van Hooft; is het geheim van het diepe coloriet van zijn epischdramatische schilderingen; is de mystieke kracht van zijn vergelijkingen. Ik denk aan zulke als: 'De doecken daer dit kind in leyt. Is 't purper van zijn majesteit' (Rey van Edelingen), waar het stoffelijk gegeven die diepe gloed en geestelijke concentratie erlangt door de immanentie der idee, in wezen symbool is geworden. Hier staan wij in het centrum, waar allegorie en symbool elkaar ontmoeten, het centrum der dichterlijke intuïtie,

1) Zie: W. den Boer, *Die Allegorese in het werk van Clemens Alexandrinus*. Leidse diss. '1940.
2) *Allegory of Love*, p. 45 vlg.

die de essentiële analogieën schouwt en de stof bezielt tot hoger leven, het geheim der werkelijke poëzie die spreekt door alle tijden.

Allegorieën in de zin van rijk doorwerkte transparant der idee, als begrip omschreven in ‘opdracht’ of ‘berecht’; van verbeelding, waarin naar de omschrijving van Spitteler, ‘der tiefere Sinn parallel unter der Handlung dahingleitet, wie die Spiegelung eines segelenden Schiffes im Wasser’. Vondel zelf spreekt bij voorkeur van ‘spiegel’ of van ‘sprekend schilderij’, twee typerende benamingen voor de zeventiende-eeuwse verbeeldingskunst. Spiegel als werkelijkheidsgetrouwe tekening van een historische of mythische stof, maar zo geaccentueerd, dat een geestelijke realiteit er z'n sprekende parallel in vindt. Sprekend schilderij, in plastiek en kleur van omschrijving en vergelijking, van rijke synonimiek en klankschildering de sensitieve verbeelding van 's dichters levens- en wereldvisie.

Vooral de vergelijking verdient hier als karakteristiek allegorisch objectivistisch stijlprocédé nadere aandacht. ‘Het gelijken der dingen tegens malkanderen is van groot vermogen, en geeft de zaeck, die in zich zelve de zelve blijft, terstond een ander aenzicht’, zegt Vondel in de opdracht van zijn ‘Gebroeders’ De zaak blijft objectieve illustratie, ‘in zich zelve de zelve’, maar wordt door de ‘inventio’ van het analogieënspeurende vernuft geaccentueerd in één of enkele trekken en daardoor tot sensitieve verbeelding van de parallelle betekenis. Zo tekent Uriël (in ‘Lucifer’) de aanval van Michaëls leger in twee brede objectieve vergelijkingen, die het verhaal hun sensitieve accenten lenen:

> De hemelsche adelaer, zoo steil in top gevlogen,
> Bespiet Godts vyant vast, de havicksvlucht, beneên.
> Hy klapt van moedigheit zyn pennen tegens een,
> Misguntze 't weiden niet, en vruchteloos braveeren.
> Terwijl hy vlamt om hem te zitten in de veeren,
> Te plonderen eerlang van zyne gladde pluim;
> Zoo ras de kromme beck en klaeu, op 't luchtigh ruim,
> Het aes bevalle, of drijf voor wint af, uit zyn oogen.
> Dus komen ze afgestort, en stroomen uit de hoogen,
> Gelyck een binnenzee, of noortschen waterval,
> Die van de rotsen bruischt, en ruischt, met een geschal
> Dat dier en ondier schrickt, in diepgezoncke dalen;
> Daer steenen, van de steilte, en dicke waterstralen,
> En masten, zonder tal, verpletten en vertreên
> Wat tegens woest gewelt van stroom en hout en steen
> Niet opgewassen is. (1859/74).

Die breed schilderende vergelijking is de grondvorm ook van sommige van Hooft's sonnetten (*Wanneer de Vorst des lichts; Wanneer, door 's werelts licht, de blintgebooren jongen*....), waarin dan door het ‘al eveneens’ de allegorische parallel getrokken wordt.

Ze vormt het doorzichtig ornament in Vondel's gelegenheidsgedichten, als de ‘*Vertroostinge aen Geraert Vossius*’, zo doorzichtig, dat de geestelijke zin geen nadere parallelle omschrijving behoeft.

Een ander zeer geliefd allegorisch procédé was in de 16de en 17de eeuw het embleem, waar het zakelijk motief, vaak zeer willekeurig, werd dienstbaar gemaakt aan een geestelijke zin.

De breed-verbreide, in zeer verscheiden dienst gecultiveerde emblemataliteratuur is een plant van humanistische bodem, die echter reeds wortelt in de vroege Middeleeuwen. De emblemata ontwikkelden zich uit de hiërogliefen der Egyptenaren, waaruit ook de oud-christelijke symboliek van de alexandrijnse Physiologus en andere verzamelingen, alsmede de heraldiek hun oorsprong namen. Wij kunnen hier niet stilstaan bij hun lange ontwikkelingsgeschiedenis door Middeleeuwen en Renaissance, van verklaring bij het hiëroglief tot de vereniging van afbeelding en raadselachtig toespelende spreuk of sententie of bredere uiteenzetting, zoals men die kent in rijke verscheidenheid in Italiaanse emblematische leerboeken en Westeuropese verzamelingen[1)]. Allerlei geestelijke stromingen en tendenties die de 15de tot 17de eeuw doortrekken, van mystieke, gnostieke en kaballistische diepzinnigheid tot praktische christelijke en humanistisch-moralistische lering en beschouwing, hebben deze vorm aan zich dienstbaar gemaakt. Speurde de mysticus onder de schors der dingen de eeuwige realia, las hij in al het zijnde het hiërogliefenschrift van eeuwige geheimenissen, de christenmoralist en de humanist doorlichtten alle dingen en verschijnselen met hun levensvisie. Hooft maakte ze tot ‘Afbeeldingen van Minne’, Roemer Visscher en Cats tot ‘stomme ende nochtans sprekende beelden’ van hun praktische levensleer. Niet om zichzelf boeide het ding of tafereel uit allerlei sfeer en levenskring

1) Zie hiervoor: Karl Giehlow, *Die Hieroglyphenkunde des Humanismus in der Renaissance* (Jahrb. d. kunsthist. Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses. Bd. XXXII, Heft 1. Wien-Leipzig 1915) en W. Benjamin, *Ursprung des deutschen Trauerspiels*. Berlin '28.

de emblemata-dichter, evenmin als de -tekenaar, maar om de zin die er uit te puren of aan op te dringen was. Het oneigenlijke ‘dat beduidt’ van hun vernuft leidde de visie en de compositie; vandaar vaak de grilligste combinaties, de wonderlijke stoffering van Hollandse landschappen en tafereeltjes met allegorische mythologische verschijningen.

In de ontwikkelingsgeschiedenis van de emblemata-literatuur tekent zich het verloop van orgaan van een nog middeleeuwsidealistische wereldbeschouwing, die in al het zijnde een spiegel ziet van het eeuwige, tot louter subjectieve vernuftspeling van de individuele geest, waarvoor elk ding alles kan betekenen. In Luyken's etsen met bijschriften zien we beide vormen nog naast elkaar: nu eens spreekt er, onder invloed van Boehme het geloof aan een mystieke eenheid en zin van al het bestaande, waarvoor heel het heelal slechts ‘een kopije van die principaale wereld, schaduw van het Wezen’ is, - dan een kinderlijk, vaak smakeloos streven, elk ding en voorval dienstbaar te maken aan een christelijke levensles. Hier is de allegorie verstard tot zuiver verstandelijke techniek, geen noodwendige uitdrukkingsvorm en daarom vreemd aan alle innerlijke bewogenheid. De poëtische waarde, ook van de allegorie, ligt ten slotte in haar ontroerende kracht, die is de geconcentreerde, essentiële doorlichting, de wat Beriger noemde ‘weltanschauliche Tiefe’ van het embleem, van de gestalte, de handeling, de geschiedenis.

Als zodanig is de allegorie een stijlvorm voor alle tijden, de stijlvorm voor de religieuze en idealistische levensbeschouwing. In onze tijd kunnen we wijzen op de poëzie van Guido Gezelle; op verschillende gedichten uit Geerten Gossaert's ‘Experimenten’, b.v. ‘Aloëtte en Het brandende wrak’. Allegorieën, uitgaande van scherpe, gevoelige waarneming; niet de betekenis is hier primair, maar het verschijnsel, doorleefd van het religieus verlangen; de zin word aangeduid in de slotverzen.

Allegorie in al haar verschijningsnuancen is de stijlvorm van de poëzie van Henriëtte Roland Holst: Concretisering van abstracte begrippen in de vele analytische genitief- en *van*-verbindingen (het gif der hoogmoed; een dichtstruweelen wildernis van twijfel, tweestrijd en benauwenis); in brede personificaties als Strijd voor menschengeluk[1)], Stem van het verleden[2)],

1) *De vrouw in het woud*. De pelgrim, blz. 121.
2) *Het feest der gedachtenis*. De deerne, blz. 57.

Revolutie[1)], Hoop en Moed[2)]; in de korte of in de breed uitgewerkte homerische vergelijking[3)].

Ze vormen de rijke verbeeldingen van de strijd om en de visionnaire aanschouwing van een ideaal, dat de gehele dichterlijke arbeid van deze vurige profetes van de communistische heilstaat draagt en stuwt. Liederen die, naar het woord van de dichteres zelf, de herfst en de bosschen huwen aan de verhalen van de levens; opgebouwd uit twee lagen: de eeuwige zon die schijnt, de wind die luwt en de ziel des menschen in onze dagen.[4)] Beelden en bouwsels der ziel, die ons van de blijvende kracht der allegorie overtuigen, waar ze uitdrukking geeft aan een diep religieus geloof of van het heimwee naar en de overgave aan een hoog ethisch ideaal.

W. KRAMER.

Aankondigingen en mededelingen.

Bundel opstellen van oud-leerlingen.

Bij de herdenking van zijn vijf-en-twintigjarige ambtsvervulling ontving Prof. C.G.N. de Vooys een omvangrijke bundel opstellen van zeer verschillende aard, voor deze gelegenheid geschreven door zijn oud-leerlingen, en met zorg uitgegeven door de firma J.B. Wolters te Groningen. Het is mij een behoefte, ook op deze plaats mijn hartelijke dank uit te spreken aan allen die bijgedragen hebben aan de totstandkoming van deze bundel, een geschenk dat ik op hoge prijs stel.

Hannibal over den H elicon?

Dit opschrift van een bundel opstellen van Anthonie Donker, herdrukken uit ‘De Stem’ (Arnhem - Van Loghum Slaterus' U.M. - 1940) wordt verduidelijkt door de ondertitel *Een nieuwe dichtergeneratie en haar werkelijkheid*. De Amsterdamse hoogleraar, onbevangen oordelend, volgde met warme belangstelling de ontwikkeling van de hedendaagse dichtkunst en karakteriseert in dit boek ‘de dichters die in de laatste tien jaren duidelijk

1) *Opwaartsche wegen*. De ruiter, blz. 114.
2) *Opw. w*. Voor het vaandel, blz. 160.
3) Zie vooral het laatstgenoemde gedicht.
4) *De nieuwe geboort*. blz. 65.

hun persoonlijkheid in hun werk hebben uitgedrukt', en stelt daarbij de vraag: 'welke veranderingen ziet men de poëzie daarbij ondergaan? hoe wijzigt zich het algemeene beeld, dat het werk eener periode, ondanks de bijzonderheid van elke verschijning op zichzelf, tevens vertoont?' Na een inleiding over Nieuwe dichters en de werkelijkheid worden dan een negental afzonderlijk besproken, namelijk: Ed. Hoornik, Jac. van Hattum, Gerard den Brabander, M. Mok, G. Achterberg, Halbo C. Kool, Clara Eggink, Han G. Hoekstra en Eric van der Steen. Het slothoofdstuk heet: *Vieux jeu der romantiek en nieuwe poëzie*.

Nederlands proza van deze tijd.

Voor de uitgavenreeks van de Arbeidersgemeenschap der 'Woodbrookers in Holland' (Arnhem - Van Loghum Slaterus' U.M. - 1940) stelde Dr. Marie H. van der Zeyde een boekje samen, bescheiden van omvang en opzet, maar degelijk en boeiend van inhoud. Het is een handleiding voor letterkundelessen, door de schrijfster te Bentveld gegeven, en nu voor 'belangstellende maar niet onderlegde lezers' gedrukt, om inzicht te geven in het Nederlandse proza van de laatste vijftig jaar. De stof is meestal gegroepeerd naar onderwerpen, met een karakteristieke figuur als middelpunt, gelijk uit de volgende titels van de paragrafen blijkt: I '*Tachtig*'; *Van Eeden* II *Boeken over kinderen; Van Looy* III *Augusta de Wit en de rol van 'de tropen'*. IV *De volgende generatie en de 'gewone psychologische roman'* V *De dromers; Van Schendel* VI *Het verschijnsel van de boerenroman* VII *Vrouwenboeken*. Het slot: *Sterren van nu* geeft slechts enkele losse aantekeningen. Een volledig overzicht van deze periode lag dus niet in de bedoeling van de schrijfster. Ook meer 'onderlegde' lezers zullen de fijne karakteristiek van auteurs als Van Looy; Van Schendel, Aug. de Wit weten te waarderen. Een vervolgdeeltje over de poëzie zien wij met belangstelling tegemoet.

Engelse klankleer en Duitse grammatika.

Wij ontvingen twee boeken die niet rechtstreeks betrekking hebben op Nederlandse taalstudie, maar die door stof en behandeling ook voor neerlandici van belang zijn, nl. *An introduction to the study of English sounds* van E. Kruisinga (seventh edition, Groningen - P. Noordhoff - 1940). In de Voorrede zegt de schrijver: 'Misschien is het niet ongepast er de aandacht op te vestigen dat ik steeds getracht heb de fonetiese verschijnselen aan Nederlandse voorbeelden duidelijk te maken.'

Het andere werk is de tweede band van J. van Dam's *Handbuch der deutschen Sprache* (Groningen - J.B. Wolters - 1940), waarin de *Wortlehre* behandeld wordt. Ook in dit boek ‘wurden das Deutsche und Niederländische eingehend verglichen’.

Drents dialekt. Belangstellenden in de Drentse volkstaal zullen hun voordeel kunnen doen met twee aardige, onlangs verschenen boekjes: *Op naobervesiet*, een bundel schetsen en vertellingen over gebruiken en gewoonten in het Oude Drente, door H.T. Buiskool, en *Uut en um oes olde laandschop*, een Drentse bloemlezing, verzameld door J. Poortman (beide uitgegeven te Assen bij Van Gorcum en Comp. N.V. - 1940).

De taal van Hendrik van Veldeke. In de jongste uitgave van *Des Minnesangs Frühling* (Leipzig - 1940) werden in de tiende afdeling de liederen van ‘Her Heinrich von Veldeke’ opgenomen ‘in Veldekes Mundart’. Op grond van vroegere pogingen (o.a. door Braune en Vogt), heeft Prof. Th. Frings, grondig kenner van het Limburgs en van Veldeke's werken, de taak op zich genomen, om de Mhd. redaktie om te zetten in een vorm die de oorspronkelijke taalvorm zo dicht mogelijk benadert. Binnenkort zal een uitvoerige verhandeling daarover, met uitvoerige motivering, verschijnen in de *Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften, 1940*.

Willem Bilderdijk als dichter. Als uitgave van het ‘Genootschap Willem Bilderdijk’ verscheen onder deze titel een bundel ‘nieuwe studies’ van August Heyting (1940), gewijd aan de *Versbeschouwing*. De bedoeling is, ‘de lezers in te leiden in de afzonderlike schoonheden van Bilderdijk's poëzie’, tevens door vergelijking met verzen van talrijke bekende binnen- en buitenlandse dichters. Enkele artikels zijn vroeger reeds verschenen; andere zijn ontstaan uit lezingen.

C.D.V.

Uit de tijdschriften.
(September-Oktober).

De Gids. Okt. In de *Kroniek der Nederlandsche Letteren* (‘Het lied in de Middeleeuwen’) beoordeelt Anton van Duinkerken de bloemlezing *Het Dietse lied van de Middeleeuwen*, samengesteld door H. Godthelp en A.F. Mirande. Hij ontwikkelt ernstige bezwaren tegen de compositie en de geest van dit werk.

De Nieuwe Gids. Sept. L. van Deyssel geeft opnieuw een reeks *Beschouwingen en Opmerkingen. - De Chroniek der Poëzie*, over *Scheppingsdroom* van M. Mok, is geschreven door Jan van Alblas.

Okt. L. van Deyssel zet zijn reeks voort.

Groot-Nederland. Sept. In de rubriek *Over poëzie* beoordeelt D.A.M. Binnendijk de *Spiegel van de Nederlandsche Poëzie door alle eeuwen*.

Okt. S. Vestdijk schrijft over *H. Marsman als apollinische persoonlijkheid*. - De rubriek *Nederlandsche proza* van Gerard van Eckeren is gewijd aan Frans Delbeke, auteur van *Tusschen Twee Werelden*. - D.A.M. Binnendijk (*Over Poëzie*) beoordeelt de bundel *Het Gevecht met de Muze* van Bertus Aafjes.

De Stem. Sept. Dirk Coster schrijft een *In memoriam Dr. J.F. Otten*. In het *Critisch Bulletin* herdenkt en karakteriseert Anthonie Donker de dichter *H. Marsman*. Dezelfde auteur beoordeelt *Dichters der reformatie in de zestiende eeuw* van Dr. W.A.P. Smit. - G. Stuiveling beoordeelt Albert Verwey's nagelaten studie over *Frederik van Eeden*, onder het opschrift ‘De grenzen der zekerheid.’ - C.J. Kelk oordeelt zeer ongunstig over de vervolgroman *Bartje zoekt het geluk* van Anne de Vries.

Okt. In het *Critisch Bulletin* bespreekt Anthonie Donker de vijf laatst verschenen delen van de *Bibliotheek der Nederlandse Letteren*, waarbij hij voornamelijk de persoon van Huet behandelt, naar aanleiding van de keuze die Staverman uit zijn werk gedaan heeft.

Stemmen des Tijds. Aug.-Sept. In een opstel *Beets' portret naar de Camera-uitgaven geschetst* vergelijkt C. Cath. van de Graft uitvoerig de opeenvolgende uitgaven, waardoor de wordingsgeschiedenis verduidelijkt wordt. - A. Wapenaar schrijft *Iets over Aart van der Leeuw* (1876-1931) in een bijdrage, getiteld *Een ‘once-born’ mensch*. - P.J. Meertens herdenkt de dichter *Marsman*.

Okt. J. Haantjes schrijft, evenals vroeger, een degelijke *Kroniek van Zuid-Afrika*, waarin zowel Engelse als Afrikaanse romans besproken worden, o.a. van C.M. van den Heever, Aletta Steyn en een dichtbundel van Elisabeth Eybers. - Een uitvoerige studie wijdt G.A. Lindeboom aan *Geert Groote*. - C. Tazelaar geeft een beschouwing *Rondom Da Costa's Vijf en twintig jaren, een lied in 1840*, naar aanleiding en met publicatie van onuitgegeven brieven.

Roeping. Sept. Dit gehele nummer is gewijd aan de zestigjarige schrijver *Pieter van der Meer de Walcheren*. Het grootste deel wordt ingenomen door een studie van Gerard Knuvelder over *De creatieve arbeid vóór zijn bekering*. Andere bijdragen leverden M. Molenaar M.C.S., Anton van Duinkerken, over de *letterkundige kritiek*, en Jan Engelman, over *Pieter van der Meer en de beeldende kunst*.

Okt. Wouter Paap herdenkt zijn vriend *H. Marsman*. - J.W. Kerssemakers S.J. schrijft over *Gorters Mei: hoogte, diepte en bezinning in het Tachtiger dichterschap*. - In de *Kroniek der Poëzie* beoordeelt Jos. Panhuysen een orgaan van jongere Vlaamse dichters, getiteld *De bladen voor de Poëzie*.

Opwaartse Wegen. Juli-Aug. K. Heeroma publiceert een uitvoerige studie over *De jongste generatie*, aanvankelijk bestemd om voorgedragen te worden.

Levende Talen. Okt. W. van Doorn publiceert een universiteitsvoordracht over *Verstechniek*. - G.W. Wolthuis gaat de verwantschap na tussen *Frau Jutte en Mariken van Nieumeghen*. - H.J.A. van Beckum komt terug op de kwestie *Radio en Uitspraak*. - De diskussie over het sonnet *De zee klotst voort* van Kloos wordt voortgezet door J.E. van der Laan, G.W. Wolthuis en J. van der Baan.

Taal en Leven. Okt. In een artikel *Beginselen van beschrijvende syntaxis*, voornamelijk toegelicht met Engelse voorbeelden, maakt E. Kruisinga opmerkingen die ook voor de studie van het Nederlands van belang zijn. - Een opstel *Ueber Phonologie* behandelt en beoordeelt Trubetzkoy's *Grundzuge der Phonologie*. - C. Hedeman (*Sempre Crescendo*) protesteert tegen het toenemend aantal woordkoppelingen in Nederlandse ambtelijke en journalistieke stijl.

Paedagogische Studiën. Okt. Een uitvoerig artikel van J.H. Gunning Wz. is gewijd aan *Marnix van St. Aldegonde als paedagoog*.

Studia Catholica. Juli-Sept. W.M. Frijns stelt de vraag *Bekeerde Vondel zich in 1639*? en komt tot de conclusie: vooralsnog lijkt 't niet bewezen; er zijn argumenten die voor 1642 pleiten.

Dietsche Warande en Belfort. Mei. E. de Bruyne publiceert als voorproeve een fragment uit zijn werk *Philosophie van de Kunst*. In de rubriek *Nederlandsch Proza* beoordeelt André Demedts twee romans van Gerard Walschap, nl. *Het Kind* en *Houtekiet*.

Vondelkroniek XI, Nummer 4. Aug. Th. de Valk O.P. levert een uitvoerige bijdrage over *Vondel en Lessius*, een Vlaamse Jezuiet, wiens werk grote invloed gehad heeft op het tweede boek van Vondel's *Bespiegelingen*. - K.H.E. de Jong schrijft over *Vondel als philosoof*. - In de *Kantteekeningen* wordt o.a. een uitvoering van de *Lucifer* in Den Haag, en een openluchtuitvoering van *Adam in Ballingschap* (met illustraties) vermeld.

Tijdschrift voor Taal en Letteren XXVIII, afl. 3. Deze aflevering is bijna geheel gevuld met een artikel van W. Dols over *Een Oostmiddelnederlands passieboek*. Dit handschrift werd taalkundig zeer uitvoerig en nauwkeurig onderzocht, zowel wat klanken vormleer als wat woordvoorraad betreft. - J.J.A. Lucas toont aan dat *De drukkersadressen op enkele werken van Johan Stalpart van der Wiele* fiktief zijn, om de Hollandse drukker niet te benadelen.

Museum. Aug.-Sept. G. Royen bespreekt de *Proceedings of the third international congress of phonetic sciences* (Gent 1938) als ‘een waardevolle uitgave’. - A.A. Verdenius beoordeelt de *Bijgedachten en Botsingen in Taal* van G. Royen. - G. Royen beoordeelt *De uitbreiding van het Nederlandsch taalgebied vooral in de zeventiende eeuw* van J.W. Muller.

Okt. H.J.E. Endepols beoordeelt de uitgave van Renout van Montalbaan door P.J.J. Diermanse. - G. Royen bespreekt *De Spelen van Zinne van 1539*, uitgegeven door L.M. van Dis en B.H. Erné, en *A Dictionary of the Low Dutch Element in the English Vocabulary* van J.F. Bense. - B.H. Erné beoordeelt de uitgave der esbattementen *Uit het archief der Pellicanisten* door N. van der Laan.

C.D.V.